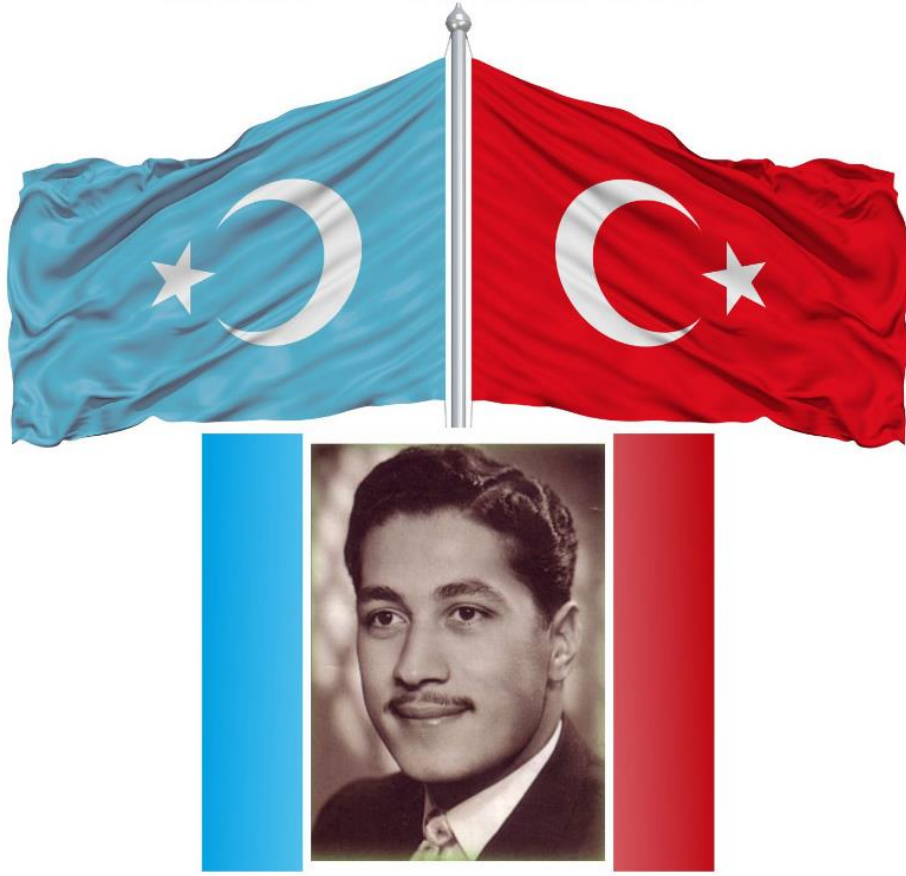

ASIA MINOR STUDIES

(INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES)

NECDET KOÇAK Anısına
Armağan Sayısı

ISSN 2147-1673

(e-ISSN 2148-9858)

ASIA MINOR STUDIES

(Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi)

NECDET KOÇAK ANISINA ARMAĞAN SAYISI

Ocak ve Temmuz olmak üzere yılda iki kez yayınlanır

Cilt/ Volume:6

Sayı / Issue:11

Ocak/January 2018

KİLİS 2018

Tarandığı İndeksler ve Veri Tabanları Indexes & Databases

Index Ebscohost
<http://www.ebscohost.com/>

Index Copernicus International (ICI)
<http://journals.indexcopernicus.com>

Directory of Research Journals Indexing
<http://www.drji.org>

Central and Eastern European Online
Library (CEEOL)
<http://www.ceeol.com/>

Academia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
<http://asosindex.com/journal>

Akademik Türk Dergileri İndeksi
<http://www.akademikdizin.com/>

Bilimsel Yayın İndeksi
<http://www.arastirmax.com/>

ASIA MINOR STUDIES

ISSN 2147-1673

<u>Sahibi / Publisher</u>	<u>Danışma Kurulu / Advisory Board</u>
Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR (Gaziantep Üniversitesi)
<u>Editörler / Editors</u>	Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurullah ÇETİN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Üniversitesi)
<u>Yayın Kurulu / Editorial Board</u>	Prof. Dr. Hülya ARSLAN-EROL (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin AKİS (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Prof. Dr. Birsal KARAKOÇ (Uppsala Üniversitesi-İsveç)
Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet EROL (Gaziantep Üniversitesi)	Doç. Dr. Katerina POSOHOVA (V.I.Vernadsky Crimean Federal Universitesi- Ukrayna)
Doç. Dr. Ozan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi)	Doç. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Murat FİDAN (Kastamonu Üniversitesi)	Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)	Prof. Dr. Adalet TAHİRZADE (Bakü Avrasya Üniversitesi-Azerbaycan)
Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞLULARI (Gaziantep Üniversitesi)	Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi)
<u>Dil Danışmanı / Language Advisory</u>	Prof. Dr. Vygantas VAREİKİES (Klaipeda Üniversitesi-Litvanya)
Yrd. Doç. Dr. İsmail PEHLİVAN (Rusça)	
Yrd. Doç. Dr. Tuğba BİLVEREN (Türkçe)	
Okt. Abdil Celal YAŞAMALI (İngilizce)	
Okt. Emrah PAKSOY (İngilizce)	
<u>Yayın Sekreteri (Secretary)</u>	
Yrd. Doç. Dr. Halil UZUN	
Yrd. Doç. Dr. Armağan ZÖHRE	
<u>Adres / Address</u> Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 79100 Kilis / TÜRKİYE (TURKEY) Tel: 0533 493 88 11-0505 664 24 12 Fax: +90 (0348) 822 23 51 E-mail: asiaminorstudies@hotmail.com Web: www. asiaminorstudies.com	

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Mehmet APARGU (Sakarya Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK (Sakarya Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Turan AÇIK (Aksaray Üniversitesi)
Doç. Dr. Ozan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Yasin TAŞ (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet EROL (Gaziantep Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Armağan ZÖHRE (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan ŞENER (Aksaray Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Sedat BİLİR (Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ (Çukurova Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Sacit UĞUZ (Mustafa Kemal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Orhan KAPLAN (Sakarya Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Ufuk ERDEM (Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İsmail PEHLİVAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Yaşar ARSLANYÜREK (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Meral KUZGUN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Ahmet UYANIKER (Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Murat FİDAN (Kastamonu Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Metin KOPAR (Adıyaman Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali GÜRSEL (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ (Gaziantep Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Fatma ÇAPAN (Gaziantep Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSU (Gaziantep Üniversitesi)	Dr. Mehmet Sait KORKMAZ (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Selim Serkan ÜKTEN (Aksaray Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Ragıp YILMAZ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Saim Çağrı KOCAKAPLAN (Marmara Üniversitesi)	

Yasal Sorumluluk/ Legal Responsibility

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

The authors are responsible for the contents of their papers.

EDİTÖRLERDEN

Saygıdeğer Asia Minor Studies Dergisi okuyucuları, yeni bir sayımızla karşınızda olmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Dergimiz bu sayısı ile yayın hayatının altıncı yılına girerken ikisi özel olmak üzere on on üçüncü sayısını yayınlamaktadır. Bu sayımızda Tarih, Türk Dili ve Edebiyat alanında kaleme alınmış on dört özgün çalışma yer almaktadır.

Asia Minor Studies dergisi başta Dergipark üyeliği olmak üzere ulusal ve uluslararası yedi veri tabanı tarafından indekslenmekte ve her geçen süre bilim dünyasındaki yerini ve önemi artırmaktadır. Dergimizde yer alan tüm makalelere DOI numarası verilmektedir. Bu bakımdan da mutluyuz ve gururluyuz. Bu vesile ile dergimizin gelişimine katkıda bulunan akademisyen ve araştırmacılar ile emeği geçen dostlarımıza şükranlarımızı sunuyoruz.

ŞEHİT NECDET KOÇAK ANISINA...

Merhum, Necdet Koçak, 7 Nisan 1939 tarihinde Kerkük'te doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Kerkük'te tamamlayarak, 1958 yılında Türkiye'ye gelip Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Tarım Makineleri Bölümüne kayıt yaptırdı. 1962 yılında bu bölümden mezun olan Necdet Koçak, Irak'a dönerek 1962-64 yılları arasında Tarım Bakanlığı'na bağlı Zirai Donatım Müdürlüğü'nde çalıştı. Türkiye'ye 1964 yılında tekrar gelerek 1966 yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde Yüksek Lisansını, 1969 yılında da aynı üniversitede doktorasını tamamladı. 1970 yılında Bağdat Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak göreve başlayıp, 1976 yılında ise Doçent oldu. Daha sonra profesörlük tezini takdim etti. 22 Mart 1979 tarihinde kendisine 'Türkçülük Suçu' isnat edilerek tutuklandı. 16 Ocak 1980 tarihinde Bağdat'ta 41 yaşında Saddam rejimi tarafından idam edildi.

Necdet Koçak ömrünü büyük Türk Milletine adanmış ve uğurda şehit olmuştur. Kerkük Türklüğünün sönmeyen ateşi olan merhum uğruna şehit olduğu Kerkük davasını şöyle anlatmaktadır: Biz 1055'ten 1918'e kadar Irak'ın da efendisi idik. Bugünkü Türkiye şehirleri hangi tarihî sürecin sonucu ne kadar Türk ise ve Türkiye ne sebeple vatanımızsa Kerkük, Erbil, Hanikiyn, Telafer ve diğer Türk şehirleri ve hatta Musul da o sebeple, aynı tarihî sürecin sonucu olarak Türk'tür ve vatandır".

Ruhu Şad olsun!

Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

TARİH/HISTORY

TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNDE KÖY ENSİTÜLERİ/ *Village Institutes in Turkish Education System*

Ali GÜRSEL.....1

SURİYELİ MÜLTECİLERİN ETKİLERİ KAPSAMINDA ÜRDÜN'DE SU SORUNU
/The Water Scarcity of Jordan in the Context of the Effects of Syrian Refugees

Ayşegül AYDIN.....12

HASTANE GEMİLERİNİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA SAVAŞAN
TARAFLAR ARASINDA SORUNA DÖNÜŞMESİ / *Hospitals Ships' Becoming A
Problem Between The States In The First World War*

Ahmet UYANIKER.....27

14. YÜZYILDA OSMANLI - BİZANS UCUNDA TOPLUMSAL HAYAT / *The Social
Life At The Border Of Between The Ottoman And Byzantine Empire in XIVth Century*

Tunay KARAKÖK.....53

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE ELBİSTAN / *Elbistan In The National Struggle
Period*

Fahri KILIÇ.....69

AMERİKALI BİR ASKER VE GAZETECİNİN GÖZÜNDEN ÇANAKKALE
SAVAŞLARI / *Battle of Gallipoli from the point of view of an American journalist*

Furkan KARACAKAYA85

İNGİLİZLERİN BAKIŞ AÇISINDAN BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDAKİ
GELİŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ / *The Evaluation of Developments During
Balkan Wars From The British Perspective*

Levent YIKICI.....98

1850- 1950 YILLARI ARASINDA SEYAHATNAMELERİN İŞİĞİ ALTINDA DOĞU
TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİ / *East Turkestan Cities Between 1850-1950 In The Ligth of
Travel Books*

Seda Yılmaz VURGUN.....120

SELÇUKLU DEVLETİ'NİN SINIRLARI VE ORDUSU'NUN SASANİ DEVLETİ İLE
BENZERLİĞİ MESELESİ / *The Issue of the Borders of the Seljuk Stateandits Army's
Similarity with the Sassani State*

Yılmaz KARADENİZ.....134

AYDIN, GERMENCİK İSMİNE DAİR/*About The Name of Germencik, Aydin*

Mustafa Mesut ÖZEKMEKÇİ- Mehmet Sait KORKMAZ.....145

EDEBİYAT/LITERATURE

EDİRNELİ ŞEVKİ'NİN ŞİİR ANLAYIŞI / *Edirneli Şevkî's Sense of Poem*

Musa TILFARLIOĞLU.....155

GAZİANTEP BARAK TÜRKMENLERİ HALK HEKİMLİĞİ UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME / <i>A Study About The Folk Medicine Practices On Gaziantep Barak Turkmens</i>	
Cevdet AVCI	169
ABDURRAHMAN HİBRÎ VE HADÂYIKU'L-CİNÂN'I / <i>Abd al-rahman Hıbrî and his Hada'ik al-jinan</i>	
Osman ÜNLÜ	183
DEDE KORKUT KİTABI'NİN KRONOTOP BAĞLAMINDA İNCELENMESİ / <i>Study Of The Chronotope Context Of The Book of Dede Korkut</i>	
Gonca KUZAY DEMİR	213

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNDE KÖY ENSİTÜLERİ

Village Institutes in Turkish Education System

Ali GÜRSEL*

ÖZ

20. yüzyılın ilk yarısında, Türkiye’de dünyayı şaşırtan iki büyük mücadele örneği verilmiştir. Bu iki önemli olaydan biri, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet yönetimine olanak sağlayan, Ulusal Bağımsızlık ve Kurtuluş Savaşıdır (1919-1923). İkincisi de savaş sonrasında kurulan yeni devletin kısa sürede gelişip ilerlemesini etkileyecek, ülkeyi ve ulusu uygarlık mücadelesinde daha yüksek seviyelere taşıyacak yeni bir eğitim ve kalkınma seferberliği olan Köy Enstitüleri hareketidir.

Köy Enstitülerinin, Cumhuriyet tarihindeki toplumsal değişiklikleri etkilemesi ve bu etkilerin günümüze yansımaları önemlidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında okuma yazma bilen % 5 civarındaydı. Anadolu’nun büyük kısmı eğitimsiz, okulsuz ve öğretmensizdi. İşte köy enstitüleri bu açığı ve olumsuzluğu gidermenin tek çaresi olarak, tümü ile yerli bir eğitim, üretim ve çağdaşlaşma süreci olarak Türkiye Cumhuriyetinin geleceği açısından da çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Köy Enstitüleri, Anadolu

ABSTRACT

In the second half of the twentieth century two striking development happened in Turkey. The one of them is after the decadency of Ottoman Empire constructing a new nation by National Independence War (1919-1923). The second one is establishing Village Institutes just after the war to speed up development of a new nation by focusing on education.

In the first years of Republic, literacy rate was approximately 5 per cent which most of people in Anatolia were non-educated and there were no schools and teachers at those times. In order to change this picture, Village institutes have been played a great role in creating productive and modern Turkish Republic by focusing local education.

Keywords: Turkish Republic, Village Institutes, Anatolia

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi.: 04.01.2018-20.01.2018

Giriş

Türk toplumu özellikle 18. yüzyılın ortalarından beri Batı uygarlığına katılma çabaları içerisinde. İslam kültür evreninden ayrılıp, batı kültür evrenine dahil olmaya uğraşmaktadır. Türk toplumunu kendi kültür evrenini değiştirmeye yeryüzü ölçüğündeki tarihsel gelişmeler zorlamıştır. Bu, Orta Çağ'dan beri süregelen değişimlerin ve dönüşümlerin sonucu olarak, ortaya çıkan bir çağ değişimi olmuştur. Tanzimat düzenlemeleri sayesinde gerçekleşen belli ölçüdeki ilerlemeler ve bu ilerlemelere bağlı olarak ortaya çıkan bütünleşme çabaları, birtakım gelişmeler nedeniyle bir süre duraksama ve engellemelere uğramıştır ve Türk toplumunun Orta Çağ anlayışından tamamen kurtulması mümkün olmamıştır (Gökberk, 1983:284).

Duraksamaları aşır, Türk toplumuna, onu Orta Çağ'dan kesin olarak ayıracak adımları attırır Mustafa Kemal Atatürk olacaktır. Her yenileşme hareketinin başarısının eğitim alanındaki başarıya bağlı olduğu açıktır. Kalkınmanın bilim ve aklın önderliğinde gerçekleşeceğine inanan Atatürk'ün milli eğitime büyük önem vermesi kaçınılmaz bir sonuçtur.

Geniş halk kitlelerinin, modern eğitim teknolojilerinin sağladığı imkânlarla büyük bir hızla ve verimli bir biçimde eğitilmeleri bir zorunluluktur. Dolayısıyla hayata geçirilen devrimlerin ilerlemenin önündeki engelleri ortadan kaldırması gerektirdi. Bu konuda Japon Çağdaşlaşması sürecindeki deneyimlere dikkat ettiğimizde çağdaşlaşma girişimlerinin her şeyden önce eğitime verilen önemle kendini gösterdiğini görürüz. Örneğin bu süreçte Japonlar milli eğitime en temel önceliği vermişler ve eğitim alanındaki yirminci yüzyıl hamlelerinin altında bu öncelik yatmaktadır. (Gökberk, 1983:326).

Çağdaş kültürün aydınlığını toplumun en geniş tabanı olan köylüye kadar ulaştırma düşüncesiyle kurulan ve işe yaradıklarını uzun sürmeyen bir uygulamada kanıtlayan Köy Enstitüleri, Atatürk'ün ölümünden sonra kurulmuştur. Bu enstitüler onun sağlığında kurulan köy öğretmen okullarının geliştirilmiş biçimleridir. Bu eğitim kurumları Atatürk devrimlerinin tamamlayıcı unsurlarıdır.

“Köylüler efendimizdir” diyen eylem ilkeleri arasında “halkçılık” bulunan Atatürk'ün çağdaş kültürün unsurlarını köylüye ulaştırması pek doğaldır. Çünkü aydınlarımızın dünya görüşünün baş özelliklerinden biri de akılcı kültürel değerlerini bilim-teknik aracılığı ile olabildiğince ülkenin en ucra bölgelerine kadar götürülmektedir.

Türkiye'de 20. yüzyılın ilk yarısında dünyayı şaşırta iki büyük savaşın örneği verildi. Bu iki önemli olaydan biri, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğundan yeni bir cumhuriyet yaratan ulusal bağımsızlık ve kurtuluş savaşımızdı (1919-1923). İkincisi de savaştan sonra kurulan yeni devletin kısa sürede gelişip ilerlemesini etkileyecek, yerli bir eğitim ve kalkınma seferberliği olan Köy Enstitüleri hareketidir (1935-1946) (Türkoğlu, 1993:13).

Türkiye'nin kendi insan gücü ve olanakları ile yaşadığı bu ikinci savaşın örneği bütün dünyanın ilgisini çekiyor, ünlü eğitimcileri şaşırıyordu. 1924'de ülkemize gelen Amerikalı John Dewey, “Türkiye'nin Köy Enstitüleri hayalindeki

okullardır” demekten kendisini alamıyor, bir diğer Amerikalı Fay Kirby ise Tonguç’un özgün görüşlerini takdirle karşılıyordu (Türkoğlu, 1993:14).

Avrupalı eğitimciler bu başarılarından övgüyle söz ederlerken, Tonguç ise "Enstitüleri" ile İsviçre'deki "Pedagoji Ansiklopedisinde" yer alıyordu. Uluslararası çevrelerde takdirle izlenen Türkiye Cumhuriyeti'ndeki "Köy Enstitüleri" uygulaması UNESCO tarafından da sahipleniliyor ve gelişmekte olan ülkelere bir model olarak öneriliyordu. Çünkü bu programın öncelikli yaklaşımını uygarlık ögesi oluşturuyordu. Köy Enstitülerinin temel felsefesi olanaksızlıkların ortamında kendi uygar ortamını yaratmaktı. Bu çerçevede Tonguç'un yaklaşımı aynı zamanda Köy Enstitülerinin uygarlık kavramı ile olan ilişkisini de ortaya koyuyordu. Tonguç'a göre eğitim kurumu kendi uygarlığını yaratmalı ve yarattığı uygarlığın araç ve donanımıyla uyumlu olmalıdır. Çünkü uygar olmayan ortamlarda yapılan eğitim, toplumu ve insanları değiştiremez.

Bu enstitüler Türk, öğretmen ve aydınların birlikte çalışmasından ve toplumun gücünden doğmuş tam anlamıyla ulusal kurumlardır.

Eğitim kurumlarının giderleri ise yine üretime yönelik iş ilkesi çerçevesinde sistemin temelinde yine kendileri tarafından karşılanıyordu. Ayrıca enstitüler sınıf, ırk ve etnik kökenin yarattığı farklılıkları çok yönlü ve niteliği yüksek bir eğitim ile azaltmayı amaçlıyorlardı.

Tonguç’un bu enstitüleri adeta bir Prometheus gibi çakmağa çakan gözlerdeki perdeyi kaldıran birer eğitim kurumlarıdır. (Türkoğlu, 1993:21).

KÖY ENSTİTÜLERİ

Türkiye’de Köy enstitülerinin tarihsel kökleri Tanzimat'a kadar uzanmaktadır. Tuna valisi Mithat Paşa'nın 1860 yılında kurduğu ıslahhaneler yoksul çocuklar için mesleki ve teknik okul eğitimciliğimizin öncüsü sayılabilir. 1869'da Maarif Nazırı Safet Paşa'nın, Fransa'dan getirttiği Milli Eğitim Temel Kanunu ile her köye okul açılması zorunluluğu, yine takip eden yıllarda 1876 tarihli Kânün-i Esâsi ile ilköğretim zorunluluğunun tüm halk (tebaa) kapsıyor oluşu bu öncülüğün göstergeleridir diyebiliriz. Fakat bu dönemde yeteri kadar amaca hizmet edemedi. 1848 tarihinde tarım ve teknik okulları açılmıştı, ancak bu okulların da yeteri kadar köye adım attıklarını söyleyemeyiz. 1869 tarihli Nizamname (Altunya, 1990:82) öğretmen okulları için çok güzel düzenlemeler getirmiştir. Ancak tüm bu okulların 1900'e kadar çağdaş eğitim ilkesiyle yakın bir ilişkisi görülmemekle birlikte, Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin öncülleri sayabiliriz.

II. Meşrutiyet dönemi köye yönelişin ilginç örneklerine sahne olmuştur. Çoğu düşünce düzeyinde kalsa bile Satı Bey, Ethem Nejat, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun köye okul yapımı konusunda önemli çalışmaları olmuştur (Altunya, 1990:83). 1914 yılında Darüleytamların kuruluşunu da bu arada anmak gerekmektedir. Köye eğitim tasarısı ile Mahir Efendi ve Zeki Bey köy enstitülerine giden yolu aydınlatmışlardır. Yine bu uğurda 1921'de Fuat Gündüzalp köye yönelik eğitimin özelliklerine değinerek köy öğretmen okulları açılmasını önermiştir.

Zannedildiği gibi köye eğitimin öncüsü ne 1924'deki John Dewey ne de 1935 mahalle mektebi açılmasını öneren Halil Fikret Kana'dır (Altunya, 1990:84).

1926 yılında Maarif Teşkilatına dair kanun ile 1927 yılında yine Köy Mektepleri Müfredat programları yayınlanırken 1933 yılında Kayseri'de 3 yıllık Köy Muallim Mektebi açılmıştır(Altunya, 1990:86).

1929 Dünya Ekonomik Krizi, 1930 çok partili hayata geçiş deneyiminin olumsuz sonuçları köye, köylüye yönelik bu hizmetlere bir ara vermiştir.

1936-1937 öğretim yılında Eskişehir Çiftelerde devlet çiftliğinde ilk öğretmen kursu açılmıştır. 17 Nisan 1940 tarihinde 3803 sayılı Köy Enstitüleri kanunu kabul edilmiştir (Turan, 1999, s.39.). 19 Haziran 1942 tarihinde 4247 sayılı yasa ile Köy Enstitüleri ve Teşkilat yasası çıkarılmıştır (Turan, 1999:38-39).

1933 yılında köy koşullarına uyum sağlayacak köyde başarılı olacak öğretmen yetiştirme sorunu ilk kez Dr. Reşit Galibin Bakanlığı döneminde gündeme alınmıştır. Çeşitli kuruluşların başkanlığından oluşan bir kurul olan Talim ve Terbiye Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul, yalnız köylünün inançlarını işleyen, toplumsal kurumlarını etkileyen bir öğretmen tipinden ziyade, köylün yönünü ve ekonomik hayatını değiştiren, köylünün sosyal hayatında etkili olan, cumhuriyet yasalarına uyumlu, tarımla uğraşan ve pazarlamayı bilen bir öğretmen tipi yaratma amacındaydı. Bu proje 1936 yılında Köy Öğretmenleri Projesi olarak ele alınmıştır (Turan, 1999:87).

19 Haziran 1942 günü 4274 sayılı yasa ile "Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu" çıkarılarak, Köy Enstitüsü sistemi tüm ayrıntıları ile düzenlenmiştir.

Yine 1942 yılında Hasanoğlan Köy Enstitüsünde, Köy Enstitülerine öğretmen, yönetici, denetmen ve köy araştırmacısı yetiştirmek üzere köy enstitülerinin en yetkin başarılı öğrencilerini alıp en az 3 yıl süreli bir eğitim verilmekteydi.

"Yüksek Köy Enstitüleri" açıldı. 6 yıllık bir deneme süreci sonrası Köy Enstitüleri müfredat programı 1943 yılında çıkarıldı. 1945-1954 yılları arasında "İlköğretim seferberliği" (Turan, 1999:88) ilan edildi. Gerektiğinde müfredat programında değişiklikler de yapılıyordu. 1950'den sonra Kız-Erkek öğrencilerin okulları birbirinden ayrıldı.

1954 tarihi 6234 sayılı yasa ile köy enstitüleri ilk öğretmen okullarına dönüştürüldü (Gedikoğlu, 1971:140).

Köy Enstitüleri'nin ekonomik sorunları, üretici eğitim anlayışı ile çözülmüştür. Döner sermaye sandıkları kurularak birçok mal ve hizmeti kendileri üretip ticareti sağlanmıştır. Köy Enstitüleri'nin getirdiği başka bir yenilik de kooperatifçilik sistemiydi, bununla birçok ihtiyaçlarını kendileri karşıyorlardı (Özsoy, 1990:50).

KÖY ENSTİTÜLERİNİN PROGRAMLARI

Köy Enstitüleri 17 Nisan 1940 tarihinde 3803 sayılı yasa ile kurulmuştur. İlk programları 1943 yılında yayımlanmıştır. Daha sonraları bu programlarda gerekli değişiklikler yapılmıştır. 1948 yılında ise Köy Enstitüleri hazırlık sınıfı geçici Öğretim ve Köy Enstitüleri programı hazırlanmıştır (Özsoy, 1990:51).

Köy Öğretmenlerinin Eğitimi: Köy Enstitülerinin gelişim programlarına baktığımızda ilk defa program geliştirme işleri 1936 yılında Eskişehir’de ilk defa başlamıştır ilk öğretmen kursu burada açılmıştır. Kurs, M.E.B ile Tarım Bakanlığının işbirliği ile oluşturulmuş; Askerlikte çavuş ve onbaşılığa kadar yükselmiş başarılı köy çocukları bu kurslara dahil edilmiştir. Kurslar genellikle yaz aylarında veriliyor ve 5 aylık bir süreyi kapsıyordu. Daha sonra bu öğretmenler bölgenin köy okullarına belirtici olarak atanıyorlardı. Öğretmenler kümeler şeklinde ve başlarında gezici bir başöğretmen eşliğinde çalışıyorlardı. Öğretmenlerin eğitimdeki bazı eksiklikleri de bu gezici başöğretmen tarafından gideriliyordu(Özsoy, 1990:52).

Köy Öğretmen Okulları: İlk öğretmen kurslarının başarılı olması sonrası Milli Eğitim ve Tarım bakanlıkları projeyi genişleterek 11. 06. 1937 tarih 3238 sayılı yasa ile Köy Öğretmenleri Yasasını çıkartmışlardır. Böylece Köy Enstitüleri deneme devresi de başlamıştır. Yine 1939 tarih 3704 sayılı Köy Öğretmen Kursları Yasasıyla, Köy Öğretmen Okullarının idaresine dair kanunla Köy Öğretmen Okulları yasalaştırılmıştır (Özsoy, 1990:53).

Köy Enstitülerinin temeli olan Köy Öğretmen okulları 1937 İzmir-Kızılcılu, Eskişehir-Mahmudiye, 1938’de Edirne-Keşirtepe ve 1939’da ise Kastamonu-Gölköy olarak açılmıştır. Bu okullar açılırken belirlenmiş bir programları yoktu. Programlar bakanlığın gönderdiği genelgeler doğrultusunda okullardaki öğretmenler kurulları tarafından oluşturuluyordu (Özsoy, 1990:58-59) ve genellikle genel bilgi, tarım, teknik alanlar ve iş kolları ile ilgiliydi. Kültür dersleri yanında tarım, demircilik, inşaatçılık, marangozluk dersleri de uygulanıyordu. Köy Öğretmen okullarının programlarında farklılıklar da vardı.

Köy Enstitülerinin Programları: Köy Enstitülerinin standart bir programı yoktu, her enstitü kendine özgü problemleri, kendine özgü yollarla çözmeyi başarabilmişlerdir. Birçok eğitimciler ve araştırmacılar bu programların farklılığına dikkat çekmişlerdir. Fakat bu farklılık okulların kurulduğu yerlerin özelliklerinden de kaynaklanıyordu. Bir enstitüde koyunculukla ilgili program uygulanırken bir diğerinde de balıkçılıkla ilgili program uygulanıyordu. Bir başka enstitüde sepetçilik öne çıkıyordu, yani bölge farklılıkları önemli oluyordu. Enstitülerin programlarında benzerlik günlük ve haftalık çalışmalarda görülmekteydi. Sabah 6 kalkış, kahvaltı-yemek, spor, öğle yemeği, 8’den 17’ye kadar devam etmekteydi. Akşamları bir iki saat etütten sonra saat 10’da yatılmaktaydı. Günlük çalışma programlarında sportif hareketler, milli oyunlar, zeybekler ve halaylar genellikle uygulanıyordu.

Günlük etkinliklerin yanında genellikle her hafta sonu yapılan haftalık toplantılar vardı. Bunlar haftanın genel değerlendirmesi ile alakalıydı. Toplantıda herkes hazır bulunurdu, temizlik ve genel değerlendirme gibi konular görüşülürdü.

Tabii yine hafta sonu bir diğer konu da “eğlence eğitimi” idi; Halk türküleri, fıkralar, halaylar, şiirler, taklit ve temsiller bu eğitimde yer alıyordu. Bu eğlence programlarına okul dışından misafir konuklarda çağrılıyordu (Özsoy, 1990:59-60).

Köy Enstitülerinin gözlenen ortak özelliklerinden bir diğeri de her enstitünün kendi eğitim ortamını kurma ve geliştirme çabalarıydı. Bir enstitüde Hidro-Elektrik Santral kurma çabası öne çıkarken bir diğeri de Tren Durağı misali yapıyı öne çıkıyordu.

Enstitülerde çalışma sistemi küme sistemi şeklindeydi. Her kümenin başında bir öğretmen bulunuyordu. Enstitülerde kitap okutulması da önemli bir etkinlikti. Her bir öğrenci dönem sonuna kadar yani bir yıl içerisinde dünya klasiklerinden en az 25 tanesini okumaktaydı (Özsoy, 1990:54).

Köy Enstitülerinde 5 yıllık eğitim süresi vardı, bu beş yıl içerisinde kültür dersleri 114 saat, ziraat dersleri ve çalışmaları 58 saat, teknik dersler ve çalışmalar 58 saat, 5 yıllık süreli tatiller 30 haftaydı. Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Matematik, Fizik, Kimya, Tabiat ve Okul Bilgisi, Yabancı Dil, El Yazısı, Resim-İş, Müzik, Beden Eğitimi, Askerlik, Ev İdaresi ve Çocuk Bakımı, Öğretmenlik Bilgisi, İş Eğitimi, Ziraat İşletmeleri Ekonomisi ve Kooperatifçilik, Kültür dersleri olarak okutulmaktaydı.

Ziraat Ders ve Çalışmaları, Tarla ziraatı, Bahçe ziraatı, Fidancılık, Meyvecilik, Bağcılık, Sebzeçilik, Sanayi Bitkileri ziraatı, Zooteknik ziraatı, Kümes Hayvanları Bilgisi, Arıcılık, İpek Böcekçiliği, Balıkçılık ve Su Ürünleri Bilgisi. Ziraat Sanatları gibi ders ve çalışmalar

Teknik Dersler ise erkekler için Köy Demirciliği (Nalbantlık, Motorcülük), Köy Dülgerçiliği (Marangozluk), Köy Yapıcılığı, Tuğla, Kiremitçilik, Taşçılık, Kireççilik, Duvarcılık, Sıvacılık, Betonculuk; kızlar için; Köy ve El Sanatları, Dikiş-Nakış, Örgücülük ve Dokumacılıktı.

Dersler ve çalışmalar hakkında mutlak bağlantılar kurularak anlatılırdı. Köy Enstitülerinde uygulanan programlar, düzenlenen eğitim ortamları, kullanılan yöntemler bugünün çağdaş program tanımına ve program geliştirme tekniklerine eğitim ve yönetimlerimize tam da uymaktaydı.

YÜKSEK KÖY ENSTİTÜLERİ

Türk eğitim sisteminde önemli bir yere sahip bir diğer eğitim kurumu da 1942’de Ankara’da Hasanoğlu Köy Enstitüsü bünyesinde kurulan Yüksek Köy Enstitüsü’dür (Apaydın, 2000:20). “Yüksek Köy Enstitüsünün” amaçlarında Köy Enstitüsünün öğretmenlerini, bölge müfettişlerini, gezici başöğretmenleri ve bu kurumun ruhuna uygun personeli yetiştirmek vardır. Yüksek Köy Enstitülerinin kurulduğu dönemlerde Köy Enstitülerinde çalışacak öğretmen ve yönetici kısıtlılığı bulunuyordu. İşte Yüksek Köy Enstitüleri bu açığı kapatmış oluyorlardı. Yine Yüksek Köy Enstitüleri çeşitli araştırmalarda yapmaktaydı. Enstitüde eğitim süreci 3 yıldır ve her öğrenci dönem sonunda bir tez hazırlamaktaydı. Tez konuları genellikle Köy eğitimi ile ilgili konuları kapsıyordu. II. Dünya Savaşı sonra erdiğinde enstitü

öğrencileri “Köy Enstitüleri” diye yılda 4 kez yayınlanan bir dergi de çıkartmışlardı. Bu dergiden 8 sayı çıkmıştır (Dündar, 2000:62).

Köy Enstitülerinde daha sonraları Kültür, Edebiyat, Sanat ve Roman dalında çok önemli eserler verilmiştir. Edebiyat dalında Sabahattin Eyüboğlu, Müzik dalında Ruhi Su, tiyatrodaki Mahir Cenova-Ulvi Uras bunlardan bazılarıdır(Dündar, 2000:67). Vedat Günyol Fransızca’yı Köy Öğrencilerine tanıştırmıştır, Fakir Baykurt, Talip Apaydın, Mehmet Başaran, Mahmut Makal gibi şöhretler Köy Enstitüsü Dergisinde önemli eserler vermişlerdir. Bu yazarlar daha sonraları da Türk Edebiyatında önemli bir yere sahip olmuşlardır.

DIŞ BASINDA KÖY ENSTİTÜLERİ

Köy Enstitüleri yabancı eğitimciler tarafından da araştırma konusu olmuştur. Enstitülerin çağdaş eğitime dünya ölçüsünde yenilikler getireceği kanısına varılmıştır. Amerikalı ünlü John Dewey, Köy Enstitüleri için “Hayalimdeki okullar Türkiye’de kurulmuştur” (Arayıcı, 1999:248) demektedir. Yine bir diğer Amerikalı eğitimci Dick Kerman, Köy Enstitülerinin eşsiz bir buluş olduğunu ifade etmiştir (Türkoğlu, 1993:14). İsviçre’de A.G Veslag-Bern yayınevini “Lexion der pedagoji Ansiklopedisi” adlı eserinde İsmail Hakkı Tonguç’un Türk eğitim sistemine çok büyük katkı sağladığını ülke gerçeklerine uygun olarak kurduğu bu enstitülerden alınan sonuçları ve enstitünün özgün yanları anlatılmaktadır (Türkoğlu, 1993:602-603).

Yine Amerikalı eğitimci Kirby ‘de Köy Enstitüleri ve Tonguç üzerine araştırma yapan bir diğer eğitimcidir. Columbia Üniversitesinde doktora tezi olarak sunduğu Türkiye’deki Köy Enstitüsü çalışmasının batılı eğitimcilerin fikir ve sistemlerinin bir benzeri olmadığını, tamamen Türkiye’nin kendi özgün koşullarını yansıttığı ve hatta 2. Mahmut’tan bu yana yapılan araştırmaların hiçbir politik çıkar gözetilmediğini vurgulamaktadır.

Bir diğer görüş Hamburg Üniversitesi’nden Alman eğitimci Hausmann’a aittir. Avrupa örneklerine göre yön saptama çabalarını sürdürürken Türkiye kendi koşullarına uygun yolu bulmuştur. Köyün eğitim ile değiştirilmesi düşüncesinin bütünleştirici ögesi tümüyle Türk kökenlidir. Bu niteliği ile yüzyılımızın eğitimine Türkiye’nin katkısıdır (www.ankara.edu.tr, 05.12.2012). 1940’lı yıllarda Köy Enstitüleri programı UNESCO tarafından da model olarak gösterilmiştir (www.elyadal.org/pivolka/17/PiVOLKA_17.pdf, 24.08.2017).

Günümüzde ise İran, Hindistan, Pakistan, Filipinler, Nikaragua, Tanzanya gibi bazı Asya, Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde bu Köy Enstitülerini programından esinlenerek çalışmalar yapılmaktadır.

KÖY ENSTİTÜLERİNİN TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNE KATKISI

Köy Enstitüleri sisteminin eğitim sistemine katkısı o güne kadar yalnızca eğitim ve ders kitaplarına görülen fakat geleneksel eğitimin etkisiyle okula ve sınıfa giremeyen eğitimin ilke ve yöntemlerini doğanın içinde hayata geçirmek olmuştur.

Buralarda binlerce öğretmen adayı bizzat yaşayarak öğrenmişler gittikleri okullara da bunları götürmüşlerdir (www.meb.gov.tr, 07.12.2012.).

Köy Enstitüsü kurucusu İsmail Hakkı Tonguç yazdığı eserlerinde köylerin ve köylünün güzelleşmesinde ve kalkınmasından sürekli bahsetmektedir. Köyler kalkındığında ülke kalkınmış olacaktır. Tonguç, çocukta yaratıcılık konusunu işlerken resim-iş dersine önem vererek resim yapma, kâğıt işleri, baskı teknikler, modelaj çalışmaları, mukavva ve ağaç işleri gibi çalışma alanlarına da yer vermiştir (Özkucur, 1990:72).

Kanadalı Fay Kirby, Köy Enstitüleri için “dünya ikinci dünya savaşına girmişken Türkiye bu okullarda barışçı bir merkez olmuş” demektedir(Erçelebi, 1970:21-23). Bu anlamda Köy Enstitüleri Türkiye’yi, Atatürk devrimlerinin Türkiye’si yapmayı hedeflemiştir. Köy çocukları eğitilerek bu okullarda eğitimin yanında ekonomik, ziraat ve kooperatifçilik alanlarında da yararlı insanlar yetiştirilmektedir. Öyle ki Enstitü öğretmenleri atandıkları köylerde kendi okullarını kendileri yapabilecek şekilde yetiştirilmişlerdir.

Enstitülerin önemli bir özelliği de ezberci, öğretmen merkezi sisteme göre değil öğrenci merkezli, yaparak, yaşayarak öğrenme sisteminin hakim olduğu eğitim öğretim ortamına sahip olmalarıdır. İş içinde eğitim yaklaşımını benimseyen Köy Enstitülerinde öğrenciler kişisel becerilerini geliştirerek bisiklet, motosiklet, motorlu Deniz araçları kullanmakta ve mandolin, flüt gibi müzik aletleri çalmakta, ulusal oyunlar oynamaktadır.

Köy yaşamının yüzyıllar boyunca oluşturduğu imece geleneği modernize edilerek Köy Enstitülerinde yaşamını sürdürmektedir. Köy Enstitüleri ikinci dünya savaşı koşullarındaki çalışmaları ile 1946’ya kadar özgünlüklerini koruyabilmişlerdir. Öğretmen yetiştirme de sayı 6.000’den 20.000 okul sayısı 5.bin’den 17.bine, öğrenci sayısı 380.bin’den 1.5milyon’a ulaşmıştır. Sağlık alanında olan sayı 9.bine yükselmiştir (Başaran, 1990:7-8).

1940-1946 yılları döneminde 750bin fidan 150bin büyük inşaat, 60 kişilik 210 öğretmen evi, çok sayıda okul, samanlık, tarım deposu ve 100km yol yapılmıştır. Enstitülerde 1308 kadın, 15943 erkek binlerce büyük ve küçükbaş hayvan yetiştirmiş. Enstitülerde önemli birçok şair, yazar, romancı, müzikçi ve tiyatrocu yetişmiştir. Sağlık konusu da ihmal edilmeyerek Hasanoğlan Köy Enstitüsünde 60 yataklı bir dispanser yaptırılmıştır. Sağlık kolları dört enstitüde çalışmaya başlamıştır(Altunya, 2002:48). Bu okullara eşitlikçi, özgün, demokratik ve her türlü eşitsizliği, ırkçılığı ve mezhepçiliği reddeden bir yapıya sahiptir.

Köy Enstitülerindeki eğitim akademik uygulamaları ile teknik malzemelerin bir bileşimi idi. Burada yaparak, uygulayarak öğrenmek esastı (Türk, 2002:34).

Sonuç olarak Köy Enstitüleri köy çocukları için fırsat eşitliği yaratmış, köyden çıkmadan köylü çocuklara eğitim imkânları sağlamış yerel önderlikler belirten çevre köyler hakkında önemli bilgiler vermiş, önemli şair ve yazarlar yetiştirmiştir. Köy Enstitüleri ile birlikte ekonomik ve toplumsal kalkınma

hedeflenmiş (Geray, 1969:100) ve Türk köylüsünün üyelerindeki bilgisizlik ve cahillik örtüsü kaldırılmaya çalışılmıştır.

Köy Enstitülerinin kuruldukları çevrede doğrudan ve dolaylı olarak ekonomik, kültürel ve toplumsal anlamda olumlu etkileri olmuştur. Buldukları ya da kuruldukları yörelere yeni üretim yöntemleri, yeni ürün ve pazar olanağı getirmişlerdir (Akyüz, 1997:437).

Köy Enstitüleri on yıllık bir zaman dilimi içinde uygulanmış olmasına ve silinip gitmesi için büyük çabalar harcanmasına karşın arkada derin izler bırakmıştır. Çünkü bu okullar direkt olarak halka, köye, köylüye, çağdaşlığa ve uygarlığa hizmet ediyordu.

SONUÇ

Eğitim sorunu ülkemiz tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Özellikle Osmanlıda II. Meşrutiyet'ten sonra ele alınmış mevcut sistemin ve öğretmenlerin yeterli olmadıkları eğitim sisteminde aksayan yönlerin bulunduğu ortak görüşlerdir. Eğitim ile yapılmak istenen olay her zaman yeni bir nesil yetiştirmek olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim kurumlarının, özellikle de köylerde eğitimin yaygınlaştırılmasının nedeni ülke nüfusunun büyük bir kısmının köylerde yaşıyor olmasındandır.

Cumhuriyet hükümetleri, köylünün eğitimi konusuna büyük önem vermişler ve bu sorunu çözmek için büyük çabalar harcamışlardır. İşte Köy Enstitüleri bu çabaların sonucu olmuştur. Hayata geçirilmesi düşünülen Köy Enstitüleri Okullarında okuyacak öğretmen adaylarının bizzat hayatın içinde yaşayarak köydeki gereksinimlerini yerine getirecek ağır meslek kollarında ve kültürsüzlükle mücadele edebilecek şekilde eğitilerek hayata hazırlanıp görevlendirmeleri planlaştırılmıştır. Bu plan gerçekleştirilirken geleneksel eğitim modeli değil, bunun yerine modern yani öğrencinin merkezde olduğu eğitim modeli ön plana alınmıştır. Bu planla dünyanın ihtiyacı olan ama Türkiye'ye özgü bir sistem seçilmiş ve laik bir şekilde bilim yoluna gidilmiştir.

Köy Enstitülerine duyulan ihtiyacın temel sebebi yetersiz olan öğretmen kurumlarının işlevsizliği, öğretmenlerin köy koşullarında yetişmemiş olmaları, köylüyü benimseyecek, köy çocuklarının eğitimine öncelik verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi ve eğitim kurumlarının kurulmasını sağlamaktır. Kırsaldan başlayarak iş içerisinde eğitim ile köyü, köylüyü çağdaşlaştırmak esas hedeftir.

Köy Enstitülerinde 3 öğretim programı uygulanmaktaydı, bu programların her biri birbirinden farklıydı. 1943 öğretim programıyla genel kültür derslerine, tarım dersleri uygulamalarına, sanat derslerine ve atölye çalışmalarına geniş bir yer ayrılmıştır. Enstitülerin amacına uygun bir şekilde bir diğer özelliği de beden eğitimi, müzik, resim-iş, oyun gezi, inceleme ve serbest okuma alanlarında öğrencilere sınıf içinde ve dışında geniş imkânlar sağlamış olmalarıdır. Sağlıklı, ruhsal bakımdan yapıcı, yaratıcı ve özverili olarak yetiştirilmeleri de bu programın amaçları arasındaydı.

Köy Enstitülerinde 2. öğretim programı 1947'de Enstitülerde uygulanan dersler hakkında önemli ve büyük değişiklikler getirmiştir. Genel kültür, tarım, sanat gibi bazı derslerin amaç ve yöntemleri üzerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Ders konuları daha akademik ve kurumsal hale getirilmiştir.

Köy Enstitülerinde 3. öğretim programı ise 1953 yılında yapılan değişikliktir ki bir kanunla Köy Enstitüleri öğretmen okulları haline getirilmiştir. Kültür dersleri klasik bir hale getirilmiş, tarım ders ve uygulamalarının saatlerinin azaltılması yoluna gidilmiş, sanat dersleri de kaldırılmıştır.

Son söz olarak Köy Enstitüleri ilerleyen süreçte bazı iç ve dış kesimlerin çok şiddetli saldırılarına maruz kalmış çok çeşitli iftiralar ile karşılaşmıştır. Dönemin iktidarı da bu asılsız isnatlara ve iddialara inanarak bu güzide okulların kapısına kilit vurdurmuştur.

KAYNAKÇA

Kitap

- Akyüz, Yahya, (1997), *Türk Eğitim Tarihi*, no:1, s.437, İstanbul.
- Altunya, Niyazi, (2002), *Köy Enstitülerinin Düşünsel Temelleri*, s.48, Ankara.
- Apaydın, Talip, (2000), *Yüksek Köy Enstitüleri*, Eğit-Der Yayınları, s.20, Ankara.
- Arayıcı, Ali, (1999), *Kemalist Dönem Türkiye'sinde Eğitim Politikaları ve Köy Enstitüleri*, Ceylan Yayınları, s.248, İstanbul.
- Dündar, Can, (2000), *Köy Enstitüleri*, İmge Yayınları, s.62, Ankara.
- Erçelebi, Hasan, (1970), *Kuruluşunun 50. Yılında Köy Enstitüleri ve Türk Eğitim Sistemine Katkıları*, s.21-23, Ankara.
- Gedikoğlu, Şevket, (1971), *Evreleri ve Getirdikleriyle Köy Enstitüleri*, s.140, Ankara.
- Turan, Şerafettin, (1999), "Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlaşma", *Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye 10 Kasım 1938- 14 Mayıs 1950*, Bilgi Yayın Evi, Cilt.4, Birinci Bölüm, s.39, Ankara.
- Türk, Ercan, (2002), *Türk Eğitim Sistemi ve Yönetimi*, s.34, Ankara.
- Türkmenoğlu, Pakize, (1993), *Tonguç ve Enstitüleri*, Yapı Kredi Yayınları, s.13, İstanbul.
- Özkucur, Abdullah, (1990), *Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü*, Selvi Yayınları, Nisan s.72, Ankara.
- Özsoy, Yahya, (1990), *Köy Enstitüleri Programları, Kuruluşunun 50. Yılında Köy Enstitüleri*, Eğit-Der Yayınları, s.50, Ankara.

Dergi

Başaran, Mehmet, (1990), “Özgürleşme Eylemi Olarak Köy Enstitüleri”, *Kuruluşundan 50. Yılında Köy Enstitüleri*, Der-Eğitim Yayınları, s.7-8, Ankara.

Geray, Cevat, (1969), “Köy Kalkınması ve Tonguç”, *İmece Dergisi*, s.100.

Gökberk, Macit, (1983) “Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk”, *Atatürk Aydınlanma Felsefesi devrimler ve Atatürk*, Ezacıbaşı Vakfı Araştırma Dizisi, Teknografik Basımevi, s.284, İstanbul.

Elektronik Kaynak:

www.elyadal.org/pivolka/17/PiVOLKA_17.pdf(24.08.2017)

www.meb.gov.tr(07.12.2012)

www.ankara.edu.tr(05.12.2012)

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

SURİYELİ MÜLTECİLERİN ETKİLERİ KAPSAMINDA ÜRDÜN'DE SU SORUNU

The Water Scarcity of Jordan in the Context of the Effects of Syrian Refugees

Ayşegül AYDIN*

ÖZ

Ürdün uzun süredir iklim değişikliği, nüfus artışı, çatışmalar ve mülteci krizleri nedeniyle artan su kıtlığı ile karşı karşıyadır. Dünyadaki en düşük su miktarına sahip olması ile birlikte kişi başına düşen en çok sayıda Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapıyor olması Ürdün'ün su kaynakları için büyük bir sorun yaratmaktadır.

Nüfus artışı ve iklim değişikliği, özellikle bu bölgede, yağışın daha belirsiz ve değişkenliğine neden olduğundan, su kıtlığı önümüzdeki yirmi yıl içinde daha da büyük bir sorun haline geleceği öngörülmektedir. Su miktarı ve kalitesi de sağlık ve çevre üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu etkilerin alternatif su yönetimi ve verimlilik stratejilerine karşı değerlendirilmesi ve politika maliyetleri ve ekonomik kalkınma konularının ışığında, kıt kaynak kullanımı optimize edilebilir.

Bu çalışmada Ürdün'deki su sıkıntısı ve özellikle mültecilerin bu duruma etkisi değerlendirilmiştir. Ürdün'deki su kaynaklarının yetersizliği ele alınmış ve suyun korunmasının önemi vurgulanmıştır. Sürdürülebilir etkin bir su yönetiminin, mülteci sayısı ve olası göç akışını göz ardı etmeden mümkün olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan değerlendirmeler, yaşanan su sıkıntısının bölgedeki topluluklar ve devletlerarasındaki çatışmalara neden olabileceği ve Ortadoğu'da işbirliği sağlanmadan su sıkıntısı ve kuraklıkla mücadele sürecinin tamamlanamayacağını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Su Kıtlığı, Suriyeli Mülteci Krizi, Ürdün.

ABSTRACT

Due to long-term effects of climate change, population growth, some conflicts and refugee crisis, Jordan is up against increased water shortage. Moreover,

* Öğretim Görevlisi Erzincan Üniversitesi, aysegulaydin.eu@gmail.com,

Having the lowest amount of water in the world and having the largest number of Syrian refugees per capita is a major problem for Jordan's water resources.

Population growth and climate change, especially in this region, cause more uncertain and variable rainfall. Therefore, it is predicted that the water shortage will become an even bigger problem in the next two decades. In addition, quality and quantity of water have important effects on health and environment. Assessment of these effects against alternative water management and productivity strategies in light of costs of policy and economic development issues can be optimized use of scarce resource.

In this dissertation, the water scarcity in Jordan and especially the effect of refugees on this situation has been discussed. Put it in a different way, the inadequacy of water resources in Jordan has been addressed and the importance of protecting the water has been emphasized. It has been achieved that sustainable and effective water management will be possible without ignoring the number of refugees and possible migration stream. The assessments have shown that both water stress can cause conflicts between communities and states in the region and also processes of struggle with water stress and drought cannot be completed without cooperation in the Middle East.

Keywords: Water Shortage, Syrian Refugee Crisis, Jordan.

I.Giriş

Ürdün Haşimi Krallığı, Irak ile 181 km, İsrail in en uzun sınıra sahip komşusu olarak 238 km, Suudi Arabistan ile 728 km, Suriye ile 375 km, Batı Şeria ile de 97 km'lik sınıra sahiptir. Ürdün, Ortadoğu'nun stratejik noktalarından biri olan, Arap ülkesidir (aljazeera.com.tr., 2014). Stratejik önemini stratejik politikalara dönüştüren Ürdün'ün, özellikle ABD ve AB ile olan iyi ilişkileri sayesinde Ortadoğu'nun savaşları ve çatışmalarından uzak kaldığı söylenebilir. Bu durum, Petrol üretmeyen bir ülke olmasının etkisiyle ve iyi bir diplomasi yürütmüş olması ile açıklanabilir.

Ürdün'ün doğusu daha çok çöllerle kaplı düzlüklerden, batı bölgeleri dağlık arazilerden oluşmaktadır. Büyük Rift Vadisi, Ürdün Nehri'ni batı ve doğu olmak üzere iki bölgeye ayırmaktadır. Ürdün topraklarının % 3,32'si ekilebilir arazilerden, % 1,18'i düzenli hasat elde edilen alanlardan oluşmaktadır (ktso.org.tr, 2017).

Ürdün, toplam 89.342 km'lik oldukça küçük bir ülkedir. Çoğunlukla çöl olmakla birlikte, Ürdün vadisi, Dağlık Tepeler ve Ürdün'ün toplam alanının% 75'ini oluşturan Çöl bölgesi ile üç farklı iklim bölgesine sahiptir. Mayıs'dan Ekim ayına kadar güneşli olup neredeyse hiç yağış yoktur. Ürdün çölünün büyük bir çoğunluğu yılda 120 mm'den daha az yağış alırken, dağ yüksekliklerinde ortalama yağış 300-600 mm arasında değişmektedir. Yağış mevsimi Kasım sonunda başlar ve Mart sonuna kadar devam eder. Bununla birlikte, yağış miktarı her geçen yıl önemli ölçüde düşmektedir (Al-Zu'bi, 2016).

Ülkenin batı kısmını kuzeyden güneye doğru Ürdün Nehri Vadisi, Lut Gölü ve Vadi-al-Araba kesmekte olup, bu uzantı boyunca Ürdün toprakları deniz seviyesinden aşağıdadır. Vadinin genişliği 16 ila 23 km arasında değişir ve kenarlarında dik uçurlara yaslanır. Ürdün Nehrine ve Lut Gölüne birçok küçük nehir dökülmekte olup, bunların çoğu yazın kurumaktadır (mfa.gov.tr, 2015).

Ürdün’de Akdeniz iklimine benzer bir iklim hüküm sürse de, kurak ve yarı kurak bir bölgedir (Majdalawi et.al., 2016). Deniz seviyesinin altındaki Ürdün Vadisi’nde kışlar ılık, yazlar ise aşırı sıcak geçmektedir. (ktso.org.tr, 2017) Ürdün Vadisinde sıcaklıklar yazın 49°C’ye kadar yükselir. Vadinin doğu tarafındaki ovalarda yıllık yağış ortalaması 200 mm civarındadır. Ülkenin batı kısmında yağış miktarı yılda 380 ila 640 mm arasındadır. Lut Gölü yakınlarında yağış oldukça az olup, yılda 127 mm civarındadır. (birlesmismarkalar.org.tr, 2012) . Ormanlık alanların tahribi, hayvanların aşırı otlatılması, erozyon ve çölleşme ülkenin başlıca çevre sorunlarıdır. Son yıllarda yaşanan kuraklık, sanayi ve turizm yatırımlarının artması, tarımda suyun verimsiz kullanılması ve hızlı nüfus artışı nedeniyle su ihtiyacının ilerleyen yıllarda daha da artması beklenmektedir. 2004 yılında açıklanan ve 2005–2020 yıllarını kapsayan master planına göre, Ürdün’ün su açığının yıllık yaklaşık 561 m3 seviyesinde tutulması planlanmaktadır. Plan’da su ihtiyacının 2020 yılında yıllık 1,665 m3’e çıkacağı, su arzının ise 1,276 m3 olacağı tahmin edilmektedir (Nahas, 2017).

Ürdün Nehri Ölü Deniz’e su taşımaktadır, fakat nehrin sularının aşırı kullanımını nedeniyle Ölü Deniz dünyadaki en düşük seviyeye sahip denizidir. Ölü Deniz kuruma tehlikesiyle baş başadır. Kızıldeniz-Ölüdeniz kanal projesi için Ürdün, İsrail ve Filistin arasında anlaşma sağlanmıştır. Proje kapsamında Kızıldeniz’den yılda 1 milyar metreküp deniz suyunun, 200 km boyunca inşa edilecek kanallar ve pompa istasyonları ile Ölüdenize taşınması ve içme suyuna dönüştürülerek bu üç ülke arasında paylaşılması öngörülmektedir (Malkawi & Tsur, 2016). Ayrıca, kanalın döneceği güzergahın Ölüdenize varmadan büyük rakım farkına ulaşacağı göz önüne alınarak suyun aşağı doğru akmasının yaratacağı enerjinin, kurulacak hidroelektrik santrali vasıtasıyla elektriğe dönüştürülmesi de planlanmaktadır (ktso.org.tr, 2017)

Hizmet sıralamalarına bakıldığında, Ürdün’ün öncelikli konularının başında su kaynaklarını zenginleştirmek ve vatandaşa sağlıklı su verebilmek olduğu anlaşılmaktadır. Üç yıllık toplam 8.5 milyar dolarlık yatırım bütçesinde su sektörüne %17 oranında bir pay verilmesi konunun önemini ve aciliyetini anlatmaktadır. Suyu taşımacılık sektörü, daha sonra enerji ve doğal kaynaklara yapılacak yatırımlar takip etmektedir (orsam.org.tr). 1,4 milyondan fazla Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapması nedeniyle Ürdün’teki su durumunu, son birkaç yıldır beklenmedik bir şekilde daha da zora sokmuştur.

Ürdün’ün şimdiki tahmin edilen nüfusu yaklaşık 8 milyondur (Tablo 1). Ürdün halkının % 95-97’sini Araplar oluştursa da birçok etnik grup da varlığını sürdürmektedir. Ürdün Ortadoğu’daki savaşlar, çatışmalar ve büyük güçlerin bu coğrafya üzerindeki politikalarının sonucunda meydana gelen istikrarsızlıklar

Suriyeli Mültecilerin Etkileri Kapsamında Ürdün'de Su Sorunu / Ayşegül Aydın

nedeniyle sığındıkları güvenli bir ülke olmuştur. Öyle ki Ürdün “mülteci ülkesine” dönüşmüş, yerli nüfus azınlıkta kalmıştır (orsam.org.tr). Ürdün'de şu anda BM'nin kayıtlarında yaklaşık 660 bin Suriyeli göçmen bulunmaktadır. Ürdün Hükümetinin verileri ise biraz daha korkutucudur, 1,4 milyon Suriyeli'nin varlığından söz edilmektedir. Bunun yanı sıra 20-30 bin Iraklı ve II. Körfez Savaşı'ndan kalan mülteciler ve 2,8 milyon Filistinli de hesaba katıldığında, ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 70'inin yabancılardan oluştuğu ortaya çıkmaktadır.

Yıl	Nüfus	Yıllık Değişim (%)	Yıllık Değişim	Göçmenlerin Etkisi	Nüfus Yoğunluğu	Ülkenin Dünya Nüfusundaki Payı	Dünya Nüfusu	Ürdün Dünya Nüfusundaki Sıralaması
2017	7,876,703	1.66 %	128,903	-51,661	89	0.10 %	7,515,284,153	101
2016	7,747,800	2.02 %	153,253	-51,661	87	0.10 %	7,432,663,275	101
2015	7,594,547	3.1 %	215,327	45,900	86	0.10 %	7,349,472,099	101
2010	6,517,912	4.09 %	236,986	90,000	73	0.09 %	6,929,725,043	103
2005	5,332,982	2.27 %	113,101	-18,800	60	0.08 %	6,519,635,850	110
2000	4,767,476	1.99 %	89,464	-37,700	54	0.08 %	6,126,622,121	112
1995	4,320,158	5.17 %	192,341	80,300	49	0.08 %	5,735,123,084	115
1990	3,358,453	3.83 %	115,114	23,600	38	0.06 %	5,309,667,699	124
1985	2,782,885	4.06 %	100,443	16,300	31	0.06 %	4,852,540,569	126
1980	2,280,670	2.81 %	59,110	-16,200	26	0.05 %	4,439,632,465	131
1975	1,985,121	3.71 %	66,070	-5,900	22	0.05 %	4,061,399,228	133
1970	1,654,769	8.12 %	106,994	50,900	19	0.04 %	3,682,487,691	135
1965	1,119,798	4.73 %	46,233	24,600	7	0.03 %	3,322,495,121	144
1960	888,632	6.59 %	48,582	23,800	10	0.03 %	3,018,343,828	141
1955	645,724	7.54 %	39,373	24,600	7	0.02 %	2,758,314,525	144

Tablo.1: Yıllara Göre Ürdün Nüfusu (1955-2017) (worldometers.info)

Ülke 1920-1946 yılları arasında İngilizler tarafından yönetilmiş 22 Mayıs 1946 sonrasında Kral Abdullah resmi olarak Ürdün Haşemi Kralı olarak atanmıştır. Şuanda da ABD'nin etkisi açıkça hissedilmektedir. Küresel ekonomik sistemin, önemli pazarlarından biridir ve 1994'ten bu yana ülkenin istikrarı, Ürdün'ün stratejik konumu nedeniyle ABD'nin desteğinin hiç çekmemesi ile mümkün olmuştur. Ülke üzerinde sadece ABD'nin etkisinden bahsedemeyiz, komşuları Irak ve Suudi Arabistan ve eski sömürgeci devlet İngiltere de Ürdün üzerinde etkiye sahiptir.

Ürdün'ün içsel çıkmazları, Ortadoğu'daki temel çatışma alanlarına coğrafi yakınlığıyla birleşince ülkenin bölgesel sorunların etkilerine karşı hassasiyetini artırmıştır. Öyle ki ülkenin çevresinde gerçekleşen bir kriz kısa sürede ülke içinde geniş yankı bulabilmekte ve zaten diken üstünde duran rejimi zora sokabilmektedir. Ülkede büyük orana sahip Filistinliler'in varlığının üzerine Suriyeli Mültecilerin eklenmesi, siyasal İslam'ın merkezlerinden biri haline dönüşmesine de sebep olmuştur. Müslüman Kardeşler'in ülkedeki varlığı Ürdün yönetiminin pan-Arap ve Filistin milliyetçiliğine karşı bir garanti olarak gördüğü ve rahatsız olmadığı söylenebilir (Yeşilyurt,2009).

Bölgenin birçok dezavantajını yaşayan fakat enerji kaynaklarından yoksun olan Ürdün ekonomisi aynı ve nakdi yardımlara bağımlı, küçük bir pazar olarak stratejik rantı kullanmaktadır. Ürdün, küçük bir devlet olmasına rağmen, bölgenin kırılğan yapısını iyi yönetmiş, etkin bir diplomasi izleyip, bölgede önemli bir denge unsuru olarak varlığını sürdürmüştür (Yeşilyurt, 2015). Sorunlu bir coğrafyada, başarılı bir şekilde siyasi oluşumları kontrol edebilmekte, ulusötesi ideolojilerin zararlarını bertaraf edebilmekte, bu şekilde de rejimin devamını sağlamaktadır (Salloukh, 1996).

Suriye krizi Ürdün'ü büyük oranda etkilemektedir. Ürdün'e Suriyeli mültecilerin akını, yalnızca insani sorunları değil, aynı zamanda kalkınma problemlerini de beraberinde getirdi. Su yönetiminin geliştirilmesine önem verilmesine rağmen, su kıtlığı büyük bir tehdit olmaya devam etmektedir. Ayrıca, hızlı nüfus artışı su talebinin artmasıyla sınırlı su kaynakları üzerinde baskı oluşturmaktadır. Genel olarak, su kaynaklarının 2025 yılına kadar yaklaşık 90 m3 / kişiye düşmesi beklenmektedir (Corps, 2014).

II. Ürdün'de Su Kıtlığı

Küresel siyasi ve sosyal sistemler öngörülemeyen biçimlerde hızla değişmektedir. Teknolojik gelişmeler, yaşam standartlarını değiştirmekte, bu da tüketim kalıplarını ve yaşam beklentilerini etkilemektedir. Ayrıca iklim değişikliği ve kaynakların verimsiz kullanımının, su kaynakları üzerindeki uzun vadedeki sonuçları da belirsizliğini korumaktadır. Nüfusun artması ve göçlerle birlikte bazı bölgelerde nüfus baskısının da oluşması su kaynaklarını etkilemekte ve su yönetimi her geçen gün daha önemli hale gelmektedir.

22 Arap ülkesinin 18'i dünyanın en kurak bölgesindedir, 2014'te kişi başına düşen 1.000 m3 su ile fakirlik çizgisinin altına yer almaktadırlar (unesco.org). Birçok Arap devletinde suyun kullanılabilirliğini artırmak için, güvenilir şekilde arıtılmış atık su kullanımı bir araç haline gelmiş ve bölgesel ve ulusal seviyelerde su kaynakları yönetim planlarının temel bir bileşeni haline gelmiştir(UNESCWA, 2013).

Ürdün'de üç büyük yüzey suyu olan Ürdün, Zarga ve Yarmuk nehirleridir. Fakat hiçbiri Ürdün için umut olacak nitelikte değildir. Suriye ve İsrail'in nehrin akışını değiştirmeleri, nehir suyunu aşırı pompalamaları ve sadece ölmeyecek kadar (Kadioğlu, 2014) suyu Ürdün'e bırakmaları nedeniyle Ürdün bu iki nehirden

yeterince faydalanamazken, Zagra'nın suyundan da endüstriyel kirlilik nedeniyle yarar sağlayamamaktadır (Mrayyan & Hamdi, 2006).

Ürdün su kaynaklarının önemli bir bileşeni 16 atıksu tesisinde üretilen, atık sulardır. Arıtılmış atık suyun büyük kısmı çeşitli su yollarına boşaltılmakta ve sulama için kullanılmaktadır. Mevcut atık su arıtma tesisleri, artan nüfus ve beraberinde artan atık su girişi nedeniyle kapasitelerinin üstünde işlem yapmaktadır. Bu, durum arıtılmış atık suyun kalitesini düşürmektedir (Corps, 2014).

Ürdün atık su yönetimini ulusal su politikaları ve planları bağlamında ele almaktadır. Ürdün, arıtılmış atıksu kullanımını ulusal bir politika olarak biçimlendiren ve arıtılmış atık su ve harmanlanmış arıtılmış atıksuyun kullanımı için planlarını içeren Şubat 2016'da "Su Değişirme ve Tekrar Kullanım Politikası" nı kabul etmiştir. Yerel düzeyde de atık su yönetimi politikası ile ulusal politika tamamlanmaktadır (Yorke, 2009).

Ürdün'de atık su sektöründeki uluslararası yardım kuruluşlarının koordinasyonu ve yatırım planlaması çok gelişmiştir. Suriye krizine yönelik 2016-2018 Ürdün Planında, Ürdün'de ev sahibi topluluklarda atık su toplama ve arıtmanın yaygınlaştırılması için önemli kaynaklar ayırmaktadır (MOPIC, 2016). Kullanılan atık su Ürdün su stratejisinin vazgeçilmez bir unsurudur. Arıtılmış atıksu yakın gelecekte sulamanın en önemli kaynağı olmalıdır (Carr, et.al.2011). Ürdün yasalarında, arıtılmamış atık suların su yollarına boşaltılması veya sulama için kullanılması yasaklanmıştır.

Ortadoğu'da kamplarda, resmi olmayan yerleşim yerlerinde ve kentlerde - mülteciler için su, sanitasyon ve atıksu arıtımı- ciddi bir probleme dönüşmüştür. Ürdün'deki sığınmacıların % 90'ı kampların dışında yaşamaktadır (UNHCR, 2016) ve su altyapı tesislerin mültecilere hizmet vermek için uğraşmaktadır (UNOCHA, 2016).

Ürdün'ün, 2000'li yılların başında ekonomik büyümesi hızlı bir şekilde artarken, bu gelişme su kaynakları üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur. 2007 küresel finansal kriziyle birlikte büyüme yavaşlamışsa da iklim değişikliği hızlanmış gibi görünmektedir. Dünya Bankası'nın Ürdün için iklim projeksiyonlarının analizine göre, 2020 ile 2030 yılları arasında sıcaklıklar bir ila iki derece yükselecek, yağış miktarında yüzde 13 ila 20'lik bir azalma beklenirken, kuraklıklar daha belirgin hale gelecektir(World Water Development Report 4, 2012).

1946'da, Ürdün'de kişi başına düşen tatlı su miktarı yılda 3.600 metreküpken, bugün 90 metreküpe düşmüştür. Dünya Bankası yıllık kişi başı tatlı su miktarının en az 1.000 metreküp olması gerektiğini öngörmektedir (World Water Development Report 4, 2012). Kişi başına yıllık yenilenebilir tatlı su miktarı 1000 ile 1670 m3 arasında değişirse, bu durum "su baskısı" olarak adlandırılır (tmmob.org.,2007). Dünyada 2050 yılına kadar Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere 54 ülkenin su sıkıntısı çekeceği öngörülmektedir. Diğer Ortadoğu ülkeleri de su sıkıntısı yaşamaktadır, fakat bu ülkeler ithalatın yüksek olduğu zengin ülkelerdir. Ayrıca oldukça maliyeti yüksek olan deniz suyunu arıtma tesisleri de kurabilecek

imkânlara sahiplerdir. Ürdün’ün ise seçenekleri daha sınırlıdır ve dünyanın su güvenliği riski sıralamasında üçüncü sıradadır (maplecroft.com). Ürdün kişi başına düşen su miktarında ise, dünyadaki en düşük su kaynakları seviyelerine sahiptir. Ürdün, yer altı suyu kaynakları stoklarını aşırı derecede kullanmaktadır (Salameh, 2008). Krallık büyük altyapı projelerine girişmişse de artan talep artan talebe cevap verecek düzeye erişememiştir. Yenilenemeyen su kaynaklarına sürekli olarak yüklenerek, yeraltı su kaynaklarını da tükenecek seviyeye getirmiştir.

Ürdün’de su kıtlığı büyük ve giderek büyüyen bir sorundur. Mevcut ulusal su kullanımı, yenilenebilir tatlı su kaynaklarının % 20’sini aşmaktadır. Ürdün’ün yüksek bütçe açığı, yüksek kamu borcu, enerji ve su kıtlığı, mülteci sorunu ile birleşince hükümetin sorunlarla baş edebilme kabiliyeti de azalmaktadır. Sosyo-ekonomik etkiler, su kalitesinin ve miktarının azaltılmasının bir sonucudur. İlerleyen zamanda yeraltı suları kaynaklarının yetersizliği, sosyo-ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerin zamanla birlikte yoğunlaşması beklenmektedir. Su sektörünün yönetiminde yeniden planlama çok önemli hale gelmektedir ve kaynakların dengeli dağılımı ve sürekli su kaynaklarının verimine yönelik radikal değişiklikler kaçınılmaz olmuştur (Hadadin et.al.2010).

Vatandaşlara sağlıklı su temini ülkenin öncelikli konusudur. Ürdün devletinin temel hedefi, her aileye sağlıklı ve yeterli suyu, sağlıklı ve yeterli tesisatlarla (altyapı) kesintisiz ulaştırmaktır. Halen ülkede aynı şehrin muhtelif mahallelerine haftada ikişer veya üçer gün arayla dönüşümlü olarak su verilmektedir. 2010 yılında Cereş, Aclun gibi illerde haftada bir iki defa evlere su verilebilmiştir. Burada Ürdün’ün Kufranja barajını yapmak da su tedariki projesinin içinde yer almaktadır (mfa.gov.tr, 2015).

Su kıtlığı çeşitli şiddet ve ölçeklerde, bölgesel ve küresel düzeylerde çatışmalara neden olabilir. Bu nedenle su kıtlığı, güvenlik tehdidi olarak görülebilir ve yorumlanabilir (Gleick, 1993). Paylaşılan kaynaklar paylaşılan sorumlulukları ve görevleri ifade eder, bu nedenle bölgede güven ve karşılıklı anlayış oluşturan önlemlere ihtiyaç duyulmaktadır (Bismuth, 2016). Ürdün’de doğal nüfus artışına mültecilerden oluşan kitleler de eklenince nüfus ve su arasında dengesizlik artmıştır. Bu durumun önemini ortaya çıkaran olaylar da izlenmektedir. Artan nüfusa daha fazla su temin etme yönündeki stratejik planı gerçekleştirmek üzere, Ürdün’ün 2015 yılı için öngörülen toplam tüketiminin yaklaşık yüzde 6’sını karşılayacak olan “Disi Su Temini Projesi” 2009 yılında başlamıştır (hurriyet.com.tr). Türk GAMA firması Disi Mudawarra Amman İçme Suyu Temini Projesi’ni 25 yıllık bir yap-işlet-devret sözleşmesi ile üstlenmiştir. Proje tamamlandığında başkent Amman’a 50 yıl süresince yıllık 100 milyon m3 su sağlanması planlanmaktadır (ktso.org.tr). Disi Projesi ulusal su söyleminde önemli bir rol oynamış olsa da sürdürülebilirliği yoktur (Ferragina & Greco, 2008). Fakat öngörülemeyen mülteci nüfusun eklenmesi ile ihtiyacı karşılama kapasitesi 2022 olarak öngörülse de Amman’ın su altyapısının bakımındaki yetersizlik, projenin yararlarını zayıflatmaktadır.

Ürdün’de su kaynaklarının kıtlığı, yer altı sularının kalitesinin bozulmasına ve tuzluluk seviyelerinin artmasına neden olmuştur. Su tasarrufu, artan su geri

dönüşümü, geliştirilmiş sulama teknikleri ve dağıtımdaki su kaybını azaltarak sürdürülmelidir . Su seviyesinin yeniden tesis edilmesi ve içme suyu elde edilmesi için deniz suyunun Akabe'den Ölü Deniz'e taşınması ve yağmur suyu toplanması ve tutulması için barajlara ve yerel rezervuarlara daha fazla yatırım yapılması planlarını hayata geçirerek, ayrıca artan tuzdan arındırma potansiyelini artırarak su kıtlığı ile mücadeleye devam etmektedir (Corps, 2014).

III. Ürdün'ün Su Sıkıntısında Mülteci Krizinin Etkisi

Ortadoğu'nun doğal zenginliklerden yoksun, İsrail, Suriye, Irak gibi komşuları olan, küçük bir ülkesi olan Ürdün için “ kırılğan” ülke tanımı yapılmaktadır. Bu nedenle Ürdün ekonomisi içinde savunma harcamaları önemli bir yer tutar. Kırılğanlık tanımlamasının bir başka önemli sebebi de nüfus yapısıdır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Ürdün nüfusunun sadece %30'u yerli halktan oluşmaktadır. Filistin, Yemen, Irak ve son olarak da Suriye göçmenlerinin yurdu olan Ürdün için istikrarı korumak zorlaşmaktadır (Mencütek, 2015).

Ürdün yönetimi, Batılı ülkeler ile işbirliğine dayalı yakın ilişkiler kurmayı, rejimin devamı, ülkenin istikrarı için tek yol olarak görmektedir. ABD'de için Ürdün, bölgesel çatışmalarda bir müttefik, radikal Arap hareketlerine ve Komünizmin bölgedeki etkisine karşı kalkan olarak kullandığı bir güçtür. Ürdün'ün dış politikası, rejimin mevcudiyetinin devam ettirilmesi anlayışına uygun olarak planlanmıştır. Rejimin güvenliği, hem askeri hem de ekonomik unsurlar içermektedir. Ürdün'ün, kırılğan bir ülke olması, dış politikadaki tercihini rejimin devamını sağlamak üzerine kurgulamasına neden olmuştur (Efegil,2013). Ürdün bölgesel çatışmaların ortasında yer almaktadır ve kalkınmayı sağlamadan da rejimin devamı söz konusu olamayacaktır (Zeitoun, 2009) . Bu nedenle, Ürdün yönetimi batılı ülkeler özellikle de ABD ile sıkı ilişkiler kurma temelinde dış politika gütmek zorunda kalmıştır.

Bir ülkede yaşanan krizlerin sınır aşan özellikleri barındırıyor olması devletlerin yapısına, hedeflerine, uluslararası ilişkilerdeki tercihlerine, yönetim tarzlarına, ekonomik güçlerine, nüfus yapısına ve daha birçok özelliğine bağlı olarak belirlendiği söylenebilir (Bingöl,2013). Ürdün'de de diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi fiyatların artışı, işsizlik ve hükümet yolsuzluğu nedeniyle halk arasında hareketlenmeler başlasa da Kral II. Abdullah'ın yatıştırıcı siyaseti ve ABD ile ittifakı sayesinde Ürdün Arap Baharının bir parçası olmaktan kurtuldu ve protesto gösterileri 2011'in ikinci yarısında geriledi. Ancak bölgenin etkilerinden kurtulması neredeyse imkânsızdı. 2011 yılı başında yaşanan huzursuzluğun başlangıcından bu yana, Ürdün çatışmadan kaçan Suriyelilerin sığındığı ülkeler arasında birinci sırada yer almıştır. Suriye krizinde tarafını net olarak belli etmeyen ülkelerden biri olan Ürdün, Suriyeli mültecilere de insani yaklaşımla kapılarını açmıştır. Fakat, Filistinli ve Iraklı mültecilerle olan önceki tecrübeleri ve mülteci nüfusunun kalıcı olma durumu, bölgenin ekonomik, siyasi ve güvenlik problemlerinin daha da artacağı endişesini yaratmaktadır. Zaten mültecilerle dolu olan Ürdün'de, Suriyeli mültecilerin gelişi ile zorluklar katlanarak devam etmektedir. Bu nedenle Ürdün'ün

önceki deneyimlerinin ülkenin Suriye mülteci politikasının gelişimini belirlemede önemli rol oynadığı söylenebilir.

Suriyeli mültecilerin gelişiyile birlikte ani nüfus artışı, Ürdün'ün politik, ekonomik ve sosyal yapısında derin problemlere neden olmuştur. Suriyeli mülteciler ülkeye özgü, var olan sorunları daha da şiddetlendirmektedir. Önceden var olan yoksulluk, işsizlik ve artan yaşam maliyetleri bağlamında, mülteci krizinin Ürdün toplumun fakir kesimleri arasında toplumsal ve ekonomik baskı yaratma potansiyeline sahip olduğu da açıktır (unhcr.org). Ürdün GSYİH'sı 2007-2010 döneminde 54,7 oranında artarken, krizin başlangıcından bu yana% 22,2 oranında azalmış, kamu borçları artmış, yabancı sermayenin yatırımları ise düşmüştür (static1.squarespace.com). Bu durumun ev sahibi toplumdaki gerginlikleri arttırdığı ve Ürdün hükümetinin Suriyeli mültecilere karşı tutumunu insan odağından uzaklaştırdığı söylenebilir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) Ofisi ve Ürdün Haşimi Krallığı arasındaki işbirliğine dayalı bir ilişki, Ulusal güvenlik kaygısı ile Ürdün'e girebilecek Suriyelilerin sayısının kısıtlanması, sınır geçişlerinin kapatılması, mültecilerin kamplarda toplanması gibi uygulamalara yöneltti.

Suriye'deki siyasi gösterilere şiddet uygulayan bir rejimin ortaya çıkmasıyla birlikte Suriye'den Ürdün'e doğru göç, hızlı ve yoğun bir şekilde başladı. 2011 yılı sonu itibariyle yaklaşık 2.000 Suriyeli mülteci kuzey Ürdün'e gelmeye başladı (FRCJRCassessment Report, 2012) 15 Mayıs 2017'den itibaren Ürdün'de BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR)'ne kayıtlı 659.593 (%51'i çocuk) Suriyeli'nin yaşadığı belirtilmektedir (data2.unhcr.org), kayıt altına alınmamış, iç savaş öncesinde Ürdün'de yaşayan ve ülkelerine dönemeyen yaklaşık 700.000 Suriyeliden de bahsedilmektedir. UNHCR'ye kayıtlı Suriyeliler ise iç savaş sonrası Ürdün'e göç edenlerdir (orsam.org.tr). Za'atari kampında toplam 79.822 mülteci, Azraq kampında 53.915, Kral Abdullah Park'ta 332 ve Emirati-Ürdün kampında 7.465 Suriyeli mülteci yaşamaktadır (UNICEF Report, 2017). Mültecilerin çoğu Ürdün kentlerinde mülteci kamplarının dışında yaşamaya devam etmektedir.

Suriye nüfusunun yarısından fazlası ülkesini terk etmesi, bir insanlık dramını ortaya çıkarmıştır. Bu durum karşısında tüm dünya sınırlarını açık tutma sorumluluğu ile baş başa kalmıştır. Böylesine bir manzara, istikrar kaygısı güden bir ülke için, yönetimin endişelerini artırmıştır. Ürdün, 2012'den itibaren sınır kapılarını kapatmaya, ülkeye giren mültecileri geri göndermeye ve hatta mülteci hareketlerini sınırlamaya başladı. 2012 yılının başlarında, Suriye'den kaçan, Suriye'de yaşayan tüm Filistinli mültecilerin, Ürdün'de aile bağları bulunmayan erkeklerin; kimlik belgeleri bulunmayan kişilerin ülkeye girişlerini yasaklamıştır. Haziran 2016'da, güvenlik endişeleri gerekçe göstererek Suriye sınırını etkin bir şekilde kapattı. Sonuç olarak, 75.000'den fazla Suriyeli mülteci altı aydan fazla Suriye-Ürdün sınırında beklemek zorunda kalmışlardır (theconversation.com.) Sınırların kapatılarak yaşamlarının tehlikede olduğu ülkeye geri dönmek zorunda bırakılmaları insan onuruna ve uluslararası hukuka aykırı bir uygulamadır. Ürdün'deki mülteci hizmetlerinin azalması, çok sayıda Suriyelinin hayatta kalmak için illegal işlere başvurmasına neden olmuştur (Francis, 2015). Temel yaşam

gereklerini sağlamaları dahi güçleşmektedir. Ürdün'ün bu yükü müttefiklerince karşılanmaya çalışılmakta, ABD ile işbirliği her geçen gün daha da güçlenmektedir.

Suriyeliler, Ürdün'ün politik, ekonomik ve altyapısındaki problemlerin çarpan etkisi göstermiştir. Ürdün'ün yerleşikleri arasında huzursuzluğa neden olmuş, Ürdün yönetimi siyasi sorunla karşı karşıya kalmıştır. Ürdün, ülkenin uzun vadede toplumsal zorluklarını giderecek sağlam politikalar oluşturmak yerine daha çok kısa vadede yerel topluluğun gerginliğini hafifletmek için Suriyeli mültecilere sunulan hizmetlerin kısıtlanmasını veya Suriyelilerin ülkeye girişinin kısıtlanmasını tercih etti. Bu etki tepki ilişkisini politika gerekçesi yapmak, Ürdün'ün geleceği için tehdit unsuru olacaktır. Halk, mülteci sorunu ile ilgili olarak yönetenlere sürekli baskı yapacak konumdadır ve halkın yönetime güveni mülteci politikalarına bağlı hale gelmiştir.

Uluslararası yardımlarda artışlar olsa da, sınırların açık tutulması için daha fazla sürdürülebilir çözümlere ihtiyaç vardır. Ürdün insani koruma tutumunu sürdürmeye çalışsa da ekonomik, siyasi ve toplumsal problemler, Suriyeli mültecilerin etkisi ile şiddetlenmektedir. Ürdün'ün hareket alanı oldukça sınırlı olduğundan, uluslararası politikanın öngördüğü şekilde Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapmaya devam edeceği düşünülmektedir.

Mevcut durumun sürdürülemez olduğunu kabul eden Ürdün ve uluslararası ortakları, Suriyeli mültecilere de ev sahibi halka da en büyük yardımın ekonomik kalkınmayı sağlamak olduğunu belirttiler. Suriye krizinin bir sonucu olarak ülkenin karşılaştığı çok yönlü zorluklara etkili, ulusal ve koordineli bir yanıt sağlamak üzere Suriye Krizi İçin Ürdün Cevap Platformu (JRPSC) kuruldu. Bu platform, planlama ve koordinasyon çerçevesinde hükümet, bağış toplulukları, BM kuruluşları ve Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşlarının temsilcilerini bir araya getirdi. JRPSC' nin çalışmalarında tutarlılığı sağlamak için 12 görev tanımları yapıldı. JRPSC, eğitim, enerji, çevre, gıda güvenliği, sağlık, adalet, yaşamsal geçim, yerel yönetim ve belediye hizmetleri, barınma, sosyal koruma, taşıma alanlarında forumlar hazırlamaktadırlar (jrpsc.org). Kamplardaki mültecilerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında, asgari standartlara uyulmasını sağlamak için daha fazla insani yardıma ihtiyacı duyulmaktadır.

Suriye'nin komşusu konumundaki ülkelerde mültecilerin sayısı artmaya devam etmektedir. AB, Ürdün Hükümetinden, insani ilkelere uygun olarak ülkedeki mültecilerin yeterli düzeyde korunmasını sağlamalarını ve insani yardıma ihtiyacı olan, sınırda zor durumda olan kişilere ulaşarak ihtiyaçlarının karşılanmasını devam etmesini istemektedir. Avrupa Birliği Komisyonu Suriye krizinin başlangıcından bu yana, Ürdün'deki mülteci ve savunmasız topluluklara insani bütçeden 657 milyon Euro yardım tahsis etmiştir. AB, savunmasız Suriyeli mültecilere, özellikle kamplardaki yeni gelenlere ve kampların dışında yaşayanlara, Ürdünlü ev sahibi topluluklara yardım konusunda desteklemeye devam edeceğini vurgulamaktadır. 19 Aralık 2016'da AB ve Ürdün arasında Londra'da yapılan sözleşme ile AB, Ürdün'de yaşayan Suriyeli mültecilerin yanı sıra savunmasız ev sahibi toplulukların yaşam koşullarını iyileştirmek üzere, en az 747 milyon avroluk yardımda bulunacağını

taahhüt etmektedir (ec.europa.eu). Birçok Suriyeli Avrupa'da yaşama fırsatı bulmayı umarak Avrupa'ya giden yolda hayatlarını tehlikeye atıyorlar. AB geri kabul anlaşmaları ile mültecileri AB topraklarından uzak tutmaya çalışırken, diğer yandan Suriye'nin komşusu ülkelere yaptırımlar yükleyerek uluslararası koruma kalkını oluşturmaya çalışmaktadır. Bu durum, AB'yi kaygılandıran konunun 'insan hakları' değil, Birliğin çıkarları olduğunu düşündürmektedir.

SONUÇ

Ürdün siyasi varlığı, hızla genişleyen nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için su temin etmenin kritik zorluğuyla karşı karşıyadır. Ürdün'de, kaynaklar ve nüfus arasında ciddi bir dengesizlik yaşanmaktadır. Su talebi, mevcut yenilenebilir su kaynaklarını büyük ölçüde aşmaktadır. Ürdünlüler dünyadaki en fazla su kıtlığına sahip insanları arasında yer alıyorlar. Bununla birlikte iklim değişikliği, ortak yönetimin olmaması ve bölgesel istikrarsızlıkların bir sonucu olarak mevcut su arzının % 80'i yok olma tehlikesi altındadır.

Ürdün'ün, suyun sürdürülebilirliğini sağlaması hem ulusal güvenlik için, hem insan hayatı için kritik öneme sahiptir. Su yönetimi konusunda gerçekleştirilen reformlar sayesinde, atık su kullanımı artmış olsa da suyun kalitesini ve akiferleri koruma yolunda başarılı oldukları söylenemez.

Su kıtlığı, sosyo-ekonomik büyümeyi önemli ölçüde engelleyebileceğinden, su stratejik öneme sahiptir. Özellikle de bölgesel çatışmaların ortasında yer alan Ürdün gibi bir ülke için, kalkınmayı sağlamadan rejimin devamının mümkün olmayacağı açıkça öngörülebilir.

Ürdün'deki büyük su kıtlığının asıl sebebi basit olarak nehir ve göller gibi doğal yeryüzü su kaynaklarının eksikliğidir. Şu anda gelişmekte olan bir ülke olarak Ürdün'ün ekonomisi deniz suyunun temiz su kaynağı olarak tuzsuzlaştırılmasını da uygulamamaktadır. 2020 hedefi ile iki büyük projede ye kadar Ürdün'e bol miktarda konut kullanımı ve tarımsal su sağlamak için iki büyük su projesi yürütülmelidir. İlk proje Ölüdeniz ve Kızıldeniz'i 325 km lik bir kanalla birbirine bağlamayı üstlenen bir projedir. Bu projenin uygulanmasıyla su gücü enerjisi üretilebilecek bu güç de deniz suyunu içme suyu olarak ıslah etmek için tuzsuzlaştırılmasında kullanılabilir. İkinci proje ise DISI su sevkiyatı projesidir. Bu projenin asıl amacı Disi akiferlerinden büyük Amman alanına ek su taşımaktır. Disi-Mudawarra'dan Amman suyuna isale sistemi özellikle yaz mevsiminde Amman için sağlam bir su tedariki ile sonuçlanacaktır. Bu proje finans eksikliğinden dolayı ertelenmiş yıllardır rafa kaldırılmış bir projedir. Bu projelerin biran önce hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Bunları tek başlarına geliştirecek kaynaklara sahip olmadığı için bölgede uzun vadeli su güvenliğinin müzakere edilmesi gerekmektedir. Ürdün zorlu bölgesel ve uluslararası koşulların olduğu böylesi bir dönemde su konularında bölgesel işbirliği hedefini gerçekleştirmek zorunluluğu ile karşı karşıyadır.

Ürdün'deki su kıtlığı problemini kısmen çözmek ve yer altı sularını ıslah etmek amacıyla yer altı suyu zenginleşmesi için yüzeysel akış sularının toplanmasını

sağlanması gerekmektedir. su konularında işbirliğini artırmak için yaratıcı ve başarılı bölgesel diplomasi ile birleştirilmesinin vazgeçilmez olacağı açıktır. Uluslararası yardım kuruluşlarının, su kıtlığının stratejik müttefikinin güvenliğine verdiği tehlike nedeniyle, Ürdün'ün yasal, mali ve teknik yardımlarla desteklenmesinde yapıcı bir rol oynamaları beklenebilir.

Eski şebekelere bakım yapılarak, sızıntılar ortadan kaldırılıp, içilebilir su kaybı azaltılmalıdır. Ayrıca halkın eğitim yoluyla farkındalığı artırılarak ve yönetim tarafından tedbirler alınarak su tüketimi düşürülmelidir. Ürdün'deki su problemine biran önce çözüm bulmak gerekmektedir. Bu sorunun giderilmesinden sadece bireyler ve Ürdün Hükümeti sorumlu tutulamaz; uluslararası örgütler ve Ürdün'ü Ortadoğu'nun emniyet supabı olarak gören ABD de sorumluluğunu gerçekleştirmelidir.

Ürdün ve uluslararası güçler, hem yerlerinden edilmiş Suriyeli nüfus hem de ev sahibi toplumlar için uzun vadeli sürdürülebilir yaklaşımlara doğru politikalarını değiştirmelidirler. Ürdün, en önemli ekonomik ve yönetim sorunlarıyla yüzleşmek ve aynı zamanda da Suriyeli mülteciler için ciddi bir insani himaye alanını kalıcı hale getirmek için büyük devletlerin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Hem ülkenin kendine özgü ulusal sorunlarının ele alınmasını sağlamak hem de mülteciler için devamlı bir himaye alanını tek bir çerçeve içerisinde kalıcı hale getirmek için uluslararası örgütler Ürdün ile yakın şekilde çalışmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ammary, B. Y. (2007). Wastewaterreuse in Jordan: Presentstatusandfutureplans. Desalination, 211(1-3), 164-176.
- Al-Zu'bi, M. (2016). Jordan'sclimatechangeGovernanceframework: fromsilosto an intersectoralapproach. Environment SystemsandDecisions, 36(3), 277-301.
- Bingöl, O. Krizlerin Uluslararasılaşması: Rejime Karşı Protestolardan Bölgesel Çatışmaya Suriye Örneği.
- Bismuth, C. (2016). WaterResources, CooperationandPowerAsymmetries in theWater Management of theLower Jordan Valley: TheSituationTodayandthePaththat Has LedThere. InSociety-Water-Technology(pp. 189-204). Springer International Publishing.
- Carr, G., Potter, R. B., &Nortcliff, S. (2011). Waterreuseforirrigation in Jordan: Perceptions of waterqualityamongfarmers. AgriculturalWater Management, 98, 847-854.
- Cervigni R.andNaberH., 2010,AchievingSustainable Development in Jordan Country Environmental Analysis,The World Bank.
- Corps, M. (2014). Tappedout: Waterscarcityandrefugeepressures in Jordan. Amman: MercyCorps.

data.unhcr.org/syrianrefugees/download.php?id=1168

Efegil, E. (2013). Mısır ve Ürdün'ün Dış Politikalarını Şekillendiren Unsurlar. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 5(51).

February, London, h ttps. 2c8kkt1ykog81j8k9p47oglb-wpengine. netdna-ssl. com/wp-content/uploads/2016/02/Supporting-Syria-the-Region-London-2016-Jordan-Statement. Pdf

Ferragina, E., & Greco, F. (2008). The Disiproject: an internal/external analysis. *Water International*, 33(4), 451-463.

Francis, A. (2015). Jordan's Refugee Crisis. *Carnegie International Endowment for Peace*.

file:///C:/Users/hp/Desktop/ürdün/IFRCJRCassessmentreportonSyrianrefugees.pdf

file:///C:/Users/hp/Desktop/ürdün/UNICEF_Syria_Crisis_Situation_Report_April_2017_External.pdf

Gleick, P. 1993. Water and conflict fresh water resources and international security. *International Security*, Vol. 18, No. 1, pp. 79-112.

Hadadin, N., Qaqish, M., Akawwi, E., & Bdour, A. (2010). Water shortage in Jordan—Sustainable solutions. *Desalination*, 250(1), 197-202.

Kadioğlu, M. (2014). Küresel Sorunlara Karşı Ulusal Tavrı. *Muhsin Kadioğlu*.

Majdalawi, M. I., Raedig, C., Al-Karablieh, E. K., Schlueter, S., Salman, A., & Tabieh, M. (2016). Integration of different environmental valuation methods to estimate forest degradation in arid and semi-arid regions. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 23(5), 392-398.

Malkawi, A. I. H., & Tsur, Y. (2016). Reclaiming the Dead Sea: alternatives for action. In *Society-Water-Technology* (pp. 205-225). Springer International Publishing.

Mrayyan, B., & Hamdi, M. R. (2006). Management approaches to integrated solid waste in industrialized zones in Jordan: A case of Zarqa City. *Waste Management*, 2(26), 195-205.

Mencütek, Z. Ş. (2015). The Impact Of The Syrian Crisis On The Jordanian Foreign Policy: Syrian Refugees And Participation In The Coalition Against The Isis. *Middle Eastern Studies/Ortadoğu Etütleri*, 7(1).

Merkezi, O. S. A. Suriye'ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler, ORSAM Rapor No: 189, Nisan 2014.

- Salameh, E. (2008). Over-exploitation of groundwater resources and their environmental and socio-economic implications: the case of Jordan. *Water International*, 33(1), 55-68.
- Salloukh, B. F. (1996). State strength, permeability, and foreign policy behavior: Jordan in theoretical perspective. *Arab Studies Quarterly*, 39-65.
- Syria, S. the Region (2016) The Jordan Compact: A New Holistic Approach between the Hashemite Kingdom of Jordan and the International Community to deal with the Syrian Refugee Crisis, 4
<http://www.unhcr.org/pages/49e486566.html>. UNHCR, "2015 UNHCR Country Operations Profile–Jordan,"
- [http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002171/217175e.pdf/1236547899780World Water Development Report 4, 2012.](http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002171/217175e.pdf/1236547899780WorldWaterDevelopmentReport4,2012)
- Yeşilyurt, N. (2009). II. Abdullah Dönemi Ürdün Dış Politikası Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Ortadoğu Anaaliz*, 6(1). 48-56
- Yeşilyurt, N. (2015). Ürdün'ün Bölgesel Konumu: Küçük Devlet Kavramı Çerçevesinde Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(2).
- Yorke, V. (2009, November). Jordan water scarcity, strategy and alternative solutions: a politico-economic perspective. In *NCCR Trade Regulation Workshop*, World Trade Institute, Bern (Vol. 27).
- Zeitoun, M. (2009). The political Economy of Water Demand management in Yemen and Jordan: A synthesis of findings. *Water Demand Management Research Series 5*, WaDI mena, International Development Research Center (IDRC).
<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-urdun>
<http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Urdun.pdf>
<https://data2.unhcr.org/en/documents/download/55906>
http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/jordan_syrian_crisis_en.pdf
http://www.fao.org/nr/water/aquastat/countries_regions/Profile_segments/JOR-WR_eng.stm
<http://www.hurriyet.com.tr/gama-enerjiden-urdune-1-milyar-dolarlik-yatirim-12028855>
<https://www.jrpsc.org/s/JRP-2017-2019-Full-Plan-Submission-Draft-1-PDF-c6ed.pdf>
<http://www.ktso.org.tr/kose/kategori.asp?kategori=%DCLKE%20RAPORLARI&baslik=%DCRD%DCN%20%DCIke%20Raporu-Ocak%202017&sira=1>
https://www.maplecroft.com/about/news/water_security.html
<http://www.orsam.org.tr/files/OA/6/11nuri%20ye%C5%9Filyurt.pdf>

Suriyeli Mültecilerin Etkileri Kapsamında Ürdün'de Su Sorunu / Ayşegül Aydın

<https://www.tmmob.org.tr/icerik/cmo-2007-su-raporu>

<http://theconversation.com/syrian-refugees-in-turkey-jordan-and-lebanon-face-an-uncertain-2017-70747>

<http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002471/247153e.pdf>

<http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/water/wwap/wwdr/2017-wastewater-the-untapped-resource/>

<http://www.worldometers.info/world-population/jordan-population/>

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

**HASTANE GEMİLERİNİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA SAVAŞAN
TARAFLAR ARASINDA SORUNA DÖNÜŞMESİ**

**Hospitals Ships' Becoming A Problem Between The States In The First World
War**

Ahmet UYANIKER*

ÖZ

Savaş esnasında orduların ikmal ve lojistik bakımdan desteklenmelerinin yanında önemli bir konu da yaralı ve hasta askerlerin güvenli bölgelere nakledilmesidir. Gelişen silah teknolojisine bağlı olarak savaşlarda yaralıların çok oluşu ve bu yaralanmaların niteliği muharıplerin yaralıları hastaneye nakletmekte Sedye Taşıyıcılar ve Seyyar Hastaneler gibi yeni yöntemler oluşturmalarına neden olmuştur. Yaralı naklinde hayata geçirilen seyyar hastanelerden birisi de bir geminin hastane şeklinde tasarlanmasıyla oluşturulan hastane gemileridir.

Hastane gemilerin temel görevi savaş, doğal afet vb. durumlarda sağlık hizmeti vermek, özellikle savaş bölgelerine yakın sularda hasta ve yaralı taşımak ve bunları tedavi etmektir. Hastane gemilerin savaş esnasında hareket tarzları, yaralı ve hasta taşımada dikkat edecekleri esaslar, renkleri, üzerlerinde taşıyacakları işaretlerle birlikte güvenli bir şekilde seyahat etmeleri Lahey sözleşmesi (1907) ile düzenlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda fazlaca kullanılan bu gemiler hareket tarzları ve kullanım şekilleri bakımından diplomatik sorunlara neden olmuşlardır.

Savaşın başlarında Alman hastane gemisi Ophelia, İngiliz Kraliyet Donanması tarafından, "casus gemi" olma iddiasıyla ele geçirilmiştir. Ophelia, Almanya ile İngiltere arasında büyük bir krize neden olmuştur. Alman Hükümeti savaş esnasında İngiliz hastane gemilerinin Lahey sözleşmesini ihlal ettiğini söyleyerek kuzey denizinin güney bölümünde belli bir deniz sahasını ve İngiliz kanalını hastane gemilerine kapattığını, böylece bu bölgede görülen gemilere savaş gemisi muamelesi yapılacağını ve saldırılacağını beyan etmiştir. Gemi sorunu

* Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı.

zamanla iki devletin müttefiklerine de yansiyacak uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Diğer taraftan Osmanlı Devleti Jeopolitik konumu ve toprakları üzerindeki cephelere bağlı olarak savaş esnasında hastane gemilerin kullanımıyla ilgili en fazla muhataplardan biri olmuştur. Devletin denizlere olan konumu kendi gemilerinin kullanımını yanında müttefik ve rakip devletlerin hastane gemi kullanımına yönelik talepleri Osmanlıyı yoğun bir gemi diplomasisi ile uğraşmak zorunda bırakmıştır.

Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi hariciye belgeleri ışığında hastane gemilerin Birinci Dünya Savaşı'nda devletlerarasında oynadığı askeri ve diplomatik sorunlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler : I. Dünya Savaşı, Hastane gemi, Lahey, Ophelia, Almanya, İngiltere, Osmanlı Devleti,

ABSTRACT

In addition to supporting armies in supply and logistics during the war, an important issue is the transfer of wounded and sick soldiers to safe areas. Due to the developing technology of the weapons, the fact that the number of casualties was high during the wars and the nature of these wounds led to the creation of new methods such as Carriers and Mobile Hospitals in transferring the combatants' wounds to the hospital. One of the mobile hospitals that were put into practice in the transport of the wounded is the hospital ship formed by designing a ship as a hospital.

The main duty of hospital ships was to provide health care in war, natural disasters and similar situations, especially to transport the sick and wounded in waters close to war zones and to treat them. The Hague (1907) contract was designed to allow hospital ship to safely travel during combat, along with the modes of operation, the principles they would take care of in injured and ill transport, their color, and the signs they would carry on them. These ships, which were used extensively in World War I, caused diplomatic problems in terms of modes of operations and modes of use.

At the beginning of the war, the German hospital ship Ophelia was seized by the British Royal Navy, claiming to be a "spy ship". Ophelia caused a major crush between Germany and Britain. The German Government declared that during the war British hospital ship violated the Hague Convention and that it closed a certain maritime area in the southern part of the northern sea and the British channel to the hospital ships so that the ships seen in that area would be treated as war ships and attacked. The ship's problem gradually turned into an international problem that would be reflected on the two states' allies.

On the other hand, the Ottoman State became one of the most interlocutors of the use of hospital ships during the war due to its geopolitical position and the fronts on its territory. Besides the use of its own ships and the position of the state to

the seas, Allied and competing states' demands for hospital ship use forced Ottoman State to deal with an intense ship diplomacy.

In this study, the military and diplomatic problems caused by the hospital ships in the First World War among the states will be focused in light of Ministry of Foreign Relations documents of Prime Ministry Ottoman Archive

Keywords: World War I, Hospital ship, The Hague, Ophelia, Germany, England, Ottoman State,

GİRİŞ

İnsanlık tarihinde kazalar, savaşlar ve afetler sonucu yaralanan ve acil sağlık sorunlarıyla karşılaşan hasta ve yaralılar için çeşitli tıbbi girişimler yapılmıştır. Hasta ve yaralıların en kısa zamanda etkin bir acil tıbbi müdahaleye ulaşabilmesi, tarih boyunca önemli bir sağlık hizmeti olarak kabul edilmiştir (Numanoğlu vd., 1998: 99-100). Yaralı ve hastanın, ilk müdahalenin yanında, uygun bir şekilde taşınması da, özen gösterilmesi gereken en temel sağlık müdahaleleri arasındadır (Batı, 2012: 14).

Hastane gemilerin tarihi Eski Yunan ve Roma'ya kadar götürülebilir. Bu devletlerin filolarında hastane gemileri bulunduğu düşünülmektedir. Altıncı yüzyıl İspanyol Armada filosunun on beş hastane gemisi bulunmaktaydı (Mc Greal, 2008: 9). Dünyanın sayılı donanma güçlerinden biri olan İngiltere'ye ait kaydedilen ilk Hastanesi Gemisi ise 1689 tarihli Goodwill idi. II. Charles ve II. Jones yönetimi boyunca oluşturulan iki hastane gemi Fransa savaşlarında kullanılmıştır. ([http://www.nmrn-portsmouth.org.uk/sites/default/files/Hospital% 20 ships. pdf](http://www.nmrn-portsmouth.org.uk/sites/default/files/Hospital%20ships.pdf))

İngiltere'de hastane gemilerin sayısı 1793 ila 1854 yılları arasında önemsiz seviyedeydi. Deniz Kuvvetlerine ait yirmi dokuz adet hastane gemi bulunuyordu. 1841-42 Çin Afyon Savaşı'nda 1853-56 Kırım Savaşı boyunca, hastane gemileri önemli görevler yapmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar İngiliz donanması hastane filosunda kayda değer bir genişleme yoktu (Mc Greal, 2008: 9 vd.).

Birinci Dünya savaşı patlak verince İngiliz seferberlik güçleri yüzlerce deniz taşıtını askeri gemi ve hastane gemisi olarak kimi zaman tek bir sefer için kimi zaman da savaş boyunca kullanmıştır (Mc Cutcheon, 2015:6/30). Savaşta çok sayıda zayıf ve kayıp verilmesi üzerine açık istasyon haline getirilen hastane gemiler hasta ve yaralıları alarak tedavi edilmesinde ve kıyılarına taşınmasında yoğun olarak kullanılmıştır (Mc. Cutcheon, 2013:3-17).

Hastane gemilerin savaş esnasında harekât tarzları, yaralı ve hasta taşımada dikkat edecekleri esaslar, renkleri, üzerlerinde taşıyacakları işaretlerle birlikte güvenli bir şekilde seyahat etmeleri Lahey Sözleşmesi (1907) ile düzenlenmiştir. Buna göre gemiler sağlık görevine uygun olarak milliyet ayrımı yapmaksızın tüm yaralıların temel tedavisini yaparak bunları kıyılarındaki hastanelere ulaştıracaktır. Hastane gemiler askeri amaçlı kullanılmayacak asker ve askeri malzeme

taşımayacak, silahlandırılmayacak, askeri çatışmaya girmeyecektir. Muharipler veya tarafsız devletler bu gemilerin Lahey Sözleşmesine uygun davranıp davranmadığını kontrol etmek için gemilerde denetleme yapabilecektir. Bu incelemeler sonucunda sözleşmeye aykırı bir duruma rastlanırsa gemilere, savaş gemisi muamelesi yapılarak geminin yönü değiştirilebilecek, gemi alıkonulabilecek veya gemiye ateş açılabilir (Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları, 1964: 24-42).

Birinci Dünya Savaşı'nda fazlaca kullanılan bu gemiler muharip devletler arasında diplomatik sorunlara neden olmuştur. Savaş esnasında Alman hastane gemisi Ophelia, İngiliz Kraliyet Donanması tarafından, "casus gemi" olmak iddiasıyla ele geçirilmiştir. İngiliz Kraliyet Mahkemesi'nin verdiği kararla gemi alıkonulmuştur. Ele geçirilen Alman hastane gemisi Ophelia Almanya ile İngiltere arasında büyük bir krize neden olmuştur. Almanya Amerika Elçiliği aracılığıyla gemisinin Lahey Sözleşmesine aykırı olarak Ekim 1914'te İngiltere tarafından 'boş bahane' ile ele geçirildiğini ve gemisinin iade edilmesini talep etmiştir. İngiltere ise Ophelia'nın İngiliz Kraliyet Mahkemesi tarafından sadece hastane gemisi olarak uyarlanmadığı veya donatılmadığı sonucuna varıldığını, bu nedenle de Cenevre Sözleşmesi uyarınca korumasının geçersiz olduğunu bildirmiştir (Mc. Greal, 2008: 9).

Almanya ile İngiltere arasında başlayan gemi krizi tarafların müttefiklerine de yansımıştır. Savaş esnasında bu konu ayrı bir diplomatik sorun oluşturmuştur. Bu sorunlardan birincisi Ophelia krizinde olduğu gibi savaşan tarafların birbirlerini hastane gemilerini yalnızca, yaralı, hasta ve kazazedelere yardım amaçlı değil aynı zamanda askeri amaçlara yönelik kullanmakla suçlamalarıydı. Bir başka kriz konusu ise hastane gemilerinin sayısıdır. Cenevre ve Lahey Sözleşmelerinin ilgili maddelerine göre muharipler önceden hastane gemilerinin sayısını, isimlerini, boyut ve tonajlarını birbirlerine bildireceklerdir. Fakat belgelerden anladığımız kadarıyla, devletler savaş başında bildirdikleri sayının üzerinde yeni isimlerle hastane gemi kullanmak istemişlerdir. Sonradan ilave edilen gemiler askeri amaçla kullanılmakla suçlanmıştır.

İngiltere, Fransa, Rusya ve Romanya Devletleri Karadeniz, Akdeniz, Boğazlar ile Tuna, Fırat ve Dicle nehirlerinde isimleri aşağıda geçecek olan hastane gemi ve vapurları kullanmak isterken, Almanya, Osmanlı Devleti üzerinden de bir siyaset yürüterek gemilerin kullanımını Ophelia'nın serbest bırakılmasına bağlamıştır.

1. Hastane Geminin Tanımı ve Savaş Esnasında Kullanımı

Günümüzde uluslararası deniz hukukunda bütün durumlar için geçerli olan bir gemi tanımı yapılmamış olmakla birlikte genel bir tanımla, gemi denizde (altında veya üstünde) insanların arzı ve iradesine bağlı olarak insan ve eşya taşıyan bir ulaşım aracıdır. Araca hareket veren güç sisteminin, örneğin; motorun olup olmaması önem taşımaz. Buna göre, insanın hareket ettirebildiği ve yön verebildiği basit bir tekneden nükleer güç ile işleyen denizaltıya kadar bütün deniz araçları gemi

tanımı içine girmektedir. Uluslararası deniz hukukunda tek bir gemi tanımı yapılmaması nedeniyle, her devlet kendi iç hukukunda gemi tanımını kendi yapma yoluna gitmiştir (Kuran, 2016: 13-14).

Bu bağlamda hastane gemiler, Savaş, doğal afet vb. durumlarda sağlık hizmetleri verebilecek donanımlara sahip özellikle savaş bölgelerine yakın sularda hasta ve yaralı taşımak ve bunları tedavi etmek amacıyla düzenlenmiş yüzer hastanelerdir (Gemi sicili için gemi cinsleri tanımlamaları, Deniz ve İç sular Düzenleme Genel Müdürlüğü, 2017: 26).

Denizler insanlık var olduğundan beri yararlanılan alanlar olmasına rağmen denizlerin devletler tarafından kullanımının birtakım kurallara bağlanması modern devlet anlayışından kaynaklanmaktadır. Modern devletler arasında denizlerden yararlanmaya yönelik XVII. Yüzyılın başlarından XIX. Yüzyılın sonlarına kadar geçerli olan hukuksal prensip, denizlerin serbestliği olarak kabul edilmekteydi. XX. Yüzyıla gelindiğinde teknolojik değişim, güvenlik, doğal kaynakları elde etme ve denizlerin korunması gibi konular uluslararası antlaşmaların doğmasına neden olmuştur (Acer ve Kaya, 2015: 192-193). Deniz hukuku, genel olarak, deniz alanlarının hukukî rejimini, kullanımlarını ve denizdeki gemilerin seyrüseferini düzenleyen kuralların bütünü şeklinde tanımlansa da (Kuran, 2016: 1). Uluslararası deniz hukuku, denizlerin kullanımına ilişkin her türü konuyu düzenlemektedir (Acer ve Kaya, 2015: 192-193).

Birinci Dünya savaşı öncesi dönemde, savaş hukuku alanında benimsenen önemli belgelerin ilki 1856 Paris Bildirgesi olup diğerleri şunlardır:

I. Savaş yöntem araçlarını ilk kez düzenleyen 22.08.1868 tarihli Saint Petersburg Bildirisi,

II. 29.07.1899¹ tarihli Kara Savaşlarına İlişkin II sayılı Lahey Sözleşmesi (The Hague Convention) ile 1864 Cenevre Sözleşmesi'nin deniz savaşlarına uygulanmasını düzenleyen III sayılı Lahey Sözleşmesi,

III. 06.07.1906 tarihli Cenevre Savaş Alanında Yaralıların Ve Hastaların Durumunun İyileştirilmesi Sözleşmesi,

IV. 18.10.1907² tarihli Lahey Sözleşmeleri (Sav, 2015: 20).

¹1899 tarihli La Haye Sözleşmeleri şu sözleşmelerden oluşmaktadır:

1.II Nolu Kara Savaşının Yasa ve Teamüllerine Dair Sözleşme ve eki,

2.III Nolu Deniz Savaşı Kurallarını Düzenleyen Cenevre Sözleşmesinin Uyarlanmasına Dair Sözleşme,

3.IV Nolu Balonlardan Mermi ve Patlayıcıların Fırlatılmasının Beş Yıl Süreyle Yasaklanmasına, Boğucu Gazların ve Vücutta Genişleyen Mermilerin Kullanılmamasına Dair Sözleşmeler (Aslan,2008:237).

²1907 tarihli La Haye Sözleşmeleri ise şu sözleşmelerden oluşmaktadır:

1.III Nolu Çatışmaların Başlamasına Dair Sözleşme,

2.IV Nolu Kara Savaşı Kuralları Sözleşmesi,

Hastane Gemilerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Savaşan Taraflar Arasında Soruna Dönüşmesi
/ Ahmet Uyanıker

1907 Lahey Sözleşmeleri, kara savaşına ilişkin düzenlemeleri deniz savaşlarını da kapsayacak biçimde genişletmiştir (Sencer, 1990: 16).

6 Temmuz 1906'da, Cenevre Sözleşmesi, 29 Temmuz 1899 tarihli sözleşmeyi hastane gemilerine özel önem veren maddeler içermiştir. Bunların ilk beşi en önemli unsurlardır (Mc Greal, 2008: 9 vd.).

Birinci Madde: Askeri hastane gemileri, yani devletler tarafından özellikle sadece ve sadece, hasta kişilere ve batık gemilere yardım etmek amacıyla inşa edilen veya takviye edilen gemiler. Bunların adları savaşın başlangıcında rakip devletlere bildirilecektir. Savaşan taraflara bildirilen gemiler saygınlık kazanır ve düşmanlıklar sürerken yakalanamaz, alıkonamaz.

Dahası, bu gemiler, tarafsız bir limanda kalmaları bakımından savaş gemileri ile aynı temelde değildir.

İkinci Madde: Özel kişi veya resmi olarak kabul edilmiş yardım toplulukları tarafından teçhiz edilmiş hastane gemileri, savaşan devletler tarafından devlet hizmetinde hastane gemi olarak kullanılacaklarsa bunların isimleri ve görevleri rakip devletlere önceden bildirilecektir.

Bu gemilere yetkili makamlar tarafından gemi uygun raporu, son kalkış kontrollerinin bulunduğunu bildiren bir sertifika verilmelidir.

Üçüncü Madde: Tarafsız devlet tarafından veya resmen tanınmış bir cemiyet tarafından donatılan hastane gemileri taarruzdan masum oldukları gibi zorla alıkonulamaz. Ancak bu gemiler tarafsız hükümetinin rızasıyla ve savaşan devletlerin kabulüyle, savaşan devletlerden birisinin kullanımına verilirse düşmanlıkların başında veya sırasında, ya da herhangi bir durumda adları düşmana bildirilecektir (Kızılay ve Kızıllaç'ın Milletlerarası Kaynakları, 1964: 24-42).

Dördüncü Madde: Birinci, ikinci ve üçüncü maddelerde belirtilen gemiler, milliyet ayrımı yapmadan yaralıları, hasta kişilere ve savaş gemilerinin batıklarına rahatlama ve yardım sağlayacaktır. Hükümetler, bu gemileri herhangi bir askeri amaçla kullanmamayı taahhüt eder. Bu gemiler savaşçıların hareketlerini hiçbir şekilde

-
- 3.V Nolu Kara Savaşında Tarafsızların Hak ve Yetkilerine Dair Sözleşme,
 - 4.VI Nolu Çatışmaların Başlangıcında Ticaret Gemilerine Uygulanacak İşlemlere Dair Sözleşme,
 - 5.VII Nolu Ticaret Gemilerinin Savaş Gemisi Durumuna Sokulmasına Dair Sözleşme,
 - 6.VIII Nolu Denizaltı Mayınlarının Dökülmesine Dair Sözleşme,
 - 7.IX Nolu Savaş Zamanında Denizden Bombalamaya Dair Sözleşme,
 - 8.X Nolu Deniz Savaşı Kuralları Sözleşmesi,
 - 9.XI Nolu Deniz Savaşında Müsadere Hakkının Sınırlanması Sözleşmesi,
 - 10.XII Nolu Uluslararası Zorlun Mahkemesi Kurulmasına Dair Sözleşme,
 - 11.XIII Nolu Deniz Savaşında Tarafsız Devletlerin Hak ve Görevlerine Dair Sözleşme,
 - 12.XIV Nolu Balonlardan Patlayıcı Madde Atılmasının Yasaklanmasına Dair Sözleşme,(Sav ,2015 :21).

engellememelidir. Bir angajman sırasında ve sonrasında kendi riski altında ve tehlikede hareket edeceklerdir. Savaş gemileri, onları kontrol etme ve arama hakkına sahip olacak, yardımlarını reddedecek, emir verebilecek, belirli bir seyir izlemesi ve komisyon üyesi bulması sağlanacak ve koşullar gerektiriyorsa onları tutabilecekler. Muharipler, mümkün olduğunca, hastane günlüğü kayıtlarına kendilerine verdikleri emirleri girmelidir (Düstur, I. Tertip, Cilt 7, 1941: 307-341).

Beşinci Madde: Askeri hastane gemileri, dış yüzeyi bir buçuk metre genişliğinde, yatay bir yeşil bant ile boyanarak ayırt edilecektir. İkinci ve üçüncü maddelerde sözü edilen gemiler, dışarısında bir buçuk metre genişliğinde yatay bir kırmızı bant ile boyanarak ayırt edilecektir. Hastane gemilerinin tekneleri ve hastane çalışması için kullanılacak küçük tekneler benzer resim ile ayırt edilirler (Silahlı Çatışma Hukuku İle İlgili Uluslararası Hukuk Metinleri, 2010: 19).

Hastane gemileri, ulusal bayrağı, Cenevre Sözleşmesi'nin yayımladığı beyaz haçlı beyaz bayrak ve ayrıca tarafsız bir ülkeye mensup oldukları takdirde, savaş gemisinin bayrağı altındaki ulusal bayrağı dalgalandırarak bilinir hale getireceklerdir (Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları, 1964: 24-42).

2.Birinci Dünya Savaşı'nda Hastane Gemilerin Diplomatik Soruna Dönüşmesi

2.1.Alman Hastane Gemisi Ophelia'nın İngiliz Gemisi Meteor Tarafından Yakalanarak Esir Edilmesi

Ophelia, Hamburg'da bulunan Alman firması olan Kierstein Şirketine ait buharlı ticaret gemisiydi. Bu gemi Londra ile Hamburg arasında sefer yapıyordu. Savaş çıktığında Londra'da demirli bulunan yolcu gemisi 4 Ağustos 1914'te İngiltere, Almanya'ya savaş ilan etmesinin ardından Alman askeri yedek birlikler dâhil 344 yolcu ile öğleden sonra Thames'ten demir almıştır. Ağustosta Alman Marine torpido teknesinin kendisini yönlendirmesiyle Heligoland'a oradan Elbe Nehri üzerinden Hamburg'a ulaşmıştır. Burada Alman Hükümetinin isteğiyle Hamburg-Amerika vapur şirketi tarafından Ophelia'nın hastane gemisine dönüşümü başlatılmıştır. Gemi 12 Ağustos'ta Kiel'e gelmiş ve orada montajı devam etmiştir (McGreal, 2008: 9-10). Bu işlemlerin arkasından Ophelia Cenevre Sözleşmesine uygun olarak, düşman tarafından 11 Eylül'de usulüne uygun olarak akreditasyon sertifikasına sahip bir hastane gemisi olarak kayda geçmiştir (BOA. HR. SYS.2181.00002.001).

Savaş esnasında 18 Ekim 1914 de Meteor isimli bir İngiliz savaş gemisi tarafından Ophelia casusluk yaptığı gerekçesiyle esir edilerek ganimet olarak alıkonulmuştur. Bu gelişme üzerine Alman Hükümeti bir açıklama yaparak geminin Alman Hükümetine ait bir hastane olduğu ve bu yüzden de 1907 yılındaki Lahey Kongresinde kabul edilen Cenevre Konferansı Deniz savaş gücü intibak ilkelerinin

Birinci maddesine göre³ gemisinin tutsak edilemeyeceğini İngiltere'ye beyan etmiştir. (BOA. HR. SYS.2181.00002.002).

İngiliz Kraliyeti öncelikle Lahey sözleşmesinin birinci maddesince yakalanmaktan muaf tutulmuş bir gemiye konferansın ilkelerinin tam olarak uygulanmasını istediğini vurguladıktan sonra Ancak Ophelia'nın görünüşte bir hastane gemi olduğu bu yüzden Lahey Konferansının dördüncü maddesi⁴ uyarınca tutuklanmaktan muaf olmadığı belirtilmiştir (The American Journal of International Law, 1916: 170).

Ophelia'nın İngiliz savaş gemisi tarafından ele geçirilerek İngiliz mahkemesi tarafından alıkonulmasını gerekçe gösterilen olaylar ve deliller şu şekilde gelişmiştir;

İngiliz raporlarına göre 6 Ekim'de İngiliz denizaltısı E9, Ems nehri ağzında Alman torpido gemisi S116'yı batırmıştır (McGreal, 2008: 9-10). Aynı günün akşamı Ophelia Alman torpido botunun batırıldığı deniz muharebesinin yakınlarında görünmüştür (The American Journal of International Law,1916:170). Gemide yapılan incelemede Ophelia'nın Donanma Personeli Cerrah ve Kaptanı Pfeiffer, kurtarılanları aramak için Alman Hükümeti tarafından Ems'e nehrine gidilmesi yönünde emir aldığı söylemiştir. Fakat geminin seyir defterinde Wesser'in batısındaki bir konumda, kayıtları “alınan emirler iptal edildi, geri döndü” yazmaktadır. 7 Ekim sabahı kaptan Pfeiffer, Alman Schellinghorn Sinyal İstasyonundan “Olayın yerine gidilmesi” için emir aldığı söylemiştir. Fakat bu emirler geminin kayıtlarına girilmemiştir. Garip bir şekilde ne kaptan ne de yerel pilot, gidecekleri harita pozisyonunu bilmemektedir. Ophelia, Ems'ten saat 18.20'de gelerek 8 Ekim'de 6.50'da demir atmıştır. Bu durum Kara ve deniz işaretleri ile batık bir torpido gemisi aranırken Ems'in dışına Pilot'unun talimatları doğrultusunda gidildi diye seyir defterine kaydedilmiştir (McGreal, 2008: 9-10).

İngiliz Mahkemesine göre geminin işletilmesine yarayan emirlerin belirsizliği ve gemi kaptanının sorulara verdiği cevaplardaki tutarsızlığı, geminin düşman kuvvetlerine bilgi taşıdığı yolunda şüphe uyandırmıştır (The American Journal of International Law, 1916: 170).

³Askeri hastane gemileri, yani devletler tarafından özellikle sadece ve sadece düşmanlara, hasta kişilere ve batık gemilere yardım etmek amacıyla inşa edilen veya takviye edilen gemiler. Bunların adları savaşın başlangıcında rakip devletlere bildirilecektir. Savaşan taraflara bildirilen gemiler saygınlık kazanır ve düşmanlıklar sürerken yakalanamaz, alıkonamaz.

⁴Hastane gemiler hiçbir şekilde askeri maksatla kullanılmayacaklardır. Gemiler muhriplerin hareketlerini engelleyecek manevralarda bulunmayacaktır. Savaş esnasında ve sonrasında hastane gemilerin uğrayabileceği zarar ve tehlike kendilerine ait olacaktır. Muhripler gemilerde teftiş yapabilecekleri gibi bunların yardımlarını red edebileceklerdir. Şüpheli bir durumda gemilerin başka istikamete gitmeleri istenebileceği gibi güçlük çıkarılması durumunda gemi alıkonulabilecektir.

İngiliz Mahkemesine göre gemi batık bir Alman denizaltısından sağ kalanları kurtarmak üzere arama yaparken 60 millik bir uzaklığı 6 saatten az bir sürede gidebilecekken bu süre 48 saati bulmuştur. “ Hayatta kalanları kurtarmak üzere görevde olduğu söylenen bir hastane geminin bu üzücü ve muhtemelen ölümcül hatasının hiçbir izahı yoktur. Gemi arama esnasında ne hayatta kalanları bulabilmiş ne de bir ölüye rastlayabilmiştir ki arama yalnızca geç kalmamış aynı zamanda kısa ve yetersiz sürmüştür”. Böyle bir aramada olması gereken ihtimam, ihtiyat, titizlik ve teçhizat bütünlüğünün kesinlikle bulunmadığı sonucuna varılmıştır (The American Journal of International Law, 1916: 171).

8 Ekim'de Ophelia kendisine yaklaşmakta olan İngiliz denizaltısı D4'ü keşfedince Kızılhaç bayrağını çekerek kaçmaya çalışmıştır (BOA. HR. SYS.2181.00002.001). D4 kaptanı Moncreiff, Ophelia'nın beyaza boyalı, huni üzerinde kırmızı bir haç ve yeşil yatay bir bant bulunmasına rağmen ulusal bir bayrak taşımadığını, güçlü telsizi ve sinyalleme aygıtının desteğiyle, keşif yaptığı konusunda hiç kuşkusu olmadığını ifade etmiştir (Mc Greal, 2008: 9-10).

Ophelia'nın kaptanı İngiliz denizaltısını gördükten kısa süre sonra olay yerini terk ettiğini belirtmişse de kaçtığını kabul etmemiştir. Bunun üzerine mahkeme şu yorumu getirmiştir; “Kaptanın verdiği bilgiler üzerine ortaya şöyle bir soru çıkıyor niçin gemi hastanesi denizaltını birkaç kez gördüğü halde ona doğru yönelerek denizcileri ve hayatta kalanları kurtarmak üzere kaza yerinin koordinatlarını istememiştir. İnsani bir amaçla hizmet eden gemi hastanesinin İngiliz denizaltısından ya da herhangi bir savaş taşıtından kötü muamele ve zarar görmekten korkmaması gerekir (The American Journal of International Law, 1916: 171-172).

İngiliz raporlarına göre Pfeiffer, denizaltından kaçtıktan sonra kazanları temizlemek için Hamburg'a ulaşma adına bir sinyal almıştır. Ziyaretin asıl amacı direklerinin uzatılmasıydı. Bu da kablosuz ağının alım kapasitesinin artırılması demekti. 17 Ekim'de Alman torpido teknelerinden oluşan bir filo Ems'ten çıkış yapmış; kuzeye doğru takip edilmiş ve Ophelia'nın tekrar görüleceği konuma yakın bir yerde İngiliz filosunca batırılmıştır. Muhtemelen Ophelia bu filoya İngiliz denizaltılarının nerede olduğuna yönelik sinyal gönderecekti (BOA. HR. SYS.2181.00002.001). Fakat Almanlar İngiliz donanmasının Ems'in ağız bölgesi yakınlarında olup olmadığını saptamak için Ophelia'yı kullanmak yerine keşif yapmak için torpido botlarından birini göndermişlerdir. Bu hata onların S116 ile aynı kaderi paylaşmalarına neden olmuştur. Bu gelişme üzerine Cenevre Sözleşmesi'nin Dördüncü Maddesi uyarınca 18 Ekim'de destroyer HMS Meteor [Komutan AFW Howard] Goodwin Sands'ta Ophelia'yı durdurmuştur. Teğmen Frederick Thornton Peters gemiye binmiş ve evrakları incelemiş, komutan cerrahı sorgulamadan önce gemiye, enlemi elli iki derece Kuzey ve üç derece boylam elli bir dakika Doğu pozisyonuna araştırma amacıyla gitmesini emretmiştir (Mc Greal, 2008: 9-11).

İngiliz Kruvazöründen Ophelia'ya çıkmak için yanaşan kişileri görünce Ophelia'nın kaptanı telsiz istasyonlarını içeren bir liste, mayınlı bölgeleri gösteren bir defter ve sinyal seyir defterini güverteden atmıştır (BOA. HR. SYS.2181.00002.001). (The American Journal of International Law, 1916: 171).

Peters, birkaç Alman torpido botunun batırıldığı ve henüz bitmiş olan bir deniz muharebesinin yakınlarında durdurulan, herhangi bir hastası olmayan geminin ya istihbarat iletimi ya da savaş levazımını uygunsuz biçimde taşıyarak tarafsız olmayan bir hizmet sunmaktan suçlu olduğuna karar vermiştir. Komutan AFW Howard'ın emri ile Ophelia'yı, telsizini sökülmesini emrettikten sonra yakından korunan Ophelia'yı Thames'in haliçinde izole edilmiş bir demirleme yeri olan Nore'ya taşımıştır. 5 Kasım günü öğleden sonra, yaklaşık elli kişilik yolcu kadrosunu ve mürettebatı indirmek için bir dizi sivil, iki diğer subay ve yaklaşık yirmi denizci, Kaptan Ritter'e eşlik etmiş, Ophelia'nın subayını esaret altına almıştır. Adamlar daha sonra demiryoluyla savaş esir kampına gönderilmiştir (McGreal, 2008: 9-10).

Almanya'nın mahkemeye itirazı üzerine temyiz davası 3 Mayıs 1915'te açılmış ve sonraki üç gün boyunca her iki ülke de taraflarını büyük ölçüde savunmuştur. 21 Mayıs'ta temyiz mahkemesi Başkanı şu kararı vermiştir; (McGreal,2008:9-11): Ophelia yaralıları hastalara ve gemi enkazına yardım etmek gibi tek bir amaç için donatılmamış ve kullanılmamıştır. Gemi askeri amaçlarla diğer gemilere sinyal vermek için kullanılmıştır. Bu yüzden de gemi İngiliz mahkemesinin koruması altına alınmıştır. Mahkemenin kararı Ophelia'nın bir düşman gemisi olması dolayısıyla ganimet sayılması yönündedir (The American Journal of International Law, 1916: 175).

İngiliz mahkemesine göre Ophelia'nın göreve atıldığı günden beri hiçbir sağlık hizmeti vermediği tesadüfen öğrenilmiştir. Geminin yapısı ve ekipmanı ayrıca bu duruma delil olarak gösterilebilir (McGreal, 2008: 9-1). Geminin yapısı ve ekipmanında gerçekleştirilen bir inceleme sonucunda geminin hastane olarak hizmet vermek için İngiliz Amiralliğinin getirdiği şartlara uygun olmadığı fakat Ophelia'nın yalnızca hastaları nakletmek ve yaralıları karaya çıkarmak için bir destek gemisi olduğu iddia edilmiş ve mahkeme "geminin ne yapı ne de ekipman itibarıyla her ne kadar hastane gemisi olmaya adapte edilmişse de gemi hastane olmanın gereklerini yerine getirmek için yetersiz ve mükemmeliyetten uzaktır demektedir (The American Journal of International Law, 1916: 175).

Almanya, davalarını Lahey Sözleşmesinin Birinci Maddesine atıfta bulunarak tartışmıştır. Almanya Ophelia'nın hastane olarak teçhiz edilmesi için her ne lazımsa yapıldığını belirttikten sonra Ophelia'nın Cenevre Sözleşmesine uygun olarak, düşman tarafından 11 Eylül'de usulüne uygun şekilde akreditasyon sertifikasına sahip bir hastane gemisi olarak kaydedildiğini belirtmiştir. Bununla beraber üçüncü Lahey sözleşmesinde telsiz ve telegramların hastane gemisinde kullanımına izin verildiğini ayrıca geminin askeri keşif için müsait olamayacağını hızının 10 mil olduğunu belirtmiştir (BOA. HR. SYS.2181. 00002.002).

İngiliz mahkemesine göre gemideki alet ve edevatın sinyal göndermeye uygun yeterlilikte olması mahkemede geminin yalnız hastane amacıyla kullanılmak üzere inşa edilip edilmediği hususunda ciddi bir kuşkunun doğmasına yol açmıştır. Gemide olağan dışı büyüklükte, sayıda ve renkte sinyal lambaları bulunması üzerine İngiliz donanma uzmanları geminin kuşkusuz bir biçimde sinyal göndermek amacıyla donatıldığına tanıklık etmişlerdir. Geminin sinyal verme amacıyla bu ışıkları ne kadar kullandığı konusundaki bilgi tatmin edici değildir ve bu konuda bilgi veren kayıtlar gemi tutuklanıp gümrükte bekletilirken el altından yakılmıştır. Mahkeme bu belgelerin yakılması konusuna ağırlık vermiş ve gemiyi mahkûm etmiştir (The American Journal of International Law, 1916: 175).

Ophelia, görevleriyle ilgili talimatları almak için standart sinyal cihazlarına ek olarak ya da bunların yürütülmesinde yardım istemek için Ophelia, huniden destekler üzerinde çalışan alışılmadık miktarda sinyal hatları bulunduyordu. Alman savunma tanıkları, bunların kablolu cihaza müdahale eden başka bir dizi hatların yedeği olduklarını iddia etmiştir. İngiliz mahkemesine göre geminin özellikle sinyal verme donanımına sahip olduğunun pratik kesin kanıtı, taşıdığı 600 yeşil, 480 kırmızı ve 140 Özel Sinyal fişekleri idi. Aynı sınıftaki bir İngiliz gemisi, her birinden bir düzine kadar taşıyordu. Almanlar bunların geminin aydınlatması olmadığı için, yeşil ve kırmızı ışıkların batık denizcileri veya cesetlerini araştırırken geceleri deniz aydınlatması için tasarlandığını iddia etmişti. Mahkeme, özel ışıkların, gemide taşıyabilecekleri Mors lambasından çok daha uzak bir mesafede alınan Mors sinyallerini onaylamak için kullanıldığı sonucuna varmıştı (Mc Greal, 2008: 9-11).

6 Ekim'de E9, EMS Nehri ağzında Alman torpido gemisi S116'nın batırıldığı bölgeye Ophelia'nın geç gelme nedeni telegram ve telsiz sistemindeki bir arıza nedeniyle gerekli emirin geç gelmesinin yanında geminin hızının az olmasıdır. Geminin burada yaralıları arama görevinden şüphe edilmemelidir. 8 Ekim'de Ophelia kendisine yaklaşmakta olan İngiliz denizaltısı D4 keşfedince, Kızılhaç bayrağını çekerek kaçmaya çalıştığını iddia eden D4 kaptanı Moncreiff mahkemeye bizzat katılmamıştır. Ayrıca Ophelia'nın Meteor gemisi tarafından yakalandığında bir takım evrakları yok etmesi askeri bir zarurettir. Malum olduğu üzere düşmanın eline geçerek ona rakibi hakkında bilgi verecek belgelerin yok edilmesi askeri bir gerekliliktir. Almanya Hükümeti Ophelia hastane gemisinin tevkif edildiği zaman ne halde bulunur ise öylece teslimini ve mürettebatının serbest bırakılmasını talep etmiştir (BOA. HR. SYS.2181.00002.006).

İngiliz Mahkemesine göre askeri olaylara karışan hastane gemilerin masumiyeti hakkında bir şüphe olmamalıdır. Bunların kayıtları temiz olmalıdır. Eğer bu gemiler temizlerse bunların tutuklanmaya karşı ekstra korunmaları gerekir, korunmayıp batırılmışlarsa kendileri susturulmuş olabilir ama suç eylemlerine tanıklık eden kişiler dinlenir. Telsiz için kullanılan gizli kodlar gibi bir takım belgelere gelince, Kraliyet hukuk yetkilileri bunların imhasına ses çıkarmamıştır.

Hastane Gemilerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Savaşan Taraflar Arasında Soruna Dönüşmesi
/ Ahmet Uyanıker

Mahkemeye göre, bu türden belgeler bile imha edilmemelidir (The American Journal of International Law, 1916: 175).

Mahkemenin kanıtlar doğrultusunda edindiği sonuca göre Ophelia yaralılara hastalara ve gemi enkazına yardım etmek gibi tek bir amaç için donatılmamış ve kullanılmamıştır. Gemi askeri amaçlarla diğer gemilere sinyal vermek için kullanılmıştır. Bu yüzden de gemi İngiliz mahkemesinin koruması altına alınmıştır. Mahkemenin kararı Ophelia'nın bir düşman gemisi olması dolayısıyla ganimet sayılması yönündedir. Bu dava, hala deniz tarihçileri arasında tartışmalı bir konudur (Mc Greal, 2008: 9-11).

2.2.Düşman Hastane Gemilerinin Suiistimallerine Yönelik Alman Hükümetinin Raporları

Başbakanlık Osmanlı arşivindeki belgelere göre Alman Hükümeti Düşman Hastane gemilerinin suiistimaline ilişkin hazırladığı raporda şu konulardan bahsetmektedir uyandırmaktadır (BOA. HR. SYS.02181.00013.001):

Alman Hükümetine göre uzun bir süreden beri düşman hükümetler özellikle de İngilizler hastane gemilerini yalnızca, yaralı, hasta ve kazazedelere yardım amaçlı değil aynı zamanda askeri amaçlara yönelik kullanmış, bu itibarla Cenevre sözleşmesi prensiplerinin deniz savaşlarına uygulanmasına dair Lahey sözleşmesi ihlal edilmiştir.

Gelibolu yarımadası seferi sırasında İngiliz hükümetinin dörtlü ittifaka orantısız olarak bildirdikleri gemi sayısı şüphe uyandırmakta, savaşın başlangıcından itibaren yaralıların sevki ve bakımı için sayısını 40 olarak bildirdikleri hastane gemilerinin sayısı yalnızca 1915 yılında 59 olarak gösterilmiştir. Hatta Türk Hükümeti de bir protesto notuyla tarafsız devletlere, İngilizlerin geri çekilirken hastane gemilerini asker ve askeri malzemeler için kullandığını bildirmiştir.

İngiliz yönetimi bilinenin aksine, hastane gemisi olarak donatarak listeye kaydettiği gemileri, savaş boyunca bu nitelikte kullanma yerine, sonradan bu listeden çıkarmıştır. Durum böyle olunca Alman hükümetinin kendi deniz birliklerine uygun mesajları zamanında göndermesi imkânsızlaşmıştır⁵.

⁵Bu hususla ilgili olarak Amerikan Elçiliği'nden Osmanlı Hariciye nezaretine gelen yazışmalar görülmektedir. 956 nolu ve 2 Aralık 1915 tarihli ABD Elçiliği'nden Osmanlı Hariciyesine gelen Şifai Notta İngiliz Kızılhaç cemiyetinin "Startbay" adlı hastane gemisini 1907 10.Lahey Konferansının 2. Maddesi uyarınca hastane gemi olarak donattığı ve İngiliz Amirallığından bir sertifika verildiğini İngiliz Hükümeti adına Osmanlı hariciye nezaretine bildirilmiştir. 1854 nolu 10 Ekim 1916 tarihli Şifai not ile ABD elçiliği İngiliz Hükümetinin "Startbay" gemisi görevden alındığını Osmanlı Hariciye Nezaretine bildirmiştir (BOA. HR. SYS. İŞO.2178. 0001.063).

989 nolu 13 Aralık 1915 tarihli Şifai not ile ABD elçiliği İngiliz Dış işleri elçiliğinin isteği üzerine 1907 Lahey 10. Sözleşmesinin birinci maddesi uyarınca İngiliz Hükümetinin "Britannic" adlı buharlı gemiyi hastane gemi olarak hizmete koymak üzere olduğunu Osmanlı

İngiltere tarafından nakliye gemisi olarak kullanılan “Kopenhag” gemisi bu duruma bir örnektir. Gemi Berlin Amerikan Büyükelçiliğinin diplomatik notasıyla 14 Ekim 1914 tarihinde hastane gemisi olarak bildirilmiş, 6 Şubat 1915 tarihinde ise listeden çıkarıldığı belirtilmiş, 1 Ocak 1916 tarihinde yeniden listeye alınmış ve 4 Mart 1916 tarihinde yine listeden silinmiştir. Bu durum savaşçı ya da barışçıl amaçlara uygun donatılan gemilerin karakteri hakkında bir güvensizlik ve belirsizlik izlenimini uyandırmaktadır (BOA. HR. SYS.02181.00013.001)

Ayrıca henüz 1915 yılında İngiliz hastane gemilerinin büyük ölçüde Fransız-Belçika bölgesinde savaşan İngiliz kara ordusunu Fransız limanlarından aldığı ve İngiliz limanlarına sevk ettiği, geminin İngiltere'den Fransa'ya gidişte ağır yüklü olduğu ancak dönüşte hafiflediği yönünde Alman Hükümetine çok sayıda güvenilir istihbarat ulaştırılmıştır (BOA. HR. SYS.02181.00013.001).

Bu istihbarat raporları şunlardır: Alman İmparatorluğu Madrid Büyükelçiliği tarafından gönderilen 1 Mart 1915 tarihli Telgraf Raporuna belirtildiği üzere Wight adasında esir düşen Alman Kaptanlar, “Buradan ağır yüklü olarak çıkış yapan hastane gemilerini gözetlediklerini ve bu gemilerin sevkiyat amaçlı kullanıldığından şüphelendiklerini” ifade etmişlerdir.

Wesel Deniz Kuvvetleri Donanma Kurmaylığı İstihbarat Subayı Deniz Yüzbaşı D. R Freyer'in sunduğu ve Wesel Deniz Kuvvetleri Donanma Kurmaylığı

Hariciyesine bildirmiştir. 1538 nolu ve 6 Haziran 1916 tarihli Şifai not ile ABD elçiliği İngiliz Hükümetinin isteği üzerine “Britannic” görenden alındığını Osmanlı Hariciye Nezaretine Bildirmiştir (BOA. HR. SYS. İŞO.2178. 0001.070).

1019 nolu ve 21 Aralık 1915 tarihli Amerikan Elçiliğinden Osmanlı Hariciyesine gelen Şifai notla ABD elçiliği “Mauretania” “Lanfranc” “Morea” Braammer Castle” Kildonan Castle” ve “Dunvegon Castle” adlı gemilerin hastane gemi olarak detaylarını Osmanlı hariciyesine bildirmiştir. (BOA. HR. SYS. İŞO.2178. 0001.077).

1305 nolu 11 Mart 1916 tarihli şifai notla ABD elçiliği İngiliz Hükümetinin isteği üzerine “Kildonan Castle” adlı buharlı geminin görevinden azledildiğini Osmanlı Hariciyesine bildirmiştir.

1220 nolu ve 11 Mart 1916 tarihli şifai notla ABD elçiliği İngiliz Hükümetinin isteği üzerine “Mauretania” nin İngiliz hastane gemisi görevinden alındığını Osmanlı Hariciyesine bildirmiştir. (BOA. HR. SYS. İŞO.2178. 0001.078).

1336 nolu ve 29 Mart 1916 tarihli şifai not ile ABD elçiliği İngiliz Hükümetinin isteği üzerine “Morea ,Targus, Seang, Choon” adlı buharlı gemilerin görevinden azledildiğini Osmanlı Hariciye nezaretine bildirmiştir (BOA. HR. SYS. İŞO.2178. 0001.079).

989 nolu 13 Aralık 1915 tarihli Şifai not ile ABD elçiliği İngiliz Dış işleri elçiliğinin isteği üzerine 1907 Lahey 10. Sözleşmesinin birinci maddesi uyarınca İngiliz Hükümetinin “Britannic” adlı buharlı gemiyi hastane gemi olarak hizmete koymak üzere olduğunu Osmanlı Hariciyesine bildirmiştir. 1538 nolu ve 6 Haziran 1916 tarihli Şifai not ile ABD elçiliği İngiliz Hükümetinin isteği üzerine “Britannic” görenden alındığını Osmanlı Hariciye Nezaretine Bildirmiştir (BOA. HR. SYS. İŞO.2178. 0001.070).

İstihbarat Subayı Alman Gemi Doktoru Frike'nin 10 Mart 1915 tarihli sorgu ifadesine göre : “ Frike,Wight adasında esir düştüğü sırada buraya günde aşağı yukarı üç geminin giriş-çıkış yaptığını, büyük gemilerin üzerinde Southampton küçüklerin üzerinde ise Rude yazdığını gözlemlediğini, ayrıca hastane gemilerinin Fransa'ya seyahatinde yükleme çizgisine kadar (load line) dolu olduğunu esirlerin İngiliz askerleriyle konuşmalarından bu gemilerin mühimmat sevkiyatında kullanıldığını” beyan etmiştir.

Freyer'in 16 Nisan 1915 tarihli raporuna göre İngiltere'den geri dönen sivil esir Rudolf Strauss sorgulamasında şunları ifade etmiştir: “Wight adasında “Ascania” adlı gemide tutuluyordum, orada genelde pazar günleri Southampton ve Portsmouth hastane gemilerinin çıkış yaptıklarını gözlemledim. Benim gibi “Ascania” gemisinde bulunan tüm mahkûmların açık bir şekilde ikna olduğu; gemilerin asker ve mühimmat sevkiyatı yaptığı idi.”

Yine Freyer 15 Ocak 1916 tarihli bir başka tutanağına göre 10 Ocak 1916 tarihinde, Goch'da sorgulanan Alman mübadele esiri Julius Schwarz ifadesinde; “Tutsaklığım sırasında Mart 1915 tarihinde Wight adasında bir gemide, Portsmouth'dan hareket eden bütün hastane gemilerinin ağır yüklü olduğunu, dönüşte daha da ağırlaştığını, bu gemilerde çok sayıda teçhizatlı askerlerin olduğuna tanık olduğunu ifade etmiştir.”(BOA. HR. SYS.02181.00013.003).

Alman hükümeti bu raporlara göre İngiliz hastane gemilerinin Kızıl Haç'ı suiistimal ettiğini kanısındadır. Yine Alman Hükümetine göre bu varsayım daha sonra bir dizi şüphe götürmez delille onaylanmıştır Bu deliller şunlardır:

Berlin Kara Kuvvetleri Genel Kurmaylığı İstihbarat Subayının 14 Ocak 1917 Tarihli Resmi Raporuna göre “Aberdonian”, “St. Georg”, “Western Astralia”, “St. Andrew” gibi İngiliz senatör gemileri Fransız limanlarına mühimmat, tombaz (duba), yaşam malzemesi, otomobil, demonte uçak aparatları taşımaktadır” (BOA. HR. SYS.02181.00013.003).

Alman İmparatorluğu Belin Ataşeliğinden Kara Kuvvetleri Kurmay Şefliğine gönderilen 25 Aralık 1916 Tarihli Resmi Rapor da yer alan 23 Aralık tarihinde İsviçre'de esir alınan yaralı Alman Rintleff sorgusunda şunları beyan etmiştir: “France” adlı hastane gemisine Marsilya'da mühimmat sandıklarının yüklendiğini” başka bir görgü tanığın ifadesine göre beyan etmiştir.

İtalya'da savaş esiri düşen bir Avusturyalı subayın 27 Kasım 1916 Tarihli mektubunda “Mart 1916 tarihinde Napoli'de, “Mauretania” gibi diğer hastane gemilerinin asker ve mühimmatla Selanik'e gittiğini, dönüşte yaralı ve hastalarla geri geldiğini gördüm...” demektedir.

Berlin Kara Kuvvetleri Genel Kurmaylığı İstihbarat Subayının 2 Aralık 1916 resmi raporuna göre: Marsilya'dan geri dönen mübadele esiri “La France “ adlı büyük Fransız hastane gemisini yine Marsilya limanında gördüğünü ifade etmiştir. Bir Fransız çavuş kendisine “La France” hastane gemisinin alt kamaralarına yüksek

Hastane Gemilerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Savaşan Taraflar Arasında Soruna Dönüşmesi
/ Ahmet Uyanıker

miktarda mühimmat yüklendiğini anlatmış; kendisi de gece araçlarla bu mühimmatların gemilere taşındığını net olarak gözetlemiştir.

Askeri Mahkeme Üyesi Wilhelm, Askeri Mahkeme Kâtibi olarak: Seferberlik Askeri Elias'ının şahitliği huzurunda alınan Hollanda Vatandaşı A.....S'nin Deniz Kuvvetleri Genel Kurmaylığına hitaplı 27 Mart 1915 tarihli yazılı beyanında “İngiliz denizciler bana İngiliz birliklerinin ve mühimmat sevkiyatının hastane gemileriyle gerçekleştiğini, bu yüzen Alman denizaltı ablukasının önemsiz olduğunu anlattılar. İngiliz tutsaklara ve yaralılara Almanya’da kötü muamele yapılması da uluslararası hukukun çiğnenmesi anlamına gelir” ifadelerini kullanmıştır (BOA. HR. SYS.02181.00013.004).

Yukarıdaki raporlar çerçevesinde Alman hükümetine göre İngiliz askerleri gemilerden askeri amaçlı istifade edildiğini Doktor Frike'nin sorgulamasına ilişkin 10 Mart 1915 tarihli resmi raporu açıkça itiraf etmiştir. Yine 2 Aralık 1916 tarihli resmi rapora göre Fransızlar bu gemileri mühimmat taşımak amaçlı kullanmışlardır.

Yine Alman Hükümetine göre görgü tanıklarının hâlihazırdaki yasal ifadeleri, hastane gemilerinin limanlarda mühimmatlarla doldurulduğunu doğrulamaktadır. Bu hususta 7 Ekim 1915 tarihli Prusya Krallığı 33. Piyade Tugayı Temsilciliği Mahkeme Tutanağı, delil olarak öne sürülmektedir. Alexander Buttler isimli, 35 yaşındaki Rus vatandaşı şahıs ifadesinde, Belçika bandıralı “Escout” adlı gemide lostromo olarak çalıştığını geminin Brooklyn'den La Rochelle'ye seferinde savaş ve askeri malzemeler taşıdığını söylemiştir. La Rochelle'ye Temmuz 1915 ortalarında vardıklarını kendi gemilerine bir İngiliz hastane gemisinin yanaştığını kendi gemilerindeki mühimmatın bu gemiye aktarıldığını mühimmat bulunan varillerin üzerinde: “Soft soap England” yazılı olduğunu içinde patlayıcı bulunan sandıkların üzerinde ise “England” yazılı olduğunu. Tahminime göre hastane gemisine yüklenen yükün 400-500 ton civarında olduğunu ifade etmiştir (BOA. HR. SYS.02181.00013.005).

5 Ocak 1917 Viyana Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Tümen Mahkemesi Protokolü Viyana, Tanık Sorgulamasında Adalbert Franz Messany isimli şahıs ifadesinde, “Savaş patlak verdiğinde Mısır'da El Uksur'da bulunduğunu İngiliz makamları tarafından tutsak edildiğini ve 1 Aralık 1915 tarihinde Malta'ya götürüldüğünü buradan daha sonra 1 Kasım 1919 da “Brittanic” gemisine götürüldüğünü gemide 2500 İngiliz silahlı askerinin sevk edildiğini belirtmiştir (BOA. HR. SYS.02181.00013.006; BOA. HR. SYS.02181.00013.007).

Alman hükümetine göre bu raporlar ile İngiliz ve Fransız hükümetlerinin birçok durumda asker sevkiyatında hastane gemilerini kullanıyor olmaları, Lahey sözleşmesinin ciddi bir şekilde ihlal edildiğini göstermektedir.

Bunlardan başka Alman hükümetine göre üst rütbeli subaylar seyahatlerinde hastane gemileri kullanmaktadır, bu hususta 13 Ocak 1916 tarihli Wesel Deniz Kuvvetleri Donanma Kurmaylığı istihbarat subayını Freyer resmi raporuna göre Cardiff'te “Formosa” adlı bir Kızılhaç gemisinde askerler ve çok

Hastane Gemilerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Savaşan Taraflar Arasında Soruna Dönüşmesi
/ Ahmet Uyanıker

sayıda deniz subayı bulunmaktadır (BOA.HR. SYS.02181.00013.008). Yine aynı gemi Amsterdam Alman İmparatorluğu Başkonsolosluğu'nun 15 Şubat 1916 tarihli bir Hollanda vatandaşını sorgulamasına dair tutanağında Hollanda uyruklu bir tüccarın ifadesine göre 29 Aralık ta 300 piyade ve 50 deniz subayı ile Cardiff'e gelmişti (BOA. HR. SYS.02181.00013.008). Lahey Donanma -Ataşesinin 12 Aralık 1915 tarihli Resmi Raporunda şunlar yazılıydı: "...adında bir Hollandalı elçiliğe dün şunları bildirdi: 29 Kasım 1915 sabahı "Kavi" adlı Rotterdam Lloyd vapuru ile Hindistan'dan Napoli limanında geldim. Orada Kızılhaç gemileri olarak teçhiz edilmiş "Mauretania" ve "Aquitania*" ve "Regina d'Italia" adlı dev gemiler bulunuyordu. "Mauretania" gemisinde göze çarpan özel bir şey yoktu, gerçekten Kızılhaç gemisi olarak kullanılmış olması muhtemeldir. "Kavi" gemisine 40 m mesafede bulunan, 29 Kasım'da saat 8 de Napoli limanından ayrılan Aquitania" gemisine ise -hiçbiri yaralı olmayan- İngiliz askerleri dolduruldu. Deniz Binbaşı V. Müller" (BOA. HR. SYS.02181.00013.009).

Yine Alman Hükümetine göre bu gemilerin silahlandırıldığı tespit edilmişti. 30 Kasım 1915 I. Bahriye Müfettişliği Protokolü Engelhart'ın ifadesinde şunları söylemiştir;

"5 Kasım 1915 tarihinde sorgumda belirtilen hastane gemisini Cebelitarık Limanının önünde turlarken gördüm, gemi İngiliz ticaret gemisi bayrağı taşıyordu. Tipine bakıldığında bana Pacific Steam Navigation Company'e aitmiş gibi geldi.

Gemiyi 200 metre uzaklıkta turlarken gördüm. Geminin iskele ve sancak tarafına 4 metrekare büyüklüğünde uzaktan görülebilen haç takılmıştı. Geminin kıçında bir top vardı; tahminime göre 8,8 veya 10,5 cm.lik seri ateşleme topuydu. Bu konuda yanılmış olmam olanaksız. "Van Hogendorp" gemisinin tayfaları-hepsi silahlıydılar- sohbet sırasında söylediler.

Hastane gemisinin mürettebatı İngiliz donanmasındanmış gibi görünüyordu; ancak bunu kesin söyleyemem. Gözüme çarpan, geminin hastane gemisi gibi turlamasıydı. Sanırım 12-14.000 ton büyüklüğündeydi".

Muhbir ve tanıkların ifadeleri, Alman Hükümetinin elindeki raporların yalnızca küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu kişilerin isimleri belirtilmemiş, doğrudan veya dolaylı olarak düşman bölgesinde bulduklarından ağır misilleme ile karşı karşıya kalacakları düşünülmüştür. Her halükarda, Alman Hükümeti düşman hükümetlerin bu davranışlarıyla Lahey Anlaşmasının Cenevre Sözleşmesinin uygulanmasına yönelik maddesini şüphe götürmez bir biçimde ihlal ettiğini düşünmektedir.

Alman hükümeti de anlaşmayı ihlal imkânına sahip olduğu halde, insanlık adına bu yola başvurmadan geri durduğunu belirtiyordu. Diğer yandan İngiliz hükümetinin Kızıl Haç kisvesi altında savaş bölgesinde asker ve mühimmat sevkiyatına daha fazla izin verilmeyeceğini; bir taraftan Flamborough ve Terschelling diğer taraftan Ouessant ve Landsend hattında yer alan düşman hastane gemilerine müsamaha edilmeyeceğini beyan etmiştir. Belirlenen makul bir sürenin

ardından yine bu türden hastane gemilerine rastlanırsa bu gemilere savaş gemisi muamelesi yapılacak ve saldırılacaktı. Alman hükümeti düşman hastane gemilerine batı ve güney Fransa'dan İngiltere'nin batısına olan yolu serbest bırakılırsa eskisi gibi güvenli bir şekilde yaralı İngilizlerin memleketlerine sevkiyatının gerçekleşeceği kanısındaydı (BOA. HR. SYS.02181.00013.002).

Alman hükümeti muhtırasında 29 Ocak 1917 tarihinde hastane gemilerinin kötüye kullanımını kanıtlamış, buna göre; düşman İngiliz hükümetinin hastane gemilerini yalnızca yaralı, hasta ve kazazedeler için değil ayrıca askeri amaçlar doğrultusunda kullanmış ve böylece Cenevre sözleşmesinin deniz harbine tatbikine dair Lahey sözleşmesi ağır şekilde ihlal edilmişti. Bu nedenden dolayı Alman Hükümeti kuzey denizinin güney bölümünde belli bir deniz sahasını ve İngiliz kanalını hastane gemilerine kapattığını, böylece bu bölgede görülen gemilere savaş gemisi muamelesi yapılacağını ve saldıracağını beyan etmiştir.

Düşman güçleri muhtıra hakkındaki ifadelerinde, kendilerinden beklenildiği üzere hastane gemilerinin kötüye kullanımını inkâr etmişlerdir. İngiliz tarafının ifadeleri ise çarpıcıdır, İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı yalnızca asker sevkiyatını yalanlarken, buna karşın İngiliz hükümeti mühimmat sevkiyatını da inkâr etmiştir (BOA. HR. SYS.02181.00013.053).

29 Ocak 1917 tarihli muhtıradan Akdeniz'de düşman hastane gemilerinin suiistimalini açıklayan birçok örnek bulunmaktadır. Yeni deliller ışığında sözde hastane gemilerinin Akdeniz de hala bozgunculuğa devam ettikleri, böylelikle Almanya ve müttefiklerinin askeri çıkarlarına zarar verdikleri için, Alman hükümeti 31 Ocak 1917 tarihli beyanatıyla Akdeniz'in bir kısmına ayrıca Yunanistan'a geçişi yasaklı bölge olarak belirlemiştir (BOA. HR. SYS.02181.00013.054).

1 Şubat 1917 de Almanya belirlenmiş bir bölgede tüm müttefik devlet gemileri ile tarafsız gemiler üzerinde kısıtlamasız savaş halini ilan etmiş, bu aynı zamanda hastane gemilerini de içermiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında, 5 tanesi 1917 deklarasyonundan sonra olmak üzere 11 İngiliz hastane gemisi batırılmıştır ([http://www.nmrn-portsmouth.org.uk/sites/default/files/Hospital %20s hips.pdf](http://www.nmrn-portsmouth.org.uk/sites/default/files/Hospital%20s%20hips.pdf)).

2.3.Osmanlı Devleti'nin Hastane Gemilerin Kullanımına Yönelik Karşılaştığı Sorunlar

Osmanlı Devleti'nin savaş boyunca gemilerin kullanımına yönelik olarak karşılaştığı sorunlar kendi gemilerini kullanımı ve İtilaf Devletlerinin gemilerinin kullanımına yönelik taleplerdir.

Osmanlı Devleti tarafından Gülnihal gemisinin hastane gemisi olarak kullanılacağı Bahriye nezaretinin 31719/193, numaralı ve 7 Şubat 1915 tarihli evrakla Almanya ve Amerika elçiliklerine bildirilmiştir. (HR. HMS.00067.00014.001.001). 3 Haziran 1915 de Harbiye nezaretinin evrakıyla Gülnihal, Edremit Şirketi Hayriye'ye ait 61 ve 63 numaralı vapurların hastane gemisi olduğu Amerikan Elçiliğine iletilmiştir. Bu gemilerin dokunulmazlığının

İlgili devletlerce garanti edilmesini aksi bir durumda Osmanlı Devleti'nin de gerekli devletlerin gemilerinin dokunulmazlığını kabul etmeyeceğini bildirmiştir. İsmi geçen Osmanlı vapurlarının Boğazlar ile Akdeniz arasında Hilâl-i Âhmer (Kızılay) bayrağı ile yaralı ve hasta taşıyacağı Marmara Havzası dâhilinde taşıtlara herhangi bir denizaltısı zarar verecek olursa bu durumdan düşmanların sorumlu olacağı Amerikan elçiliğine bildirilmiştir (HR. HMŞ.00067.00014.004.002).

Amerikan elçiliği bu gemilerin tanınıp tanınmaması hususunu ilgili devletlere iletmiş, Rusya bu gemilerin Karadeniz'de kullanımını uygun görmediğini bildirmiştir. İngiltere'nin mütekabiliyet şartıyla bu gemilerin dokunulmazlığını tanıyacağını bildirmesi üzerine Fransa da mütekabiliyet şartıyla Osmanlı gemilerin Akdeniz'de kullanılabileceğini belirtmiştir. Rusya ise Akdeniz'de Rus Kruvazörleri bulunduğu sürece Osmanlı hastane gemilerinin dokunulmazlığını tanıyacağını belirtmiştir (HR. HMŞ.00067. 00014.005.004).

Savaş boyunca devletlerin birbirleri ile gemilerin kullanımları ile ilgili olarak talepleri devam etmiştir. İngiltere hükümeti, Savaş esnasında bazı hastane gemileri nehirler ve denizlerde yaralı ve hasta naklinde kullanmak için Amerikan Elçiliği aracılığıyla Almanya ve Osmanlı Devletine bildirdiği gemiler hakkında dokunulmazlık istemiştir. Berlin'deki Amerikan Elçiliği 13.Mayıs. v. M. – F. O. No: 9235 sayılı sözlü nota ile -İngiliz H.S.1 ve H.S.2 Nehir-Hastane gemilerini Lahey Sözleşmesinin Birinci maddesince hastane gemi olarak kullanmak istediğini belirtmiştir.

Alman Hükümeti, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Berlin'deki Amerikan Elçiliğine 30 Mayıs 1916 da verdiği cevapta İngiliz Nehir-hastane gemilerinin, 18 Ekim 1907 tarihli 10. Lahey sözleşmesinde belirtildiği üzere hastane gemisi olarak kullanılmadığı görüşünde olduğunu bu sözleşmenin, daha ziyade deniz savaşı sahasının kullanımını ilgilendirdiği görüşündedir. Bu nedenle Alman Hükümetinin, bundan böyle İngiliz Hükümetinin nehir-hastane gemisi olarak hizmete soktuğu gemileri, Lahey Sözleşmesi çerçevesinde hastane gemisi olarak tanımayacağını belirtmiştir (BOA. HR. SYS.02181.00003.089).

Hint Hükümeti İngiltere Hükümetinin kullanımına sunulmak üzere Amerika Birleşik Devletleri Elçiliğinin 28 Nisan d. J. V. – F. O. No: 9562 sayılı sözlü notasına “Coromandel” Nehir-Hastane gemisinin donanımına ilişkin görüş istemiştir. Alman Hükümeti, Dış işleri Bakanlığı aracılığıyla Berlin'deki Amerikan Elçiliğine 6 Haziran 1916 da verdiği cevapta İngiliz nehir gemileri hs1 ve hs2 için sunulan nedenlerden ötürü- “Coromandel” gemisi ve diğer eşlik eden botları da 10. Lahey Sözleşmesi çerçevesinde hastane gemisi olarak tanımayacağını belirtmiştir (BOA. HR. SYS.02181.00003.090).

İngiltere Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Elçiliğinin 11 Temmuz d.J.-F.O. Nr. 1139 sayılı sözlü notasıyla -“H.S. 1-5” ve “Coromandel” nehir hastane gemilerine ilişkin tekrar görüş istemiş Alman Hükümeti 11 Ekim 1916 da verdiği cevapta Merkezi Hükümet, hukuka aykırı olarak el konulan Alman Hastane Gemisi

“Ofelya” için tazminat ödeyene kadar, adı geçen gemiler hakkında malumat vermeyi reddettiğini belirtmiştir (BOA. HR. SYS. 02181.00003.109).

Alman Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Elçiliğinin 5 v.M- F.O. 14666 sayılı sözlü notasından, Hint Hükümetinin “Ailie” buharlı gemisini hastane gemisi olarak teçhiz ettiğini aktarmıştır. Dış İşleri Bakanlığının 30 Mayıs v. J. –IIIa. 8048 nolu sözlü notasından-İngiliz hastane gemileri hs1 ve hs2 için verilen-anlaşıldığı üzere, 10. Lahey Sözleşmesi uyarınca gemiler yalnızca deniz savaşlarında savaş sahaları içerisinde kullanılabilir. Hindistan Hükümeti tarafından teçhiz edilen “Ailie” buharlı gemisi savaş sahası dışında hastane gemisi olarak kullanıldığı sürece, Alman Hükümeti Lahey Sözleşmesinde atıfta bulunan korumayı sağlama durumunda olmayacaktır cevabını vermiştir (BOA. HR. SYS. 02181.00003.146).

İngiltere'nin hastane gemilerin kullanımına yönelik Almanya'ya ilettiği talepler Osmanlıya da iletilmiştir. Osmanlı Dışişleri Bakanlığında Harbiye Nezaretine gelen 20 Nisan 1916 tarihli yazıya göre İngiltere hükümeti bazı nehirlerinde kullanılmak üzere 5 tanesi hazır H.S. 1-5 işaretli gemileri hasta ve yaralı naklinde kullanılacağını ve bunların her biri için salapurya bulunacağını İstanbul'daki Amerika elçiliği aracılığıyla bildirmiştir. (BOA. HR. SYS.2181.00003.006). Osmanlı Dışişleri Bakanlığında Harbiye Nezaretine gelen 4 Mayıs 1916 tarihli evraka göre Lahey Sözleşmesine göre Hindistan Hükümeti “Coromandel” vapuru ile iki adet salapuryayı İngiltere adına nehirlerde kullanmak için hastane gemisi olarak teçhiz etmiştir ve bu husustaki talebini Amerikan Elçiliği ile ilettiği (BOA. HR. SYS.2181.00003.0017; BOA. HR. SYS.2181.00003.021).

Harbiye Nezareti 22 Mayıs 1916 tarihinde Amerika elçiliği aracılığıyla İngiltere'ye verdiği cevapta, Gelibolu'da düşmanlarımızın hastane gemiler ile asker ve mühimmat taşıdıklarını, bu gemilerin Osmanlı Hükümetince tanınmasının sadece hasta ve yaralı naklinde kullanılması şartıyla olabileceği aksi takdirde tanınmayacaklarını bildirmiştir (BOA. HR. SYS.2181.00003.007). Ayrıca hastane olarak kullanılacak gemilerin şekil, ebat, tonajlarının ve bu gemilerin hangi denizlerde hangi mntıklalarda kullanılacağını açıklanması gerektiği, İngiltere'nin ise Coromandel vapuru ile iki salapuryanın ebatlarıyla birlikte hangi nehirlerde görev yapacağını belirtmediği için bu gemilerin hastane gemi olarak kullanılmalarıyla ilgili henüz bir karar verilemeyeceği bildirilmiştir. (BOA. HR. SYS.2181.00003.022; BOA. HR. SYS.2181.00003.023; BOA. HR. SYS.2181.00003.025).

Harbiye Nezareti İngiliz gemilerinin kullanımına dair kesin bir cevaptan kaçınmasının asıl nedeni, Almanya'nın aynı konuyla ilgili red cevabı vermesinin hukuki gerekçelerini öğrenerek adım atmak istemesidir. Burada Osmanlı Devleti müttefiki olan Almanya'ya ters düşecek bir uygulamaya girmek istememektedir. Fakat kendisi de Boğazlarda bazı vapurlarını yaralı nakli ve tedavisinde kullanmak istemektedir ve bunun için de İngiltere ve müttefiklerinin olurlarını alması gerekmektedir.

Hastane Gemilerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Savaşan Taraflar Arasında Soruna Dönüşmesi
/ Ahmet Uyanıker

Başkomutan Vekili Enver Bey Hariciye Nezaretine bir yazı göndererek Almanya'nın İngiltere'ye red cevabı vermesiyle alakalı Cenevre Sözleşmesi'nin ilgili maddesinin Bab-ı Ali hukuk müşavirliğince mütalaa edilmesini istendiği gibi (BOA. HR. SYS.2181.00003.035). Konuyla alakalı olarak Almanya'nın red cevabı vermesinin uluslararası hukuk yönünden gerekçelerini öğrenmek için Berlin Elçisi Hakkı Paşa'dan bilgi alınması istenmiştir (BOA. HR. SYS.2181.00003.027; BOA. HR. SYS.2181.00003.029).

11 Haziran 1916 tarihinde Berlin Elçisine telgraf çekilerek konu ile ilgili olduğu gibi Hakkı Paşa'ya ayrıca Enver Bey'in meselenin mütalaa edilmesi yönündeki talebiyle Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliğinin konuya yönelik değerlendiresi mektupla gönderilmiştir. Mektupta Almanya'nın İngiltere'nin "Coromandel", "H.S.1" ve "H.S.2" Nehir-Hastane gemileri ile "Aile" gemisinin kullanımına yönelik olarak 10. Lahey Sözleşmesi uyarınca gemiler yalnızca deniz savaşlarında savaş sahaları içerisinde kullanılabilir. Maddesini gerekçe göstererek reddettiğinin Osmanlı istihbarat bilgilerine göre bilindiği, Osmanlı Devleti'nin ise İngiltere'ye cevap olarak Lahey Sözleşmesi gereğince gemilerin şekil, ebatların ve kullanılacağı yerlerin belirtilmediği gerekçesiyle bir karar vermenin mümkün olmayacağını bildirildiği belirtilmiştir.

Osmanlı hukuk müşavirliğinin mütalaaasına göre sözleşmede devletler ya da cemiyetler tarafından donatılan hastane gemilerden bahsedilirken gemiler hususunda nehir ya da deniz ayrımı yapılmamıştır ve sözleşme her ikisini de kapsamaktadır. Diğer taraftan Cenevre Sözleşmesinin Altıncı maddesi ⁶ açık bir şekilde seygar sıhhiye birliklerine imtiyaz tanımaktadır (BOA. HR. SYS.2181.00003.034). Bundan dolayı İngiltere Hükümetinin gemilerle ilgili isteklerinin reddedilmesinde Berlin Kabinesince ne gibi hukuki delillerin gerekçe gösterildiği Almanya Hükümetine sorulmuştur (BOA. HR. SYS.2181.00003.030; BOA. HR. SYS.2181.00003.032).

Almanya Hükümetinden alınan cevapta Almanya'nın İngiliz nehir gemilerinin kullanımına yönelik olarak 10. Lahey Sözleşmesi uyarınca gemiler yalnızca deniz savaşlarında savaş sahaları içerisinde kullanılabilir. Maddesini gerekçe göstererek uygun bulmamıştır. Bunun üzerine İngiltere ise Almanya'nın itirazını kabul etmediğini Cenevre Sözleşmesi'nin (6 Temmuz 1906) 17. Maddesiyle bu gemilerin, hasta, yaralı, mürettebat nakline tahsis edileceğini delil göstermiştir⁷. Almanya Hükümeti 17 maddenin bu derece geniş ve bu şekilde yorumunu tasdik ve kabule hazır olduğunu ancak kendisinin alıkonulan Ophelia gemisinin serbest bırakılmadıkça nehirlerde kullanılacak gemilere izin verilmeyeceğini İngiltere Hükümetine bildirmiştir. Osmanlı Devleti'nden de Almanya'nın muhtırasına bir cevap verilene kadar. Gemilerin kullanımına yönelik beyanattan kaçınılması ayrıca İngiltere Hükümeti tarafından Osmanlıya bu yolda

⁶ Seygar sıhhiye teşkilatlarına karşı muharipler koruma göstereceklerdir.

⁷Cenevre Sözleşmesinin 17. Maddesi Tahliye kafileleri, seygar sıhhiye teşkilatı gibi tarafsız kabul edilecektir.

Hastane Gemilerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Savaşan Taraflar Arasında Soruna Dönüşmesi
/ Ahmet Uyanıker

talep vaki olduğu takdirde İngiltere hükümetine Almanya hükümeti görüşünde ve etütünde bir cevap verilmesi istenmiştir (BOA. HR. SYS.2181.0003.100-115).

Bab-ı Ali hukuk müşavirliği Almanya'nın isteğini mütalaa etmiştir. Buna göre eğer Osmanlı Devleti gemilerin kullanımına yönelik beyanattan kaçınırsa İngiltere Hükümeti bu durumu gemilerin masumiyetine red olarak algılayabilirdi. Bu durumda İngiltere kendisini Osmanlı hastane gemilerine taarruz etme salahiyetinde görebilirdi. Almanya'nın coğrafi şartları ile Osmanlı'nın ki aynı değildi, bu durum ciddi sorunlar doğurabilir, İngiltere Kızılay gemilerine dahi taarruzda bulunabilirdi. Bütün bu noktalar ayrıntılı bir şekilde düşünülmesi gereken konulardı. Ayrıca Rusya, Osmanlı hastane gemilerinin masumiyetini reddettiği halde müttefiki olan Fransa ve İngiltere Rusya ile aynı görüşte olmamıştır. Bu gibi konularda her devlet kendi harekât tarzını kendi belirleyecekti. Bu yüzden Almanya gibi red cevabı verilmesi ya da konuya cevapsız kalınması uygun değildi. Cenevre Sözleşmesine uygun bir şekilde cevap verilmesi gerek müttefiklerimiz gerekse düşmanlarımız açısından iyi olacaktı. Alman hükümetine bu yolda bilgi verilmesi gerektiği Başkomutanlık vekâletine emredilmiş, Başkomutanlık vekâleti de mütakabiliyet politikası çerçevesinde gemilerin kullanılabilceğini İngiltere Hükümetine bildirmiştir (BOA. HR. SYS.2181.0003.115-120).

Osmanlı Devleti'nin hastane gemilerin kullanımına yönelik karşılaştığı bir başka sorun, Romanya gemilerinin kullanımıyla ilgilidir. 20 Eylül 1916 da Hariciye Nezaretinden Başkomutanlığa gönderilen 12786/772 kayıt numaralı evraka göre Amerikan Elçiliğinden gelen yazıda, Romanya Hükümeti "Principol Carol" isimli vapuru hastane gemi, 10 adet salapuryayı da gemiye yardımcı olarak kullanmak istemiştir. Hariciye nezareti Harbiye bakanlığına bu talebi iletmiştir (BOA. HR. SYS.2181.00003.043).

Harbiye bakanlığı Romanya'nın bu kadar gemi ve vapuru kullanacak kadar sahile bulunmadığını, bu vapurların Rusya tarafından kullanılabilceğini düşünmekteydi. Rusya Osmanlı hastane gemilerini Karadeniz'de tanımamaktaydı, bunun bir sonucu olarak Osmanlı da Rus gemilerini tanımamaktaydı. Romanya'nın müttefiki Rusya'nın Osmanlı gemilerini tanımaması dolayısıyla teklifin kabulüne imkânsız kılıyordu (BOA. HR. SYS.2181.00003.044). Bununla birlikte Osmanlı Hükümeti 1 Ekim 1916 da Osmanlı'nın Reşid Paşa vapurunu tekrar hastane gemisi olarak kullanmak istediğini Rusya'ya iletmiş bu konuda Rusya'dan gelecek cevaba göre hareket edilecekti (BOA. HR. SYS.2181.00003.057). Ancak Osmanlı Devleti tarafından Romanya gemilerine sadece Romanya sahillerinde hasta ve yaralı taşınmasına izin verilmesi durumunda askeri açıdan ne gibi sorunların çıkabileceği iyi değerlendirilmeli, bunun için de Bulgar Hükümetinin fikri alınmalıydı (BOA. HR. SYS.2181.00003.044; BOA. HR. SYS.2181.00003.053; BOA. HR. SYS.2181.00003.055).

Bulgaristan'dan Sofya Elçiliğinden konuyla ilgili gelen cevapta Romanya tarafından aynı teklifin geldiği ve konunun hukuk dairesince mütalaa edildiği bildirilmiştir. Buna göre Tuna üzerinde seyredecek gemiler hakkında nehir gemileri muamelesi

Hastane Gemilerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Savaşan Taraflar Arasında Soruna Dönüşmesi
/ Ahmet Uyanıker

yapılarak izin verilmeyecek, ancak Karadeniz'de kullanımlarına izin verilecekti (BOA. HR. SYS.2181.00003.060; BOA. HR. SYS.2181.00003.062).

Osmanlı Devleti aynı konuda Berlin elçiliğine Almanya'nın konu hakkındaki mütalaasını sormuştur. Aynı teklif Romanya'nın Berlin elçiliği tarafından 1 Eylül 1916 senesinde Almanya Hükümetine de iletilmiştir. Almanya 17 Eylül tarihli Romanya Elçiliğine cevabında Lahey Sözleşmesi gereği nehir üzerinde meydana gelen muharebelerin deniz savaşları kapsamına girmeyeceğini ve nehirlerde meydana gelen muharebelerin kara muharebeleri kapsamında olacağını belirtmiştir. Almanya Tuna üzerinde seyredecek gemiler hakkında nehir gemileri muamelesi yapılarak izin verilmeyeceğini ancak Karadeniz'de kullanım ile ilgili bir karar alınmadığını belirtmiştir (BOA. HR. SYS.2181.00003.067). Ayrıca Osmanlı Hükümeti Almanya'nın Romanya gemilerine yönelik Lahey mütalaasına katıldığını belirtmiştir. Bununla birlikte Rusya Hükümeti önceden kendisine bildirilmiş hastane gemileriyle Osmanlı yaralılarını Köstence ve Varna Limanlarından serbestçe taşıma hususunda izin vermesi durumunda Romanya gemilerine izin verilip verilemeyeceği sormuş Almanya bu konuda iltimas olunabileceğini belirtmiştir. (BOA. HR. SYS.2181.00003.069).

Osmanlı bir başka gemi sorununu İtalya ile yaşamıştır. Harbiye nezaretinin 25 Kasım 1916 Tarihli teskeresi ile Yemen'e çıkarma yapmak için Asker taşıyan "Kayseri" gemisi kanala yaklaştığı sırada İtalya'nın harp ilan etmesi üzerine kanalda kalmış, Kızıldeniz'de İtalyan savaş gemisi tarafından esir edilmiştir. Hariciye nezaretinin geminin serbest bırakılması yönündeki teşebbüse henüz bir cevap verilmemiştir. Osmanlı Devleti, belgelerden anladığımız kadarıyla bu gemiyi kiralamıştır ve kira sözleşmesine göre gemiye düşman tarafından verilecek bir zarar Osmanlı Hükümeti tarafından karşılanacaktı. Bu hususta İtalya hükümeti tarafından geminin iade edilmemesi durumunda geminin bedelinin harbiye bütçesinden ödenmesi, gemi ve mürettebatın kurtarılması hususunda gerekli çalışmaların devam etmesi istenmiştir (BOA. MV.00162.00034.001.001).

Osmanlı Devleti gemi diplomasi hususunda Amerikan Elçiliği aracılığı ile yoğun ilişki içerisindeydi. Bunun farklı bir örneği Amerika Birleşik Devletleri'nin Bombay Konsolosluğundan gelen bir yazıdır. 6 Temmuz 1906 Cenevre Sözleşmesinin 4. Maddesinde göre vefat eden askerlerin kimlikleri ile özel eşyaları memleketlerini iletilecektir Amerika Birleşik Devletlerinin Bombay Konsolosluğundan Hariciye nezaretine gelen yazıda "Madras" isimli hastane gemisinde esirken vefat eden 4 Osmanlı askerine ait özel eşyalar ve nüfus cüzdanları gönderilmiştir. Evraka göre vefat eden askerlerin isimleri ve ölüm nedenleri aşağıdaki gibidir konu hakkında harbiye nezaretine bilgi verilmiştir (HR. SYS.2194.00010.006).

1-28 Mayıs 1915 tarihinde kalça kırılması nedeniyle Abdulahmet Mustafa'ya ait 1166 numaralı kimlik belgesi

2-30 Haziran 1915 tarihinde sebebi bilinmeyen bir nedenle vefat eden Subresi? İsmindeki birine ait 1135 numaralı kimlik belgesi ve bir küçük torba

3-30 Haziran 1915 tarihinde sağ kalça kemiği kırılması nedeniyle vefat eden Ahmet İsmindeki birine ait 1113 numaralı kimlik belgesi

4-31 Mayıs 1915 tarihinde kalça kemiği kırılması nedeniyle vefat eden Osman ismindeki birine ait 1130 numaralı kimlik belgesi (BOA. HR. SYS.2194.00010.008).

Harbiye Nezareti konuya ilişkin olarak Askerlere kimlik belgeleri üzerinde latin rakamları yazılı olduğunu Osmanlı hükümetince bireylere bu tarz kimlik belgesi verilmediği için bu askerlerin Osmanlı askeri olmadığı bildirilmiştir (BOA. HR. SYS.2194.00010.0010).

SONUÇ

Hastane gemiler yaralı tedavisi naklinde Birinci Dünya Savaşıyla birlikte yoğun olarak kullanılmıştır. Bundaki etken silah teknolojinin gelişmesiyle birlikte yaralanmaların artmasının yanında savaşın kıtalararasında genişlemesine bağlı olarak deniz taşımacılığına duyulan ihtiyacın artması olarak görülebilir. İngiltere ve Almanya özellikle donanım açısından oldukça gelişmiş hastane gemiler teçhiz ederek bunları savaş boyunca kullanmışlardır. Ancak bu gemiler zaman zaman asıl amaçları dışında asker ve mühimmat taşınmasında kullanıldıkları için devletlerarasında diplomatik sorunlara neden olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı devletlerarasında farklı mücadele alanlarına sahne olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmedeki nedenlerinden birinin yolcu gemilerinin Alman denizaltıları tarafından batırılmasının olduğu göz önüne alındığında sivil gemilerin savaşta önemli bir rol oynadığı düşünülebilir Almanya'nın Ophelia gemisiyle başlayan hastane gemi krizi taraflarını da içine alan uluslararası bir boyuta dönüşmüştür. Nitekim Almanya'nın 29 Ocak 1917 tarihli muhtıra ile İngiliz kanalını hastane gemilerine kapatması, 31 Ocak 1917 tarihli beyanatıyla Akdeniz'in bir kısmına ayrıca Yunanistan'a geçişi yasaklı bölge olarak belirlemesi, Hastane gemi olarak ortaya çıkan sorunun bir nevi İngiltere ve Almanya arasındaki denizlerde üstünlük mücadelesinin farklı bir yansıması olarak görülebilir.

Diğer taraftan Cenevre ve Lahey Sözleşmeleriyle Hastane Gemilerin savaş esnasında harekât tarzları, yaralı ve hasta taşımada dikkat edecekleri esaslar, renkleri, üzerlerinde taşıyacakları işaretlerle birlikte güvenli bir şekilde seyahat etmeleri düzenlenmişse de Ophelia sorununun olduğu gibi devletlerin uluslararası hukukun maddelerini farklı yorumlaması gemi krizini tırmandırmıştır.

Osmanlı Devleti savaşın büyük bir bölümünün kendi topraklarında sürmesi ve bu toprakların denizlere olan konumu nedeniyle hastane gemilerin kullanımı hususunda yoğun bir diplomasi yürütmüştür. İtilaf Devletleri'nin taleplerine Müttefiklerine ters düşmeyecek çözümler ararken kendi hastane gemilerinin kullanımını tanıtmaya gayreti içeresine girmiştir. Hastane gemilerle ilgili olarak denge politikası uygulamaya çalışmıştır. İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'nın taleplerine

yönelik tutumları mütekabiliyet politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Birinci Dünya Savaşında hastane gemilerin kullanımı devletlerarasında ayrı bir krize dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Tarih: 1915, Dosya No: 2181, Gömlek No: 2, Fon Kodu: Hariciye Siyasi HR. SYS.

02181.00013.001;02181.00013.002;02181.00013.003;02181.00013.004;02181.00013.005;02181.00013.006;02181.00013.007;02181.00013.008;2181.00003.006;2181.00003.007;2181.00003.0017;2181.00003.021;2181.00003.022;2181.00003.023;2181.00003.025;181.00003.027;2181.00003.029;2181.00003.030;2181.00003.032;2181.00003.034;2181.00003.035;2181.00003.043;2181.00003.044;2181.00003.057;2181.00003.044;2181.00003.053;2181.00003.055;2181.00003.060;2181.00003.062;2181.00003.067;2181.00003.069;2181.00003.069;2181.00003.089;2181.00003.090;2181.0003.100-115;2181.00003.109;2181.0003.115-120;2181.00003.146;2194.00010.0008;2194.00010.0010.

Tarih: 1915, Dosya No: 2181, Gömlek No: 1, Fon Kodu: Hariciye Siyasi. HR. SYS.

2181.00002.001;2181.00002.002;2181.00002.006.

Tarih: 1915, Dosya No: 2178 Gömlek No: 1 Fon Kodu: Hariciye İstişare Odası, HR. İŞO

2178.0001.063;2178.0001.070;2178.0001.077;2178.0001.078;2178.0001.079.

Tarih: 1333,Dosya No: 64, Gömlek No: 74, Fon Kodu: Hariciye Hukuk Müşavirliği İstişare Odası HR. HMS. İŞO

00067.00014.004.002;00067.00014.005.004.

BOA. MV Meclisi Vala

00162.00034.001.00.

Kitaplar ve Araştırma Eserleri:

Aslan, M.Y. (2008). Savaş Hukukunun Temel Prensipleri, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 79.s.235-274,Ankara.

Cutcheon, C. (2013). Port Southamton, Amberley Publishing, British.

Cutcheon, C. (2015). Hospital Ship&Troop Transport of The First World War, Amberley Publishing, British.

Çanakkale Deniz Savaşları 1915, (2008), Güncellenmiş 2.Basım, Kültür Yayınları Tarih Dizisi No.51, Deniz Basımevi Müdürlüğü, Çanakkale.

Düstur I. Tertip. (1941). Cilt 7,Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası: Ankara.

Gemi Sicili İçin Gemi Cinsleri Tanımlamaları,(2017). Deniz ve İç sular Düzenleme Genel Müdürlüğü, Ankara

Kızılay ve Kızıllaç'ın Milletlerarası Kaynakları Sözleşmeler-Tüzükler- Kararlar, (1964). Türkiye Kızılay Derneği, Ankara.

Kuran. S. (2016). Uluslararası Deniz Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul.

Mcgreal, S. (2008). The Waron Hospital Ships1914-1918,Pen&Sword Books Limited,South Yorkshire. British.

Sav, Ö. (2015) . Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Savaş ve Barış Hukuku, Şen Matbaa, Ankara.

Silahlı Çatışma Hukuku İle İlgili Uluslararası Hukuk Metinleri (2010).Genel Kurmay Başkanlığı, Cilt 1,Ankara.

Makaleler

Sencer, M. (1990). İnsan Hakları ve Savaş İnsan Hakları Yıllığı, Cilt:12,ss.15-63.Ankara.

Tezler

Batı, S. (2012), Sağlık Bakanlığına Bağlı Hastane Öncesi Acil Sağlık Hizmetlerinde Görev Yapan Personelin Hastalara Müdahalelerinin Hastane Öncesi Acil Tıbbi Bakım Yetişkin ve Çocuk Uygunluğunun Değerlendirilmesi, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi.

Elektronik Kaynak:

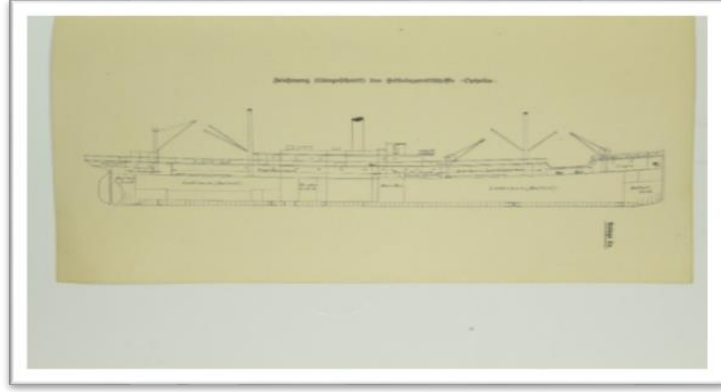
<http://www.nmrn-portsmouth.org.uk/sites/default/files/Hospital%20ships.pdf>

The American Journal of International Law, Vol. 10, No. 1 (Jan., 1916), pp. 170-175
Published by: American Society of International Law; Cambridge University Press Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2187381> Accessed: 02-11-2017 20:42 UTC

Hastane Gemilerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Savaşan Taraflar Arasında Soruna Dönüşmesi
/ Ahmet Uyanıker

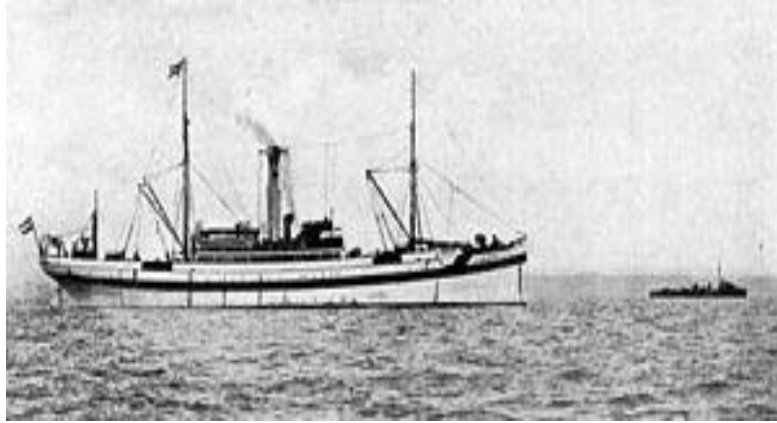
EKLER

Ophelia'nın Krokisi

(BOA. HR. SYS.2181.00002.032).

Ophelia'nın Resmi

Mc. Greal,2008:10.

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

14. YÜZYILDA OSMANLI - BİZANS UCUNDA TOPLUMSAL HAYAT

The Social Life At The Border Of Between The Ottoman And Byzantine Empire in XIVth Century

Tunay KARAKÖK*

ÖZ

13. yüzyılda Anadolu'da Türk beyliği olarak kurulan Osmanoğulları, sahip oldukları güç neticesinde Bizans'tan toprak almışlar ve devlet olmayı başarmışlardır. Bu gelişmenin bir neticesi olarak Osmanlılar aynı zamanda Bizans ile sınır komşusu haline de gelmişlerdir. Bu çalışma karışık ama aynı zamanda da kültürler arası alışverişlerin kolayca ve sıkça yaşandığı sınırlardan – uçlardan biri olan 14. yüzyılda Osmanlı – Bizans ucunda yaşanan toplumsal hayatı ele almaktadır. Çalışmamız bu bağlamda: genel bir değerlendirmenin yapıldığı ve sınır – uç kavramının ele alındığı bir giriş; Osmanlıların Anadolu'ya gelişi ve Bizans sınırına yerleşmeleri ile 14. yüzyılda Osmanlı Devleti ve Bizans İmparatorluğu'nun siyasi durumları ile münasebetlerinin anlatıldığı birinci bölüm; 14. yüzyılda Osmanlı ve Bizans Ucunda yaşanan toplumsal hayatın detaylandırılarak anlatıldığı ikinci bölüm ve bir de anlatılanların toparlanarak özetlendiği sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Uç, Toplum

ABSTRACT

In the 13th century Ottomans established the Turkish principalities in Anatolia, took power and were able to land on the basis of the Byzantine statehood. To be able to state the Ottomans at the same time also become neighbors with Byzantium. That work that complicated, but also intercultural exchange of the border easily and as often happened - one of the ends of the 14th century in the Ottoman

* Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD, tkarakok@bartin.edu.tr

Empire - tackles social life that took place in the Byzantine end. Our work in this context: a general assessment was made and the border - an entry dealt with the concept of the end; The arrival of the Ottomans in Anatolia and the Byzantine border settlement with 14 first part described the relationship with the political situation of the Ottoman Empire and the Byzantine Empire in the century; In the 14th century it is composed of Ottoman and Byzantine Lead happened in the second section summarizes results and recovered a section that described the social life also described in details.

Keywords:Ottoman Empire, Byzantine Empire, Border, Society

GİRİŞ

Osmanlıların Anadolu'ya Gelişi ve Bizans Sınırına Yerleşmeleri

Türkiye Selçuklu Devleti'nin çökmeye yüz tuttuğu XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu'da birçok Türk beyliği ortaya çıktı. Tarihte Anadolu Beylikleri – *Tevaiif-i Müluk* adıyla anılan bu devletçiklerden biri de Osmanlı Beyliği'dir. Bizans sınırlarına yakın bölgelerde kurulan beylikler arasında yer alan Osmanlılar, kısa sürede büyüyerek bir devlet haline geldi ve yüzyıllarca hüküm sürdü. K Osmanlılar, Oğuzların yirmidört boyundan biri olan Kayı¹ boyuna mensupturlar. Öyle ki Kayı boyunun, Orta Asya'daki anayurtlarından ayrılarak Anadolu'ya nasıl ve ne zaman geldikleri kesin olarak anlaşılmış değildir. Bu konuda Osmanlıların ilk devirleri hakkında bilgiler veren eserlere bakılarak açıklamalar yapılmaktadır.²

Osmanlıların Selçuklular ile Anadolu'ya geldikleri fikrinden hareket ederek, Kayıların Anadolu'ya 1071 Malazgirt savaşından sonra Selçuklu akıncılarıyla birlikte girdikleri ve parça parça değişik bölgelerde özellikle de Türkiye Selçuklu Devleti'nin Bizans sınırlarındaki uç sahalarda yerleştikleri kabul edilmektedir (Uzunçarşılı, 1988: 98;Türkay, 1979: 13). Tarihi kayıtlara göre, Osmanlıların bağlı olduğu Kayı boyunun bir kısmı T. Selçuklu Sultanı I. Alaaddin

¹ Alman tarihçi J. Marquardt ise Kayı ismini Kay'la karıştırmış ve bu nedenle Kayıların Türk değil Moğol olduklarını ve sonrasında Türkleştiklerini ileri sürmüştür (Artuk, 1980: 28–29).

² Bkz. Enveri, *Düsturname – i Enveri*, Neşreden: Nejdet Öztürk, İstanbul, 2003; Şükrullah, *Behçetü't Tevarih: Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*, İstanbul, Trc. Nihal Atsız, 1939; Oru. B. Adil, *Tevarih-i Al-i Osman / Oruç Bey Tarihi*, Neşreden: H. Nihal Atsız, İstanbul, 1972; Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, Neşreden: Ali Bey, İstanbul, 1932; Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma (Neşri Tarihi)* I, Neşreden: F. R. Unat – M. A. Köymen, Ankara, 1983; F. Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri, *Belleten*, Sayı: 28, Aralık, 1944; F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara, 1972; A. Z. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul, 1927; W. Eberhard, Kayılar Kabilesi Hakkında Sinolojik Mülahazalar, *Belleten*, Sayı: 23; F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, İstanbul, 1980, İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1972; Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, Trc. Fahriye Arık, İstanbul, 1947; H. A. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Trc. R. Hulusi, İstanbul, 1928.

Keykubat devrinde (1219–1237) Ankara'nın batısındaki Karacadağ taraflarında bulunuyordu. Öyle ki Neşri tarihinde geçen bir bilgiye göre ise Moğollar ile Selçuklular arasında yapılan bir savaşta Selçuklulara yardımından dolayı Ertuğrul Bey'e Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat tarafından Söğüt ve civarı kışlık, Domanıç ve civarı ise yaylak olarak verilmiştir.³ Ertuğrul Bey bu sayede Söğüt ve çevresine yerleştikten sonra Bizans hudutları üzerindeki kasaba ve köylere karşı bazı akınlar yapmaya başladı (Nesrî, 1983: 38; Uzunçarşılı, 1988: 102).

Ertuğrul Bey Söğüt ve civarına hâkim olduktan sonra, şecaat ve adaleti sayesinde büyük başarılar kazandı. Komşuları ile dostça geçinmeye başladı. Özellikle Bilecik (Belocome) ve Lefke (Melangeia) tefurları Ertuğrul Gazi ile gayet iyi geçiniyorlardı (Uzunçarşılı, 1988: 103). Öte taraftan Ertuğrul Bey, zaman zaman Bizans sınırlarındaki bölgelere akınlarda bulunuyordu. Bizans'ın bu hudutları o zaman Türkler için bir gaza diyarı, yani bir akın sahası idi. Böyle akınları Osmanlı Türklerinden daha önce bu ülkeye gelmiş olan Germiyan, Aydın ve Candaroğulları gibi diğer Anadolu beylikleri de yapıyordu. Fakat Ertuğrul Bey'in yaptığı akınlar Bizans'ı daha ciddi endişelere sevk ediyordu. Ertuğrul Bey'in 1236 yılına kadar devam eden bu akınları sırasında diğer Türkmen beyleri de onun etrafına toplandılar. Bu Türkmen beyleri; Akçakoca, Samsa Çavuş, Kara Tekin, Aykut Alp, Turgut Alp ve Konur Alp gibi tecrübeli kumandanlardı. Böylece Söğüt'te kurulmuş olan bu beylik büyük bir kuvvet haline gelmiş oldu.

14. Yüzyıl Osmanlı Ve Bizans İmparatorluklarının Siyasi Durumları Ve Münasebetleri

Türkiye Selçuklularının 1243 tarihli Köseadağ Savaşı Selçukluların Moğollara yenilerek fiilî hâkimiyetlerini kaybetmeleri sonucunda ortaya çıkan otorite boşluğu Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde ve bilhassa uçlarda faaliyet gösteren bağımsız veya yarı bağımsız Türkmen emirlerinin yeni devletler kurmasıyla sonuçlandı. Anadolu'nun orta ve doğusundaki yaylalarda yaşayan Türkmen grupları, Köseadağ Savaşı ncesinde ve sonrasında Moğol baskısından kaçarak, Anadolu'nun batısındaki uçlarda kurulan bu küçük beyliklerin topraklarına dâhil oluyorlardı. Sözü edilen küçük siyasî teşekküllerden birisi de kuzeybatı Anadolu'da bulunan Söğüt'ü kendisine merkez edinen Osmanlı Beyliği'di. Osmanlı Beyliği Bizans sınırına en yakın beylik olarak dikkati çekiyordu (Uzunçarşılı, 1988: 103).

İleride büyük bir imparatorluk haline gelip üç kıtada hüküm sürecek olan Osmanlı Beyliği'nin bu dönemdeki reisi devlete ismini verecek olan Osman

³ Oruç Bey ve Aşıkpaşazade, Ertuğrul Bey'in Karacadağ'a yerleştikten sonra, oğlu Saru-yatı (Savcı Bey)'yı T. Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad'a göndererek ondan yurt istediğini belirtir. Sultanda bunlara, Karahisar ile Bilecik arasındaki Söğüt ile Domanıç ve Ermeni Derbendi'ni verir. Bunun üzerine Karacadağ havalisinde bulunan Kayılar, buradan ayrılarak Söğüt ve çevresine yerleşirler (*Oruç Beğ Tarihi*, 1972: 5-7; Aşıkpaşazâde, *Tevarih-i Ali Osman*, 1932: 13).

Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi idi. Ertuğrul Gazi'nin Söğüt bölgesine 1270'li yıllarda Orta Anadolu'dan geldiği tahmin edilmektedir. Ancak, başlangıçta sınırları küçük bir kasabadan ibaret olan bu küçük beyliğin ilk defa tarih sahnesine çıkışı ve Anadolu'ya ne zaman geldikleri konusu hâlâ bir sis perdesiyle kaplıdır. Çoğu, Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlık yaptığı dönemden sonra kaleme alınmaya başlayan Osmanlı kroniklerinde bu konuyla ilgili pek çok efsane türetilmiştir. Mesela, Aşıkpaşazade Osman Bey'in dedelerinin Anadolu'ya doğudan gelerek Erzincan civarında altı yıl yaşadıklarını, Türkiye Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykûbâd'ı Celâleddin Harzemşah ile yaptığı Yassıçemen Savaşında desteklediklerini ve savaşın kazanılmasında kilit rol oynadıklarını yazar (Aşıkpaşazade 1932: 8-9; Enveri, 2003: 18; İbn Kemal, 1991: 46-48). Bu bilgi diğer kronik yazarları tarafından da tasdik edilmiştir. Buna göre, Selçuklu hükümdarı, bu yardımın mükâfatı olarak Ertuğrul Gazi'ye Karacahisar ile Söğüt ve Domaniç yaylalarını vermiştir. Osmanlıların kuruluşu ile ilgili olarak verilen bilgilerin doğruluğunu kesin olarak tespit etme imkânı olmasa da, Osmanlı Beyliği'nin Söğüt ve civarında tarih sahnesine çıktığı tarihî bir gerçektir. Osmanlı Beyliği kurulduğu dönemde diğer Anadolu beyliklerine oranla çok daha az bir nüfusa ve çok sınırlı topraklara sahip olmasına rağmen stratejik konumu sayesinde kısa sürede hızlı bir büyüme göstermiştir. Beyliğin kısa sürede büyüüp diğer beyliklerden daha güçlü bir konuma gelmesinde “*darü'l-harb*”de bulunmasının, İslam'ı yayma gayreti ve ganimet arzusuyla gelen yoğun bir derviş ve gazi akınına uğramasının ve Bizans devletinin siyasî karışıklıklar içinde olmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır (Itzkowitz, 1989: 28; Emecen, 2001: 24-35).

Osmanlıların hızla büyümesini sağlayan etkenlerin başında Bizans Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî çalkantı ve buhranlar gelmektedir. Bizans İmparatorluğu, bu dönemde Roma kilisesi ile yapılan mezhep kavgaları, taht mücadeleleri, askerî ve sivil isyanlar, bilhassa Venedik ve Cenevizlilerin baskısı, 1261 tarihinde ancak geri alınabilen Konstantinopolis üzerinde Latinlerin tekrar hâkimiyet kurma çabaları vs. sebeplerden ötürü çok sıkıntılı günler yaşamaktaydı. Devlet bu sorunları çözüp yeniden istikrarı sağlamaya çalışırken, hem siyasî hem de ekonomik açıdan daha büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır (Ostrogorsky, 1995: 416; Başstav, 1989: 21; Nicol, 1999: 43-90; Daş, 2006: 19). Bizans halkı bu karışık ve huzursuz ortamdan çok etkilenmiş, evleri ve malları önce Latinler, daha sonra da “tekfür” olarak bilinen feodal Bizans beyleri tarafından talan edilmiştir. Bozulan ekonomiyi düzeltmek gayesiyle konulan yeni vergiler halkın iktidara olan güvenini daha da sarsmıştır. Bizans Devleti'nin böylesine sıkıntı içerisinde bulunduğu bir dönemde, sınırda kurulan Osmanlı Beyliği gerek siyasî istikrarı ve yöneticilerinin âdil tutumları ve gerekse halkın refah düzeyinin daha yüksek olması sebebiyle Bizans halkı için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. M. Delilbaşı, 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferi'nden 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesine kadar geçen dönemde Hristiyan dünyasını oluşturan Ortodoks Bizanslılar ve Katolik Latinler arasındaki düşmanlığa varan kopukluğun ve Bizans hâkimiyet sahasının kurulan feodal beylikler arasında taksiminin Osmanlıların fetihlerini kolaylaştıran faktörlerden birisi olduğu kanaatindedir (Delilbaşı, 2002: 31; Daş, 2006: 21). Levcenko'ya göre, İmparator VIII. Mihail'in uç da görev yapan

*akritailerden*⁴ hükümet desteğini kesip, topraktan sağladıkları vergilerin bir kısmını devlete vermek zorunda bırakması 1262'de Btynia 'da⁵ bir isyan çıkmasına neden olmuştur. Akritai sisteminin bu şekilde çözülmesi sınırları komsu devletlerin saldırılarına karşı daha savunmasız hale getirmiş, Türkler bu sayede Bizans şehirlerini daha kolay ele geçirebilmişlerdi (Levçenko, 1999: 242-243).

Osmanlı Beyliği sözü edilen böylesine müsait bir ortamı çok iyi değerlendirdi ve başlangıçta diğer beylikler karşısında kısa sürede Anadolu'daki en güçlü beylik haline geldi. Beyliğin kurucusu Ertuğrul Gazi'nin bu dönemde bir aşiret liderinden öte bir fonksiyona sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Ertuğrul Gazi'nin faaliyetleri hususunda, yukarıda da bahsedildiği üzere, Alaaddin Keykubad'a yardım ettiği yönünde verilen bilgilerin haricinde kaynaklarda pek bilgi yoktur. Ancak, onun devrinde yaşamış olan gazilerden bazılarının Osman Gazi devrinde de gazalara katıldığına dair ifadeler onun da zaman zaman akınlar düzenlediği şeklinde yorumlanabilir. Fakat yeni geldiği bölgede komsularıyla dostane ilişkiler kurmuş olması ihtimali de kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Osman Gazi devrinde, yaylaya çıkılırken eşyaların emaneten Bilecik tekfuruna bırakıldığına ilişkin bilgiler bunu destekler mahiyettedir (Nesrî, 1983: 65).

Ertuğrul Gazi'nin ölünce boy meclisinin kararıyla yerine oğlu Osman seçildi. Kronik yazarları, Alâeddin Keykubad'ın Osman Gazi'ye tuğ, davul, kılıç, kaftan gibi hâkimiyet alametleri göndermek suretiyle beyliğini onayladığını ifade ederler. Kronikçilerin bu yaklaşımını, dönemin meşru idaresinin onayını almak suretiyle yeni kurulan devletin de meşruiyetini ortaya koyma gayreti şeklinde yorumlamak mümkündür.

Osmanlı Beyliği'nin beylik sürecindeki ilk hükümdarı olan Osman Gazi'nin çok yiğit, gözü pek ve atılgan bir savaşçı olduğu anlaşılmaktadır. Osman Gazi asıl ününü bu kişisel yeteneklerinin yanı sıra benimsemiş olduğu gaza

⁴ Akritai, Bizans idaresi tarafından sınır bölgelerine yerleştirilmiş köylülere verilen isimdi. Bunlar, malikâne sistemindeki gibi vergiden ve diğer yükümlülüklerden muaf tutuluyorlardı. Görevleri, sınırları düşman saldırılarından korumak ve güvenceye almaktı. Teşkilat bu yönüyle Ortaçağ İslam dünyasında yaygın bir müessese olan ribat kurumunu andırmaktadır. İmparator III. İoannes Vatatzes'in askeri alandaki en önemli icraatlarından birisi on bin kadar Kuman'ı akritai olarak sınır boylarında iskân etmesidir. Bu Kumanlar, Selçuklularla ortak sınır bölgeleri üzerinde, yani güneyde Menderes Vadisi, doğuda ise Frigya Bölgesi ve Sakarya Nehri boyunca yerleştirildiler. Kendilerine bu bölgede ıssız durumda kalmış araziler verildi. Akritai statüsünde buraları ekip biçerek geçimlerini temin edecek Kumanlar, birçok vergiden muaf tutulmuşlardı. Karşılığında ise, Selçuklulardan saldırı gelmesi durumunda savunma yapmaları ve zaman zaman Selçuklu topraklarına akınlar düzenleyerek hem bilgi edinmeleri hem de muhtemel tehlikeleri yok etmeleri bekleniyordu. Akritailer sayesinde sınır boylarındaki arazilerin bos kalması önlenmiş ve bu topraklar ülke ekonomisine kazandırılmıştı (Daş, 2006: 112, 113). H. İnalçık, akritailerden bazılarının İznik kalesinin tamirat ve yeni burçlarla güçlendirildiği sırada, İznik'in güvenliğini sağlamaları gayesiyle, şehir dışındaki dağlık araziye yerleştirildiklerini ifade etmektedir (İnalçık, 2004: 60).

⁵ Bizans İmparatorluğunun söz konusu dönemdeki İzmit Körfezi, İstanbul, Sakarya ve Bursa arasında kalan bölgeden oluşan hâkimiyet sahasına verilen isim.

politikasına da borçlıydu. Benimsediği bu politika sayesinde çevresine çok sayıda gazi, derviş, ahi ve abdal toplamıştı. Osman Gazi'nin Bizans topraklarına gaza akınları düzenleyip şöhretini her tarafa yaymak suretiyle müstakil beylik sürecini başlatması, F. Emecen'e göre, devletin onun adıyla anılmasının nedeni olmalıdır (Emecen, 1994: 8).

Osman Bey, 1288'de yeğeni Saru Yatı'nın şehit olmasıyla neticelenen bir savaşıla ele geçirdiği Karacahisar'daki uygulamalarıyla, bundan sonraki dönemde benimseyeceği politikayı da ortaya koymuş oluyordu. Şehri alır almaz hemen yeni devletin temellerini atmaya başlamıştı. Şehri terk eden Hıristiyanların boşalttığı yerleri Germiyan Beyliği'nden gelenlere vermiş, kiliseleri camiye çevirerek Müslümanların ibadetine açmıştı. Bölgede kurduğu pazara, henüz Bizans hâkimiyetinde olan Bilecik'te yaşayan halkı bile çekmeyi başarmıştı. Karacahisar'ın fethi aynı zamanda Bizans'ın en önemli şehirleri olan İznik ve İstanbul'u koruyan savunma hatlarından birisi olan Eskişehir savunma hattının tamamıyla çökmesi anlamına da geliyordu (İnalcık, 2004: 59). Ancak burada şu hususu da ifade etmek gerekir ki; Osmanlı Devleti'nin Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi devrinin başlarında resmî olarak Türkiye Selçuklu Devleti'ne ve daha sonra İlhanlı Devleti'ne tabiydi (Köprülü, 1994: 73). Fakat bu tabiiyetin sadece siyasî olduğu, fiiliyatta tıpkı diğer Anadolu beylikleri gibi başına buyruk hareket edilerek Bizans topraklarına akınlar düzenlendiği görülmektedir. Osman Gazi'nin bu dönemdeki en büyük başarısı 1299 yılında Bilecik-İnegöl-Yenişehir bölgesini ele geçirdikten sonra, 27 Temmuz 1302'de Koyunhisar / Bafeus Savaşında Bizans ordusunu yenmesiydi (İnalcık, 1997: 78-105; İnalcık, 2004: 61-67). Düzenli Bizans ordusuna karşı henüz profesyonel bir orduya sahip olmayan Osmanlı Beyliği'nin kazandığı bu savaş sonucunda ele geçirilen Yenişehir Osmanlıların en önemli üslerinden birisi haline gelmiştir (Nicol, 1999: 156). H. İnalcık, Bafeus / Koyunhisar Zaferi'nin, Osmanlı tarihindeki önemli bir kırılma noktası olduğunu ifade eder. Zira Osman Gazi, bu savaşa kadar uçlarda faaliyet gösteren sıradan bir Türkmen beyi iken, artık karizmatik bir lider konumuna yükselmiş ve Osmanlı ailesi de artık bir hanedan olarak kabul edilmeye başlanmıştır (İnalcık 2004: 67).

Bafeus Savaşı'nın kazanılmasından sonra, Osman Gazi'nin Bizans topraklarına üst üste başarılı akınlar yaptığı görülmektedir. Yarhisar Tekfuru Köse Mihal'in Abdullah adını alarak Müslüman olması, Osman Bey açısından çok önemli bir olaydır. Yöredeki Bizans tekfurlarının zaaflarını iyi bilen Köse Mihal, savaşlarda Osman Gazi'ye yardım etmiş, kısa sürede Osmaneli, Mekece, Geyve Akhisarı, Geyve kaleleri ele geçirilmiştir. Bafeus Savaşı'nın getirdiği moral ertesini yıl kazanılan Dimbos Zaferi ile daha da üst seviyeye çıkmıştır. Dimbos Zaferi ile Bizans savunma hattı kırılmış, İstanbul Boğazı'na kadar olan bölge Osmanlı akınlarına karşı savunmasız hale gelmiştir. H. İnalcık'ın ifadesiyle, "*direnc görmeyen ve ganimet için Uç bölgesine koşup gelmiş gaziler bir sel gibi İstanbul Boğazı'na kadar yayılmışlardır*" (İnalcık, 2004: 67). Böylece, Osman Gazi ve arkadaşlarının Bizans uç bölgesinde gerçekleştirmiş oldukları gaza akınlarının başarılı olması bu küçük beyliğin hızlı bir şekilde genişleyip güçlenmesini sağlamıştır (Başar, 2005: 334).

Osman Bey'in yakalandığı nikris hastalığı dolayısıyla 1320 yılından sonra savaşlara katılmadığı ve fiili iktidarı oğlu Orhan Bey'e bıraktığı görölmektedir. Nitekim bu hastalıktan kurtulamayarak 1324 yılında vefat etmiştir. Osman Gazi öldüğünde beyliğin toprakları Mudanya ve Marmara'ya ulaşmış, Sakarya vadisinde ve Bolu yöresinde önemli bir gelişme sağlanmış, Bursa üzerindeki Osmanlı baskısı daha da artmıştı (Kunt, 1995: 36).

Orhan Bey, 1326'da, gazilerin, abdalların ve diğer etkili güçlerin katılımıyla Bursa'yı fethetti ve burayı beyliğin yeni başkenti yaptı (Uzunçarşılı, 1988: 117-118; Nicol, 1999: 157). G.E. Carretto'ya göre, Orhan Gazi'nin "İstanbul'a yaklaşmak için Bursa'yı seçmesi ve fethetmesi, daha o zamandan imparatorluk hayalinde olduğunun" göstergesiydi (Carretto, 1992: 12). Bursa aynı zamanda Osmanlıların ele geçirdiği ilk büyük Bizans şehriydi. Bu dönemde fetihler sadece bey idaresinde yapılmıyordu. Orhan Bey'in etrafında bulunan ve çoğu Osman Gazi'nin silah arkadaşları olan Samsa Çavuş, Konur Alp, Akça Koca, Kara Mürsel, Gazi Abdurrahman gibi gaziler idareleri altında bulunan kuvvetlerle Yazı Ovası, Bolu, Göynük, Mudurnu, Kocaeli gibi yerleri ele geçirmişlerdi. Orhan Gazi'nin 1329'da Bizans İmparatoru III. Andronikos'a karşı kazanmış olduğu Palekanon / Maltepe Savaşı bu dönemin en önemli siyasi başarılarından birisidir. Bizans ordusunun mağlubiyetiyle sonuçlanan savaş sonucunda Marmara kıyı hisarlarının kontrolünü ele geçiren Orhan Gazi, İznik (1331) ve İzmit (1337)'i de Osmanlı topraklarına dâhil etti. Savaştan yaralı olarak kurtulup güçbelâ İstanbul'a kaçmayı başarabilen İmparator III. Andronikos idaresindeki Bizans, Türk ilerleyişini artık askeri tedbirlerle durduramayacağını anlamıştı. M. Daş'ın ifadesiyle, "*bundan sonra Bizanslılar Türk ilerleyişini haraç ödeyerek durdurmayı deneyeceklerdi*" (Baştav, 1991: 32; İnalçık, 2004: 72; Daş, 2006: 96).

Orhan Gazi savaşlarda gazilerin desteğiyle ele geçirdiği bu arazilerin çoğunu yine gazilere yurtluk olarak verdi. 1337'de Karesi Beyliği'ni ele geçiren Orhan Gazi'nin sahip olduğu arazi 1340'lı yıllara gelindiğinde Üsküdar'a kadar uzanıyordu. Karesi Beyliği'nin fethi Osmanlılar için önemli bir gelişmeydi. Orhan Gazi bu beyliği ortadan kaldırmakla, hem uç'da siyasi geleceğini etkileyebilecek bir tehlikeyi ortadan kaldırıyor, hem Osmanlı topraklarına pek çok gaziyi dâhil ediyor, ayrıca Osmanlı Devleti'ne bir deniz gücü ilavesi yaparak Rumeli'ye geçişe zemin hazırlamış oluyordu. Osmanlıların Avrupa'ya geçişi konusunda kroniklerdeki yaygın kanı, 1351'de Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa komutasında Gelibolu yarımadasındaki Çimbi – Çimpe Kalesi ele geçirilmek suretiyle Avrupa'ya ayak basıldığı şeklindedir. Ancak Orhan Gazi'nin bu tarihten kısa bir süre önce, 1345 ve 1347 yıllarında İmparator adayı Kantakuzenos'un yardım talebine karşılık bölgeye asker gönderdiği bilinmektedir (Öden, 1999: 54–56; Kunt, 1995: 41–43).⁶ Balkan

⁶ Orhan Gazi bu dönemde öylesine güçlenmişti ki, Bizans'ın iç işlerine askerî yardım anlamında doğrudan müdahale edebiliyordu. Kısa süre sonra iktidarı ele geçirecek olan Kantakuzenos'un en büyük dayanaklarından birisi Orhan Gazi idi. Kantakuzenos, 1346 yılında Orhan Gazi ile yaptığı anlaşma gereğince kızı Theodora'yı Orhan Gazi'ye zevce olarak vermeyi kabul ediyordu. Hatta Bizans'a karşı Balkanlar'da geniş bir fetih hareketine girişen Sırp İmparatoru Stefan Duşan dahi, Venedik'ten yardım almaktan ümidini kesince,

fetihleri Osmanlı Beyliği'nin gelişmesi açısından çok önemliydi. Zira bu arazi, Şerif Baştav'ın da ifade ettiği gibi, “*Anadolu'nun kuzeybatısında yerleşen ve kuvvetli Türk emirlikleri ile çevrili bulunan Osmanlı Beyliğinin temelini oluşturacaktı*” (Baştav, 1991: 144).

Orhan Gazi öldüğünde Osmanlı Devleti kendisini benzerlerinden ayıran seçkin özelliklere sahip hale gelmişti; hem Asya'da hem Avrupa'da toprakları vardı, hem kentleri hem kırsal yerleşim birimleri vardı. Bu süreçte beylikten devlete geçişin ilk adımları da atılmıştı. (Imber, 2006: 15).

Orhan Gazi'nin ölümüyle Osmanlı tahtına çıkan oğlu I. Murad, zaten Balkanlar'da ağabeyinin (Süleyman Paşa) ölümünden beri sürdürmekte olduğu fütuhata ara vermeksizin devam etti. Çorlu, Dimetoka ve Gümülcine'nin fethinin tamamlanmasıyla Meriç vadisi Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu (Baştav, 1991: 65). Ardından, 1361 yılında Edirne fethedildi ve devletin yeni başkenti oldu. Edirne'nin fethi bölgede Osmanlı hâkimiyetini çok etkin bir hale getirdi. Civardaki bölgeler hızla hâkimiyet altına alındı. Edirne'nin fethinden iki yıl sonra, 1363'te Lala Şahin Paşa Filibe'ye girerek ilk Rumeli beylerbeyi sıfatıyla buraya yerleşti (Ostrogorsky, 1995: 494).⁷

Balkanlar'da ilerleyişi bölge ülkeleri arasında paniğe neden olan Osmanlı ordusu karşısında bir Bizans-Haçlı ittifakı meydana getirildi. Osmanlıları Balkanlar'dan atmayı hedefleyen Sırp'ların başını çektiği bu ittifak, 1371'de Çirmen'de I. Murad tarafından ağır bir mağlubiyete uğratıldı. Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin tam anlamıyla tesis edilmesi anlamına gelen bu zafer neticesinde Türkler, Balkanlar'ın efendisi haline gelmişler, Sırp ve Bulgarlar gibi Bizans Devleti'ni de vasal devlet statüsüyle vergiye bağlamışlardı. Bu savaştan sonra Bizans imparatorları artık yaptıkları her siyasî işte I. Murad'ın iznini almak zorunda kalıyorlar, bilhassa Anadolu'ya yaptığı seferlerinde yanında yer alıyorlardı (Emecen , 1994: 15; Basar, 1998: 25–29; Bastav, 2002: 15; Daş, 2006: 79).

1388 yılında, Sırp-Boşnak ordusunun Ploçnik'te Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratması Balkan devletlerinin yenilmez olarak görülmeye başlayan Osmanlı Devleti karşısındaki morallerinin yükselmesi, daha büyük bir orduyla Osmanlıları Balkanlar'dan çıkarma hedefini de beraberinde getirdi. Bizans'ın da desteği alınarak büyük bir Haçlı-Bizans meydana getirildi. İki ordunun 1389'da Kosova'da, karşılaştığı savaşta, Haçlı-Bizans ittifakı Osmanlı ordusu karşısında ağır bir yenilgi aldı. Ancak bu savaş I. Murad'ın savaş alanını gezerken Sırp kralı Lazar'ın damadı Milos Kobilic tarafından şehit edilmesi yüzünden Osmanlılar açısından da buruk bir sevinç haline gelmişti. I. Kosova Savaşı'nda, Osmanlılar

Orhan Gazi'ye bir elçi göndererek kızını onun olguna vermeyi ve karşılığında İstanbul'a karşı ortak bir sefer düzenlemeyi teklif etmişti (Bastav, 1991: 42–49; Daş, 2006: 144).

⁷ Osmanlı fetihlerinin Balkan coğrafyasında bu kadar hızlı ilerleyişinde, Balkanlar'da yaşanan siyasî mücadele ve kaos ortamının yanı sıra, muhtemelen, siyasî mücadeleler altında ezilmiş olan Bizans halkının Türk ilerleyişinden pek de şikayet etmeyen tutumunun da etkisi vardı. Balkanlar'daki hızlı ilerleyiş Osmanlı beyliğine aynı zamanda diğer beylikler nazarında gazanın en büyük savunucusu karizmasını da kazandırıyor (Kunt, 1995: 49).

gazaya çok değer veren bir hükümdarlarını kaybetmekle beraber, sınırlarını ilk defa Tuna hudutlarına da erişirmiş oldular. İttifak açısından ise, alınan bu mağlubiyet Lazar'ın haleflerinin Osmanlı'nın yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kalmalarıyla neticelendi. I. Kosova Savaşı'nın kazanılmasıyla Osmanlı ilerleyişinin önündeki en kudretli direniş merkezi yıkılmış, Balkanlar'daki Türk fetihleri daha kolay hale gelmişti (Baştav, 2002: 16; Ostrogorsky, 1995: 503).

Osmanlıların Avrupa'da kazandıkları başarılar ve gaza akınları I. Murad'ın ölümüyle Osmanlı tahtına çıkan oğlu Yıldırım Bayezid döneminde de devam etti. Bu dönemde İstanbul dışında kalan neredeyse bütün topraklarını Osmanlılara kaptırmış ve İmparatorluk başkentinden ibaret kalmış olan Bizans, Yıldırım Bayezid'in yoğun baskısı altındaydı ve Osmanlılara vergi ödemeye devam ediyordu. Sultan, İstanbul'u kuşatarak Bizanslılara çok zor anlar yaşatmış, Osmanlı'ya karşı meydana getirilen bir Haçlı ittifakını Niğbolu'da yenmek suretiyle hem Bizans'ın rahatlama ümitlerini boşa çıkarmış hem de Balkan coğrafyasının en güçlü hükümdarı haline gelmişti. Niğbolu zaferi ile Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Balkanlar'daki en büyük düşmanı olan Macar ordusuna ağır kayıplar verdirilmiş, Kral Sigismund'un Türklere karşı bir mukavemet teşkilatı kurması da engellenmişti. Bu zafer, Osmanlıların Balkanlar'dan atılması bir yana, ilerlemelerine bile direnmenin güçlüğüne ortaya koyduğu gibi, İslam dünyasında Yıldırım Bayezid'e gazilik noktasında büyük bir şöhret de kazandırmıştı (Daş, 2006: 128–129; Baştav, 1991: 55; Kunt, 1995: 55; Emecen, 1994: 18). Yıldırım Bayezid'in hedefi sadece Balkanlar'da başarı elde etmek değil aynı zamanda Anadolu'da siyasî birliği de sağlamaktı. Bu amaçla tekrar doğuya yönelip beyliklerin pek çoğunun siyasî varlığına son verdi.

Yıldırım Bayezid'in hem Balkanlar'da hem de Anadolu'da ardı ardına kazandığı parlak zaferler ve bir cihan devleti kurma çabaları Timur ile yaptığı Ankara Savaşı ile sona erdi. 1402'de alınan ağır mağlubiyet sadece parlak zaferlerin sonu değil, aynı zamanda Balkanlar'daki Osmanlı ilerleyişinin durması, Bizans'ın ömrünün yaklaşık elli yıl daha uzaması anlamlarını da taşıyordu. Siyasî hâkimiyet açısından durum, şehzadelerin taht mücadeleleri sırasında yavaş yavaş tersine dönmüştü. Fetret Devri olarak adlandırılan bu dönemde ülke kaosa sürüklenmiş, Bizans'a karşı bilhassa Balkanlar'da pek çok tavizler ve topraklar verilmişti. 1403 tarihinde Bizans ile yapılan antlaşmada, Süleyman Çelebi'nin Bizans imparatoru VII. Johannes Paleologos'a pek çok toprak vermenin yanı sıra "babam" diye hitap etmesi bu dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kritik durumu açıkça ortaya koymaktadır. (Dennis, 1971-1978: 153-166).

Sonuç olarak; 1243 yılından sonra, Selçuklular Anadolu'da ağırlığını hissettirmekten uzaktı. Selçuklu sultanları Moğolların bir kuklası haline gelmişti. Anadolu'nun büyük bir bölümü Moğolların İran'da kurdukları İlhanlılar Devleti tarafından yönetiliyordu. Osmanlılar dâhil Anadolu Türkmen beylikleri İran'dan atanan İlhanlı valilerine vergi vermeye başladılar. Ancak İlhanlılar kendilerine biraz daha uzak olan Orta ve Batı Anadolu'da uzun vadeli siyasi yapılar oluşturamadılar. Osmanlıların Bizans'tan etkilendiği gibi Selçuklulardan, İran- Sasani İmparatorluğu'ndan da etkilendiği bir gerçektir. Ancak bu etkileşim hiçbir zaman

Bizans kadar etkili olmamıştır. Türkler önlerinde duran büyük bir uygarlığın kültür mirasına sırt çevirmeyecek kadar pratik zekâyâya sahip insanlardı. Nitekim onlar da bu mirası reddetmeyerek, bir sentez yaparak aldıkları mirası geliştirdiler. Osmanlı Devleti bu sentez üzerinde oluştu. Bu sentezin oluşumunda Türklerin uyum sağlama yetenekleriyle Bizans'ın katkısı büyük rol oynadı (Tokalak, 2006: 196).

Bütün bu bilgilerin ışığı altında Osmanlı Devleti'nin oluşumu incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin oluşumuna sadece tek başına Anadolu Selçuklu Devleti değil, bununla birlikte Bizans İmparatorluğu'nun da model olduğu görülmektedir.

14. Yüzyılda Osmanlı Ve Bizans Ucunda Yaşanan Toplumsal Hayat

Osmanlı Beyliği'nin teşekkül ettiği bölge oldukça dar olup merkezinde Söğüt ve Domaniç yer almaktadır. Beyliğin konuşlandığı yer, iklim ve bitki örtüsü açısından ele alındığında ise bir geçiş bölgesidir. 13. yüzyıl sonlarına doğru Moğol istilasından kaçan ve Batı Anadolu bölgesine yığılan göçebe ve yarı göçebe topluluklar burada yerleşik bir hayat tarzı ile karşılaştılar. İşte bu yerleşik hayat tarzını kuranlar, bu hayatı sürdürenler Bizans adındaki İmparatorluğun mümessilleriydiler ve bu topraklarda Bizans toprakları diye anılmaktaydı. İşte Osmanlı Devletinin kurucusu olarak addedeceğimiz Osman Gazi başlangıçta, yarı yerleşik aşireti ile bu uç ortamında hayatını sürdürmektedir. Uçun Bizans tarafında ise, birbirleriyle rekabet içerisinde olan merkezden neredeyse bağımsız Bitinya tekfurları yaşamaktadır (Koç, 2000: 39).

Bu bağlamda, 14.yüzyıl Osmanlı-Bizans sınır sakinleri ve yaşadıkları ortamın incelenmesi, ilişkilerin boyutunun anlaşılması bakımından önemlidir. Bu yüzyılda bölgenin sakinleri olarak; yaşamını bu bölgede idame ettiren halkı, onları idare eden yöneticileri ve bölgeni asayişinden ve yeni kazanımların sorumlusu ve görevlisi olan savaşçı grupları görmekteyiz.

Bölgede yaşayan yöneticiler, uç bölgesinde toplumsal yapının en önemli aktörleridir. Öyle ki uçun her iki tarafında halkı yönlendiren yönetici guruplar vardır. Bu guruplar uç bölgesinin siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel tarihine yön vermektedirler. Hatta ve hatta bu uç bölgesindeki yönetici guruplar; hayatta kalabilmek adına yeri geldiğinde benzer politikalar takip etmişler, yeri geldiğinde birbirleri ile işbirliği yapmışlar ve yeri geldiğinde birbirleri ile mücadele etmişlerdir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşü devam ederken ve 13. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol – İlhanlı denetimine girmesi, göçler ve Bizans'ın bölgedeki kontrolünün zayıflamasına müteakiben bazı sahalarda ortaya çıkan ve yavaş yavaş bağımsızlıklarını ilan eden ve *Tavaif-i Mülük* denilen Türk beyliklerin başında bulunan beyler, uç bölgesindeki yönetici sınıfın ilk halkasını oluşturmaktadırlar (Merçil, 2001: 138). Bu beyliklerin çoğu Bizans sınırında ve kıyı bölgelerinde kurulmuş olup hepsi ayrı birer siyasi yapı olsa da kültürel anlayış, kültürel alt yapı, insan unsurları bakımından benzerdirler (Emecen, 2001: 18). Uçun karşı tarafında ise 1261 sonrasında Bizans'ın tekrar Konstantinopolis'te ihya edilmesini müteakip bu bölgede kalan yerel yöneticileri

vardır. Bu yöneticiler irili ufaklı, kale, şato, toprak ve hisar sahibi olan *tekfurlardır*. İşte bunlarda Bizans sınırındaki yönetici sınıfın ilk halkasıydılar. Sonuç olarak Osmanlı-Bizans ucunun iki önemli yönetici grubu bulunmaktaydı. Bunlarda beyler⁸ ve tekfurlardı.

Uç beylerinin sahip oldukları toprakların hükümlerlik hakkı hukuken Anadolu Selçuklularına aitti ama topraklarını bağımsız olarak yönetiyorlardı. Selçuklu sultanları toprağı şekilsel olarak onlara bırakmıştı. Böylece, bu beyler hem devletin sınır güvenliğini sağlıyorlardı hem de topraklarını genişletiyorlardı. Bu durum beyler için hoş bir yükümlülüktü, zira ganimet elde ediyorlardı (Gordlevskiy, 1988: 126).

Sınırın Bizans tarafında ise karşımıza yönetici olarak tekfur çıkmaktadır. Tekfur daha çok Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar zamanında doğu kaynaklarında Bizanslı ya da Hıristiyan yöneticiler için kullanılan bir unvandır. Başka bir deyişle, Bizans sınır savaşçısı liderlerinin (Akritai), hatta Bizans prenslerinin ve imparatorlarının kendilerini tanımlamak için kullandıkları bir unvandır. Tekfurlar uç'da bulunmanın bir gereğı olan esnek ve pragmatik bir siyaset takip etmişlerdir. Konularını kaybeden ya da daha iyi koşullara sahip olmak isteyenlerin taraf değiştirdiğini de biliyoruz (Cahen, 1994: 189).

Osmanlı-Bizans ucunda tekfurlar ile beyler birbirlerine oldukça yakındırlar. Bu bölgenin aynı zamanda Selçuklu, İlhanlı ve Bizans etkisinde olduğu da unutulmamalıdır. Bu yüzden bu tekfurlar ve beyler buradaki dengeleri gözetmişlerdir (Witteck, 1999: 8-9).

Osmanlı – Bizans ucu olarak anılan toprakların yer aldığı Batı Anadolu'nun kaderi Moğolların 1277 yılında Anadolu'ya fiilen hâkim olması ile değişmiştir. Osmanlılar da bu bölgede, Söğüt ve Domaniç arasındaki bölgeye yerleşmişlerdir. Bitinya olarak bilinen bu bölge Osmanlılar ile Bizans arasındaki sınırdır. Burası daha önce de Selçuklular ile Bizans arasında sınır olmuştur. Bu itibarla bölge uzun yıllar hareketli bir yaşam sürmüştür. Burası sınır bölgesi olmasına rağmen yerleşim alanlarına sahiptir. 13. yüzyılda bu yerleşim alanları tıpkı diğer ortaçağ kentleri gibi sarp ve korunaklı alanlarda şato, kale ve hisar şeklindeki müstahkem mevkiilerdir. Bu müstahkemler vasıtası ile ulaşım ve civardaki köylerin güvenliği tesis edilmiştir. İşte Osmanlıların konuşlandığı ve Bitinya adı ile anılan bu bölge oldukça sulak ve verimli bir bölgedir. Bu bölgede tarımdan önemli bir gelir elde edilmektedir. Öte yandan, bölgenin iktisadi potansiyeli de oldukça yüksektir. Ticaret yollarının üzerinde oluşu canlı bir ticari hayat meydana getirmiştir. Doğal olarak ekonomik ve kültürel canlılık kentlerin gelişimine yansımıştır. Bölge bu özellikleri nedeniyle hem göçebe hem de yerleşik bir nüfusa sahip olmuştur (Lefort, 2000: 106-108).

⁸ Uç beyleri, devletin sınırlarını korumakla ve düşman topraklarına akınlar yapmakla vazifelidirler. Bu beyliklerin başındaki idarecilere uç beyi denilmektedir. Anadolu'da ilk uç teşkilatı Türkmen beylerinden Danişmend Taylu'nun oğlu Gümüş-Tekin Ahmed Gazi tarafından Sivas'ta kurulmuştur (Köprülü, 1979: 579–581.s.580).

Devamında ise Uç bölgeleri göçebelerin sürüleri için otlak aradıkları yerlerdir. Burada hayvanlarını otlatan göçebeler yerleşik unsurlar ile karşılaşmışlardır. Bu yüzden yaz aylarında bölge iyice daralmış, nüfusun hızla artması ile de benzer durum kış aylarında da yaşanmaya başlamıştır. Göçebe Türkmenler, Bizanslı çiftçiler ve kasabalı nüfus ile aynı mekânı paylaşarak, etkileşime girmişlerdir. Zaten uç bölgesinin koşulları tamamen dostça veya düşmanca bir ilişkiye imkân tanııyordu (İnalçık, 2008: 515). Örneğin; Birçok kale alındıktan sonra yerli halkın Hıristiyan olarak yerinde kalmasına izin verilmiştir. Bu şehirlere yatırımlar yapılarak ekonomik ve kültürel gelişimlerine katkıda bulunulmuştur (Kaplanoğlu, 2000: 80).

13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başlarında Batı Anadolu'da sarp ve korunaklı alanlarda kurulmuş şato, kale, hisarlar ve şehirlerin haricinde köyler de vardır. İşte uç bölgesindeki bir kısım halkın yaşam alanları olan bu köyler hakkında kaynaklarda yeterli bilgilere rastlanılamasa da (Köprülü, 1994: 80) bu köylerde, tarımsal faaliyet yapan, kullandıkları arazi ve elde ettikleri ürünler üzerinden vergi veren köylü bir nüfus vardır. Bu nüfus yoğun olarak tarım ile uğraşırken aynı zamanda da daha çok kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmakla birlikte hayvancılık ta yapmaktaydılar. Gayrimüslim köylülerin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte toplam köylere oranı yörelere göre değişmektedir. Gayrimüslim köylüler göçle gelen Türk nüfusla yan yana, çoğu zaman aynı köyde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Türkler ise ilk dönemlerden itibaren yoğun olarak sürdürdükleri konar-göçerlikten yavaş yavaş yerleşik konuma geçmişler tarım ve hayvancılık için elverişli yerlerde köyler kurmuşlardır. Bunun neticesinde de 13. Yüzyıl sonlarına doğru uç bölgesindeki köy sayısında bir artış görülmüştür (Koç, 2006: 293-298).

Osmanlı – Bizans ucundaki toplumsal grupların başında gelen yöneticiler ve köylülerin yanında unutulmaması gereken gruplardan bir tanesi de şüphesiz konar – göçerlerdir. Zira 13. yüzyılın sonlarına doğru Moğol baskısı dolayısı ile Batı Anadolu'ya doğru yoğun bir nüfus hareketi meydana gelmiş ve işte bu hareketin önemli bir parçasını da bu konar – göçerler oluşturmaktadır. Otlak peşinde koşan ve yeni yurtlar arayan bu insanlar uç bölgelerinde canlı bir konar – göçer yaşamının sürmesini sağlamışlardır. Uç bölgesinin sakinleri olarak konar-göçerler buradaki fırsatları her zaman kendi lehlerine değerlendirmişlerdir. Yaşam tarzları ve bakış açıları ile yerleşiklerden farklı olan konar-göçerler Batı-Anadolu'nun siyasi tarihinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu sebeple, konar-göçerler hakkında, yerleşik halkın ve merkezi yönetimin düşüncelerini tahlil etmeden benimsemek yanıltıcı olabilir. Uç bölgesi onların da yaşam alanıydı ve varlıkları en azından kuruluş aşamasında birçok işlevi yerine getirmiştir (Lindner, 2000: 55-56).

13. yüzyıl sonları ve 14.yüzyıl Osmanlı-Bizans ucunun sakinlerini ve yaşadıkları ortamı incelerken bu bölgede varlıkları yadsınamaz bir başka toplumsal grupta; gaza için mücadele eden gaziler⁹ ve derviş-gaziler ile Bizans tarafındaki

⁹ Gazi, Türklerin İslamiyet'i kabul edip yerleşik hayata geçtikten sonra meydana getirdikleri kahraman tipini yansıtmaktadır. Horasan ve Maverünnehir gibi Türklerin yoğun olduğu coğrafyada Samanoğulları zamanında gazilerin varlığı bilinmektedir. Samanoğulları

akritailerin oluşturduğu *savaşanlar* grubudur. Hükümdarlar bu savaşçı gurupları bazen ihtiyaç hâsıl olunca ücretli asker olarak, bazen de cezp ederek güçlerini arkalarına almaya çalışmışlardır. Bu savaşçı gurupların zaman içerisinde kıyafetlerinde, isimlerinde ve ahlaki kaidelerinde az çok değişme olsa da bu gazilerin değişmeyen özelliği büyük merkezlerin sosyal düzenlerini bozmalarıdır (Köprülü, 1994: 107-108).

Osmanlı-Bizans ucunda faaliyet gösteren diğer bir “savaşçı” zümrede derviş-gazilerdir. İslamiyet’in kabulünden sonra tasavvuf ve bazı tasavvuf tarikatları halk arasında yerleşince ortaya alperenler, bir başka deyişle savaşçı dervişler çıkmıştır. Bu savaşçı dervişler de tıpkı alplar ve gaziler gibi uçlarda yani gayrimüslim ülkeler ile bitişik sınır bölgelerinde ortaya çıkmışlardır. Çünkü uç bölgelerinin aynı zamanda *dar’ül-İslam* bölgesi olması buradaki faaliyetlere az çok dini bir hüviyet kazandırmaktadır (Köprülü, 1994: 102). Bu derviş-gaziler Osmanlı-Bizans ucunda “tahta” kılıçlarıyla küffara karşı cihat eden, müritleri ile kaleler fetheden, Osmanlı ordusunun önünde savaşan, heterodoks şeyh ve dervişlerden başkası değildir (Köprülü, 1994: 114). Nihayetinde bu derviş gazileri Osmanlı fetihlerinde zemin hazırlayıcı olarak görmek mümkündür. Bu derviş gaziler hem bir misyoner edası ile hem de ellerinde “kılıçları” ile Osmanlı-Bizans ucunda etkili oldukları bir gerçektir. Derviş-gaziler kendi güçlerinden emin fakat çekingen bir halde yaşamakta ve merkezi otoriteleri uzaktan takip etmektedirler (Barkan, 1942: 279-304).

Bizans – Osmanlı ucunda varlığı sürdürmüş son grup ise *akritai*¹⁰ adını verdiğimiz ve Bizans tarafında kurulmuş olan askeri garnizonlardır. Akritai sınır bölgesinde düzenli aralıklarla yapılmış garnizon ve kalelere konuşlanmıştır. İmparatorluk dışındaki seferlere de katılmışlardır. Fakat onların gerçek yararlılıkları mekânsal mevzilenmelerinde yatmaktadır. İşte akritai kendi topraklarına yönelik bir tehdide anında karşılık veren milis kuvvettir. Bu açıdan akritai’nin toprakları ile olan bağı imparatorluğun çıkarlarına hizmet ediyordu. İznik İmparatorluğu zamanında Anadolu sınır güvenliğini Türkmen akınlarına ve Anadolu Beyliklerine karşı bu akritailer sağlamıştır (Dietrich, 2005: 100-101).

Sonuç olarak; savaşçı guruplar noktasında 14. yüzyıl Osmanlı – Bizans sınırı – Uç’u olarak kabul ettiğimiz bölgenin Türk tarafında gaziler, alplar ve derviş-gaziler varken sınırın diğer ucunda akritai vardır. Bu muharip unsurlar aynı

devrindeki bu gaziler hudut bölgelerinde kâfirlere ve putperest Türklere karşı cihat ettikleri için gazi unvanını almışlardır. Maveraünnehir, Horasan, Avrasya, İran, Irak, Suriye, Kuzey Afrika ve Anadolu mntıklarına Harafişa, Ayyaran, Şattaran, Mutattavia, Cuaydiya, Zanatira, Fityan, Rünud ve Ahi gibi isimler altında bu vazifeyi yapan guruplar daima görülmüştür (Köprülü, 1994: 107).

¹⁰ Akritai; İmparatorluğun Müslüman devletler ile olan doğu sınırını koruyan askeri birimleri tanımlayan 9. ve 11. yüzyılda kullanılan bir kavramdır. Yunanca akron/akra sözcüğünden türetilmiştir. Akritai Bizans’ın 10. ve 11. yüzyıllardaki askeri anlaşmalarında hudutta belli bir konumu örneğin ordugâhı veya askeri oluşumu, olan insanları tasvir etmek için kullanılmıştır. İmparatorluk topraklarının özellikle doğu hudut sakinlerini belirtmek için kullanılmaktadır (Dietrich, 2005: 99).

coğrafyayı, iklim ve sosyo-ekonomik yapıyı paylaşmışlardır. Dolayısıyla hudut bölgelerinde yaşayan bu muharip unsurlarda ortak özelliklerin olmasında şaşırılacak bir durum yoktur. Savaşlar ve düşman arazisine yapılan yağma akınları hudut muharipliği ekonomisinin temelini oluşturmaktadırlar. Buralarda sürekli bir savaş hali vardır. Çünkü savaşlar en mühim gelir kaynağıdır (Witteck, 1999: 14).

SONUÇ

Sınır bölgeleri, farklı dillerin, dinlerin, yaşam biçimlerinin (göçebelik-yerleşiklik) ve kültürlerin birlikte yaşadığı yerler olarak görülmüştür. Bu birliktelikler, iç bölgelerden farklı yaşam tarzına sahip “sınır/uc toplumu” ortaya çıkarmıştır. Osmanlı-Bizans ucunda yaşananlar da bu çerçevede ele alınmıştır. Öyle ki bunun bir sonucu olarak buralarda çatışmalar kadar ittifaklar da görülmüştür. Dini idealler için gelenler kadar, ganimet için gelenler de vardır. Bu da ucun her iki tarafında benzer özelliklere sahip yöneticilerin, şehir ve kasaba hayatı yaşayanların oluşmasına neden olmuştur. Bütün bunlar Osmanlı-Bizans ucunda iç içe geçmiş bir yaşamı doğurmuştur. Bu iç içe geçmişlik ortak olan halk inançlarını ve ibadetlerini perçinlemiştir. Buda sınır bölgesine yerleşmiş olanları, merkezdekilerden daha fazla ortak özelliklere sahip kılmıştır.

KAYNAKÇA

- Artuk, İbrahim (1980), “Osmanlı Beyliği’nin Kurucusu Osman Gaziye Ait Sikke”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomi Tarihi (1071–1920)*, Ankara.
- Asıkpasazâde (1932), *Tevarih-i Ali Osman*, Neşreden: Âli Bey, İstanbul.
- Barkan, Ömer Lütfü, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri.” *Vakıflar Dergisi II*, Ankara, 1942.
- Basar, Fahameddin (2005), “Osmanlı Devleti’ni Beylikten İmparatorluğa Yükselten Dinamikler”, *Tarihte Doğu-Batı Çatışması*, İstanbul.
- Bastav, Şerif (2002), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa”, *XIII. Türk Tarih Kongresi (4–8 Ekim 1999, Ankara)*, III / 1. Kısım, Ankara.
- Bastav, Şerif (1989), *Bizans İmparatorluğu Tarihi, Son Devir (1261–1461) Bizans-Türk Münasebetleri*, Ankara.
- Başar, Fahameddin (1998), “Çirmen Savaşı’nın Balkan Tarihindeki Yeri”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı*, Sayı: 12.
- Baştav, Şerif (1991), *Osmanlı Türk-Macar Tarihi Münasebetlerinde İlk Devir (1456’ya Kadar)*, Ankara.
- Cahen, Claude (1994), *Osmanlılardan önce Anadolu’da Türkler*, Çev.Y. Moran, E Yayınları, İstanbul.

14. Yüzyılda Osmanlı - Bizans Uçunda Toplumsal Hayat / Tunay Karakök

- Carretto, Giacomo E. (1992), *Akdeniz'de Türkler*, Terc.: Durdu Kundakçı - Gülbende Kuray, Ankara.
- Daş, Mustafa (2006), *Bizans'ın Düşüşü*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Delilbaşı, Melek (2002), "Balkanlar'da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortodoks Halkın Tutumu", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999)*, III / 1. Kısım, Ankara.
- Dennis, T. (1971-1978), "1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması", Terc.: Melek Delilbaşı, *DTCF Dergisi*, XXIX/1-4.
- Dietrich, Richard C. (2005), "Digenes Akrites Destanında Hıristiyan-Müslüman Sınır Kültürünün Yansımaları," *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler, Ankara.
- Emecen, Feridun (1994), "Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I*, Edit: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul.
- Emecen, Feridun (2001), *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitapevi Yay., İstanbul.
- Enverî (2003), *Düsturnâme-i Enverî*, Haz.: Necdet Öztürk, İstanbul.
- Gordlevskiy, V.A. (1988), *Anadolu Selçuklu Devleti*, Onur Yayınları, Ankara.
- Günal Öden, Zerrin (1999), *Karasi Beyliği*, TTK Yayınları, Ankara.
- Imber, Colin (2006), *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, Terc. Şiar Yalçın, İstanbul.
- İbn Kemal (1991), *Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter*, Haz. Şerafettin Turan, Ankara.
- İnalcık, Halil (2004), "İznik için Osman Gazi Bizans Mücadelesi", *Tarih Boyunca İznik*, Edit: I. Akbaygil - H. İnalcık - O. Aslanapa, İstanbul.
- İnalcık, Halil (1997), "Osman Gazi'nin İznik Kusatması ve Bafeus Muharebesi," *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Edit.: Elizabeth A. Zachariadou, Terc. G. Ç. Güven - İ. Yerguz - T. Altınova, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2008), "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beğ", *Belleten*, 71 / 261, Ankara.
- İnalcık, Halil (2005), "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi", *Doğu Batı Makaleler I*, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2008). "Osmanlı Devletinde Uç (Serhadlar)," *Doğu Batı Makaleler II*.
- Kaplanoğlu, Raif (2000), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa.
- Koç, Yunus (2006), "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Köyler ve Köylüler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, Edit. Ahmet Yaşar Ocak, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

14. Yüzyılda Osmanlı - Bizans Uçunda Toplumsal Hayat / Tunay Karakök

- Koç, Yunus (2000).“Osmanlı Beyliğinin Teşekkülü”, Beylikten Cihan Devletine, *Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VII Milli Kongresi Bildirileri*, Eskişehir 3–4 Aralık 1999, Edit. Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız - Yücel Hacaloğlu, Türk Yurdu Yay. No 65, Ankara.
- Köprülü, M. Fuad (1979), .“Bey (Beg).” *İA*, MEB.
- Köprülü, M. Fuad (1994), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 5. Baskı, Ankara.
- Kunt, Metin (1995), “Siyasal Tarih (1300–1600)”, *Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti, 1300–1600*, Edit. Sina Aksin, İstanbul.
- Lefort, Jacques (2000), “13.Yüzyılda Bitinya”, *Osmanlı Beyliği (1300–1389)*. Ed. Elizabeth Zachariadou. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Levçenko, M.V. (1999), *Kuruluşundan Yıkılına Kadar Bizans Tarihi*, Terc. Maide Selen, İstanbul.
- Lindner, R. P. (2000), *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. M. Günay, Ankara, İmge Yay.
- Merçil, Erdoğan (2001), “Anadolu Beylikleri”, *DİA*, III, İstanbul.
- Nesr, (1983), *Kitâb-ı Cihannümâ*, I, Haz. F. R. Unat - Mehmed Altay Köymen, Ankara.
- Nicol, Donald (1999), *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261–1453)*, Terc. Bilge Umar, İstanbul.
- Oruç B. Adil (1972), *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. H. Nihal Atsız, İstanbul.
- Ostrogorsky, Georg (1995), *Bizans Devleti Tarihi*, Terc. Fikret Işıltan, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara.
- Tokalak, İsmail (2006), *Bizans – Osmanlı Sentezi: Bizans Kültür ve Kurumlarının Osmanlı Üzerine Etkisi*, Gülerboy Yayıncılık, İstanbul.
- Türkay, Cevdet (1979), *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul.
- Uzunçarsılı, İ. Hakkı (1998), *Osmanlı Tarihi, I*, TTK Yayınları, Ankara.
- Uzunçarsılı, İ. Hakkı (1988), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, 4. Baskı, Ankara.
- Witteck, P. (1999), *Menteşe Beyliği*, Çev. O. Ş. Gökyay, TTK Yayınları, Ankara.

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE ELBİSTAN*

Elbistan In The National Struggle Period

Fahri KILIÇ**

ÖZ

İngilizlerin Maraş'ta yaklaşık sekiz ay boyunca sürdürdükleri işgalin sona ermesinin ardından şehri 1 Kasım 1919'da Fransızlar işgal etmiştir. Bu haksız işgallerin ardından Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Maraş'ta milli direnişi başlatmak için bir milli teşkilat kurulmasına karar vermiştir. Bu amaçla da bölgenin kurtuluşu için hali hazırda işgal altında bulunmayan ve coğrafi bakımdan doğal bir güvenliğe sahip olan Elbistan merkez olarak seçilmiştir. Bu gelişmelerden sonra emekli eski Şam Sulh hâkimi Ali Rıza Bey'in başkanlığında Elbistan'da bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, yaptığı çalışmalarla kısa sürede Mustafa Kemal Paşa'nın Güney Cephesine yönelik uygulamalarının en önemli unsuru haline gelmiştir. Maraş'a Elbistan üzerinden sürekli askeri yardımlarda bulunmuş, Maraş'ın kuzeyinde bir savunma hattı oluşturulmuştur.

Bu çalışma, Milli Mücadele'nin en parlak destanlarından birini oluşturan Maraş Müdafaaasına Elbistan aracılığıyla yapılan katkıları kapsamıştır. Bulgular ışığında güney cephesinde Elbistan'ın stratejik ve lojistik önemi ortaya konulmuştur. Araştırma verileri döneme ilişkin arşiv kaynakları, süreli yayınlar ve anılardan oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Mustafa Kemal Paşa, Güney Cephesi, Maraş, Elbistan.

ABSTRACT

After the termination of Maraş occupation that lasted approximately eight months, French powers invaded the city in November, 1, 1919. Following those

* Bu makale, 25-27 Aralık 2013 tarihinde gerçekleştirilen Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu'nda "Milli Mücadelede Elbistan" adlı bildirinin genişletilmesiyle hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr. Fahri Kılıç, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi. kilic_f@ibu.edu.tr.

unjust occupations, Mustafa Kemal Pasha, the head of the delegation committee, decided to establish a national organization to commence national resistance. Elbistan, not currently under invasion at the time, was selected as the center for this purpose due to its natural security provided by geographical conditions. Following these development, Association for the Defense of National Rights, a countrywide resistance organization, was founded in Elbistan under the presidency of retired Damascus Justice of Peace Ali Rıza Bey. The Association quickly became the most crucial instrument of Mustafa Kemal Pasha's practices towards the Southern front. Military support was provided for Maraş through Elbistan and a line of defense was generated in the north of Maraş.

Present study consists of contributions of Elbistan to Maraş Defense, one of the most brilliant epics of the War of Independence. Research presents Elbistan's strategic and logistical importance in the southern front in the light of findings composed of archived documents of the period, periodicals and memoirs.

Keywords: War of Independence, Mustafa Kemal Pasha, Southern Front, Maraş, Elbistan.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalamasının ardından antlaşma gereği Türk Hükümeti Güney bölgelerindeki (Adana, Urfa ve Maraş) sancaklardan askeri kuvvetlerini çekmeye başlamıştır. Bu uygulama İtilaf devletlerinin bölgedeki işgallerini kolaylaştırıcı bir zemin oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Devletleri kendi aralarında yaptıkları gizli Sykes-Picot Anlaşmasına göre Musul, Antep, Urfa ve Maraş sancakları Fransızlara bırakılmışsa da İngilizler Fransızlara karşı bir stratejik üstünlük elde etmek amacıyla petrol alanlarının bulunduğu Musul Vilayetiyle birlikte 10 Ocak 1919'da Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı 24 Mart 1919'da da Urfa'yı işgal etmişlerdir. Maraş'ın işgalinden önce şehirde bulunan askerlerin ve askeri malzemenin bir kısmı Kayseri'ye nakledildiğinden şehirde Teğmen Cemal komutasında bir kıta askerden başka işgalcilere karşı yeteri kadar caydırıcı kuvvet kalmamıştır. Ancak bir Hint süvari alayından ibaret olan Max Andriyo Komutasındaki İngiliz kuvvetlerinde bulunan subay ve erlerin bir kısmı Müslümanlardan oluştuğu için İngiliz işgali sırasında şiddetli bir çatışma yaşanmamıştır (Eyicil, 1988: 481). İngilizlerle Fransızlar arasında 15 Eylül 1919 tarihinde imzalanan Suriye Antlaşması ile İngilizler Maraş'ta yaklaşık sekiz ay boyunca sürdürdükleri işgali sona erdirmişler, şehri Fransız işgaline devrederek bölgeden çekilmeye karar vermişlerdir (Umar, 2004:481).

İngilizler, işgal döneminde bölgenin dini dokusuna özen göstermiş, Urfa'ya Hintli, Maraş'a Mısırlı Müslüman askerler göndererek bölge halkının tepkisini azaltmışlardır. Ancak, diğer taraftan Pazarcık ve Elbistan'da bulunan bazı aşiret reisleriyle görüşmeler yaparak halkı işbirliği yapmaya ikna etmeye çalışmışlardır. Bu durum merkezi Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey tarafından Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Komutanlığına bildirilerek, Elbistan'ın

stratejik durumunun Sivas, Kayseri ve Malatya vilayetleri açısından önemli olduğunu, Edward Noel'in Elbistan yolu ile Malatya'ya geçerken, Elbistan ile Urfa arasındaki yolların krokisini alarak halk arasındaki mezhep farklılıklarını tetkik ettiğini, Elbistan'a bağlı dağlık köylerde bazı ahaliyi silahlanmaya ve isyana teşvik ettiğini bildirmiştir. Cevdet Bey, İngilizlerin Elbistan bölgesine karşı olabilecek herhangi müdahalesini önlemek için buraya kuvvet sevk edilmesi ve Elbistan Asker alma Şubesinde bulunan subayların köylere gönderilmesi ve halkın bilinçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu uyarılar üzerine İngilizlerin bölgedeki bölücülük faaliyetleri, Mustafa Kemal Paşa'nın zamanında aldığı önlemlerle ve halkın karşı çıkmasıyla başarısızlığa uğratılmıştır (Kansu, 1998:256).

Bölgedeki İngiliz işgalinden sonra başlayacak olan Fransız İşgalinin sadece Maraş'la sınırlı kalmayacağı, kuzeye doğru ilerleyebileceği ihtimali üzerine Elbistan'da da 3. Kolordu Komutanlığı bazı önlemlerin alınması gerektiğine karar vermiştir. Bu amaçla Elbistan'a gelen Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey şu tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiştir:¹ (Türk Parlamento Tarihi, 1995:779)

“İngilizlerin bölgeyi işgali aslında Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı idi. Bu sebeple bölgeyi başka devlete devretmesi, milletin haklarına ve Hükümetin haysiyetine vurulmuş bir darbe olacaktır. Bölgeye Fransız kuvvetleri gelmeden oradan fiilen milli teşkilatın kurularak, milletin haklarına sahip çıkılması işgale karşı koyması kutsal vazifedir. Maraş'ı ve bunun yanında Antep'i mümkün olduğu takdirde 3. Kolordu koruyacaktır. Elbistan, Maraş ve Antep'te milli direniş teşkilatı düzenlenecek ve tertip edilecektir. Malatya'dan Maraş'a askeri müfrezeler gönderilmesi düşünülmektedir. 3. Kolordunun Maraş'taki milli kuvvetleri ele alması

¹ Hüseyin Selâhattin Köseoğlu 1882 yılında, İstanbul'da doğmuş, Nür-ı Osmaniye Mektebi, Numune-i Terakki İbtidai Mektebi ve Kuleli Askeri İdadisinde okuduktan sonra 1896'da Harbiye Mektebi'ne girmiş, Ocak 1898'de, piyade teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. 1902 yılında Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'yi bitirdikten sonra Şam'da bulunan 5. Orduya atanmıştır.1908 yılında Atina Askeri Ataşesi olmuştur. Balkan Savaşı'nda 3. Kolordu kurmayı başkanı olarak Çatalca'nın savunmasında yer almıştır. I. Dünya Savaşı'nda 1. Ordu Menzil Müfettişliği Kurmay Başkanlığına atandıktan sonra II. Kolordu ve Güney Grubu'nun Kurmay Başkanı ve 10. Tümen Komutanı olarak Çanakkale Savaşı'nda savaştı. Aralık 1915'te Miralay rütbesine terfi etmiş 2. Kafkas Kolordusu ve 4. Kolordu komutanı olarak Kafkas Cephesi'nde görev yapmıştır. İstanbul'un İşgalinin ertesi günü Menzil Genel Müfettişi, Ocak 1919'da Harbiye Dairesi Başkanı, 13 Temmuz 1919 tarihinde Sivas'ta bulunan 3.Kolordu Komutanı olmuş ve Sivas Kongresi'ne katılmıştır. 3. Kolordu Komutanı olarak Maraş'ın savunmasında milli kuvvetlerin teşkilatlanmasını başarı ile gerçekleştirmiştir. Milli Mücadele sırasında gösterdiği yararlılıklardan ötürü TBMM tarafından, kırmızı-yeşil şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilen 25 kişi arasında yer almıştır. TBMM'nin I. Dönemi'nde Mersin'den milletvekili seçilmiştir. I. Meclis'te muhaliflerin bulunduğu II. grupla hareket eden Selahattin Paşa I.TBMM Döneminin sona ermesiyle orduya dönmüş ve 20 Eylül 1923 tarihinde Miralay rütbesindeyken askerlikten emekliye ayrılmıştır. Bkz. Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.B. I. Dönem 1919-1923 - III. Cilt, I. Dönem Milletvekillerin Özgeçmişleri**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 779-781.

ve organize etmesi için acele olarak Aziziye'den bir süvari takımının güneye yollanması gereklidir. Sivas'tan bir subay ile iki hafif makineli tüfek bu müfreze yetişmek üzere yollanmalı ve müfrezenin masrafları verilmelidir. Müfreze subayı Elbistan ve Maraş'taki durumdan telgrafla Kolordu'ya devamlı bilgi verecektir. Hristiyanların mal ve canlarına dokunulmaması müfrezenin en kısa zamanda hareket etmesi ve hareketinin gizli tutulması gereklidir." (Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi IV, 1966:55).

Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa da, 13. Kolordu Komutanlığı'na verdiği talimatta Maraş'ın işgalinin engellemeye çalışılmasını olmazsa Fransız kuvvetlerinin bölgede barındırılmaması için her çareye başvurulmasını belirtmiştir (Bıyıklıoğlu, 1959:58). Ayrıca Maraş'ta milli direnişi sağlamak ve daha kalıcı sonuçlar elde etmek için bir milli teşkilatın kurulmasını istemiştir. Bunların yanı sıra Sivas Kongresi'nde Maraş'ta düşman işgalinin sona erdirilmesi için aşağıdaki tedbirlerin alınması öngörülmüştür: (Tansel, 1973:209)

"30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imza edildiği tarihte vatan toprakları içinde kalan Maraş ve civarı Türk askerlerinden tamamen boşaltılmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu bölgenin geçici işgal bahanesiyle vatandan koparılmasına seyirci kalmaz. Buradaki gerek yabancı işgali gerekse perde arkasında uygulanmak istenen Ermenilik gayelerini derhal durdurmalıdır. Bu bölgedeki düşmanları kovmak ve işgalden kurtarmak amacıyla yer yer kurulmuş bulunan milli teşekküllerin 13., 3., 2., 12. Kolordulara bağlanması gerekir. Buna göre Maraş ve civarı 11 Eylül 1919'da merkezi Sivas'ta, tümenleri Amasya ve Samsun'da bulunan 3. Kolordu'ya ve bölge içindeki müdafaa-i hukuk cemiyetlerine verilecektir" (Kocatürk, 1999, 173).

Ancak Maraş bölgesinin bağlanılmasına karar verilen 3. Kolordunun merkezi Sivas'ta, tümenlerinden biri Amasya'da biri de Samsun'da bulunmaktadır. Bu merkezlerden Maraş Mutasarrıflığına kısa sürede yardım ulaştırılması mümkün olmadığı için acil olarak Maraş'ta bir Kuvâ-yı Milliye teşkilatının kurulmasına karar verilmiştir. Kurulan bu teşkilatın başına da Heyet-i Temsiliye tarafından Binbaşı Suzi Bey, Yüzbaşı Selim (Kurtuluş Yörük Selim) ve Yüzbaşı Asaf (Kılıç Ali) Bey getirilmiştir. Bu kurul III. Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin Bey'e bağlı olarak faaliyetlerini yürütecektir (Türk İstiklal Harbi, 1966:92).

Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Yürüttüğü Faaliyetler

Elbistan'da, Maraş gibi Sivas Kongresi'nde alınan karar gereği III. Kolordu Komutanlığı bölgesine asker alma şubeleri ile birlikte dâhil edilmiştir. Elbistan, Maraş ve Antep bölgesinin teşkilatlandırılarak düşman işgalinden kurtarılması için hali hazırda işgal altında bulunmaması ve coğrafi bakımdan doğal bir güvenliğe sahip olmasından dolayı merkez olarak seçilmiştir. Bu amaçla Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalinden bir gün önce şehrin ileri gelenlerinden oluşan bir heyet Doktor Mustafa Bey, kardeşi Eczacı Lütfi Bey, Katıpzade Mehmet Efendi, Vehbizade Hasip Efendi, Kocabaşzade Ömer Efendi, Tapağın oğlu Mustafa, Büyükoğlu Mehmet Ziya ve İslahiye'li Nazım Bey milli teşkilat çalışmalarında bulunmak üzere Elbistan'a gelmişlerdir (Akbiyık, 1999: 160-161).

Kılıç Ali'nin de Elbistan'a gelişi ile Maraş Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Elbistan'da kurulmuştur. Merkez idare heyetine seçilen üyeler çalışmalarına başlamışlardır. Öncelikle Binbaşı Ali ile merkez heyeti üyeleri Elbistan ve Maraş'ın kuzeyindeki köyleri silahlandırmaya başlamışlar, aynı zamanda da Maraş'tan gelen beş on kişilik guruplara silah ve cephaneye vererek tekrar Maraş'a göndermişlerdir (Doğan, 2015: 163-179). Maraş'ın merkezinde de ulusal bir teşkilata ihtiyaç duyulmuş ve heyet-i müteşebbise oluşturulmuştur. Refet Efendi başkanlığında kurulan bu heyette, Belediye Başkanı Bekir Sıtkı, Kocabaşzade Arif, Hacı Naci ve Hacı Ahmet, Şismanzade Arif, Dedeade Mehmet, Besen Beyzade Hacı Nuri, Hancızade Hafız Ali ve Mühendis Abdüllatif yer almışlardır. Bu heyet daha sonra Merkez Heyeti adını almış ve başkanlığına Aslan Bey getirilmiştir.² (Kahramanmaraş Ansiklopedisi, 2016: 340-341) Heyetin faal üyeleri içerisinde Tapu Memuru Faik ve Evkaf Memuru Evliya Efendiler de yer almışlardır. Heyet-i Merkeziye'nin kurulmasından sonra şehir on bölgeye ayrılmıştır (Özalp, 1984: 81). Şehirde kurulan on idare heyetinin isimleri ve reisleri şunlardır:

- 1-Çavuslu Reisi, Çuhadar Zade Hacı Mustafa Efendi.
- 2-Bektutiye Reisi, Ser Müsevvid Ahmet Efendi.
- 3-Restebaiye Reisi, Baba Halil Zade Ahmet Efendi.
- 4-Acemli Reisi, Evkaf Memuru Evliya Efendi.
- 5-Kayabası Reisi, Tapu Memuru Faik Efendi.
- 6-Divanlı Reisi, Hasan Bey.
- 7-Ekmekçi Reisi, Sapsız Hacı Efendi.

² Arslan Bey Kafkasya'dan Anadolu'ya Maraş bölgesine göç eden Toğuzata kabilesine mensuptur. 1886 yılında Göksun'a bağlı Fındık Köyünde doğmuştur. (Bazı kaynaklarda ise Elbistan'da Hacı Hamza Mahallesinde doğmuştur. Bkz Cengiz Gönen, **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş**, Lazer Yayınları, Ankara 2005 s.123) Elbistan'da ilk ve orta eğitimini Elbistan İbtidaisi ve Rüşdiyesinde tamamladıktan sonra Elbistan'da bir süre Medrese tahsili görmüş Arapça öğrenmiştir. Göksun'un köylerinde bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Halep'e giderek polis kolejini bitirip komiserliğe kadar yükselmiştir. 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra Maraş Livasının düşman işgaline uğraması üzerine Maraş'a dönerek direniş kuvvetlerini örgütlemiş, Müdafaa-i Hukuk Teşkilatını kurarak millî kuvvetlerin komutanlığını üstlenmiştir. I. Dönem TBMM'sine Maraş Milletvekili seçilen Hacı Mehmet Efendi'nin Meclis'e gelmeyerek istifası üzerine boşalan Maraş Milletvekilliğine 17 Mayıs 1920'de seçilerek, 4 Haziran 1920'de Meclise katılmıştır. Ancak Maraş Mutasarrıflığı ve Adana Cephesi Komutanlığı'nın gösterdiği lüzum üzerine Meclis kararıyla 14 ay izinli sayılarak, Güney Cephesine gönderilmiştir. Cephedeki görevinin sona ermesi üzerine Kasım ayı sonunda Meclise dönmüş ve son toplantı yılında PTT komisyonunda görev yapmıştır. Milli Mücadele'de gösterdiği fedakârlık ve hizmetlerinden dolayı Meclis tarafından Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 7 Haziran 1963 yılında vefat etmiştir. Bkz, Durmuş Deveci-Cengiz Şavklı, "*Arslan Bey Maddesi*", **Kahramanmaraş Ansiklopedisi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş 2016, s.340-341. <http://ansiklopedi.ksu.edu.tr/>

8-Cıgcıgı (Nahrırönü), Muhacir Memuru Nasrullah Efendi.

9-Alemli Reisi, Zülkadıroğlu Süleyman Bey.

10-Hatuniye(Sekerli) Reisi, Şeyh Ali Sezai Efendi.

Fransızların 1 Kasım 1919'da Maraş'ı işgal etmelerinin hemen ardından Elbistan'da Sulh hâkimi Ali Rıza Bey'in başkanlığında bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin başkanlığına eski Şam Sulh Hukuk Hâkimlerinden Elbistanlı Bekişzade Ali Rıza Efendi, yardımcılığına da yine eski hâkimlerden Kışlalızade Ali Avni Efendi getirilmiştir. Bu iki zat, memleketin aydın kişileri ve eski yedek subaylardan kuvvetli bir heyet-i merkeziye oluşturmuşlardır. Cemiyetin başkanlığını bir süre sonra Nakipzade Mehmet Ağa ondan sonra da Şeyh Naci Mustafa Efendi yürütmüştür. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir parçası olan Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yaptığı çalışmalarla kısa sürede Mustafa Kemal Paşa'nın Güney Cephesine yönelik uygulamalarının en önemli aracı haline gelmiştir. (Moroğlu, 2015: 60-64)

Güney Cephesi için kurulan savunma hattının merkezi olan Elbistan'da yapılacak askeri düzenlemeler, Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Elbistan Müdafaa-i Hukuk cemiyeti başkanı Ali Rıza Bey'e bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Ali Rıza Bey'e gönderdiği yazıda; *Fransızların Adana havalisi de dâhil olmak üzere Urfa, Antep ve Maraş'ta küçük bir Ermenistan oluşturmak gayesini güttüklerini, milli teşkilatın yaygınlaşmasının dışarıya karşı pek mühim ve lehte tesir yaptığını, şu anda en önemli işin, işgal altında bulunan yerlerdeki teşkilatı genişletmek ve ahaliyi işgal aleyhine teşvik etmek, düşmanları zora sokmak olduğunu belirttikten sonra, Malatya'dan bir süvari bölüğü ile iki mitralyöz bölüğünün Elbistan'a doğru hareket ettiğini, bu kuvvetin milli teşkilatın dayanağı olacağını ve Elbistan deposundaki silah ve teçhizatın Kuvâ-yı Milliye'ye dağıtılması gerektiğini, III. Kolordu Komutanlığı tarafından Binbaşı Suzi Bey komutasında bir kuvvetin Elbistan'a gönderildiğini Malatya'dan da bir süvari bölüğü ile iki mitralyöz bölüğünün Elbistan'a sevk edildiğini bildirmiştir* (Türk İstiklal Harbi, 1966: 93).

Bunun yanında, Mustafa Kemal Paşa, bölgeden gelen raporlar ve Fransızların Maraş'ı işgali üzerine, Süvari Yüzbaşı Salim Kurtoğlu (Yörük Selim) ve Piyade Yüzbaşı Ali Asaf'ı (Kılıç Ali) takma adları ile Maraş Milli Mücadele teşkilatını kurmakla görevlendirmiştir (Akbal, 2015:347). Kılıç Ali hatıralarında bu olayı anlatırken Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini yanına çağırıp, bir telgraf okuttuğunu bu telgrafın güney bölgesindeki işgallerle ilgili olduğunu ve bölgeyi teşkilatlandırmak için güvenilir ve yetenekli askerlere ihtiyaç duyulduğunu acilen bildirildiğini ve kendisini görevlendirdiğini belirtmektedir. Bu göreve getirilen Kılıç Ali Bey bu konuda Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeyi şu sözlerle aktarmaktadır:

"Seni, Maraş-Antep havalisinde milli kuvvetler teşkilatını yapman için oraya gönderiyorum. Biliyorsun, her savunma beldesi bir cephe ve burada görev alanlar, cephe komutanlığı yetki ve sorumluluğuna sahiptirler. Hizmet birliklerinden mümkün olan yardım yapılacaktır. Düşmanların amacı; Ege'de Yunan işgalini

serbest bırakırken, kendi ellerindeki toprakları bizden koparacakları ile genişletmek ve bağımsız Türk Devletine imkân vermemek... İlk anda Fransızları karşımızda buluyoruz. Telgrafi okudun. Bir millet esir olur mu? Her yer, arkasından gidebileceği asker-sivil insan arıyor. Bugün için en buhranlı bölge Urfa-Maraş-Antep... Bu konuda tecrüben var. O bölgenin halkını bilirim. Yiğit, sadık, fedakâr insanlardır.”

Bu konuşma üzerine Kılıç Ali gözlerinin dolduğunu, sesinin titrediğini “Elimden geleni yapacağım Paşam... Güveninize ve ilginize layık olacağım. Allah bizimledir.” Seklinde cevap verdiğini Mustafa Kemal’in kendisini kucakladığını ve gülererek omzunu sıvazladığını

“Bak Kılıç!.. Başaramazsan ismini geri alırım!..” dediğini anlatmaktadır (Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, 2005: 84-85).

Bu görüşmenin ardından Kılıç Ali Bey ve beraberindeki üsteğmen İhsan Bey, 10 süvari ve 2 hafif makineli tüfek timinden oluşan müfrezesiyle Sivas’tan 10 Ekim 1919 günü Elbistan’a gelmiştir. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirilen heyet, Elbistan’da Ceyhan Nehrinin kıyısında bulunan ve Milli Mücadele’nin merkezi haline gelen Nakipzadelere ait konağa yerleştikten sonra faaliyetlere başlamıştır. Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ali Rıza Bey, Yörük Selim ve Kılıç Ali Bey’ler, Maraş ve civarında milli teşkilatı yaygınlaştıracaklar ve idare edeceklerdir (Bağdadlılar, 1974:128-135). Elbistan askerlik şubesi reisi Binbaşı Suzi Bey daimi üye sıfatı ile bulunacak, teşkilatın oluşmasına ve 3’üncü Kolordu ile haberleşmenin sağlanmasına çalışacaktır.³ (Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, 2005: 87-93)

³ Kılıç Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından, Maraş ve Antep havalisi Kuvâ-yı Milliye Komutanlığına tayin edilmiştir. Güney cephesi hakkında haritalar üzerinden yapılan müzakereler sonucunda Elbistan’daki Şam emekli sulh hâkimi Ali Rıza Bey’le ortaklaşa çalışarak, milli teşkilatın kurulduğu yerlerde halkın maneviyatını yükseltmek, teşkilat kurulmamış yerlerde ise, teşkilatın kurulmasını sağlayarak, küçük müfrezeler oluşturmak ve idare etmek, bu müfrezelerle, henüz dağınık halde bulunan Fransız kuvvetlerine nerede görülürse görülsün taarruz etmek ve onları taciz etmek üzere 2 Kasım 1919’da emrine verilen iki hafif makineli tüfek, iki süvari ve Üsteğmen İhsan Bey’den mürekkep bir müfreme ile Sivas’tan Elbistan’a hareket etmiştir. Kılıç Ali Bey, Elbistan’a geldiğinde Zeytun Protestan Ermenilerine mensup Süryanoğullarından bir Ermeni ile Zeytun Mektebi öğretmeni Amerika misyonerlerinden Laymen’in halkı Fransızlar tarafına çekmek için bir toplantı yaptıklarını haber almış, kendini Antalyalı arpa tüccarı diye tanıtarak toplantıya katılmıştır. Toplantıda Kılıç Ali, Türklerin müstakil yaşamak isteyen bir millet olduğunu, Ermenilerin Türklere zulme başladıklarını, hâlbuki Türklerle iyi yaşamak mecburiyetinde olan Ermenilerin işgale karşı Türklerin yanında yer almalarının gerektiğini söylemiştir. Buna karşı Ermeniler az çok cevap vermişler ise de, Amerikalı misyoner Laymen, Ermenilerin mağdur olduklarını, şimdiye kadar Türkler tarafından yapılan zalimane hareketlere karşı, onların fırsattan istifade edip intikam almakta haklı olduklarını söylemiş, bunun üzerine toplantı soğuk bir hava içinde dağılmıştır. Kılıç Ali Bey, Elbistan’da askerlik şubesindeki silahları halka dağıttırılmış, kuvâ-yı milliye teşkilatını canlandırmıştır. Maraş’taki bayrak olayının başlaması üzerine, iki mitralyöz, piyade ve süvariden mürekkep küçük müfrezesi ile karargâhını zor kış şartlarına

Güney Cephesi'nde Müdafaa-i Hukuk teşkilatları faaliyetlerini işgal altında bulunmayan yerlerde serbest, işgal altındaki yerlerde ise Cemiyet-i İslamiye adıyla gizlice yürüteceklerdir. Asker alma şubeleri de, bulunduğu kazanın müdafaa-i hukuk cemiyetinin çalışmalarını takip edecek ve idareye yardımda bulunacaktır. Asker alma şubesi subayları muayene bahanesi ile şube dairelerinde, milli bir orduyu oluşturacak erlerin ve silahların mevcudunu tespit edecektir. Her yerde, müdafaa-i hukuk cemiyetinin öncülüğünde, mahallin ileri gelenlerinin şahsi yardımı ve asker alma şubelerinin nezaretinde milli taburların esas hazırlanacak, asker ve silah mevcudu ile ihtiyaç derecesi tespit edilip 3. Kolordu'ya bildirilecektir. Her şube bir tabur kuvvet çıkaracak, subayların tespiti ve mahalline bildirilmesi 3. Kolordu merkezince yapılacaktır (Türk İstiklal Harbi, 1966:94).

Milli taburların icabında toplanabilmesini temin için ayrıca emre hazır milli müfrezeler bulundurulacaktır. Bu her mahalledeki müdafaa-i hukuk cemiyetinin göreceği lüzum ve ihtiyaca göre takdir olunacak ve bunların idare ve işleri kendi mahallerince sağlanacaktır. Ayrıca Elbistan, Maraş, Antep, Pazarcık, Çardaklı, Rumkale, Kilis mevcut veya kurulmuş olan müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin kimlerden oluştuğu tespit edilecek, milli ordu teşkilat defterleri, şubelerce bir an evvel hazırlanarak bir nüshası 3. Kolordu Komutanlığı'na gönderilecektir. Bu kurullara ait özel haberleşme Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vasıtası ile yapılacak ve gelişmeler hakkında 3. Kolordu Komutanlığı'na bilgi verilecektir (Akbiyık, 1999:162).

Bu esaslar dâhilinde, Elbistan'a gönderilen Kılıç Ali, Yörük Selim ve Binbaşı Suzi Beyler ile Maraş'tan gelen Kuvâ-yı Milliye yanlısı heyet ile birlikte faaliyetlere başlamışlardır. Daha sonra Binbaşı Suzi Bey'in Sivas'a dönmesi ile yerine gönderilen Binbaşı Ali Bey de bu faaliyetlere katılmıştır. Binbaşı Ali Bey ile Heyet-i Merkeziye üyeleri Elbistan ve Maraş'tan gelen beşer onar kişilik kafieler ile silah ve cephaneye göndermeye başlamışlardır. Kılıç Ali Bey Pazarcık'a, Yörük Selim Göksun'a giderek milis teşkilatı kurma çalışmalarında bulunmuşlardır. Bu çalışmalar sonucu, Elbistan, Göksun, Pazarcık'ta milli teşkilatlar kurulmuştur (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, No 16218).

Bu sırada Elbistan'da kaymakamlık yapan Kerküklü Halis Bey, İstanbul Hükümeti yanlısı olduğu Kuvâ-yı Milliye'ye muhalefet ettiği için Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri ve Jandarma Komutanı Muhtar Bey tarafından gece yarısı evinden alınarak Sivas'a götürülüp Sivas valiliğine teslim edilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya No:656). Böylece Elbistan'daki milli teşkilatlanmanın önündeki engel kaldırılmıştır. Ayrıca Elbistan PTT binası da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyeleri tarafından kontrol altına alınmıştır. Bu postane, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gönderdiği sayısız telgraflarla Maraş'ta sivil halkının uğradığı mezalime son verilmesi için yürütülen faaliyetlerin en önemli

rağmen Pazarcık'a nakletmiştir. Bkz. **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, (Derleyen Hulusi Turgut), s.87-93.

araçlarından birisi olmuştur (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Dosya No. 685 19 62).

Mustafa Kemal Paşa'nın Maraş'taki Fransız mezaliminin kınanması için yayınladığı tamim ve telgraflarla Anadolu'nun birçok yerinde mitingler düzenlenmiş ve yardım kampanyaları başlatılmıştır. Bu mitinglerden birisi de 5 Aralık 1919 tarihinde Elbistan'da gerçekleştirilmiştir. Ulu Camii'nde 15000 kişinin katıldığı mitingde Fransızların yaptıkları ve son olaylar protesto edilerek İstanbul Hariciye Nezareti aracılığıyla Amerika, Fransa ve İtalya siyasi temsilcilerine protesto bildirimleri gönderilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi , HR. SYS. 2543). Bildiride Fransızların Ermenileri silahlandırarak masum halka saldırtmaları sonucunda yüzlerce Türk'ün şehit edildiği ve binlercesinin de göçüne sebep olduğu duyurulmuştur. Miting Heyeti adına Maraş-Elbistan Teşkilât-ı Milliye Reisi Mehmed, Doktor Mustafa, Muallim Hayrullah Bey'in dile getirdiği düşünceler 29 Aralık 1919 Tarihli İrade-i Milliye Gazetesinde de yer almıştır (İrade-i Milliye Gazetesi, 29 Aralık 1919.).

Maraş'ta Uzunoluk ve Bayrak Olaylarının ardından Fransızlarla başlayan şehir çarpışmaları sırasında 3. Kolordu, yerli halka Elbistan üzerinden sürekli askeri yardımlarda bulunmuştur. Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin de çabalarıyla toplanan mitralyöz, top, tüfek vs. gibi askeri teçhizat Maraş'a sevk edilmiştir. Böylece Maraş'ın kuzeyinde bir savunma ve destek kalesi teşkil edilmiştir. Ayrıca Elbistan'dan Maraş savunmasına gönüllü milis birlikleri de katılmıştır. Çoğunluğu bu milis kuvvetlerinden oluşturulan Doktor Mustafa Bey ve kardeşi Eczacı Lütfi Beylerin liderliğindeki Bertiz müfrezesi Ahır Dağı'ndan ve Bertiz tarafından çatışmalara katılarak Fransızlara önemli kayıplar verdirmişlerdir (Özalp, 1984:41).

Maraş içinde çarpışmaların şiddetlenmesi ve Fransızların bütün sivil halkı hedef alarak şehri top ateşine tutması üzerine 23 Ocak 1920'de Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir protesto mitingi daha düzenlemiştir. Bu mitingden bir gün sonra da 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin idare heyetlerine bir yazı göndererek Maraş Vilayetinin 3 gündür Fransızların top ve mitralyöz ateşi altında inlediğini, şehirden bir eser kalmadığını, bu nedenle protestolarda bulunulması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine 26 Ocak 1920 tarihinde 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa durumun protesto edilmesini ve mitingler düzenlenmesini istemiştir (Kocatürk, 1999:195).

Mustafa Kemal Paşa da 29 Ocak 1920'de, Maraş'ta, Fransız ve Ermenilerin yaptıkları katliamlar sebebiyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerine “...Her tarafta mitingler yapılarak Hükümet Merkezi ve yabancı temsilcilerine bu zulümlere bir son verilmesi için müracaat olunması.” şeklinde faaliyette bulunulmasına dair telgraflar çekmiştir (Şıvgın, 1988:492). Bunun üzerine başta Kastamonu, Muğla, Samsun, Bolu, Kayseri, Sivas, Aydın, Amasya, Tokat, Elazığ, Trabzon, Kütahya, Burdur, Erzurum, Niğde, Diyarbakır, Erzincan, Antalya, Denizli, Edirne, Van, Adana, Malatya olmak üzere Anadolu'nun hemen hemen bütün şehirlerinde düzenlenen mitinglerle Türk halkının Maraşlıların yanında olduğu tüm dünyaya haykırılmıştır (Şimşir, 1973:223-224).

Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yardım kampanyalarıyla Maraşlıların ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Maraş'ta 21 Ocak 1920'de başlayan ve 11 Şubat 1920 tarihine kadar devam eden şehir içindeki çarpışmalar sırasında Maraş halkı varını yoğunu harcamıştır. Bu sebeple savaş sırasında Maraş'ta önemli ölçüde yiyecek ve giyecek eksikliği hissedilmiştir. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa da 10 Şubat 1920 tarihinde yurt çapında bir genelge yayımlamıştır. Mustafa Kemal Paşa bu genelgede şu ifadelerle Türk milletini Maraşlıların yardımına davet etmiştir.

“İnsaniyetin tüylerini ürpertecek zulümlere maruz kalan Maraş'lı kardeşlerimizin ihtiyacını karşılamak ve imdatlarına yetişen kahraman Kuva-yı Milliye fertlerinin zaruri masraflarına sarf edilmek üzere toplanacak yardımların, Maraş Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi emrine ödenmek üzere Ziraat Bankası Elbistan şubesine gönderilmesi rica olunur. (ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, Fihrist 1-3).

Yayımlanan bildiriye zor durumda kalan Maraşlıların ihtiyaçlarının karşılanması için Maraş Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi emrine ödenmek üzere Elbistan Ziraat Bankası Şubesi aracılığıyla yardımlar yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Anadolu'nun hemen hemen her köşesinde başlatılan kampanyalarla toplanan yardımlar Elbistan Ziraat Bankasında bir hesapta biriktirilip 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey nezaretinde ihtiyaçlar için sarf edilmeye başlanmıştır. Anadolu'dan toplanan yardımlar da şehirde başlayan açlık ve kıtlığı önleyebilmek için büyük bir titizlikle kullanılmıştır.

Elbistan Ziraat Bankası Aracılığıyla Maraş'a Yapılan Yardımlar

Yürütülen faaliyetler üzerine, Anadolu'nun birçok şehir ve kasabasından Maraş'a yardım gelmeye başlamıştır. Örneğin Sivas Heyet-i Merkeziyesi tarafından Maraş halkına yardım amacıyla yardım sandığında bulunan iki bin lira ile Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti tarafından toplanan beş yüz on lira Ziraat Bankası aracılığıyla Maraş'a gönderilmiştir (ATASE, Atatürk Arşivi, Dosya 1336/14-5, Fihrist 1-27). Ayrıca Kastamonu'da kurulan bağış komisyonu tarafından toplanan bin lira Maraş halkına verilmek üzere 8 Şubat 1920 tarihinde Ziraat Bankası Elbistan şubesinde bulunan hesaba aktarılmıştır. Bunun üzerine Elbistan Heyet-i Merkeziyesi tarafından Kastamonu Heyet-i Merkeziyesine bir telgraf çekilerek yapılan yardımlar için teşekkür edilmiştir. (TİTE, belge No: 10/2936.)

“Sivas Heyet-i Merkeziyesi Riyasetine

Elbistan

*Kastamonu vilayetindeki dindaşlarımız Maraş ahali-i İslamiyesinin, alem-i İslamı dilhun eden feryadlarına, ulaşan mücahidinin idare ve maişetlerine medar olmak üzere mahallin heyet-i merkeziyesinden, Elbistan Heyet-i Merkeziyesine bin lira muavenet-i nakdiyede bulunduğu vaki olan iş'aratı üzerine mahallin Ziraat Bankası vasıtasıyla gönderilmesi arz edildi...
Elbistan Heyet-i Merkeziyesi”*

Milli Mücadele Dönemi'nde Elbistan / Fahri Kılıç

Maraş Savunmasının başladığı günlerde Heyet-i Temsiliye Ankara'ya taşınmıştır. Milli Mücadele'yi Ankara'dan sevk ve idare etmeye başlayan Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına 10.000 kuruşu Elbistan Ziraat Bankası şubesine göndermiştir (ATASE, (ATAZB – 1), Kutu No: 26, Gömlek No: 54, Belge No: 54-19). Maraş'a Anadolu'dan yardımlar yapılması için de kampanyaların devam ettirilmesini sağlamıştır. Örneğin Amasya'dan Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine gönderilmek üzere toplanan bin lira ve Merzifon'da toplanan yedi yüz yirmi beş lira Ziraat Bankası Amasya şubesi tarafından kabul edilmeyince Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüsü sonucu Ziraat Bankası aracılığıyla Maraş'a yollanmıştır (ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-37). Yine Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi tarafından toplanan bin lira Ziraat Bankası vasıtasıyla, Elbistan Heyet-i Merkeziyesine gönderilmiştir (ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-17). Mustafa Kemal Paşa da Maraş ve Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, Samsun halkı tarafından bin lira yardım gönderildiğini haber vermiş ve alınıp alınmadığının bildirilmesini ivedilikle istemiştir (ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-16). Denizli Heyet-i Milliye Reisi Müftü Ahmet Hulusi Bey, Elbistan Heyet-i Merkeziyesinin yardım istediğini, bunun yerine getirileceğini ancak paranın mahalline nasıl gönderileceğini sorması üzerine Mustafa Kemal Paşa da Maraş Heyet-i Merkeziyesi adına Ziraat Bankası Elbistan şubesine gönderilmesini bildirmiştir (ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-1). Bunun üzerine toplanan dört yüz lira Ziraat Bankası vasıtasıyla Elbistan'a yollanmıştır (ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-34). Bu arada Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi tarafından toplanan bin iki yüz lira, Bolu halkının topladığı iki bin beş yüz lira, Geredelilerin topladığı yüz lira, ile Çankırılıların topladığı yüz lira Ziraat Bankası Elbistan şubesine aktarılmıştır (ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-18).

Bu nakdi yardımlardan en önemli miktarlardan birini de Elbistanlılar, Heyet-i Merkeziye öncülüğünde temin etmişlerdir. Elbistan Heyet-i Merkeziyesi tarafından 4 Şubat 1920 tarihinde Temsil Heyeti başkanlığına gönderilen telgrafta Maraş'taki vatandaşlara yardım için 1,000 lira toplanıldığı ve Ziraat Bankası kanalıyla gönderildiği belirtilmektedir. Ayrıca 9.500 kg. buğday, 1.200 kg. arpa, 300 kundura, 25 çift çarık toplanarak Maraş'taki gazilere ulaştırılmıştır (TİTE Arşivi, Sıra No 884, Kutu No 20, Belge No 102).

Bu il ve ilçelerimizin haricinde başka merkezlerden de yardım yapıldığı görülmektedir. Bunlar arasında Burdur'dan iki yüz lira, Isparta'dan iki yüz lira, Tefenni'den dört yüz lira, Eğridir'den iki yüz lira, Havza'dan iki yüz lira, Gümüşhacıköy'den üç yüz lira, Çivril'den iki yüz elli lira, Darende'den yüz on lira, iki tona yakın buğday, Gürün'den yüz on iki lira para yardımı yapıldığı görülmektedir (Akbiyık, 1991:591-601).

Maraş'a çevre illerden yapılan yardımlar (Gümüşalan, 2012:187)

Gönderildiği Tarih	Gönderildiği Yer	Gönderen Şehir	Lira/ Kuruş
22 Şubat 1920	Elbistan Ziraat Bankası	Kastamonu	1000
28 Şubat 1920	Ziraat Bankası	Merzifon	725/73

Milli Mücadele Dönemi'nde Elbistan / Fahri Kılıç

18 Şubat 1920	-----	Isparta	200
12 Şubat 1920	Ziraat Bankası	Amasya	1000
18 Şubat 1920	Sivas	Antalya	1200
17 Şubat 1920	Ziraat Bankası	Denizli	400
6 Şubat 1920	Posta ile	Cide (Kastamonu)	50
17 Şubat 1920	Ziraat Bankası Maraş	Sivas	2000
15 Şubat 1920	Ziraat Bankası Elbistan	Havza	200
17 Şubat 1920	Ziraat Bankası Elbistan	Gümüşhacıköy	300
14 Şubat 1920	Ziraat Bankası Elbistan	Gerede	100
14 Şubat 1920	Ziraat Bankası Elbistan	Samsun	1000
		Toplam	8.175.73574

Maraş'ın Kurtuluşunda Elbistan'dan Yapılan Askeri Yardımlar

Maraş'ın Fransız işgalinden kurtuluşunda Elbistanlı çeteler büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Nakipoğlu Muin Ağa, Sinanoğlu Abdulhamit Ağa, Güblüceli Tahir Ağa, Ali Hafız oğlu Mehmet Pehlivan, Jandarma Yüzbaşısı Ahmet Muhtar Bey ve muhasebe memuru Topal Salih Efendi gibi reislerle bağlı olarak ve dağ köylerinde toplanan yüzlerce gönüllü çeteler savaşa katılmışlardır (Güllü, 2017:1-2). Yaklaşık 500-600 civarında atlı ve yayadan oluşan Elbistanlı çeteler özellikle Kazancı Sait'in kumandasında şehrin batısında oluşturulan Cancık Mağarasında birliklerin içerisinde yer almışlardır. Özellikle Mehmet Ağa ve Mahir Efendi komutasında oluşturulan 100'er kişilik Elbistanlı kuvvetler çarpışmaların en yoğun yaşandığı 4 Şubat 1920 tarihinde Fransızlara ağır kayıplar verdirmişlerdir (Türk İstiklal Harbi, 1966:105).

Maraş savunmasının en şiddetli günlerinde Elbistan'dan Maraş'a sürekli silah sevkiyatı yapılmıştır. Örneğin Maraş savunmasında kullanılan birkaç toptan birisi olan 50 mermili yedi buçukluk bir top Elbistanlı çetelerce; 1920 Ocak ayının son günlerinde kar, bora, tipi demeden iki buçuk günde Maraş'a ulaştırılmıştır (Özalp, 2015:1). Ayrıca Fransız işgali sırasında korunmak ve teşkilatlanmak amacıyla kaçıp Elbistan'a gelen önderlerin muhafazası ve işgal sırasında Elbistan'a sığınan Maraşlı yüzlerce ailenin ağırılanmasını sağlamışlardır (Bilgin, 2016:1).

Elbistan üzerinden Maraş'ın kurtuluşu için yürütülen faaliyetlere çevre ilçeler de dâhil edilmiştir. Örneğin Batumlu (Muhacir) Ali Efendi başkanlığında 17 kişilik bir heyet Elbistan'a gelerek, Mustafa Kemal Paşa ile yaptıkları görüşme sonrasında Pazarcık Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurup faaliyete geçmişlerdir. Maraş'ın işgalden kurtulmasında, Elbistan'ın yanı sıra Pazarcık, Göksun, Andırın ve Afşin'den gelen milis kuvvetlerinin de çok büyük katkıları olmuştur (Arık, 2017:1). Örneğin Afşin ilçesinde bulunan Köşoğlu Süleyman Efendi Efsus-Afşin Mülhakatı Kuva-yı Milliye kumandanı olarak çeteleri ile savaştığı gibi arazisinden çıkan tüm mahsulü Kuva-yı Milliye'ye teslim etmiştir (Köş, 2016:1). Afşin'de oluşturulan çetelerin silahlandırıldığı ve Maraş'a gönderildiği de Heyet-i Temsiliye'ye

bildirilmiştir. Afşin ve Mülhakatı Kuvâ-ı Milliye Kumandanı Köftəcizâde Şükrü imzası ile Ankara'da Heyet-i Temsiliye Riyasetine şu telgraf çekilmiştir (Başdoğan, 1987:68).

“Binboğa'nın cesur sükenâsından (sakinlerinden) iki yüz elli kadar efradımıza Elbistan'ca silah yetiştirilemediğinden, yalnız elli silah alınabilmiştir. Silah vürûdunda ba'de't-teslim arkamızdan yetişmek üzere, elli beş silahlı ve altmış neferle müstamenbillah (Allah'ın yardımıyla) elyevm Maraş'a müteveccihen hareket olduğu bera-yı malumat arz olunur.”

10.2.1336

Maraş'ın bir diğer ilçesi Göksun'da hazırlanan müfreze ve ikmal araçları Maraş'a gönderilmiştir. Yörük Selim Bey komutasında hazırlanan 120 piyade ve 80 süvari ile 2 Şubat 1920 günü Maraş'a ulaşmış ve çarpışmalarda kahramanca savaşmıştır. Türkoğlu cephesinde çarpışan çeteler düşman kuvvetlerinin Maraş'a girişini ve yardım göndermelerini engellemek için ellerinden geleni yapmışlardır (Gökhan, 2015:589-619). Maraş'a savaş sırasında ağırlıklı olarak Elbistan, Pazarcık, Göksun, Andırın ve Afşin'den olmak üzere, yakın vilayet ve kazalardan yapılan birlik, silah teçhizat ve gıda yardımları, zaferi takiben para ve malzeme yardımları olarak devam etmiştir (Gönen, 2005:232).

Maraş, 22 gün süren çarpışmalar sonunda 12 Şubat 1920'de Fransız işgalinden kurtarılmıştır. Maraş'ın Fransız işgalinden kurtulmasından sonra Anadolu'nun tüm şehir ve kasabaları düzenledikleri miting, gönderdikleri telgraf ve yardımlarla yürekten katılmıştır Maraş'ın ilçelerinden başta Elbistan olmak üzere Göksun, Pazarcık halkı da bu kahramanlık mücadelesinde eşi görülmemiş bir dayanışma örneği sergilemişlerdir. Ali Fuat Cebesoy da Maraş'ta Fransızlara karşı elde edilen başarının ardından şu bildiriye yayınlamıştır (Cebesoy, 1953:292).

“Maraş müdafaa-i İstiklal Mücadelesinin en parlak destanlarından birisidir. Başta Maraşlılar olmak üzere Pazarcık, Elbistan ve Göksunlular, cesaret, feragat ve fedakarlıkların bir timsalidir. Maraş'ın mukaddes kurtuluşu uğrunda şehit düşen aziz kardeşlerimizin hatıraları önünde eğilip de gazilerini de hürmetle selamlarım.”

Ali Fuat Cebesoy

SONUÇ

Güney Cephesi'nde Maraş'ın Fransız işgalinden kurtarılması amacıyla, Heyet-i Temsiliye tarafından coğrafi konumundan dolayı Elbistan merkez olarak belirlenmiştir. Bölgede milli teşkilatların oluşumuna 3. Kolordu Komutanlığı da önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından Maraş ve Antep bölgesinin Kuvâ-yı Milliye Komutanı olarak görevlendirilen Kılıç Ali Bey yerli halkla birlikte Fransız işgaline karşı güney cephesinin teşkilini başarıyla sağlamış, Fransızlara karşı kazanılan milli mücadelenin sembol isimlerinden birisi olmuştur.

Maraş'ın kahramanca mücadelesinde tüm bölge insanı büyük bir dayanışma örneği göstererek çarpışmaların başından itibaren maddi manevi her türlü fedakârlığı yapmaktan kaçınmamışlardır. Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin düzenlediği

protesto mitingleri son derece etkili olmuş, pek çok Anadolu şehrinde de Maraş'taki durumun kınanmasına yönelik mitingler gerçekleştirilmiştir. Yine Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çağrısı üzerine Elbistan Ziraat Bankası aracılığıyla birçok Anadolu şehriden Maraş'taki kahraman gazilere yardımlar toplanmıştır. Heyet-i Temsiliye başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın bu husustaki gayretleri son derece önemlidir. Maraş'a yapılan para yardımlarının mahalline ulaştırılması işini Ziraat Bankası üstlenmiştir. Bu banka şubelerine yurdun çeşitli yerlerinden yatırılan paralar Elbistan şubesinde açılan bir hesapta toplanmıştır. Toplanan yardımlar III. Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey tarafından ilgili yerlere ve muhtaçlara dağıtılmıştır.

Maraş'ın kahramanca mücadelesinde Elbistanlılar, gönüllü olarak oluşturulan çete birlikleriyle katılmışlardır. Maraş savunmasının liderleri arasında da Arslan Bey, Dr Mustafa Bey, Eczacı Lütfi Bey gibi Elbistanlı kahramanlarda yer almıştır. Maraş'ın bu onurlu mücadelesinde sadece Elbistan şehri değil bütün civar yerleşim birimlerinden özellikle Pazarcık, Andırın, Göksun ve Afşin'den sağlanan yardımlar da göz ardı edilmeyecek katkılar sağlamıştır.

Maraş'ta kazanılan zafer sayesinde, Sivas, Malatya, Elbistan, Diyarbakır gibi merkezlerin işgali önlenmiştir. Fransızlar Maraş'ta uğradıkları yenilgi nedeniyle kuzeye ilerleyememişler, aksine geri çekilmeye başlamışlardır. Nitekim Maraş zaferi etkisini Urfa ve Antep'te de göstermiştir. Maraş savunması Türk tarihine şerefli bir sayfa eklemiş, bunun sonucu olarak Maraş şehri TBMM tarafından istiklal madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Maraş halkının, Ermenilere ve Fransızlara karşı başlattığı ve başarıyla sonuçlandığı istiklal mücadelesi yerel bir başarı olarak değerlendirilmemelidir. Bu mücadele, devrin en güçlü devletlerinden Fransa'ya ve devrin büyük devletleri tarafından desteklenen, Ermenilerin temsilcisi olarak kabul edilen, Hınçak ve Taşnak komitelerine karşı kazanılmış büyük bir zaferdir. Dolayısıyla tarafların uluslararası tanınırlığı ve istiklal mücadelesinin dünya kamuoyundaki yansımaları, Maraş Milli Mücadelesini yerellikten çıkarıp evrenselliğe taşımıştır. Sömürge altındaki toplumların cesaretini artıran örnek bir mücadele olmuştur.

KAYNAKÇA

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi

Akbal, İsmail (2015) "Gaziantep Mebusu Kılıç Ali", Milli Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Akbıyık, Yaşar (1991), "Milli Mücadele Sırasında Maraş'a Yapılan Yardımlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt VII, sayı 21, Ankara.

Akbıyık, Yaşar (1999), **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

Milli Mücadele Dönemi'nde Elbistan / Fahri Kılıç

Arık, Halil (2017), “*Tarihi Ve Kültürel Özellikleri İle Pazarcık*”, <http://www.pazarcik.gov.tr>. 19.02.2017.

Bağdadlılar, Adil (1974), **Uzunluk Harbi'nde Kahramanmaraş**, Kervan Yayınları, İstanbul.

Başdoğan, Ferhat (1987), *Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Savaşı*”, **Kahramanmaraş 1. Kurtuluş Sempozyumu**, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi Ankara, ss. 65-81, s.68.

Bıyıklıoğlu, Tevfik (1959), **Atatürk Anadolu'da 1919-1921**, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Bilgin, Arif (2016), “*Maraş Direnişinde Elbistanlılar*”, , <http://www.elbistaninsesi.com>. 22 Şubat 2016.

Cebesoy, Ali Fuat (1953), **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, Ankara, s. 292.

Deveci, Durmuş ve Şavklı, Cengiz (2016), “*Arslan Bey Maddesi*”, **Kahramanmaraş Ansiklopedisi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, s.340-341.

Doğan Orhan (2015), “*Milli Mücadele Döneminde Maraş'ta Müdafai Hukuk Örgütlenmesi ve Kuva-yı Milliye'nin Kuruluş Faaliyetleri*”, Milli Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara. s. 188. ss163-179.

Eyicil, Ahmet (1988), “*Maraş Mücadelesinde Atatürk*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 11, Cilt IV, Ankara, s. 481-494, s. 481.

Gökhan, İlyas (2015) Milli Mücadele Döneminde Türkoğlu Cephesi, ”, Milli Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara. s.589-619.

Gönen, Cengiz (2005), **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş**, Lazer Yayınları, Ankara.

Güllü, Adnan (2017), “*Maraş Kurtuluş Harbinde Elbistan'ın Rolü*”. <http://www.elbistaninsesi.com>. 11.Şubat.2017

Gümüştalan, Nermin (2012), **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş(1908-1938)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012.

İrade-i Milliye Gazetesi

Kansu, Mazhar Müfit (1998), **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, (Derleyen Hulusi Turgut), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005.

Milli Mücadele Dönemi'nde Elbistan / Fahri Kılıç

Kocatürk, Utkan (1999), **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Köş, Mustafa (2016), “*Milli Mücadele’de Afşinli Kahramanlar Ve Maraş Savaşı*”.
<http://www.yesilafsin.com/> 21.Şubat.2016.

Moroğlu, Ela Zehra (2015), **Milli Mücadele’de Maraş’ta İz Bırakan Şahsiyetler**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.

Özalp, Hakan (2015), “*Maraş’ın Kurtuluşunda Elbistan’dan Giden Top*”
<http://www.elbistaninsesi.com> 21 .Ekim 2015.

Özalp, Yalçın (1984), **Mustafa Kemal ve Milli Mücadele’nin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş.

Şıvgın, Hale (1988), “*Mustafa Kemal’in Maraş’ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri*”,
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: IV, Sayı: M, Mart 1988, s. 492.

Şimşir, Bilal N. (1973), **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Tansel, Selahattin (1973), **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: II, Başbakanlık Matbaası, Ankara.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV, Genel Kurmay Yayınevi, Ankara 1966.

Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.B. I. Dönem 1919-1923 - III. Cilt, I. Dönem Milletvekillerin Özgeçmişleri**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Umar, Ömer Osman (2004), **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

AMERİKALI BİR ASKER VE GAZETECİNİN GÖZÜNDEN ÇANAKKALE SAVAŞLARI

Battle of Gallipoli from the point of view of an American journalist

Furkan KARACAKAYA*

ÖZ

Türk tarihinin en önemli zaferlerinden biri olan Çanakkale Savaşları bütün dünyanın ilgisini çekmiştir. Cepheye neler olduğunu yerinde görüp öğrenebilmek için bir çok gazeteci Osmanlı Devleti'nin izniyle savaş bölgesine gitmiştir. Bunlardan birisi de Amerikalı Granville Fortescue'dur. Askerlikten ayrılarak gazetecilik yapmaya başlayan Fortescue, savaş bölgesine giderek savaşı yerinde izlemiş, birçok not tutmuş ve gözlemlerde bulunmuştur. Tuttuğu bu notları ve gözlemlerini daha savaş bitmeden İngiltere'de kitap haline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Çanakkale Savaşları, Amerikalı Gazeteci

ABSTRACT

One of the most important battles of the Turkish history, Battle of Gallipoli aroused interest from all over the World. With the permission of Ottoman Government lots of journalists went to the war zone to observe the war. Granville Fortescue was one of them. He started working as a journalist after leaving the army. During the war he went to Gallipoli and made many observations and also took lots of notes. When he get back to London he wrote a book based on his observations and notes.

Keywords: Ottoman Empire, Battle of Gallipoli, American journalist

*İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi,
Furkankaracakaya@gmail.com

Çanakkale savaşları genelde dünya tarihine, özelde ise Türk tarihine damgasını vurmuş en önemli savaşlardan birisidir. İlk bombardımanın başladığı 3 Kasım 1914 tarihinden, son İtilaf askerinin çekildiği 9 Ocak 1916'ya kadar yaklaşık 14 ay süren savaşta kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Nihayet Aralık ayından itibaren gizlice çekilmeye başlayan İtilaf kuvvetleri 9 Ocak 1916'da son askerini de alarak Çanakkale'yi terk etmiştir (Kuroğlu, 2012: 345-361; Karacakaya, 2016: 169).

Türk ve dünya basını savaşla yakından ilgilenmiş, savaşın gidişatını anında kendi kamuoylarına aksettirmek için elinden geleni yapmıştır. Basın organları savaş alanına özel harp muhabirleri göndermişlerdir (Albayrak, 2016: 195). Çanakkale'ye gazeteci haricinde, bazı ülkelerin kara ve deniz ordularına mensup subaylar da gözlemci veya gözlemci/gazeteci sıfatıyla gelmişlerdir (Albayrak, 2016: 195-198).

Savaşın gelişimi ile ilgili haberler iletişim araçlarının azlığı nedeni ile zamanında duyurulamasa bile, bazen üç-dört, bazen de yirmi günlük aralarla gazetelerde yer almıştır (Özkaya, 1996: 295-313).

Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı esnasında Çanakkale cephesinde bulunmuş Amerikalı eski bir asker olan ve o sırada Amerikan gazeteleri adına muhabirlik yapan Granville Fortescue'nun savaşla ilgili gözlemlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Granville Roland Fortescue 12 Ekim 1875'te ABD'de doğmuştur, Yale Koleji'nde başladığı eğitimine Pensilvanya Üniversitesi'nde devam ederken Amerika-İspanya savaşına katılmak için eğitimini yarıda bırakmıştır. 1898'de Amerikan ordusuna katılmış, 1898-1901 arasında Filipinler'de savaşmıştır. 1904'teki Port Arthur baskınından önce Japon-Rus savaşı sırasında Japonya'da askeri ateşe olarak görevlendirilmiştir. 1906 yılında da ordudan ayrılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında ise *Daily Telegraph* gazetesine adına Belçika, Fransa, İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin ordularını sahada incelemiştir. Fortescue, muhabirlik yaptığı dönemlerde ve sonrasında birçok kitap yazmıştır. Yazdığı kitaplardan bazıları aşağıdadır. *At the Front with Three Allies: My adventures in the Great War*. London 1914: A. Melrose, Ltd; *Russia, The Balkans and the Dardanelles*, (1915); *What of the Dardanelles? An Analysis*. 1915; *Forearmed*, (1916); *France Bears The Burden*, (1917); *Front Line and Deadline: The Experiences of a War Correspondent*. New York 1937.

Fortescue, 1915 yılının Mayıs ayı içinde İstanbul'a gelmiş, İstanbul'dan Çanakkale'ye geçmiş, cepheleri gezmiş ve savaşla ilgili gözlemlerini yaptıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür.

Karargah-ı Umumi Erkan-ı Harbiye Reisi Von Bronsart Paşa'nın 20 Mayıs'ta imzaladığı Fortescue'nun cepheye gidiş belgesine göre; Fortescue, İstanbul'a New York Amerikan gazetelerinin temsilcisi olarak gelmiş ve İstanbul'da Pera Palas otelinde konaklamıştır. Almanca, İngilizce ve Fransızca bilen Fortescue, Çanakkale cephesine gitmesi için gereken izni Amerika Sefaretinin tevecçüğü ve Harbiye nazırının müsaadesiyle almıştır (BOA. DH. EUM. VRK. 25/60).

Fortescue, Çanakkale'ye hareket etmeden önce harp muhabiri sıfatıyla orduya ilhak edeceğini ve hususi talimat hükümlerine uyacağına dair bir belgeyi imzalamıştır (BOA. DH. EUM. VRK. 25/60).

Çanakkale'den İstanbul'a acil notuyla gönderilen 28 Mayıs tarihli başka bir belgede ise savaş muhabiri Fortescue'nun Çanakkale'den İstanbul'a hareket ettiği bildirilmiştir (BOA. DH. EUM. VRK. 25/60).

Fortescue, Çanakkale Savaşları ile ilgili gözlemlerini ve tuttuğu notları Avrupa'ya döndükten sonra Londra'da 'What of the Dardanelles' adıyla bir kitapta yayınlamıştır. Granville Roland Fortescue'nun kitabı, Hariciye Nezareti tarafından derhal tedarik edilmiş ve Genelkurmay Başkanlığı'na iletilmiştir. Kitap çok kısa bir süre içinde, Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi'nde görevli Yüzbaşı Rahmi tarafından İngilizceden tercüme edilerek 1916 yılı Şubat ayında basılmıştır (Albayrak, 2016: 207). Bu tercüme Burhan Sayılır tarafından 2003 yılında "Çanakkale" başlığıyla yeni harflere aktarılmıştır (Sayılır, 2003).

Granville Fortescue, Çanakkale Savaşları ile ilgili bu kitabını, özellikle İngiltere'de uygulanan sansür sonucu, halkın savaşla ilgili gerçekleri öğrenemediğini düşündüğü için ve kendi deyimiyle 'atmosferi temizlemek' için yazdığını belirtmiştir. Kitapta insanların kafasındaki soru işaretlerini gidermeye çalışmış ve neyin doğru neyin yanlış yapıldığını, kendi tecrübelerine dayanarak açıklamıştır (Fortescue, 1915: 13).

Fortescue'nun Çanakkale Savaşları hakkındaki bilgi kaynakları birkaç tanedir. Bunlardan ilki, görevi Çanakkale Boğazı'nın savunma mevzilerini incelemek olan ve barış sırasında Boğazlardan bir iki defa geçmiş bulunan, Varşova'da birlikte bulunduğu askeri bir gözlemcidir. Bu askeri gözlemcinin görüşlerinin kendisi üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. Boğazların ilk zorlanması ve bombardıman sırasında İstanbul'da askeri konularda deneyimli bazı arkadaşlar edinen Fortescue, bunların tecrübelerinden de faydalanmıştır. Son olarak ise kendisi Çanakkale boğazını geçip Gelibolu ve Anadolu askeri bölgelerini ziyaret etmiştir. Kilitbahir ve Kala-i Sultaniyye istihkamlarını görmüş, sahilden doğru Kumkale'ye gitmiştir. 25 Mayıs'taki İngiliz çıkarmasını ve Türk obüslerinin savaş sırasında nasıl kullandıklarını bizzat izlemiştir. Savaş gemilerinin bombardımanlarını görmüş, Seddülbahir'deki Fransız, İngiliz ve Türk mevzilerini de gezmiştir. Kendisi bunu "dünyanın gördüğü en büyük savaşta bir gözlemciydim, bunu bir satranç oyununu izler gibi izledim ve bu kitap benim analizlerimin bir özetidir." sözleriyle anlatır (Fortescue, 1915: 14-15).

Fortescue, Amerikaya döndüğünde Çanakkale Savaşlarıyla ilgili izlenimlerini çeşitli toplantılarda halkla paylaşmıştır. Metropolitan Kulüp'te yaptığı bir konuşmada; Granville Fortescue, Türk ordusu hakkındaki gözlemleri ve gerçekleşen kara ve deniz savaşlarıyla ilgili bilgiler vermiştir. İtilaf Devletlerinin İstanbul'u ele geçirmesi konusunda konuşmaktan kaçınan Fortescue, iyi bir şekilde güçlendirilmiş bulunan Türk mevzilerini aşmakta büyük güçlükler çekildiğini söylemiştir. Fortescue, Türk ordusuyla birlikte İstanbul'dan Kumkale'ye kadar birlikte geldiğini, Gelibolu ve Kilitbahir'de İngiliz bombardımanına şahit olduğunu, bombaların Türk mevzilerine fazla zarar vermediğini ve İngiliz gemilerinin kıyıya 12 milden fazla

yaklaşmadığını, bunun da bombaların etkisini azalttığını kendisini dinleyenlere anlatmıştır (*Washington Post*, 9 Aralık 1915).

Granville Fortescue, Çanakkale Savaşları ile ilgili görüşlerinin yer aldığı kitabına, İngiltere’de bu savaşla ilgili uygulanan sansürü eleştirmekle başlar. İngiltere’de uygulanan sansürün halkı karanlıkta bıraktığını ve diğer Avrupa başkentlerinden gelen asılsız haberlerin halkın büyük umutlara kapılmasına sebep olduğunu belirtir. Gerçek durumdan habersiz olan halkın ordusundan çabuk ve net bir zafer beklediğini ve bunun olmaması durumunda ise büyük bir hayal kırıklığına uğrayacağını söyler. İngiltere’deki sansürün şiddetini fark ettiği an olarak ise İngiltere’deki en büyük gazete sendikasının başkanının kendisine “Koskoca İngiltere’de Çanakkale’de gerçekten ne olduğunu bilen bir tek sen varsın.” dediği anı gösterir. Çanakkale’de yaşananlarla ilgili İngiliz halkının yanlış düşüncelere sevk edildiğini ve orada yaşanan zorluklardan haberi olmayan halkın, olası bir başarısızlık karşısındaki tepkisinin çok şiddetli olacağını ve bunun sorumlusunun da uygulanmakta olan sansür olduğunu söyler. Ayrıca, uygulanan bu sansürün kendine güveni yüksek ve tam gelişmiş İngiliz ulusuna yapılan bir hakaret olduğunu belirtir (Fortescue, 1915: 10-11).

“...İngiltere halkı doğal zorlukları, susuzluğu ve düşmanın savaşı kazanmak için giriştiği büyük savuma hareketini görmezden mi geliyordu? Peki eğer onların mükemmel ordusunun üstüne kış çökmeden düşmanı kesin bir şekilde yenemezlerse, Spartalılar kadar yetenekli ordularının bu dünyaya veda edebileceğini de biliyorlar mı? Gelen fırtınalarla birlikte gerekli malzemelerin isteneceği merkezle olan iletişim düzensiz ve riskli olacaktır. Askerler istedikleri kadar cesur ve kahraman olsunlar, yemek ve mühimmatsız savaşabilirler mi? Eğer şimdi başarısız olursa Akdeniz Seferi Kuvvetlerinin kaderi ne olur? Bu ve bunun gibi başka düşünceler aklımda dolaşiyor. Bu savaşta her şey hesaplanıp analiz edildiğinde İngiltere’nin en büyük dezavantajının uyguladığı sansür olduğu ortaya çıkar. İngilizler gerçeği öğrenmek konusunda isteksiz mi? Atina, Amsterdam ve Roma’dan gelen ayrıntıyla hazırlanmış düşman bölgesinde devrim ve sahte zaferleri içeren haberler zeki, kendine güveni tam ve tam gelişmiş bu ulusa yapılan bir hakarettir. İngiliz halkı gerçekler karşısında karanlıkta tutulmakta ve aynı zamanda sahte haberlerle umutlandırılan insanlar aniden büyük fedakarlıklar yapmaya çağırılmaktadır. Buna şaşkınlıkları garip mi? İngilizlerin ordularına karşı yanlış düşüncelerinin sebebi sansürdür. Savaşan askerler şampiyonada futbol oynayan milli takım gibi ulusun umutlarını taşıyor, geri kalan vatandaşlar ise maçı izleyen taraftarlar gibi. Orduya kendi başına bir organizasyon gibi davranılıyor. Sokaktaki vatandaşın ona en yakın ilgisi vergisini ödemekle oluyor. Fakat şu anki savaşta bu acı bir şekilde yanlış. Yine de burada suçlanacak kişiler bu bakış açısına sahip oldukları için vatandaşlar değil. Kendi sorumluluklarının farkında olmamaları onların suçu değil. Bu ölümcül sonucun suçu sansüre atılabilir.”

Kitabın birinci bölümünde, müttefiklerin saldırı planlamasını anlatıp, bu hareketin başta sadece bir deniz hareketi olarak düşünülmesini eleştirir. Fortescue her iki taraftan görüştüğü kişilerden aldığı bilgiler sonucunda, bu operasyonun en baştan itibaren hem karadan hem de denizden yürütülmesi halinde başarılı

olabileceği sonucuna varır. Deniz operasyonunun başarısızlığından sonra, müttefiklerin ya operasyonu bitirmek ya da bir kara harekatı düzenlemekten başka şansı olmadığını bilen Türklerin, bu iki operasyon arasındaki süreyi kendileri adına mükemmel olarak değerlendirip savunmasını güçlendirdiğini yazar (Fortescue, 1915: 14-15).

Fortescue, Çanakkale Savaşlarındaki başarısızlığın sebeplerini izah ederken, İngiliz ve Fransız donanmalarının bombardımandan önce elinde hazır bir çıkartma planı olmadığını, müttefiklerin sadece donanmanın Çanakkale'yi geçmeye yeteceğini düşündüklerini, başarısızlığın asıl nedeninin en başta boğazın gemilerle geçmeye çalışılması olduğunu, Türklerin en çok savunma yığıdıkları kalelere ve kıyılara çıkarma yapıldığını beyan etmiştir (Fortescue, 1915).

Çanakkale'nin ve savunmasının durumunu bilen tarafsız bir subayla görüşen Fortescue, deniz harekatının yapıldığı günlerde sadece 3 bölük askerin Bolayır'dan karaya çıkarılmış olması durumunda, bütün Gelibolu yarımadasının fethedilebileceğini öğrendiğini söyler. Fortescue, bu durumu bir Alman subayının da doğruladığını belirtir. Bu büyük fırsatı kaçıran İngiliz personelinin ise 'orta seviyeli' askerler olarak damgalandığını yazar ve Karadeniz'e kadar önüne çıkan her şeyi yıkarak geçmeyi öngören bir planı yapan insanları, ileri görüşlü olmamakla itham eder, geçmişteki askeri operasyonları ve deniz operasyonlarını hor görmeye suçlar. Çılgınlık olarak gördüğü bu iyi planlanmamış operasyonun kan bedelinin henüz ödenmediğini öne süren Fortescue, İngiliz ve Fransız donanma kumandanlarının rakiplerini küçük görmekten kaynaklanan bir maceraya sürüklendiğini belirtir (Fortescue, 1915: 21).

Fortescue, kitabının ikinci bölümüne, müttefikler adına bu operasyonda başka bir hata olarak gördüğü, kalelere karşı gemilerle hücum edilmesini eleştirir. Bu konudaki kendi tecrübelerini anlatan Fortescue, gemilerin normal şartlar altında kalelere karşı başarı şansının olmadığını söyler. Bundan sonra ise Boğazı savunmak için dizilen mayınlardan ve Alman-Türk ortaklığında gerçekleştirilen savunma hazırlıklarından bahseder. Fortescue, ayrıca, en bilimsel ve sağlam yöntemlerle yerleştirilen ve en iyi mayın temizleme gemileriyle boğuşmaları beklenen mayınların boğazı geçilmez yaptığını söyler. Geçidi kapamak için 26 adet mayının kullanıldığını belirten Fortescue burayı geçmek için tek yolun, mayın temizleme gemilerinin bunları temizlemesi olduğunu söyler. Fakat bunun Çanakkale'de mümkün olmadığını, çünkü bu mayınların sadece çevredeki mevzilerdeki silahlar tarafından değil, kıyıdaki tepelerdeki kaleler tarafından da korunduğunu ekler (Fortescue, 1915: 27-28-30-32).

Fortescue 2. bölümün devamında Çanakkale Savaşları'nın dünya genelinde ne kadar önemli olduğunu, birdenbire gelişmiş bir olay olmayıp, neredeyse 100 yıla yakın bir dönemdeki İngiliz politikasının bu savaşa yönelik olduğunu söyler. Ayrıca İngiltere'nin en büyük devlet adamlarının kafasındaki politikaların bugünkü Çanakkale Savaşıyla samimi bir ilişkisi olduğunu söyleyen Fortescue, İngiltere'nin bu savaşı kazanmasının bir zorunluluk olduğunu da ekler. Bu zorunluluğu ise yeni neslin anlayamayacağını yazar. Bunu ise eğer İngilizler Gelibolu'yu geçemezlerse,

İngiltere'nin ışığının Türkiye'de, Mısır'da, Hindistan'da ve bütün Doğu'da bir daha bu kadar parlak yanmayacağını söyleyerek açıklar. Boğazların olası ele geçirilişinin savaşın sonunu hızlandırabileceği gibi olası bir mağlubiyetin ise yıllarca sürececek bir trajediye sebep olacağını söyler (Fortescue, 1915: 28).

Fortescue, kitabın kara savaşları ile ilgili bölümüne ise öncelikle, böylesine büyük çapta bir çıkarmayı neredeyse sorunsuz olarak gerçekleştirdiği için İngiltere ve müttefik kuvvetler donanmalarını tebrik ederek başlar. Buradaki savaşlarda müttefik askerlerinin karşılaşmasını beklediği sorunları anlatıp, Türklerin Mart'tan beri hiç durmadan çalışıp, neredeyse bütün Gelibolu yarımadasını dikenli telle çevirdiklerini söyler (Fortescue, 1915: 50-54-55).

“Martta Türkler Gelibolu'yu baştan başa dikenli telle kuşatmaya başladılar ve ilk İngiliz askeri karaya çıkmadan önce bu iş hemen hemen tamamlanmıştı. Dikenli tel sert ve fena bir malzemedir. Özellikle en keskin kesicilere dayanıklı olarak üretilmişlerdir. Arazinin yapısı dikenli tel döşemeye müsait olmakla kalmayıp ayrıca bu dikenli teller gemilerden gelen bombalardan korunaklı olmasını ve düşman birliklerine de görünmemesini sağlıyordu.”

Fortescue bu savaş sırasında müttefiklerin aleyhinde olan başka bir noktanın ise, savaş yerinin ikmal noktalarına olan uzaklığı olduğunu belirtir. Yazarın bu noktada verdiği başka bir bilgi de, kendisiyle birlikte aynı trenle İstanbul'a gelen çok sayıda Alman mühendisin amacının, savaş için Türklere gerekli olan cephaneyi üretmek olduğudur.(Fortescue, 1915: 59).

“ Yaz aylarında Gelibolu'daki operasyonları sekteye uğratan bir şeyi daha açıklamam gerekiyor: su kıtlığı. Genellikle su nakliye gemileriyle geliyordu fakat zaten sorunlu olan yardım sisteminden su nakliyesinin nasıl etkilendiğini anlatmaya bile gerek yok. Burada yeniden uzaktan yapılan ikmalin çok büyük zorluklar barındırdığını ve muhtemel sonuçlarının felaket olacağını söyleme fırsatı buluyorum. Beni İstanbul'a götüren trenin bütün 2. sınıf kompartimanları Almanlarla doluydu. Küçük bir bakış bana bunların asker değil mekanik sınıftan insanlar olduğunu anlatmaya yetti. Sonradan keşfettim ki bunlar Türkiye'deki mermi fabrikalarını işletmek üzere işçileri eğitmişlerdi. Alman sistemi yerleşir yerleşmez bu fabrikalar Gelibolu'daki birliklere yeterli kalitede ve küçük çapta mermi üretmeye başladı.”

Fortescue'nun kitabında dikkati çeken noktalardan birisi de Türkiye ile ilgili bilgiler verdiği bölümdür. Artık hiçbir inandırıcılığı kalmayan isyan ve devrim haberlerini eleştirir. Hatta kendisi İstanbul'da iken çıkan bir haberi anlatır. Bu haberde savaşın bitmesini isteyen bir çete tarafından, Pera Palas otelinin yağmalandığını ve büyük bir ayaklanmanın çıktığını okuduğunu, fakat yazının gönderildiği tarihte kendisinin adı geçen otelde kaldığını ve böyle bir olayın yaşanmadığını, yazının tamamen uydurma olduğunu söyler. İstanbul'un savaşta olan diğer ülkelerin başkentlerinden bir farkının olmadığını ekler ve savaştan gayet az etkilendiğini söyler (Fortescue, 1915: 77).

“Türkiye’de olacak bir devrim dedikoduları o kadar çok ve sık tekrarlanır oldu ki artık bu haberler inandırıcılığını kaybetti. Neden İngiliz halkı bu uydurma haberlerle kandırılınsınlar. Midilli ve Atina’dan gelen Türkiye’deki sorunlara işaret eden gönderileri okudum. Birisinin İstanbul’daki ayaklanmadan bahsettiğini hatırlıyorum. Bunun kaynağı olarak ise savaşın bitmesini isteyen bir çete tarafından Pera Palas otelinin yağmalanmasını göstermişti. Fakat bu yazının gönderildiği tarihte ben bu otelde bulunuyordum. Bütün hikaye tamamı ile uydurmaydı. Kişisel gözlemime göre İstanbul savaşta olan bütün ülkelerin başkentlerinden daha normal bir şehirdi. Hayatın rutinliği askeri cephede verilen muazzam çabadan gayet az etkileniyor. Savaştan başkente gelen binlerce yaralı halkta bir etki yapmıyor. Türkler yaralı askerin ne demek olduğunu biliyorlar fakat korkak değiller ve kendilerine olan güvenleri tam.”

SONUÇ

Amerikalı eski bir subay olan ve Amerikan gazeteleri adına Çanakkale Savaşları’nı izleyip, Avrupa ve Amerika kamuoylarına savaş hakkında düşündüklerini anlatan Granville Fortescue’nun eserinde dikkat çeken 3 nokta vardır. Bunlardan ilki 1. Dünya Savaşı boyunca uygulanan sansür ve doğru bilgiye ulaşma eksikliğidir. Fortescue’nun, gerek Amerika’da verdiği konferanslarda gerekse Londra’da yayımlanan kitabında, Çanakkale’de gerçekten neler olduğu konusunda, İngiliz ve Amerikan kamuoylarını aydınlatması ve ayrıca savaş süresince değişik basın kuruluşlarının kasıtlı olarak yalan haber yapıp, kamuoylarını yanlış yönlendirmesini eleştirmesi önemlidir.

İkinci nokta ise, kendisinin Amerikalı olması ve bunun sonucunda savaşı İtilaf Devletleri bakış açısına uygun olarak değerlendirmesine rağmen, Türk tarafının ve müttefiklerinin savaş hazırlıkları hakkında çok doğru bilgilere sahip olması, yaptığı değerlendirmelerin gerçeği yansıtması ve henüz savaş devam ederken yayınladığı kitabında savaşın Türkler tarafından kazanılacağını belirtmesidir. Dikkati çeken son nokta ise 1. Dünya Savaşına çok zor durumda girmiş, yıkılmanın eşiğinde, ölüm kalım mücadelesi veren Osmanlı Devleti ile ilgilidir. Fortescue’nun Çanakkale ile ilgili değerlendirmelerini içeren kitabının Londra’da, 1915 yılının Ekim ayında, basıldıktan sadece 4 ay sonra Osmanlı Devleti’nin Genelkurmay İstihbarat Dairesi tarafından İngilizce’den tercüme edilip, Türkçe olarak basılması gerçekten takdire şayandır. Dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük savaşın ortasında olmasına rağmen, dış basını bu kadar yakından takip etmesi, bizce Osmanlı Devleti’nin gücünün hâlâ tamamen kaybolmadığına bir işarettir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. DH. EUM. VRK. 25/60 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemî Evrakı)

Kitaplar

Fortescue G. (1915). *What Of the Dardanelles? An Analysis*, London.

Sayılır B. (2003). *Çanakkale: Ümitler, Yanılgılar, Gerçekler*, Ankara Yeni Türkiye Yayınevi

Makaleler

Özkaya, Y. (1996). Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII/34, s. 295-313, Ankara.

Sempozyum Bildirileri

Albayrak, M. (2016) Çanakkale Cephesi'nde Yabancı Gazeteciler, *100. Yılında Çanakkale Sempozyumu Kitabı*, s.195-214, İstanbul.

Karacakaya, R. (2016). Çanakkale Savaşlarının İngiliz ve Amerikan Kamuoyundaki Yansımaları, *100. Yılında Çanakkale Sempozyumu Kitabı*, s. 169-179, İstanbul.

Kuruloğlu, F. (2013). Sydney Morning Herald Gazetesi'ne Göre Gelibolu'da Savaş ve Barış, *Peace and War in Gallipoli According to Sydney Morning Herald, III. International Gallipoli Symposium*, 20-25 Nisan 2012, pp. 345-361. İstanbul.

Gazeteler

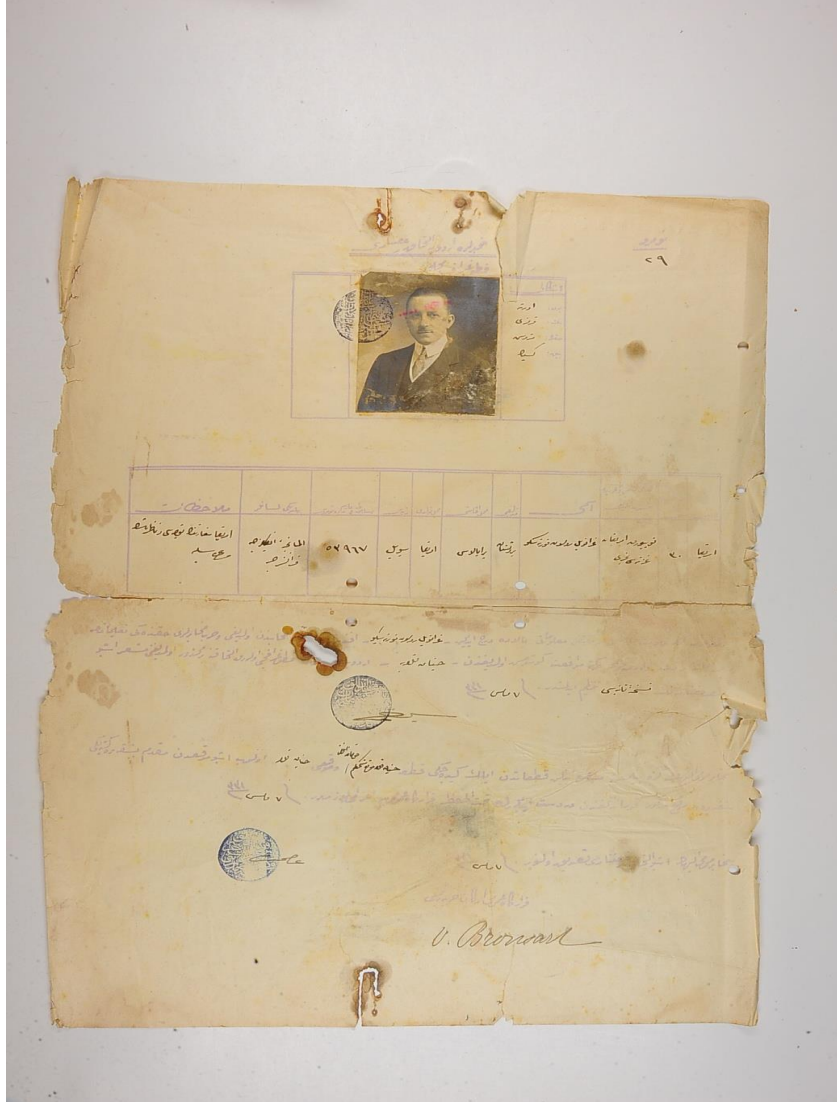
Washington Post, 28 Ekim 1915.

Elektronik Kaynak

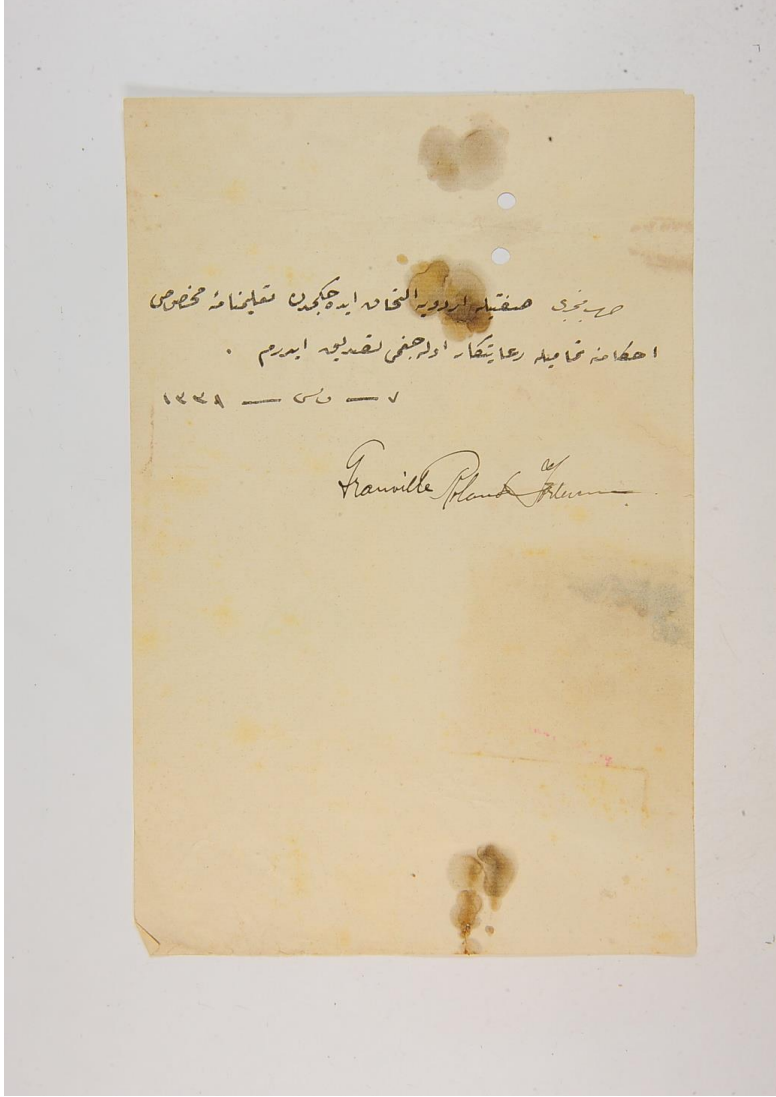
https://en.wikipedia.org/wiki/Granville_Roland_Fortescue
(https://en.wikipedia.org/wiki/Granville_Roland_Fortescue) (12.09.2017)

EKLER

1

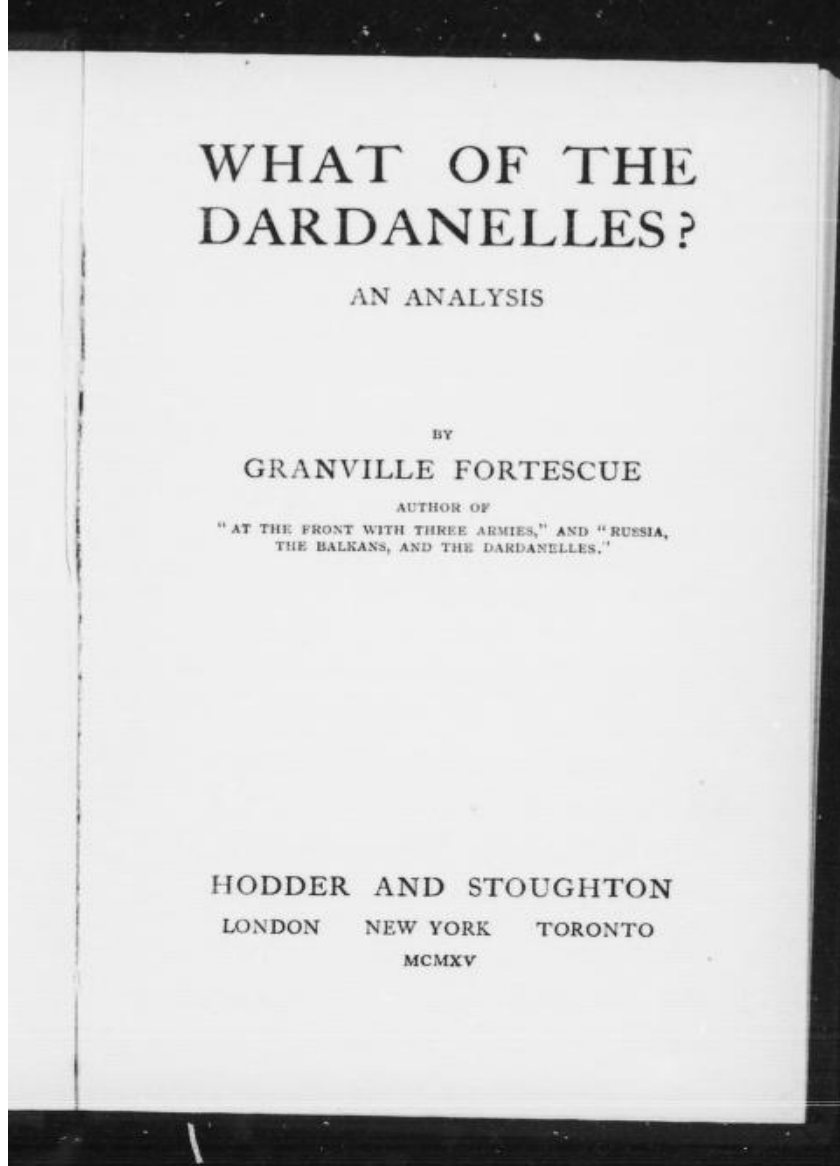

Ek 1. Fortescue'nun savaş bölgesine gidebilmesi için verilen izin belgesi

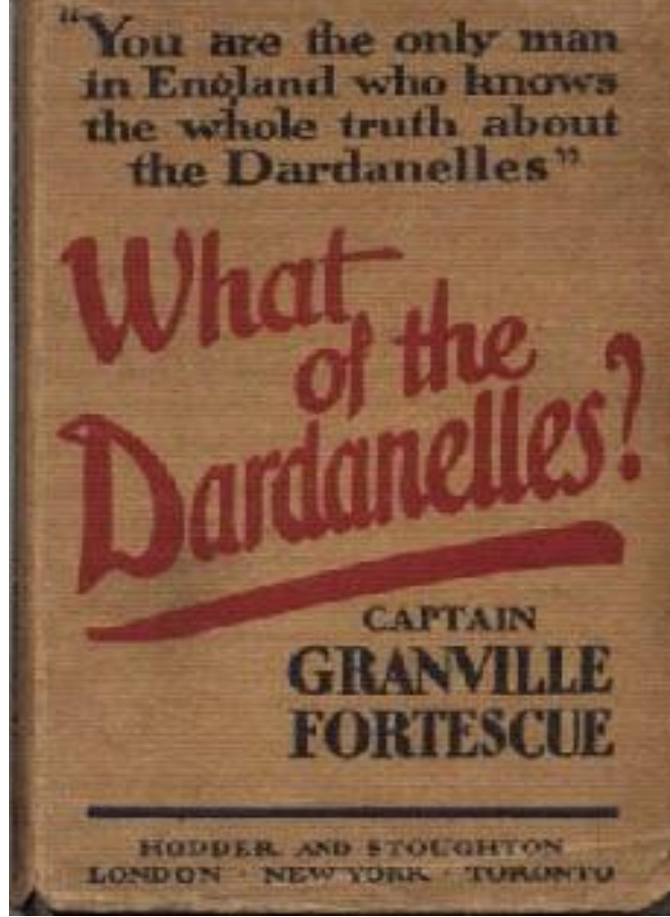
Ek 2. Fortescue'nun Çanakkale'ye hareket ederken özel talimatnameye uyacağına dair taahhüdü

Ek 3. Fortescue'nun kitabının kapağı

Ek 4. Fortescue'nun askerlik günlerinden bir resmi

Ek 5. Fortescue'nun kitabının başka bir basımının kapağı

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

İNGİLİZLERİN BAKIŞ AÇISINDAN BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDAKİ GELİŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

The Evaluation of Developments During Balkan Wars From The British Perspective

Levent YIKICI**

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Balkan Savaşları sırasındaki gelişmelerin İngiliz arşiv belgelerine yansımalarının değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda farklı kaynaklardan temin edilen gizli olarak tasnif edilmiş İngiliz belgeleri incelenmiş ve elde edilen bulgular anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde sunulmuştur. Araştırma bulgularının dönemin süper gücü İngiltere'nin Balkan coğrafyasındaki gelişmelere yönelik bağlamsal ve Osmanlı Devleti'ne yönelik genel bakış açısını ortaya koymak açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırma neticesinde İngiliz arşiv belgelerinde Balkan Savaşındaki gelişmelerden en çok Bulgarların Çatalca hattına dayanması, Selanik'in müttefik kuvvetlerince işgali ve Yunanlılar ve Türkler arasındaki deniz mücadeleleri hakkında yazışmalara rastlanmıştır. Elde edilen bulgular bu ana temalar etrafında kronolojik olarak sunulurken İngilizlerin söz konusu gelişmeler karşısında takındıkları tutum açıklanmaya ve anlamlandırılmaya gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, İngiliz Arşiv Belgeleri, İngiltere, Rusya, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

The aim of this research is to evaluate the reflections of the developments during the Balkan Wars to British archive documents. To this end, secretly classified British documents from different sources were examined and the findings were

* Bu makale devam etmekte olan "İngiliz Kaynaklarına Göre Balkan Savaşları 1912-1913" isimli doktora tezinden çıkarılmıştır. Bahsi geçen tez Gaziantep Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) birimi tarafından desteklenmektedir.

** Okutman, Gaziantep Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, leventyikici@yahoo.com

presented to form a meaningful whole. The findings of the research are thought to be important to reveal the British Empire's point of view, which was the superpower of the era, to the Ottoman State. As a result of the research, British archival documents show that most of the developments in the Balkan War were based on the Bulgarians' outstand to the Çatalca line, the invasion of Thessaloniki by the Allied forces and the maritime struggles between the Greeks and the Turks. While the findings were presented chronologically around these main themes, it was endeavored to explain and analyze the British attitude towards the developments which are told

Keywords: Balkan Wars, British Confidential Documents, Great Britain, Russia, Ottoman Empire.

Giriş

XIX. yüzyılın sonları XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı büyük siyasi bunalımlardan biri olan 1912-1913 Balkan Savaşları, arkasından gelecek olan I. Dünya Savaşı'nın bir provası (!) olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda Balkanlarda uygulanmaya başlanan Şark Meselesi'nin birinci safhası olan Müslüman Türkleri Avrupa'dan göndermek idealinde başarıya ulaştığı ve daha önce pek karşılaşılmayan taktikler barındırdığı için dünya literatürüne yeni terimler kazandırdığı ifade edilebilir. Nitekim İngilizce'de kullanılan "to balkanize" fiili, Fransızca'da kullanılan "balkanisier" ve Almanca'da kullanılan "balkanisieren" fiilleri bir bölgeyi birbirine düşman küçük devletlere bölmek anlamına gelmektedir (Hall,2003). Sömürgeciliğin şekil değiştirip askeri işgallerle bir bölgeyi ele geçirme sürecinde kayıplar vermektense, hedef topraklardaki insanları birbirlerine düşürmek ve yıkılması amaçlanan büyük devlete karşı kullanmak çok daha etkili, risksiz bir strateji olarak benimsenmiş ve XX. yüzyıl boyunca uygulanacak olan bu yeni emperyalist strateji ilk meyvesini Balkan topraklarında vermiştir.

Balkan Savaşları Osmanlı Devleti'nin çöküşü anlamını taşıyan Türk tarihindeki en hızlı ve en büyük felaketlerden biridir. XIX. yüzyıl boyunca İngiltere Devleti ile Osmanlı Devleti arasında zaman zaman her iki tarafın çıkarlarına uygun ortaklıklar kurulmuş, zaman zaman da ters düşülen konular olmuştur, ancak 1878 yılında gerçekleşen Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları akabinde İngiltere'nin Osmanlıya karşı tutumu köklü bir şekilde değişmiştir (Baysoy, 2011, s. 56-57). Bu tarihe kadar İngiltere açısından yıkılmasından ziyade zayıf bir güç olarak muhafaza edilip istenildiği zaman istismar edilmesi uygun görülen Osmanlı Devleti artık Rusların bulup geliştirdiği bir söylem ile aynı düzlemde değerlendirilmeye başlanmış; paylaşılması ve yok edilmesi gereken bir "hasta adam" olmuştur. İlerleyen sürecinde kanıtlayacağı üzere İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı değişen tutumu bölge veya zaman sınırlı değil, genel ve kalıcı bir tavidir. Nitekim Cengizer'in (2014, s. 137-170) de işaret ettiği üzere bu politika I. Dünya Savaşı'nda dolaysız olarak Osmanlı Devleti ile askeri bir düşmanlığa dönüşecektir.

Avrupa'nın hızla bloklaştığı XIX. yüzyıl sonunda bilhassa Rusya ve Avusturya'nın Balkanlar üzerinde bir mücadele içerisinde oldukları bilinmektedir. Rusya'nın tarihsel hedefi olan sıcak denizlere inme politikası, Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan halkların hamisi olmak iddiasıyla Asya ve Avrupa Türkiye'sini sömürgeleştirme çabaları, ayrıca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Güneydoğu Avrupa, Karadeniz ve Ege Denizi'nde etkin olma isteği, Rusya'nın bir yandan Osmanlı Devleti'ni bölgeden çıkarmak bir yandan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun adı geçen coğrafyada tutunmasını önleme istekleri bu savaşın kışkırtıcılığında önemli rol oynamıştır (Karal, 1977, s. 68). Bir yandan Panslavizm diğer yandan Cermen yayılcılığı kışkırtıcıları arasında kalan Osmanlı, halklarını ve topraklarını bir arada tutabilmek için Tanzimat'tan beri Osmanlıcılık tezini uygulamaya koymaya çalışırken İngiltere Krallığı'nın eski desteğini arkasına almak umudunun gerçekliğe dönüşmediğini görmüştür. XX. Yüzyılın başlarında iç politikada ve dış politikada yaşadığı büyük siyasi bunalımlar esnasında Osmanlı Devleti emperyal güçlerin kendisine taktığı "hasta adam" lakabının yanında tabir yerinde ise hiçbir büyük devletin desteğini alamayan "yalnız adam" olmuştur.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Osmanlı'ya karşı korumacı bir tutum içerisinde olan İngiltere bu gelişmeden sonra artık bölgede daha aktif rol oynamak adına Osmanlı Devleti'ne karşı politikasını değiştirmiştir ve hatta Bulgaristan'ı kontrolü altına alabilmek için ciddi seviyede politikalar üretmiştir. (Okur, 2012, s.185) Ancak bilhassa 9-10 Haziran 1908 tarihlerinde İngiltere ve Rusya arasında gerçekleşen Reval Görüşmesi sonrasında İngiltere bu konudaki net tutumunu daha açık biçimde ortaya koymuştur (Rohde, 1932, s. 36). İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik politika değişikliği ise esasen genel dış politikasının bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim 1880'li yıllara kadar dış politikada "görkemli tecrit" olarak adlandırılan yaklaşımı benimseyen İngiltere'de yalnızca "milli menfaatler" önceliklendirilirken (Fowler, 1967, s.1), İtalya (1870) ve Almanya (1871)'nin siyasi birliklerini tamamlayarak Avrupa güç dengesini değiştirmesi (Işık, 2011, s. 58) İngiltere'yi dış politikasını uluslararası anlaşma ve bağdaşmalar üzerine kurmaya yöneltmiştir (Mckenzie, 1966, s.211-218). Sonuç olarak İngiltere 1880 sonrasındaki eylemlerinde müttefikleri Fransa ve Rusya ile beraber hareket etme durumunda kalmıştır. Bu doğrultuda sahip olduğu askeri, siyasi ve ekonomik güç ile dünya siyasetine yön veren İngiltere'nin Balkan Savaşları sırasında hangi gelişmeler karşısında nasıl bir tutum takındığı arşiv belgelerine dayalı olarak yanıtlanması gereken bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yöntem

Bu araştırmanın temel amacı Balkan Savaşları sırasındaki gelişmelerin İngiliz arşiv belgelerine nasıl yansıtıldığını ve hangi temalar etrafında toplandığının değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda gizli olarak tasnif edilmiş İngiliz belgeleri incelenmiş ve elde edilen bulgular anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde sunulmuştur. Bu süreçte iki farklı veri kaynağından faydalanılmıştır. Bunlar; İngiliz

Dışişleri Ofisindeki diplomatlar ile farklı ülkelerde görev yapan üst düzey İngiliz bürokratları arasında gerçekleşen telgraf yazışmaları (Foreign Office Belgeleri) ve savaş sırasında Osmanlı karasularında farklı limanlarda seyreden İngiliz gemilerindeki yetkililer ile İngiliz Amiralliği arasında gerçekleşen telgraf yazışmalarıdır (Admiralty Office Belgeleri). Çalışma kapsamında Balkan Savaşları'nın gerçekleştiği 1912-1913 yılları öncesindeki süreç ile doğrudan ve dolaylı yönden ilişkili gizli nitelikteki belgelere birinci elden erişilmiştir. Esasen literatürde bu belgelerden bir kısmının çevirilerine rastlanmakla birlikte (Ulubelen, 2009; Uğurlu, 2005) bu araştırmanın orijinalitesi ilgili dönem İngiliz arşiv belgeleri arasından daha çeşitli ve fazla sayıda veri kaynağına ulaşılıp, bu kaynakları titiz bir incelemeye tabi tutması ve birinci elden yapılan İngilizce-Türkçe çeviriler üzerinden analiz, sentez ve değerlendirme süreçleri işletilerek dönemin süper gücü İngiltere'nin Balkan coğrafyasındaki gelişmelere yönelik bağlamsal ve Osmanlı Devleti'ne yönelik genel bakış açısını ortaya koymaya imkân vermesidir. Dolayısıyla bu araştırmanın birincil kaynakların Türkçe'ye kazandırılması yanında bu kaynaklar üzerinden bir anlam ve sonuç üretmesi bakımından önemli olduğu ifade edilebilir.

Bulgular

Yapılan analizler neticesinde İngiliz arşiv belgelerinde Balkan Savaşındaki gelişmelerden en çok Bulgarların Çatalca hattına dayanması, Selanik'in müttefik kuvvetlerince işgali ve Yunanlılar ve Türkler arasındaki deniz mücadeleleri hakkında yazışmalara rastlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikli olarak bu gelişmelerle ilgili yazışmalar ortaya koyulduktan sonra bunların dışında göze çarpan olaylar detaylandırılacaktır.

1 Kasım'da Sofya'dan gelen haberler durumun vahametini gözler önüne sermekteydi. Buna göre İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, "*Sofya'dan aldığım haberler doğrultusunda Bulgarların ilerleyişlerine devam ettiği ve Türklere Çatalca hattında bile kendilerini toplama olanağı verilmediği*"ni aktarmaktaydı (British Documents on The Origins of The War, Bundan sonra bu eser için B.D. kısaltması kullanılacaktır, Cilt IX, No. 92). Osmanlı payitahtını Bulgar istilası tehlikesine düşüren bu gelişme karşısında İngilizlerin odak noktası İstanbul'da meydana gelmesi olası bir galeyan durumunda burada yaşamakta olan Hristiyanlardı. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lowther 4 Kasım 1912'de Grey'e şunları aktarmaktaydı (B.D., Cilt IX, No. 126):

"Bulgarlar Çatalca'da hiçbir direnişle karşılaşmadılar. Nazım Paşa'nın ordusu bozuldu. Padişah ve hükümeti Bursa'ya kaçmak istiyor. ... Bulgarlar tüm şehri yakabilir, Türkler de bütün Hristiyanları kesebilir. Pera'daki büyükelçilikleri ve Hristiyanları korumak için şehirdeki askerlere emir verildi. Tam bir anarşi havası var."

Amirallik Başika Körfezine bir gemi göndermeye karar verdi ve yabancı misyonlar geriye çekilmekte olan aç ve fanatik askeri birliklerin olası istilasına karşı korunmak için Babıali'ye başvurdu (B.D.,Cilt IX, No. 561). Çünkü Osmanlı ordusunun bütüncül çöküşü karşısında İngiliz diplomatları tarafından "*İstanbul'un tarafından eli kulağında işgali*" öngörülmekteydi (B.D.,Cilt IX, No. 579). İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lowther'ın 7 Kasım 1912 tarihli gönderisi Osmanlı Dışişleri Bakanı'nın Büyük Devletlerin Elçilerine yaptığı açıklamayı konu almaktaydı. Yapılan açıklama şu şekilde idi (B.D.,Cilt IX, No. 147):

"Osmanlı Devleti Çatalca hattını sonuna kadar korumaya kararlıdır. Zafer ümit ediyoruz ancak aksi de mümkündür ki bu durumda Bulgar orduları şehrin kapılarına dayanacak ve Bulgar Kralı muzaffer ordularının başında şehre girecektir. ... Halifelğin merkezi olan İstanbul'da 650 bin Müslüman ve 350 bin Hristiyan yaşamaktadır. Hükümet bütün azınlıkları korumaya kararlıdır ancak Bulgarların şehre girmesi durumunda olacaklar önceden kestirilemez. Padişah sarayda kalacak ve gerekirse görevi başında ölecektir."

Mektubun son paragrafında Lowther "*Alman meslektaşları haricinde hiçbir meslektaşının Türklerin Çatalca hattını savunabileceklerine inanmadığını*" eklemiştir. Anlaşılacağı üzere durum başkenti işgal tehlikesi altında olan Osmanlı Devleti açısından oldukça kritikti. Nitekim Balkan Devletlerinin yayınladıkları bildiriye konu edinen 5 Kasım 1912 tarihli gizli bir belge de Balkan devletlerinin savaş meydanındaki üstün konumunu doğrular niteliktedir (B.D., Cilt IX, No. 131):

*"Balkan devletlerinin galibiyetiyle Türklerin Avrupa'daki egemenliği sona ermiştir.
Sınırlar daha sonra belirlenecektir.
Balkan devletleri bu coğrafyaya derhal barış getireceklerdir.
Dört hükümet aralarında detayları görüşecektir."*

İstanbul'daki İngiliz gemisi Hampshire 17 Kasım 1912'de "*Öğleden önce ağır silahların ateşlendiğini, Türk hattı dışından 2 Amerikan subayı Barbaros'un solundaki Bulgar'ı topla dövdüğünü ve kara bataryalarının nişan aldığını rapor etti.*"(Admiralty Office, Bundan sonra bu fonun belgeleri için A.D.M. kısaltması kullanılacaktır, 596/824) Aynı belgede akşamki durum şöyle açıklanmakta idi. *Akşamleyin Çatalca hattında Türkler mevkiilerini korurken her iki tarafında ilerlemekten yoksun olduğu bir yenişememe durumu olduğu rapor edildi. Bunun dışında kentte her şey sakin. Gün boyunca batı yönünden pek çok ateş sesi duyuldu*(A.D.M.,596/824).

26 Kasım 1912 tarihinde Çatalca hattındaki gelişmeleri İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Nicolson şöyle değerlendirmekteydi (B.D., Cilt IX, No. 286):

*“Bulgarlar Çatalca hattını geçip İstanbul’a varamayacaklar.
Bir hafta öncesinde kadar ümitsiz ve teslim olmayı tercih eden
Türkler kendilerini toparladılar ve yeni bir cesaret kazandılar.”*

Bulgarların İstanbul’a karşı yürüyüşü nedeniyle çılgına dönen Ruslar derhal İstanbul’a yönelik saldırıları durdurmaları için Bulgarlara nota verdiler ve Bulgarları uyarmak için diğer büyük güçlerle birlikte İstanbul’a donanma yollamak istediler (B.D., Cilt IX, No. 98). Aynı gizli belgeden anlaşılacağı üzere bu dönemde Ruslar *“İstanbul’un Türklere kalması aksi halde Ruslara geçmesi gerektiğini”* düşünmekteydiler (B.D., Cilt IX, No. 98). Diğer bir ifadeyle Ruslar, Osmanlı’nın dağılması durumunda İstanbul ve Boğazları kendi payları olarak görmektedirler.

Bir başka kriz de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan arasında yaşanmaktaydı. İki ülke arasındaki gerilim kaynakları Belgrad’daki İngiliz Büyükelçisi Paget’in gönderisinde sıralanmaktaydı (B.D., Cilt IX, 176). Buna göre Avusturya’nın istekleri aşağıdaki gibiydi:

1. Arnavutluk’taki Sırlar çekilmelidir. Sırbistan Arnavutluk’un hiçbir bölümüne sahip olamaz.
2. Avusturya ve İtalya da dâhil bütün devletler Arnavutluk’tan ellerini çekmelidirler.
3. Sırbistan Arnavutluk’u yönetemez. Bu ileride büyük karışıklıklara neden olacaktır.
4. Sırbistan Rusların etkisinde kalarak Adriyatik’te bir liman istemekte ancak bu Avusturya için tehlikelidir.
5. Savaş sırasında Avusturya Sırbistan’a tam bir dostluk göstermiştir ancak Sırbistan’ın şimdiki hareketleri menfaatlerimize aykırıdır.
6. Sırbistan’ın Adriyatik kıyısında bir limana gereksinimi yoktur. Ancak isterse Selanik’i ya da Ege’de başka bir limanı alabilir.

Buna karşı Sırbistan’ın cevabı aynı gizli belgede özetle; *“Sırbistan’ın Türkiye ile savaşta olduğu, Arnavutluk’ta aldıkları yerleri koruyacakları, Sırbistan’ın Rusya’nın etkisinde olmadığı ve savaşta kaybettikleri can ve paranın meyvelerini toplamak istedikleri”* şeklinde sıralanmıştı (B.D., Cilt IX, 176). Balkan Savaşı’nın ilerleyen aylarında Çatalca hattındaki yenişememe durumu devam ettikçe İngilizlerin bölgeye ilgisi de devam etmiştir. 1 Nisan 1913 tarihli bir belgede İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Paris’teki İngiliz Büyükelçisi Bertie’ye şunları yazdı (B.D., Cilt IX , No. 783):

“M. Cambon Rusların Bulgarları barışa zorladığını söyledi ancak Bulgarlar düşmanlıklarını sona erdirmediler. Bulgar Kralı İstanbul’a girmek istiyor. Bulgarlar Çatalca hattını geçerse Ruslar Hristiyanları korumak için İstanbul’a donanma yollayabilir ki bu durumda İngiltere ve Fransa da harekete geçmelidir. M. Cambon Bulgarlar İstanbul’a girerse Avrupa Kongresi toplanması gerektiğini düşünüyor.”

Birkaç gün sonrasındaki Grey ile Petersburg'daki İngiliz Büyükelçisi Buchanon arasındaki başka bir yazışmada (B.D., Cilt IX, No. 807) "*Bulgarların Çatalca hattına hücum etmek üzere oldukları ve İstanbul'un işgali durumunda Rusların İstanbul'a donanma yollayacakları*" bilgisi teyit edilmişti. Bununla birlikte 19 Nisan 1913 tarihli diğer bir gönderide "*Osmanlı Devleti'nin vaziyetin ne derece korkunç olduğunun farkında oldukları*" aktarılmaktaydı (B.D., Cilt IX, No. 864). Aynı belgede "*Bulgarların Ruslar karşı koyduğu halde İstanbul ve Boğazları elde etmeye çalışmasından hareketle Türklerin Bulgarların barış yapıldıktan sonra tekrar saldırmabileceklerinden çekindikleri*" de dile getirilmekteydi.

Anlaşılabacağı üzere Çatalca hattına İngiliz ilgisi İstanbul ve Boğazların geleceği ile ilgili olup, kısmen de bölgede yaşayan Hristiyan halkın güvenliği düşüncesine dayanmaktaydı. Öncesinde Çatalca hattında geriye çekilmekte olan aç ve fanatik askeri birliklerin olası istilasına karşı Hristiyan halkı korunmak için Babıali'ye başvurmuş ve İstanbul'a askeri birlik çıkarmaya planlamışlardı.

Balkan Savaşları sırasında İngiliz gizli belgelerinde öne çıkan bir diğer gelişme ise Selanik'in müttefik kuvvetlerce işgal edilmesi ve sonrasında bu coğrafyaya sahip olmak için Bulgar ve Yunanlılar arasında gerçekleşen güç mücadelesiydi. Selanik'in müttefik kuvvetlerce işgalinden önce Selanik'teki İngiliz Büyükelçisi Lamb, 1 Kasım 1912'de İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lowther'a Selanik limanında Türk ve Yunan deniz kuvvetleri arasında yaşanan angajman sonrasında "*Feth-i Bülend*" isimli Türk gambotunun batırılması olayını aktarmaktaydı (A.D.M., 48283/946). Buna göre saat 23.30 sularında bir Yunan hücumbotu veya destroyerinin körfeze girdiği ve liman dalgakıranında demir atmış vaziyetteki "*Feth-i Bülend*" isimli Türk zırhlı gambotunu torpil ile tahrip ettiği aktarılmaktaydı. Eldeki bulgulara göre 3 torpil ateşlendiği, övgü ile söz edilen mütecavizin tam hız Karaburun'daki istihkâmlara çarptığı ve açık denize geri döndüğü de bildirilmekteydi. Ayrıca olayın meydana getirdiği infial ve sonrasında yaşananlara ilişkin bir takım duyumlar da betimlenmekteydi. Ayrıca girişimin daha çok psikolojik etkileri olduğu şöyle vurgulanmaktaydı:

"Feth-i Bülend" 1870'te inşa edilmiş ancak 1906'da Alsando tersanesi tarafından restore edilmiş eski bir zırhlı sahil güvenlik aracıydı. Türk-İtalyan Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Büyük Burun savunmasını güçlendirmek için silahları söküldü, pratik olarak o zamandan beri demir atmış ve savaş amacıyla tamamen kullanılamaz durumdaydı. Pratik olarak bir demir yığını batırmak için etkili bir unsur risk etmek kendini boş yere tehlikeye atan bir hareket olarak görünmektedir ancak elbette ki büyük bir cesaret örneğidir ve Türk birliklerinin paramparça olan morali üzerinde daha yıkıcı etki yapacağına şüphe yoktur."

Selanik'teki İngiliz Büyükelçisi Lamb'ın de aktardığı üzere savaş amacıyla kullanılamayacak durumdaki bir Türk gambotunun Yunan destroyer tarafından

batırılması işgal güçleri için önemli bir moral motivasyon kaynağı teşkil etmiş ve Selanik'in savunulabilir olduğuna yönelik eğer kaldıysa ufak tefek umutları da beraberinde götürmüştü. Bu gizli belge her an işgal bekleyen Selanik halkının da çaresiz bekleyişini betimlemektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin limandaki bir destroyerini korumaktan dahi aciz olması Selanik'teki Büyük Güçlerin kendi temsilcilerini ve Hristiyan halkı korumak için harekete geçirmişti. Bu doğrultuda Selanik'teki Good Hope Gemisi 8 Kasım 1912'de Selanik'te konsoloslukların korunması ve mültecilerin gemiye bindirilmesine ilişkin aşağıdaki emirleri bildirdi (A.D.M.,553/824):

“Konsolosluğun yardım sinyali yatay biçimde ateşlenmiş kırmızı ışık olacak. Bu sinyal ilgili milletin gemisinden aynı ışıkla cevaplanacak. Konsolosluk muhafızları karaya çıktığında Ana İskele Muhafızları takip edecek ve botlar mülteciler için kıyıda hazır bulundurulacak.

Beyaz Kule ve Olimpos Sarayı arasındaki iskele toplam 500 muhafız tarafından tutulacak (150 Avusturyalı, 200 İngiliz/denizci, 150 İtalyan) her milletin muhafızlarının gücüne göre 3 bölüme ayrılacaklar.

Majestelerinin gemisi Zealandia'nın kaptanı Kaptan Sheppard genel sorumlu olacak.

Tüm botlar kordondan geçişine izin verilen mültecileri gemiye bindirmek üzere iskele adımlarının yanı başında olacak.

Hiçbir suretle kordon kasabaya kadar ilerletilmeyecek, onun görevi yalnızca barışçıl Avrupa toplumunun güvenli bir şekilde gemiye bindirilmesini sağlamaktır.

Mülteciler Avusturya Lloyd gemisine ve eğer gerek olursa dolması haline Fuad'a götürülecek.

Avusturya Lloyd gemisi ile iletişim kurmak için aşağıdaki sinyaller S.K.M.S. kaptanı “K u K Maria Theresa” düzenlenmiştir:

Gemiye Gündüz C.R. ve Gece 5 kırmızı ışık – Botları kıyıya gönder demektir

Gemiden Gündüz D.S. ve Gece 2 beyaz alev – Lütfen yardım edin demektir

Halk ile ateş açmadan baş edilmesi beklenmektedir ki buna yalnızca aşırı gereklilik halinde başvurulmalıdır.

Gerektiğinde K u K Maria Theresa ve Medea iskeleye arama ışıkları yerleştireceklerdir.”

Beklenen oldu ve Selanik düştü. Ancak yukarıdaki hazırlıklara gerek kalmadı çünkü Türkler kenti savaş yapmaksızın teslim etmişlerdi. Selanik'teki Good Hope Gemisi 11 Kasım 1912'de Selanik kentinin Yunan ordusu tarafından işgal edildiğine dair resmi bir bildirim (A.D.M.,550/824) gönderdi. Konuya ilişkin detaylar ise farklı bir gizli belgede şöyle aktarılmaktaydı (A.D.M.,553/824):

“8 Kasım da öğleden sonra Yunan kuvvetleri kasabada ilerlemeye başladığında, Hasan Tahsin Paşanın komuta ettiği Türk kuvvetleri teslim oldu. Kasabanın Yunan ordusu tarafından işgaline ilişkin resmi duyurunun kopyası bu ayın 11indeki

Akdeniz Mektubu No550/824te gönderildi. Bazı Yunan birlikleri kasabaya 9 Kasım'da girdi, Sparta Düğü 10 Kasım'da geldi ve Yunan ordusu kasabada ve çevresinde kamp kurdu.”

Aynı belgede işgal sonrası Türk askerlerinin aç, silahsızlandırılmış ve demoralize oldukları ve subayları tarafından yüzüstü bırakıldıkları aktarılmaktaydı. Selanik'teki Yunanlılar ve Bulgarlar hakkında ise şu bilgiler sunulmaktaydı (A.D.M.,553/824).

“Prens Hazretleri Boris 5.000 Bulgar askeriyle birlikte 11 Kasım'da Selanik'e geldi, 30.000 askerli Bulgar ordusu birkaç mil dışarıda kamp kurdu. Bazı Sırp birlikleri de geldi ama sayıları hakkında tahmin yürütemiyorum. Kasabadaki Yunan askerinin 20.000 civarında kamp halindeki ise 40.000 civarında olduğu söyleniyor. Yunanların kenti Bulgarlar gelmeden işgal etmeleri dolayısıyla Bulgarların hoşnut olmadığı bilgisini aldım. İki millet arasında sıra ve kademe konularında kayda değer düşmanlık bulunmakta bu nedenle ciddi kargaşalar olası görünmekte.”

Selanik'teki bir başka İngiliz gemisi Medea daha detaylı bir bilgi sunmak amacıyla 24 Kasım 1912 tarihinde Selanik'teki genel durumu rapor etmekteydi (A.D.M.,596/824): Buna göre kentin orijinal nüfusunun kabaca 150.000 olduğu ve buna50.000 iç göçmen, 25.000 kişilik Yunanistan'a teslim olan Türk birlikleri, 45.000 kişilik Yunan ordusu ve 40.000 kişilik Bulgar ordusunun eklendiği bildirilmekteydi. Tüm ikamet edenlere başta barınma ve yiyecek sağlandığı ancak durumun hızla bozulduğu ve ayrıca sağlık koşullarının oldukça vahim olduğu aktarılmaktaydı. Bu kapsamda yapılan yardım faaliyetleri ve Türk mahkûmların durumu açıklandıktan sonra Yunan ve Bulgar ordularına ilişkin detaylar da sunulmaktaydı. Ayrıca hastane kapasiteleri ve hastalıklar hakkında da bilgiler verilmekteydi. Ancak aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere kentte bulunan insanların hijyen alışkanlıklarının mevcut sorunları büyüttüğü müşahede edilmektedir:

“Sağlık ve hijyen koşulları, kentte savaştan önceki sağlık durumu bir doğu kentine göre oldukça iyiydi, iyi su tedariki ile birlikte koya tahliye edilen kanalizasyon sistemi vardı. Ekstra 60.000 insan gelmesinden sonra koşullar hızla kötüye gitti. Ne askerlerin ne göçmenlerin hijyen konusunda bir fikri var. Türk mahkûm kampında tuvalet alanı bile yok ve kentte pek çok arka sokak büyük oranda tuvalet olarak kullanılıyor. Bulgar askerlerinin güvensiz olarak bilinen kentin dışındaki dar kuyulardan su içtiği rapor edildi.”

İngiliz gemisi Medea'nın oldukça kapsamlı raporundan da anlaşılacağı üzere aşırı kalabalık hale gelen Selanik'te barınma, yiyecek ve ısınma gibi temel ihtiyaçlar dahi problem haline gelmişti. Bu noktada mülteci konumuna düşen

Müslümanların büyük bir perişanlık yaşadığı anlaşılmakla birlikte hijyen koşulları ve tıbbi hizmetlerin oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla işgalin ilk günlerinde Selanik oldukça büyük sorunlar ile karşı karşıyaydı. 6 Aralık 1912 tarihinde Selanik'teki İngiliz gemisi Medea'nın gönderdiği gizli belgede ise Selanik'teki son durum şöyle rapor edilmişti (A.D.M.,650/824):

“... Kent hala çok kalabalık. Sayıları 40.000i bulan göçmenler temel endişe kaynağı ve bu sorunla yalnızca son birkaç gündür ilgilenilmekte. Uluslararası mültecilere yardım komitesi Selanik'teki İngiliz Kızılhaç yöneticisi Albay Delma Radcliffe başkanlığında kuruldu ve bu komite iyi iş çıkarmaya başladı. Yardım başvurusu için Londra'ya telgraf çekildi ve çiçek salgınuna yol açmak üzere olan aşırı kalabalıklık tehlikesi ile ilgilenmek üzere adımlar atıldı.”

Müttefik güçler işgal ettikleri Selanik'in savunması için derhal hazırlıklara giriştiler. Nitekim savaş hala devam etmekteydi ve tabiatıyla kentte biran önce huzur ve barış ortamı sağlanması gerekmekteydi. Bu kapsamda alınan derhal kentteki mevcut savunma önleminin tespitine girişildi. Konuyla ilişkin 12 Kasım 1912'de Selanik'ten ayrılan gemiye ait aşağıdaki gözlemler iletilmişti (A.D.M.,591/693):

“Anlaşma şartları Türklerin Yunanlılara bırakmadan önce kaledeki silahları kullanılmaz halde teslim etmelerine izin verdiği için Selanik'in yeni sahiplerinin onu korumaya karar vermelidirler, tamamen yeni teçhizatlar sağlanmalıdır. Aşağıdaki bilgi sadece tarihi bir ehemmiyete haizdir. ... (bilumum askeri teçhizat)”

Müttefik güçlerce işgal edilen Selanik'in savunması için alınan önlemlere ilişkin bilgi talep eden İngiliz Kraliyet Deniz Harp Akademisi'nin konunun ehemmiyetine binaen ilgili gelişmeleri takip ettiği anlaşılmaktadır (A.D.M., Kraliyet Deniz Harp Akademisi): *“Amirallik harp personeli, harekât daire başkanı Kraliyet deniz harp akademisi yöneticisi vekil amirale iltifatlarını sunar ve Akdeniz başkomutanı tarafından alınan “Selanik savunması notlarına” eşlik eden bilgilerini yönlendirmesini diler. Bu kapsamda notların ve 2 krokinin bu birliğe gönderilmesi talep edilmektedir.”* 13 Kasım 1912 tarihindeki Başika Körfezindeki İngiliz Good Hope Gemisi Selanik'ten Yunanlıların Fransa bayrağına yönelik bir hakaret olayını rapor etmekteydi (A.D.M.,553/824). Buna göre

“Birkaç gün önce Yunan kuvvetleri Selanik'e geldiler ve Türk kılavuz gemilerini havaya uçurmaya karar verdiler. Mevcut bütün yabancı savaş gemileri komuta subayları ile toplantı yapıldı ve kılavuz gemilerinin Fransız bandıralı olması kararlaştırıldı. ... Ancak 11 Kasım'da öğleden sonra 2 Yunan zırhlı nakliyesi Karaburun'da sahneye çıktı. Fransız kruvazörünün kaptanının verdiği emirler doğrultusunda, kılavuz

gemiler bu gemilere kılavuzluk yapmayı reddettiler. ... kılavuz gemi baş tarafından birkaç atış isabet aldı. Geminin başı rüzgâra çevrildi ... Olayı bana aktardıktan sonra Fransız kaptanı Yunan karargâhına gitti ve Fransız bayrağına hakaret için özür talep etti.”

Aynı belgenin ilerleyen sayfalarında sorunun çözümlenmesine ilişkin şu bilgi yer almaktadır: “*Medea’ dan Sparta Dükünün 13 Kasım da Bruix gemisinde saat 08.30 da halka açık özür merasimi yapılacağına söz verdiğini ve aynı zamanda Fransız Bayrağının Yunanlılar tarafından selamlanacağını bildiren bir telgraf aldım.*” Bahsi geçen özür seremonisine ilişkin detaylar ise 14 Kasım 1912 tarihli aşağıdaki gönderide aktarılmaktaydı (A.D.M.,568/824):

“Saat 08.30’ da Arcadia’ nın kaptanı gemiye geldi ve Bruix’ in kıç güvertesine doluşan bu uluslararası tarafsızların önünde özür diledi. Tam bir seremonyeydi. Arcadia’ nın kaptanı özür dilemez Kaptan Delage kabul ettiğini bildiren bir konuşma yaptı. O zaman Bruix borazancıları borularını çaldılar ve Arcadia 21 pare top atışıyla Fransız bayrağını selamladı. Bruix de Yunan bayrağına 21 pare top atışıyla karşılık vererek selamladı.”

Konuyla ilgili olarak 24 Kasım 1912 tarihinde Selanik’teki İngiliz gemisi Medea gelişmeleri toparlamış ve Selanik’teki gemi kılavuzluğu hizmetlerinin Yunanlılar tarafından yürütülmesine ilişkin bilgiler sunmuştu (A.D.M.,596/824):

“Yunanlılar mayın tarlasının ve Karaburun’ daki sinyal istasyonlarının mülkiyetini aldı. Tarafsız savaş gemilerine ekstra bir önlem olarak tüm kılavuzluk Yunanlılar tarafından yapılmaktadır.”

Selanik’ in işgalinden hemen sonra 13 Kasım 1912’ de Selanik’teki Türk cephaneliğinde bir patlama meydana gelmişti. Patlama sonrasında yaşananlara ilişkin Selanik’teki İngiliz Büyükelçisinden elde edilen bilgiler 24 Kasım 1912 tarihinde Selanik’teki İngiliz gemisi Medea’ nın gönderisinde şu şekilde aktarılmıştı (A.D.M.,596/824):

“Patlama nedeniyle oluşan ürkütücü infilak Türk kalabalığın Bulgar ve Yunan güçlerinin zorba davranışları ve zalimlikleri ile son noktaya ulaşan sönmüş kinini uyandırmaya hizmet etti ve Yunan askerine ateş açıldı. Hemen cevap verdiler kalabalık kahvehaneler yayılım ateşine tutuldu, bu da tarifi imkânsız bir paniğe neden oldu. Yalnızca yaralananlar süngülerle öldürüldü ve asker tamamen kontrolden çıktı. Tam zayıf henüz bilinmiyor ancak bir İngiliz uzak mesafeden 2 Yunan 17 Türk cesedi tespit etmiş. Bu nedenle kazazedelerin sayısının yukarıdaki rakamlardan çok daha fazla olma ihtimali yüksektir. Patlamanın

sesi Regie des Tabacs in yanındaki dar sokaktan aşağı doğru boşanan atların izdihamına da sebep oldu bu sesi Türk süvarisi zanneden Yunan askerleri öyle korktu ki yaylım ateşi üzerine ateş ettiler.”

Bu satırlardan da net biçimde anlaşılacağı üzere daha birkaç gün öncesinde işgalle birlikte bölgede yaşayan Müslümanlara zulüm ve zorbalıklar başlamış ve artarak devam etmişti. Ayrıca bu tür gelişmeler daha sonra da devam etti. 26 Kasım 1912 tarihli bir gizli gönderide Selanik'teki Türk subayların tutuklanmasına aktarılmaktaydı (A.D.M.,650/824). 6 Aralık 1912 tarihinde Selanik'teki İngiliz gemisi Medea Selanik'teki tutuklular ile ilgili olarak şunları kaydetmekteydi: “Geçen hafta boyunca Manastır ve Florina'dan binlerce tutuklu geldi, bunlar müsait olan her gemi ile Yunanistan'a gönderiliyor. 25 Kasımda 500 Türk subayı ve bir kısım sivil aniden Yunan otoritelerince tutuklandı ve Pireye gönderildi. Türklerin kapitülasyon şartlarına sadık kalmadıkları görülmektedir ve Türk askerleri kenti terk etme hakkı elde etmek için göçmen kılığına girmektedir. Bazı Türk subayları fiilen Çatalca'ya gitmişler ve savaşan hatta katılmışlar.”(A.D.M.,650/824) Türk subaylarının tutuklanmasını bildirdikten hemen sonra Türkler için suçlayıcı iddialar ortaya atan bu satırların Yunan zulümlerini rasyonelleştirme çabasında olduğu ifade edilebilir. Selanik'teki İngiliz gemisi Yarmouth'un 18 Aralık 1912 tarihli gönderisinde Selanik'teki mülteciler ilgili durum şöyle aktarılmaktaydı (A.D.M.,724/821):

“İngiliz Kızılhaç Örgütü yarın veya öbür gün boyunca Florina civarından ayrılacak, ancak Albay Radcliffe şuan yaklaşık 8.000 kişi bulunan mülteci kampını yönetmek için kısa süre içinde dönecek. Mültecilerin bazılarını ve iyileşen tutukluları yakın zamanda Anadolu'ya gemiyle göndermeyi öneriyorum.”

Görülebileceği üzere kısa süre içinde 8.000 kişiye çıkan Selanik'teki mülteci kampındaki nüfus yönetilemez bir büyüklüğe ulaşmıştı. Bu doğrultuda çeşitli çözüm önerileri üretilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ancak müteessir hadiseler yalnızca Selanik'te değil farklı yerlerde de zuhur etmekteydi. Selanik'teki İngiliz gemisi Medea 6 Aralık 1912 tarihli gönderisinde Dedeoğaç'taki Müslümanların tutuklanmasına ilişkin şu bilgileri aktarmaktaydı (A.D.M.,650/824):

“Dedeoğaç= Fransız gemisi Jurien de la Graviere 25 Kasımda Dedeoğaç'a gitti ve kaptanı beni telgrafla kentte yaklaşık 300ünü katlettikten sonra tüm Müslümanları tutuklayan komitelerin (düzensiz çeteler) terör estirdiği konusunda bilgilendirdi. Bunu asla onaylamıyorum.”

26Aralık 1912 tarihli bir başka gönderide de savaş sırasında Trakya'da Bulgar çetelerinin yürüttüğü zalimane faaliyetleri konu alınmaktaydı (A.D.M., 89):

“Keşan'ın kuzeyinin işgalinden sonra Bulgar memurları Noasulman (iyi okunmuyor) köylülerinin kalmalarını, tarlalarını

sürmelerini istedi hatta çiftlikleri komitacılarından korumak için askerlerini bıraktı. Ancak sonrakiler yağmalanmış buldukları her köyü yaktı. Fahri Paşa bu müessif olaylardan ötürü özürlerini ilettiler ve çeteleri kontrol etme gücü olmadığını ekledi.”

Mektubun sonunda Türk birliklerinin adaleti hakkında “*tek bir şikâyet dahi duyulmadığının*” altı bilhassa çizilmişti. Anlaşılacağı üzere savaşta karşı karşıya olan Yunanlılar, Bulgarlar ve Türklerin adalet anlayışları oldukça farklı idi. Bu doğrultuda Türkler yalnızca savaş meydanında dövüşürken, Bulgar ve Yunanlılar korunmasız sivil halka zulüm etmekten geri kalmamışlardı. Ancak ne yazık ki Bulgar ve Yunanlıların bu tutumları Büyük Güçlerce görmezden gelinmiştir. Nitekim Carnegie Vakfı tarafından Washington’da 1914’te basılan Balkan Savaşlarının nedenlerini ve bu süreçte yaşananları araştırmak için kurulan uluslararası komisyon raporu da Balkan Savaşları zarfında Türk ve Müslüman halka yönelik sistemli katliamları detaylı bir biçimde ortaya koymuştur (Carnegie Endowment, 1914).İngiltere ise savaş boyunca aşağıdaki alıntidan da anlaşılacağı üzere Müslüman halka karşı işlenen bir dizi şiddet eylemini kabul ederken ısrarla müdahale etmeyi reddetmiş ve politikalarını değiştirmemişlerdir (B.D.,Cilt IX, No. 1009):

“Galip geldiklerinden itibaren müttefiklerin tutumu Türklere her şeyi yapabilecek kadar kötüydü. ... kimse onları denetlemek veya her türlü sempatinin boşa harcanacağı bu insanların gerçek (metinde aynen) yüzünü Avrupa’ya göstermek için bir şey yapmazsa pişman olunacaktır.”

Bilindiği üzere Selanik’in işgali sonrası Yunan ve Bulgar kuvvetleri bu kentte konuşlanmış ve bu bölgeye sahip olmak amacıyla aralarında bir rekabet hâsıl olmuştu. Bu rekabetten mütevellit Selanik’te gergin bir bekleyiş söz konusu idi. Tansiyonun yükseldiği bu kritik döneme ilişkin notlar 14 Kasım 1912 tarihli Başika Körfezindeki İngiliz Good Hope Gemisinin gönderisine yansımıştı (A.D.M.,568/824):

“Selanik’teki dün geceki durum savaş başladığından bu yana her zamankinden daha tehditkârdı. Selanik’te mevcut Bulgar birlikleri Yunanlılarınkine eşit sayıda ve Selanik’in mülkiyetinin hangi ülkeye verileceğine ilişkin nihai düzenlemelere kısa zaman içinde karar verilmezse Bulgar ve Yunanlar arasında çatışma kuvvetle muhtemel görünmektedir.”

17 Kasım 1912 tarihli diğer bir gizli belgede de Selanik’teki Yunan ve Bulgarlar arasındaki mevcut gerginlik konu edinilmekteydi (A.D.M., 568/824). 6 Aralık 1912 tarihinde Selanik’teki İngiliz gemisi Medea’nın gönderdiği gizli belgede de Selanik’te Yunan ve Bulgar arasındaki gerginliğin hayata geçtiği anlar şöyle aktarılmaktaydı (A.D.M., 650/824):

“5 Aralık 1912 Tartışmalı Serez demiryolu sorunu bugün daha ileri bir anlaşmazlığa neden oldu. Yunanlılar demiryolu istasyonunu kontrol ettikleri Selanik'ten 14 km hattı zapt ettiler. Daha büyük bir Bulgar gücü oraya vardı ve Yunanlıları zorla trene soktu ve Selanik'e gönderdi. Daha sonra Yunan otoriteler mevkii geri almak için daha büyük bir birliği trene bindirdi. ... Yunan ve Bulgar orduları arasında bu anlaşmazlık ve kıskançlık gereksiz derecede çok birliğin Selanik bölgesinde bulundurulmasına neden olmaktadır.”

Selanik'te “çiçek hastalığının yaygın olduğunu” bildiren Selanik'teki İngiliz gemisi Yarmouth'un 18 Aralık 1912 tarihli gönderisinde Selanik'teki Yunanlılar ve Bulgarlar arasındaki durum şöyle aktarılmaktaydı (A.D.M., 724/821):

“Kıyıda ki Yunanlılar ve Bulgarlar tarafından kontrol mevcut durum büyük oranda aynı. Aralarında bazı küçük nahoşluklar yaşanırken ciddi bir şey olmadı.”

Selanik'teki İngiliz gemisi Yarmouth'un 26 Aralık 1912 tarihli Gidişat Raporunda Selanik'te Bulgar ve Yunan krallarının görüşmesi aktarılmaktaydı (A.D.M.,9/824):“Selanik'teki duruma ilişkin olarak Bulgar Çarı Ferdinand'ın bu ayın 18inde kenti ziyaret ettiğini ve 20sinde tekrar ayrıldığını rapor ederim. Ziyareti esnasında Yunan Kralı ile görüşti.”6 Aralık 1912 tarihinde Selanik'teki İngiliz gemisi Medea'nın gönderdiği gizli belgede Yunan ve Bulgar birliklerinin Selanik'ten taşınması ve Dedeğaç'a nakledilmeleri hakkında şu bildirimde bulunulmaktaydı (A.D.M.,650/824):“27 Kasımda 17 Yunan nakliyesindeki 12000 Bulgar birliği Selanik'ten Dedeğaç'a gitti. 2-3 Aralıkta 12000 Yunan birliği 17 nakliyede Prevezeye gitti. Her ikisi de Yunan silahlı nakliyeleri ile gitti. Yavaş ve yanlış yürütülen yükleme işlemine ilişkin rapor edilecek bir şey yok, nakliyeler iskelelerin yanı başına yerleştirildi.”11 Aralık 1912 tarihinde Bulgar birliklerinin Selanik'ten taşınması ve Dedeğaç'a nakledilmeleri hakkında Yunan gazetesi haberini bir gizli belge ekinde İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e ileten Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Elliot konuyla ilgili olarak şunları kaydetmekteydi (A.D.M.,52909/197):

“Bulgar birliklerinin Selanik'ten taşınması ve Dedeğaç'a nakledilmeleri övgüye değer bir performans benzemektedir. ... Basında çok fazla yer almamasına rağmen Selanik'ten gemiye bindirilen Yunan birliğinin operasyonların daha şiddetle artacağına şüphe olmayan Epir'e nakledildiği anlaşılıyor.”

Konjonktürel olarak kurulan Balkan İttifakı kendi içerisinde çeşitli sorunlara gebeydi. Bu sorun alanlarından biri olan Selanik için Atina'daki İngiliz büyükelçisi Elliot İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e 9 Aralık 1912'de şunları kaydetmekteydi (B.D., Cilt IX , No. 362):“Yunan Başbakanı Venizelos'a Türkiye'nin parçalanması konusunda müttefikler arasında uzlaşma olup olmadığını

sordum. Bulgarların Edirne'den vazgeçecekleri söylentileri dolaşmakta ki o zaman Selanik önemli bir sorun haline gelecektir. Venizelos Bulgarlardan kuşkulandığını ifade etti." Selanik'in geleceği hakkında İngiliz tutumu ise İngilizlerin Atina Büyükelçisi Elliot'un 24 Aralık 1912 tarihinde Grey'e gönderdiği mektubun satır aralarında gizlidir (A.D.M., 212/55044):

"Aynı düşünce beni Yunanistan'ın Selanik'i alması yönünde nüfuzunuzu kullanmanız için rica etmeye sevk ediyor ki bu durumda Bulgarların ciddi itirazları ile karşı karşıya kalınması muhtemeldir. Yunanlılar lehine olan görüş askeri birlikleri tarafından ele geçirilen yerlerin halklarına karşı daha iyi muamelelerindeki farklılıktır."

Balkan Savaşları sırasında İngiliz gizli belgelerinde öne çıkan bir diğer gelişme ise Yunanlılar ve Türkler arasındaki deniz mücadeleleri idi. Elbette bu mücadele düşman kuvvetlerin denizlerde birbirlerine üstünlük kurması amacıyla yapılmaktaydı. Nitekim Osmanlı donanmasının denizlerde üstünlüğe sahip olamamasından ötürü deniz yoluyla Rumeli'deki savaş alanlarına askeri birlik ve mühimmat sevkiyatı yapamamasının savaşın gidişatını önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir. Bu doğrultuda Ege Denizi'nde ve bilhassa Çanakkale Boğazı civarında gerçekleşen bir takım deniz angajmanlarına ilişkin bilgilerin İngiliz gizli belgelerinde kendine yer bulduğu görülmüştür. Bu kapsamda angajmanlar hakkındaki anlatılar ve basına yansımaları ele alınmıştır. Öncelikli olarak İstanbul'daki İngiliz gemisi Hampshire 14 Aralık 1912 tarihinde Çanakkale Boğazı'nın girişinde Yunan ve Türk kuvvetleri arasında gerçekleşen deniz angajmanını şöyle aktarmaktaydı (A.D.M.,???okunamıyor/824):

"Türk filosu hattın ilerisindeki 2 destroyer dışında diğerleri arka tarafta olacak şekilde Barbaros, Turgut, Mesudiye, Mecidiye, 4 veya 6 destroyer düzende idi, menzile girdiklerinde baş ve iç kısımlarını düşmandan uzakta tuttular. Yunan filosu Averoff, Psara, Spetsai, Hydra ve 6 destroyer sırasındaydı. Bütün Türk gemilerinin ateşi Averoff'un üzerinde yoğunlaştı ve kısa bir süre içerisinde üst güvertesinden kara yoğun dumanlar yükselmeye başladı ... Daha sonra Türkler Çanakkale Boğazı'na döndüler."

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği 16 Aralık 1912 tarihinde Çanakkale Boğazı'nda Yunan ve Türk kuvvetleri arasında gerçekleşen bir diğer deniz angajmanını aktarmaktaydı (A.D.M.,55379/1105):

"Raporda refakatçi destroyerlerle birlikte 4 Türk gemisinin ayın 16 sında sabah 08.20'de Çanakkale Boğazından ayrıldığı ve Averoff, 3 diğer gemi ve 12 destroyerden oluşan Yunan filosu ile bir buçuk saat çarpıştığı belirtilmektedir. Ateş 3200 ile 7550 metreler arasında gerçekleşti ve bu anlatıya göre Averoff 3-4

kez vuruldu. Bu gemiye verilen hasar tam olarak belirlenemedi ancak öndeki 9.2 ve sancak başı omuzluktaki 7.5lik silahlar susturuldu.”

Başka bir gizli belgede 16 Aralık 1912 tarihli deniz angajmanına ilişkin bilgiler şu şekilde aktarılmaktaydı (A.D.M., No: 23):

“Memdomsley” 16 Aralık’ta sabah saat 7’de Çanakkale Boğazı’nın girişinden içerilere doğru harekete geçti ve kılavuz geminin gelmesini beklerken Seddül Bahir kalesi yakınlarında demir attı. 5 büyük ve 3 küçük gemiden oluşan Yunan filosu boğazın girişinin kuzey tarafından görüldü. ... tam sıralarda Türk filosu ortaya çıktı. Türk filosu kaleden yaklaşık 2 mil düşman filosundan yaklaşık 4 mil uzakta pozisyon aldı. ... Türk filosu pozisyon alır almaz ateş açtı ve Yunanlılar şiddetli bir şekilde karşılık verdiler. Büyük Türk gemilerinden biri geride kaldı ve angajmanda yer almadı. Angajman birkaç Yunan gemisi daha geldiğinde ve Türklerin derhal boğazın içine doğru uzaklaştığı sabah 10.30’a kadar sürdü.”

Bu angajmanla ilgili bilgiler Yunan basınına da yansımıştı. Atina’daki İngiliz Büyükelçisi Elliot 31 Aralık 1912 tarihli gönderisinde bunları konu edinmişti ve Averoff’un üstün hızına dikkat çekmekteydi(A.D.M.,55765/215). Bu angajmanla ilgili bilgiler Yunan basınında olduğu gibi İngiliz basınında da yer almıştı. Ancak basında konuya ilişkin pek çok farklı hikâye yer alması üzerine Yunanistan’daki İngiliz Deniz Misyonu Üyesi ve Yunan Ordusu Deniz Mühimmatları Müfettişi K. Gofton Salmond tarafından Times gazetesinin editörüne olayı açıklayan bir mektup gönderildi (A.D.M., K. Gofton Salmond’dan Times gazetesi editörüne). Bunun üzerine Times gazetesinde 4 Ocak 1913 tarihinde aşağıdaki haber yer almıştı (Times, 4 Ocak 1913):

“Güvenilir bir kaynaktan aldığımız bilgilere göre 16sındaki olay sırasında Yunan amiral gemisinin tek isabeti 7.5lik top ile Barbaros’un ortasından vurması ve haznedar kabinini tahrip etmesidir ancak ciddi bir hasar vermemiştir. Türk filosunun Çanakkale Boğazı sığınağına dönmesi üzerine Yunan topçusunun sebep olduğu herhangi bir hasarı kamuoyuna göstermenin oldukça uygunsuz olacağı düşünülerek delik branda ile kapatıldı ve geminin rengine boyandı. ... Diğer taraftan, kömür ihtiyaçları Türk filosunun denizde herhangi bir süre boyunca üstünlük kurmasını imkânsız hale getirmektedir.”

Çanakkale’deki İngiliz Viskonsüllüğü 18 Aralık 1912 tarihinde Çanakkale Boğazı’nda Yunan ve Türk kuvvetleri arasında gerçekleşen bir diğer deniz angajmanını detaylandırmaktaydı (A.D.M., 55107/77):

“Türk filosu sabah saat 8’de demir aldı ve ilişikteki haritada belirtilen pozisyonu aldı. Onlar diğer üçüne 20 dakika sonra katılan Tenedos’la birlikte seyreden Averoff’tan gözlemlenebiliyordu. Yunanlılar derhal ateş açtı Barbaros, Turgut Reis ve Mesudiye cevap verdi. Ateş saat 10’dan 11.20’ye kadar sürdü. Bu arada Türklerin boğaz içlerine doğru çekildiğini görmesi üzerine Yunanlılar Seddül Bahir Kalesi ve Türk gemileri arasına girmeye çalıştı.”

23 Aralık 1912 tarihinde Yunan ve Türk kuvvetleri arasında Ege Denizi’nde gerçekleşen bir diğer deniz angajmanı rapor edilmekteydi (A.D.M.,89). İstanbul’dan Malta’ya 22 Aralık 1912’de hareket eden İngiliz gemisi Hampshire 29 Aralık 1912 tarihinde Çanakkale’de konuşlu gemileri sıraladıktan sonra Türk donanmasına ait aşağıdaki bilgileri sunmaktaydı (A.D.M., 6/824):

“Barbaros – Koramiral veya tümamiral bandıralı (Rüzgâr yoktu ve bayrak, bayrak direğinde asılıydı), Turgut, Mesudiye, Mecidiye, 1 gambot (Peik-i Şevket sınıfı), Tiri-Müjgan – Tümamiral bandıralı, 1 gemi – Bezmi Alem sınıfı, 1 hastane gemisi, 1 römorkör, 1 küçük 2 bacalı gambot (muhtemelen son zamanlarda Fransa’da yapılanlardan biri), 1 mayın gemisi, 3 destroyer ve 3 hücumbot.”

Aynı gizli belgede Çanakkale boğazında devriye gezen Yunan gemilerine ilişkin şu ifadeler yer almaktaydı (A.D.M., 6/824):

“Dışarıda 4 Yunan destroyerine 2 hücumbotuna rastladım. Gökçeada ve Bozcaada arasındaki hatta devriye geziyorlardı. Yunan filosundan birini görür müyüm diye Limni’ye doğru dümen tuttum ancak görünürde yoktu, hava çok açıktı ve muhtemelen Çanakkale Boğazı’ndan 25-30 mil açıklarında Yunan gemisi yoktu.”

Yapılan analizler neticesinde Bulgarların Çatalca hattına dayanması, Selanik’in müttefik kuvvetlerince işgali ve Yunanlılar ve Türkler arasındaki deniz mücadeleleri dışında Ege Denizi’ndeki diğer bazı gelişmelerin de aktarıldığı tespit edilmiştir. 23 Kasım 1912 tarihinde Konsül Vekili Hadkinson İstanbul’daki İngiliz Büyükelçisi Lowther’a Midilli adasındaki Yunan işgalini ayrıntılarıyla birlikte haber vermekteydi (A.D.M., No: 51711/1011’e ek no: 1):

“Bu ayın 21’inde Perşembe günü şafak ağarmadan önce, “Averof, Hydra, Spetsai, Psara, Nea Tentos, Thyellas, Niki, Aspis, Velos, Terax” ve 14 ve 15 numaralı iki hücumbot adada görüldü ve saat 7 civarında limana demir attı. Amiral Comonduros beyaz bayrakla birlikte bir memurunu Türk yetkililerinin saat 11.00’e kadar karar verip adayı koşulsuz şartsız teslim etmeleri talebiyle konağa yolladı. ... tam saat

12.30'da Yunan askerleri halkın gürültülü naraları arasında şehre çıkarma yapmaya başladılar. ... halk işgale çok sevindi. Yunanlılar iyi niyet göstergesi olarak vali ve başkanın evlerinde kalmalarına izin verdi ve koruma için muhafızlar tahsis etti.

25 Kasım 1912 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e Korfu'dan ulaşan Konsül Raymond Yunan adalarındaki aşağıdaki hareketliliği bildirmekteydi (A.D.M., 50140/1):

"400 ila 500 arasında silahlı Giritli'nin dün gece burayı Vallona yönündeki Yunan gambotlarında terk ettiğini bildirmekten onur duyarım."

26 Kasım 1912 tarihinde İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lowther İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e Sakız adasındaki Yunan işgalini ayrıntılarıyla birlikte bildirmekteydi (A.D.M., 55103/1087):

25 Kasım'da Commodore J. Damianos'un komutasındaki Yunan filosu Delagrammatica (unvanı belirtilmemiş) isimli yetkilinin komutasındaki 4.000 kişiyi taşıyan altı nakliye ile birlikte Sakız'a vardı ve adanın teslim edilmesini talep etti. Türkler'in teslim olmayı reddetmesi üzerine Yunan birlikleri 24 Kasım öğleden sonra gemilerinden çıkan ateşle kaplanan kentin iki mil ötesinde Kantari'ye asker çıkarması gerçekleştirdi. Zayıf bir direnişten sonra mutasarrıf (sivil yönetici) ile birlikte Türk birlikleri (2.500) tepelere doğru geri çekildi ve Yunanlıların yerinden çıkarılması imkânsız olarak gördükleri bir pozisyon tuttular.

5 Aralık 1912 tarihinde İstanbul'daki İngiliz gemisi Hampshire'ın Gidişat Raporunda 5 Aralık 1912 tarihinde Hidiv posta gemisi Tevfikiye gemisinin kaptanının Yunanlar tarafından tutuklanması hakkında detaylar aktarılmaktaydı (A.D.M., 700/824). Belgede Yunanlıların tutuklama nedeni İzmir'den Tevfik'in silah taşıdığı rapor edilmesi olduğu belirtilmekteydi ancak bu yönde bir bulguya ulaşılamadığı aktarılmaktaydı. 27 Aralık 1912 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e ulaşan Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Elliot'un mektubu Atina'da resmi bültenlerden derlenen savaş günlüğünü sunmaktaydı (A.D.M., 55117/209). Bu kapsamda Santi Quaranta'ya çıkarılan 3.000 veya 4.000 askerlik bir seferin Yanya müdafilerinin bir kısmını geri çekmeyi amaçlayan sahte bir saldırı olduğu ve başarıya ulaştığı aktarılmaktaydı. Söz konusu durum gönderide "Yunan birliklerinin batıyla irtibatı kesilen Türk birliklerinin güneyden arkasına kaymayı başardığı" şeklinde ifade edilmekteydi.

Daha çok bölgede bulunan Konsüller ile İngilizlere ait savaş gemilerinden elde edilen bu gelişmeler Yunanlıların sahip oldukları donanma vasıtasıyla Osmanlı'ya karşı bir deniz üstünlüğü kurduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu gelişmelerin İngiliz gizli belgelerinde bilhassa ayrıntıları ile birlikte aktarılmış

olması o dönem dünyanın en büyük donanmasına sahip İngiltere'nin denizlerde meydana gelen değişimlere nasıl tepki verdiğini anlamlandırmak açısından önemlidir. Son olarak bu gelişmelerin Balkan Savaşları sonrasındaki barış görüşmelerinde Ege'deki adalar ile ilgili yürütülen diplomatik girişimlerde büyük öneme sahip olduğu gerçeği de hatırdta bulundurulmalıdır.

SONUÇ

XX. Yüzyılın başlangıcında Avrupa kıtasında gerçekleşen ilk büyük savaş olan Balkan Savaşları tarafların paylaşım mücadelesi olduğu kadar Büyük Güçlerin de güçlerini denemesi gibi bir amaca da hizmet etmekte idi. Balkan Savaşları Türklerin Şark Meselesi hedeflerine istinaden Avrupa topraklarından çıkarılması ile birlikte kimin bu boşluğu dolduracağı sorusunu da beraberinde getiriyordu. İngiltere Devleti'nin böylesine büyük bir sorun karşısında ilgisiz kalması düşünülemezdi ve bunun gereği olarak da bölgede çok aktif olduğunun ispatlanması bu çalışmanın temel amaçlarından birisi olmuştur. Bu doğrultuda 1912-1913 yılları arasında gerçekleşen Balkan Savaşları sırasında İngiltere'nin takındığı tutum ve davranışların ayrıntılı bir şekilde ele alınması dönem hakkında yürütülen tarih çalışmalarında işlenmesi gereken bir unsurdur.

Araştırma sonuçları bölgede gerçekleşen her türlü gelişmenin İngilizlerin sadece konsolosluk veya büyükelçilik makamları tarafından değil İngiliz Donanmasına bağlı gemilerin yetkilileri tarafından da gözlemlenerek ilgili kurullara iletilindiğini göstermektedir. Araştırma kapsamında İngiliz askeri yetkililerinin ve sivil diplomatlarının tuttuğu raporlar incelendiğinde ulaşılan nokta XIX. yüzyıla damga vuran büyük emperyal devlet olan İngiltere Devleti'nin 1912-1913 yıllarında yaşanan Balkan Savaşları sırasında tarih boyunca yönetsel ilişki hiç kurmadığı bu topraklara kayıtsız kalmak bir yana, olabildiğince her ayrıntıyı gözlemleyerek ortaya çıkacak sonuçlar hakkında inisiyatif almaya yönelik çok titiz davrandığını görülmektedir. Raporların içerikleri incelendiğinde üst kurullara verilen bilgilere göre, bölgede bulunan İngiliz yetkililerin sivillerin tahliyesi ve İngiliz can-mal güvenliğinin temini gibi gereklilikler halinde bizzat aktif eylem görevleri yürüttükleri gibi, çatışmalarda tarafların sivillere karşı tutumları, deniz çarpışmalarında tarafların can kaybı ve maddi hasarlarının en ince ayrıntılara kadar iletilmesi İngilizlerin savaşın seyri konusunda son derece aktif gözlemlerde bulunduğunu da ispatlar niteliktedir.

Genel bakış açısını teşkil eden İngiliz hükümetinin bölgede yaşayan İngiliz can ve mal güvenliği öncelikli olmak üzere Hıristiyan halkı korumak için aldığı önlemler, müttefiki olan Fransızların kılavuz gemisine bir Yunan gemisinden ateş edilmesi ile yaşanan sorun karşısında neler yapıldığı; Selanik'in Türk kontrolünden çıktıktan sonra şehirde ortaya çıkan sağlık, açlık, barınma gibi sorunlar karşısında ne tarz önlemler alındığı; Bulgarların ele geçirdikleri bölgelerde yaşayan sivil halka yönelik zalimane tutumları ve bunun karşısında Türk kuvvetlerinin tam aksi yönde

adil ve merhametli davranışları; son olarak Türk ve Yunan donanmaları arasında gerçekleşen deniz muharebeleri arasında geçen çatışmalar hakkında olabildiğince ayrıntılı bir şekilde sunulan raporlar İngilizlerin devam etmekte olan savaşa olan üst seviyede ilgilerini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Admiralty Office, ???(okunamıyor) /824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek İstanbul'daki Majestelerinin gemisi Hampshire, 23.12.12
- A.D.M., 48283/946, Lowther'dan Grey'e,13.11.12 no'lu mektuba ek 1 Konsül Generali Lamb'dan Sir G. Lowther'a 01.11.12.
- A.D.M., 50140/1, Raymond'dan Grey'e, 25.11.12, Gizli
- A.D.M., 52909/197, Elliot'tan Grey'e, 11.12.12, Gizli
- A.D.M., 550/824 No'lu Akdeniz Mektubu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Good Hope, 11.11.12
- A.D.M., 55103/1087, Lowther'dan Grey'e, 27.12.12, Gizli
- A.D.M., 55107/77, İngiliz Viskonsüllüğü Çanakkale Boğazı 18 .12.12
- A.D.M., 55117/209, Elliot'tan Grey'e, 27.12.12, Gizli
- A.D.M., 553/824 No'lu Akdeniz Mektubu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Good Hope, 13.11.12
- A.D.M., 55379/1105, İngiliz Büyükelçiliği, Pera ,24 .12.12
- A.D.M., 55765/215. Elliot'tan Grey'e,31.12.12
- A.D.M., 568/824 No'lu Akdeniz Mektubu Başika Körfezindeki Good Hope, 17.11.12
- A.D.M., 568/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek 1 Gidişat Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Medea 14.11.12, No: 64.
- A.D.M., 591/693 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Selanik Savunması Notları, 12.11.12, Gizli
- A.D.M., 596/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Gidişat Raporu İstanbul'daki Majestelerinin gemisi Hampshire 20.11.12.
- A.D.M., 596/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Selanik'te Durum Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Medea 24.11.12, No: 65.
- A.D.M., 6/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek 2 Gidişat Raporu, Malta'daki Majestelerinin gemisi Hampshire, 02.01.13

İngilizlerin Bakış Açısından Balkan Savaşları Sırasındaki Gelişmelerin Değerlendirilmesi /
Levent Yıkıcı

- A.D.M., 650/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Gidişat Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Medea, 06 .12. 12.
- A.D.M., 650/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Gidişat Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Medea, 06.12.12
- A.D.M., 700/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek İstanbul'daki Majestelerinin gemisi Hampshire Gidişat Raporu, 23 .12. 12, Gizli
- A.D.M., 724/821 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Gidişat Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Yarmouth, 18.12. 12, No: 1102/0.
- A.D.M., 724/821 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Gidişat Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Yarmouth, 18.12.12, No: 1102/0.
- A.D.M., 89, İstanbul Konsül Vekili. 26.12.12
- A.D.M., 89, İstanbul'daki Konsül Vekili, 06.01.1913
- A.D.M., 9/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Gidişat Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Yarmouth, 26 .12.12
- A.D.M., Galatz'daki Konsül Vekilinden Grey'e 27.12.12, No: 23'e ek 1 Konsül Vekili Keyser'den Binbaşı Baldwin'e 21.12.12
- A.D.M., K. Gofton Salmond'dan Times gazetesi editörüne, 02.01.1913
- A.D.M., Kraliyet Deniz Harp Akademisi, 30.12.12
- A.D.M., No: 51711/1011'e ek no: 1 Konsül Vekili Hadkinson'dan Lowther'a 23 .11. 12; Lowther'dan Grey'e, 04.12.12, Gizli
- A.D.M., No. 212/55044, Elliot'tan Grey'e, 24.12.12.
- Baysoy, E. (2011). Modernleşme ve jeopolitik ekseninde doğu sorunu, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2011, Sayı 13, s. 43–72.
- British Documents on the Origins of the War 1898-1914: Gooch, G. P. ve Temperley, H. (2016 Baskısı), Yeni Delhi: Facsimile Publisher, 1967.
- B.D., Cilt IX , 126, s. 93. Lowther'dan Grey'e, 4.11.12.
- B.D., Cilt IX , 362, s. 268, Elliot'tan Grey'e, 09.12.12.
- B.D., Cilt IX , 286, s. 209. Nicolson'dan Bax-Ironside'a , 26.11.12.
- B.D., Cilt IX , 783, s. 636. Grey'den Bertie'ye, 01.04.13
- B.D., Cilt IX , 807, s. 655. Buchanan'dan Grey'e, 05.04.13
- B.D., Cilt IX , 864, s. 103 Bax-Ironside'dan Nicolson'a, . 19.4.13.
- B.D., Cilt IX, 1009, Lowther'dan Grey'e, 29.11.12.

- B.D., Cilt IX, 131, s. 100, Bax Ironside'dan Grey'e, 05.11.12.
- B.D., Cilt IX, 147, s. 111. Lowther'dan Grey'e, 07.11.12.
- B.D., Cilt IX, 176, s. 133.Paget'ten Grey'e, 11.11.12.
- B.D., Cilt IX, 561, Lowther'dan Grey'e, 01.11.12.
- B.D., Cilt IX, 579, s. 93, Lowther'dan Grey'e, 4.11.12.
- B.D., Cilt IX, 98, s. 79.Buchanon'dan Grey'e, 2.11.12.
- B.D., No. 92, s. 75. Grey'den Benckendorff'a, 1.11.12.
- Carnegie Endowment for International Peace Division of Intercourse and Education,
(1914)*Report of the International Commission to Inquire into the Causes and
Conduct of the Balkan Wars*, Yayın No: 4, Washington D. C.
- Cengizer, A. (2014). *Adil Hafızanın Işığında, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve
Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu*, İstanbul, Doğan Kitap.
- Fowler, R. D. (1967). *British Attitude Toward the Balkan Muddle 1900-1912*,
Teksas Teknoloji Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Hall, R. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913, 1. Dünya Savaşı'nın Provası*. İstanbul:
Homer Kitabevi.
- Işık, Z. (2011). *19.Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri*, Hitit
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2, s. 45-61.
- Karal, E. Z.(1977). *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu
Basımevi.
- Mckenzie, T. J. (1966). *The foreign policy of Sir Edward Grey: Germany and the
ententes with France and Russia, 1905-1914*, University of Saskatchewan,
Tarih Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Saskatchewan, 1966.
- Okur,M. (2012). *The Times Gazetesine Göre Balkan Savaşları ve İngiltere'nin
Politikası*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII/2, Kış 2012, s.183-197
- Rohde, H. (1932).*Asya İçin Mücadele Şark Meselesi*,(Çev. Nihat), İstanbul, Askeri
Matbaa. Times, 4 Ocak 1913.

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

**1850- 1950 YILLARI ARASINDA SEYAHATNAMELERİN IŞIĞI ALTINDA
DOĞU TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİ**

East Turkestan Cities Between 1850-1950 In The Ligth of Travel Books

Seda YILMAZ VURGUN *

ÖZ

Doğu Türkistan Türklerin en eski yerleşim alanlarından biridir. Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar bölgeye hakim olan Türk devletlerindedir. Doğu Türkistan toprakları Moğolların ardından Çağatay hanlığının sınırlarına dahil olmuş, 1750’de Çin işgali başlamış ve 1862 tarihine kadar sürmüştür. Bu süre içinde Doğu Türkistan’da çok sayıda isyan hareketi olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Yakup Bey, Kaşgar merkez olmak üzere dönemine göre güçlü bir devlet kurmayı başarmıştır. Doğu Türkistan halkı Çin hakimiyetine girdikten sonra her alanda kısıtlanmıştır. Rusya ve İngiltere'nin bölgeye etki etme çabaları durumu daha da karmaşık bir hale sokmuştur. Rusya, Doğu Türkistan'daki Çin hakimiyetinden rahatsızlık duymuş bu nedenle her fırsata bölgeye etki etmeye çalışmıştır. İngiltere ise Hindistan'daki ticari çıkarlarından dolayı Doğu Türkistan ile yakın temas halinde olmuştur.

Bu çalışmada Doğu Türkistan şehirlerindeki idari yapı ve sosyo-kültürel hayat seyahatnameler başta olmak üzere yabancı ve yerli araştırma eserlerin ışığı altında incelenmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın ilk yarısına kadar Doğu Türkistan'ı ziyaret eden seyyahlar şehirlerdeki demografik yapı ve dini hayat hakkında bilgi vermişlerdir. Doğu Türkistan halkının beslenme kültürleri ve eğitim-öğretim yöntemleri seyahatnamelerde üzerinde durulan diğer konulardandır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Çin, Kaşgar, Urumçi, Yarkend.

* Yrd. Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Söğüt Meslek Yüksekokulu, seda.yilmazvurgun@bilecik.edu.tr

ABSTRACT

East Turkestan is one of the oldest settlements of Turks. The Huns, the Gokturks and the Uyghurs are the Turkish states dominated by the region. The lands of East Turkestan were included in the borders of the Chagatai Khanate after the Mongols, and the Chinese occupation began in 1750 and continued until 1862. During this period, there have been many rebellions in East Turkestan. Beginning from the second half of the XIX th century, Yakub Bey established a strong state when he compared the powerful states of the time, including the center of Kashgar. After entered the Chinese domination, the people of East Turkistan was restricted in all field. The efforts of to influence the region of Russia and Britain have made the condition even more complicated. Russia was disturbed by the Chinese dominance in East Turkestan, so every effort was made to influence the region. Britain was in close contact with East Turkestan because of its commercial interests in India.

In this study, the administrative structure and socio-cultural life in East Turkestan cities were examined under the light of foreign and domestic research works, especially travel destinations. From the second half of the XIXth century to the first half of the XXth century, the travelers who visited East Turkistan gave information about the demographic structure and religious life in the cities. Nutrition cultures and education-teaching methods of the people of East Turkestan are other issues that have been discussed in travel books.

Keywords: East Turkestan, China, Kashgar, Urumqi, Yarkend.

Giriş

Doğu Türkistan'ın¹ çevresini saran dağlar ve çöller vasıtası ile doğal sınırları mevcuttur (Bruce, 1907: 4). Tanrı Dağı silsileleri Doğu Türkistan'ı Kuzey Türkistan ve Kuzey Doğu Türkistan olarak ikiye bölmektedir (Kurban, 1992: 5). Bölge Tanrı, Altay ve Karanlık dağları gibi yüksek dağlara sahip olsa da iç ve güney tarafı çöller ile kaplıdır. Sayram ve Buğda iki büyük gölüdür (Taşağıl, 1994: 558).

Doğu Türkistan Hunların ve Göktürk İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yer almıştır. İslamiyet'in kabulünden sonraki süreçte ise Karahanlıların bir kısmı Doğu Türkistan'da bulunuyordu. Doğu Türkistan Moğolların ardından Çağatay hanlığına dahil olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren bölgede "Seyyidiye Hanlığı" kurulmuş, 1678-1755 tarihleri arası "Hocalar Devri" olarak bilinmiştir (Taşağıl, 1994: 558; Kurban, 1995: 13-36). 1754 senesinden itibaren Çinliler bölgeye hakim olmaya başlayarak, Kaşgar, Hami ve Kulca gibi önemli şehirleri işgal etmişlerdir (Hitchins, 2002: 8; Taşağıl, 1994: 558). 1815 yılına kadar yerli beylerin yardımı ile

¹ Doğu Türkistan kuzeyde Rusya, batı'da Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan; güneyde Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Tibet, doğuda; Çin ve Moğolistan ile ortak sınırlara sahiptir.(M.Rıza Bekin, "Doğu Türkistan", **21.yy'da Türk Dünyası Jeopolitiği, Muzaffer Özdağ'a Armağan**, 1.Cilt, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, s. 289)

ciddi muharebelere girmeden Doğu Türkistan'daki egemenliklerini sürdürmüşlerdir (Hayit 2004:138).

Çinlileri Doğu Türkistan'dan tamamen uzaklaştırmak mümkün olmamıştır. 1862 yılında Döngenlerin isyanının ardından Yakup Bey'in bölgeye gelmesi ile Kaşgar, Yarkend ve Tufan şehirleri ele geçirilmiştir (Taşağıl, 1994: 559). Yakup Bey 1865 ve 1870 yılları arasında hem Çinliler hem de Doğu Türkistan'ın bağımsız şehirlerine karşı mücadele etmiştir (Alpargu 2002: 1010; Hayit 2004: 145). Yakup Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini alarak reform hareketlerine girişmiş, İngiltere ve Rusya arasında bir denge politikası izlemiş ve çeşitli anlaşmalar yapmıştır. Yakup Bey'in kurduğu devlet Orta Asya'daki Müslüman devletlerin teker teker işgal edildiği bir dönemde önem arz etmiştir. (Saray 1994: 106-113) 1884 yılına kadar Çin, Doğu Türkistan'ı batı bölgesi olarak yönetmiştir. Çin imparatorunun direktifi ile bu toprakların adı yeni topraklar manasına gelen "Hsin-Çiyang'a" çevrilmiştir (Hayit 2004: 138).

Çinliler Doğu Türkistan'a tamamen hakim olduktan sonra kendilerine direnen insanları öldürmüşler, direnmeyen insanları ise manen yıkarak etkisiz hale getirmeye çalışmışlardı (Saray, 2015: 302-303). Doğu Türkistan'ın bütün şehirlerine Çinli yöneticiler atanmıştır. 1928 yılında Chin Shu-Jen döneminde Çin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntının üstesinden gelebilmek için Doğu Türkistan'da ağır bir sömürü politikası uygulamıştır (Saray 2015: 314-319).

Çin'in uyguladığı sömürü politikası ilk olarak kendini bölgenin yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin tasarrufu açısından göstermiştir. Çinliler bölgeyi işgal ettikten sonra nehirler ve yeraltı sularından halkın faydalanmasına izin vermemiştir. Bu durumda bölgedeki verimin düşmesine ve ekonominin gerilemesine neden olmuştu (Saray, 1998:13).

Doğu Türkistan topraklarında gerçekleşen Çin'in sömürü politikası bölge halkının sayısının azaltılması noktasında da devam etmiştir. Bölgenin nüfusunun % 96'sı Kazaklar ve Kırgızlardan geri kalanı ise yerleşik Türkler den oluşmaktayken (Buğra 1952: 5-6) nüfus oranı Çin'in iskan politikası ile zamanla değişmiş ve Çinliler bölgenin asli unsuru haline gelmeye başlamıştır (Kaşgarlı 2011:19).

Çin zulmünün her geçen gün artarak devam etmesi Doğu Türkistan halkının Kumul, Turfan ve Hoten gibi önemli şehirlerde ayaklanmasına neden olmuştur. (Buğra, 1952: 29-33) Doğu Türkistanlılar Çin işgalinden kurtulmak için her fırsatta harekete geçmiştir. 1933'de Kaşgar'da kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti Rus-Çin işbirliği neticesinde yıkılmıştır (Kaşgarlı 2011: 15; Benson, 1990: 3; İnanet, 2010: 16). 1994 yılında İli bölgesinde kurulan ikinci cumhuriyet ise Çin Halk Kurtuluş Ordusunun Doğu Türkistan'ı işgal etmesi ile 1949 yılında son bulmuştur (Asena 2009: 300; Kafalı, 1995:18; Kul, 2009: 29).

Bölgenin Çin açısından geçmişte teşkil ettiği etki günümüzde artarak devam etmektedir. Çin'in ilişkilerini diğer devletlere sınırı olması nedeni ile Doğu Türkistan üzerinden geliştirmeye çalışmaktadır. Bölge Çin'in Orta Asya'ya açılan

kapısı ve güvenliği açısından tampon bölge durumundadır. Bu nedenle Çin, bölgenin jeopolitik hassasiyetini dikkate alarak, her dönemde bölgenin güvenliğini ve ekonomik çıkarını sağlamaya çalışmaktadır (Demirağ 2014: 231).

DOĞU TÜRKİSTAN

Doğu Türkistan halkı genel itibari ile orta boylu elmacık kemikleri çıkık insanlardı. Ancak zamanla ırksal karışımın bir neticesi olarak Doğu Türkistan'ın güneyinde Tacikler gibi uzun boylu insanlar görülmeye başlamıştı. Doğu Türkistan halkının yaşadığı bölge kendileri için ayrı bir önem taşıdığından Kaşgarlı, Yarkendli gibi isimler ile adlandırılırlardı (Winches, 2008:74).

Aksu, Kaşgar, Urumçi, Yarkend, Turfan, Kulca, Hami, Hoten Doğu Türkistan'ın önemli şehirlerindedir. XIX. yüzyılda Doğu Türkistan şehirleri düşmana karşı savunmayı güçlendirmek amacı ile surlarla çevrelenmişti. Her şehrin içinde bulunan küçük kale bölgenin güvenliği için önem teşkil ederdi (Teichman: 123). Çin işgali ardından şehirler Çinlilerin ve yerli halkın yaşadığı alanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bölgenin coğrafi şartlarına uygun olarak Batı Türkistan'da olduğu gibi evler topraktan yapılmıştı (Kolesnikov, 2010: 74; Olufsen, 1911: 295).

1-Kaşgar

Çinlilerin ha-shi-ha-rh dediği şehrin (Yıldırım 2013: 463) güneyinde Karakunlun Dağı, kuzeyinde Tanrı Dağları, batısında Pamir yaylası ve doğusunda ise Taklamakan çölü bulunur. Kaşgar adı Uygur dilinde yeşim taşı anlamına gelen Kaştaş'dan gelmiştir.² Satuk Buğra Han tarafından İslam ile tanıştırılmış ve ardından hem siyasi hem de kültürel açıdan önemli olmuştur (Çelik, 2013: 41). XV. yüzyılda Moğollar Kaşgar'ı ele geçirerek Müslümanlaşma sürecini kesintiye uğratmışlardır (Kolesnikov, 2010; 5).

XIX. yüzyılda bölgede çok sayıda Kırgız ve Kazak yaşamaktadır. Hunların soyundan gelen Kırgızlar ve Kazaklar iyi savaşçıdır ve kolay kontrol edilemezlerdi (Teichman: 139). Kazaklar renk renk atlas ve su geçirmeyen yağmurluk türü giysileri Buhara'ya satarlardı (Çelebi, 2014: 44-45). Kaşgar'da bir dağda yaşayan Kalmuklular ise konar-göçer bir hayat sürer beylerine "Kaşga" denirdi. Ölülerini Yakutlar (Seroşevsky, 2007: 205) gibi toprağa değil "Taut" ile yüksek ağaçlara koydukları ileri sürülürdü (Çelebi, 2014: 44-45). Uygurlar Kaşgar şehrinin nüfusunu teşkil eden diğer etnik guruptur. Şehir'de Çinliler ise nadir görülürdü (Teichman: 137).

XIX yüzyılın ikinci yarısında nüfusu 16.000 hane olan Kaşgar 11 metre yüksekliğinde balçık bir sura sahipti (Çelik, 2013: 41). İpek yolunun en eski ve en

² <http://www.dunyabulteni.net/haber/295309/dogu-turkistanin-tarihi-sehri-kaşgar-ve-iydgah-camii>(10. 05. 2017).

mühim noktalarından biri olan şehir (Asena 2009: 408) çeşitli kasabalara ve vadilere bölünmüştü. (Bruce, 1907: 5). Kaşgar zengin vahaları ve sahip olduğu güzel manzaralar ile Doğu Türkistan'ın kalbiydi (Teichman: 137-139).

Çinliler ve Müslümanların yerleşim yerleri farklıydı (Kolesnikov, 2010: 75-78). Çin hakimiyeti altındaki Kaşgar'a, Mançu ve Çinli yöneticiler için yeni bir şehir kurulmuştu. Böylece yönetici tabaka ve halk arasındaki bağlantı koparılmıştı. Türklerin ve Mançuların gerekli olmadığı sürece birbirlerinin şehrine girmeleri yasaklanmıştı (Erculasin, 2013: 111-112).

Doğu Türkistan pazarları kalabalık olması ile dikkat çekmişti. Pazarlar şehrin nüfus potansiyelini yansıtır. Pazarlar da gür sakalı çok sayıda Türk göze çarpardı. Doğuya doğru gidildikçe Tatarları andıran yüzlerin sayısı azalırken Persi özellik gösteren insanların sayısı artardı (Teichman: 137). Yöre halkı için pazarlar toplanarak haberler alınan ve zevklerine göre bir takım faaliyetler gerçekleştirildikleri alanlardı. Aytaga ve Çarsu olarak adlandırılan iki büyük pazarı vardı. Kaşgar ticari açıdan önemli bir nokta idi. Ruslar mallarını ilk olarak Kaşgar'a getirerek buradan diğer şehirlere aktarırdı.

Kaşgar şehrinin ülkeler açısından değeri farklılık göstermekteydi. Kaşgar; Çin için uca bir köşeydi. Çin, Doğu Türkistan'daki ticaretin gelişmesine önem vermemişti. Çin'in bu tutumundan dolayı Doğu Türkistan ile Çin arasındaki ticari bağlantı kesilme noktasına gelmişti. Çin malları ve Çin dükkanları Doğu Türkistan'daki Çinlilere hizmet etmek için mevcut olmuştu. Kaşgar, Rusya açısından ise bir ticaret merkeziydi. Rusya ile Türkistan arasında uzun yıllar dan beri var olan ticari ilişkiden dolayı Doğu Türkistan'daki Rus malları fazlaydı (Kolesnikov, 2010: 98,101). Bölge İngilizlerin siyasi faaliyetlerinin gözlemlenmesi açısından da ayrı bir öneme sahipti.

Kaşgar'da Müslümanlar imkanlar dahilinde dini vecibelerini yerine getirmeye çalışırlardı. Afak hocanın mezarı Kaşgar halkı için ayrı bir öneme sahiptir. Kaşgarlılar önemli günlerde ve bir sıkıntılar olduğunda ilk ziyaret ettikleri yerd (Kemal, 1996: 120). Ramazan ayı Kaşgar'da heyecanlı bir şekilde beklenirdi. Bir ay evvel bütün evler temizlenir, yeni elbiseler giyilirdi. Ramazan geceleri Kaşgar'ın "Iydgah" adı verilen meydanı çok kalabalık olur, burada çeşitli oyunlar sergilenirdi. Bir küme halinde toplanan esnaflar çözülmesi güç siyasi meseleleri tartışırlardı. Erkekler Ramazan'ın ilk gününden başlayarak Durga Bey sarayı önündeki bir semaverhanede toplanır, saz nameleri arasında savuru beklerlerdi. Sabah namazına gitmeyenler hoş karşılanmazdı. Bayram günü Yakup Bey'in yaptırdığı Iydgah Cami kalabalık olurdu. Namazdan sonra kız ve erkek çocukları büyükleri ile bayramlaşırdı. Bayramlarda kız çocukları kırmızı renk elbiseler giyerlerdi. (Kemal, 1996: 110-117).

Ziyafet ve bayramlarda pilav hazırlanırdı. Kaşgar halkı ete tel şehriye biber, defne yaprağı ve karanfil eklenerek hazırlanan "yel kazan" çorbasını

Çinlilerden öğrenmişlerdi. Ancak yel kazan zenginlerin yiyeceği bir yemektir. Pelte de halkın öğrendiği diğer bir Çin yemeği idi (Kuropatkin, 2016: 55).

2-Yarkend

Yarkend hanlığının başkenti olan şehir Yarkend nehri üzerinde kurulmuştur ve önemli bir ticaret merkezidir (Bosworth, 2002: 286; Çelik, 2013: 38). Yarkend şehri yeteri kadar yağmur alamadığı için tarım için elverişli değildir. Bitki örtüsü akarsular boyunca uzanmaktadır. Tarım yapabilmek için sulama kanalları kullanılmıştır. Kanallar ile su kasabalar ve köylere getirilmektedir (Curch, 1901: 30).

Yarkend Türkistan şehirleri arasında en büyüklerinden biridir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Yarkend'de bir garnizon ve gösterişli bir Ortodoks kilisesi mevcuttur. Şehirde balta girmemiş ormanlık alanlar ve çok uzun çimenler göze çarpardı (Wood, 1910: 180). Şehirde dikkat çeken diğer bir durumda Yarkend nehrinin üç ay boyunca üstünden arabaların geçebilmesine müsaade eden bir buz tabakası ile kaplı olmasıydı. (Kolesnikov, 2010: 66).

XIX.yüzyıl da Yarkend pazarı dar, kirlili ve karanlıktır (Daisy, 1901: 132-135). Registan olarak adlandırılan cami en önemli yapılarından biridir. Yarkend şehrinde 32.000'e yakın ev bulunmaktadır. Yarkend'deki evler düz çatılı, pencerelerinde kapatmak için kanatların olduğu gelişmiş güzel çamurla sıvalanmış evlerdir.

Badahşanlılar ile Andicanlıların oturduğu Urdaaldı ve Sokakul en gözde mahalleleridir. Hintlilerinde kendine özgü mahalleleri bulunmaktadır. Kentte esir ticareti yapan Keşmirliler ve paralı işçi olarak çalışan Tibetliler mevcuttur. Çatrar ve Vahan adlı kenar mahallelerde ise serbest bırakılan esirler olan "rofizler" yer almaktadır. Çinlilerin yaşadığı Yeni Hisar şehrinde ise 1500 kişinin yaklaşık 500'ü asker olup, tüccarlar, memurlar, sanatçılar ve az miktarda yerliler mevcuttur (Kolesnikov, 2010: 78-79).

Yarkend'de Çin'in protokol usulleri de seyyahların dikkatini çekmiştir. Yarkend'de 1890'lı yıllarda Çin'in resmi temsilcisi Chow-Kuandı. Chow-Kuan'ın misafirlerini bir odaya alır ve onlara alçak küçük bir masada çay ikram ederdi. Özel misafirlerin olduğu akşamlarda Chow-Kuan yemek verir 30' dan fazla yemek masada mevcut olurdu. Masayı erkenden terk etmek geleneklere aykırı olup bardaklar boşaldıkça içecek doldurulurdu.

Çinli yöneticilerin resmi kabullerinin yanında suçluların yargılama usulleri de önemlidir. Müslümanlar hafif bir suç işlediklerinde dahi çok ağır bir şekilde cezalandırılırlardı. Suçlu bulduklarında vücutlarına kızgın demirler basılır kırbaçlanır ve boyunlarına zincir takılarak meydanlarda dolaştırılırlardı (Kemal, 1996: 189). Müslümanların ceza sisteminde ise suçu kesinleşmiş bir adam önce yere oturularak ifadesi alınır ardından suçlu başı aşağıda bir şekilde iki kişi tarafından tutularak bilek ile diz kapağı arasına vurularak cezalandırıldı (Daisy 1901: 132-138).

XX. yüzyılın başlarında ise şehirdeki posta istasyonun duvarlarında Amerikan kazı makinelerinin resimleri asılı olması ise bölgedeki değişen dengeleri göstermesi açısından önemlidir (Wood, 1910: 182).

3-Urumçi

Doğu Türkistan'ın kuzey doğusunda bulunan şehir tarihi süreç içinde değişim göstermiştir.³ Urumçi'de caddeler tozlu kirli ve çamurluydu. Kış aylarında kar fırtınaları, çok soğuk rüzgarlar esardi. Evlerin çatılarında yoğun bir şekilde kar birikirdi (Bruce, 1907: 5). Urumçi'nin dışındaki buz gibi akarsularda soğğun artmasına etki ederdi (Teichman:118-119). Urumçi'de kömür madenlerinin bulunması soğğu bir nebze olsa hafifletirdi. Kömür hükümetin izni ile halka uzuca satılır, böylece halk donmakta kurtulurdu (Kemal, 1996: 186-187).

Urumçi kuzeyden güneye üç kasabadan oluşurdu. En kuzeydeki kasaba Çin kasabasıdır burada resmi daireleri ve dükkanlar bulunurdu. İkinci kasaba Müslüman kasabası olup burada ise Tatarların ve Türklerin pazarları faaliyet gösterirdi. En güneydeki kasabada ise Rus etkisinin hakim olduğu dükkanlar ve evlerin olduğu bir kasabaydı (Teichman: 103, 118-119).

Çinlilerin ikamet ettiği alan iki kilometrelik surlar ile çevriliydi. Çinliler bu surların içerisinde sıkışık kalmışlardır. Müslüman kasabasında ise kapılar akşam kapatılır sabah açılırdı. Çinlilerin yaşadığı ve Rus etkisinin olduğu kasabalarda ise bu şekilde bir uygulama mevcut değildir (Kemal, 1996: 187).

Urumçi şehri Çin yönetiminin bölgedeki merkezi durumundadır. Çin'in askeri namı "Can Cun", milli namı ise "Du Du" olan genel valisi buradan Doğu Türkistan'ı keyfi bir şekilde idare ederdi. Türkler, Çin'in keyfi idaresinden memnun değildi (Kemal, 1996: 189).

Doğu Türkistan ile ilgili İngiliz Seyyah Eric Teichman'ın⁴ verdiği bilgiler bölgedeki güç dengesinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Teichman yeni rejim ile bağlantı kurmak Britanya ve Hindistan ticaretinin geliştirilmesi için alınacak adımlar ile ilgili Doğu Türkistan'a yollanmıştır (Teichman: 20-21). Seyyah XX. yüzyılın ilk yarısında Çin ile İngiltere arasındaki ilişkilerin hiç olmadığı kadar iyi olduğunu iddia etmiştir. Seyyah Sincan'daki çoğu Hindistan İngiliz'inin, Afganlılar, Ruslar, Almanlar ve Persler den daha çok hakka sahip olduğunu belirtmiştir. Urumçi'de resmi bir ziyafete katılan Teichman'ın Rus usulü bir yemek yemesi dikkatini çekmiştir. Akşam yemeğinden sonra hatip İngilizce Rusça, Türkçe ve Çince'den aynı cümlenin farklı dillerden çevirisinden oluşan bir gösteri sergilemiş ancak bu gösteri bir çok dile çevrildiğinden çok uzun sürmüştür (Teichman: 107-110).

³ <http://akademikperspektif.com/dogu-turkistan-cin-harita/> (08. 04. 2017).

⁴ Teichman 1884 yılında İngiltere de doğdu. İngiliz diplomat ve seyyahdır. Orta Asya ve Çin arasında 1917 ve 1943 yılları arasında seyahat etti. 1943 yılında son seyahatinden döndükten 2 hafta sonra öldürüldü.

Çinlilerin düzenlediği resmi kutlamalarda Tatarlar, Moğollar, Türkler, Ruslar ve Çinliler olurdu. Akşam yemeğinde Rus havyarı ve balığından oluşan yemek sunulurdu (Teichman: 21). XX. yy'ın başlarında Rusya, Çin'in Doğu Türkistan üzerindeki etkisinden rahatsız olmaya başlamış ve her fırsatta Doğu Türkistan işlerine karışmaya çalışmıştır. Ruslar bölgede etkin olmak amacı ile bir çok faaliyet gerçekleştirmiştir (Buğra 1952: 33). Bu kapsamda Rus propagandasının yapıldığı filmler bölgede gösterilmiştir.

Çin de bölgedeki etkinliğini artırmak adına bir dizi faaliyette bulunmuştur. Bu çerçevede Doğu Türkistan'da British Marconi Company adlı şirket Çin tarafından satın alınmış ve Urga, Urumçi ve Kaşgar'da yüksek güç istasyonları kurulmuştu. Urga 1920'ye kadar faaliyet gösterememiştir. Kaşgar ve Urumçi lokal otoriteler tarafından çalıştırılmıştır (Teichman: 112-113).

4- Turfan

Tarım Havzasının kuzey doğusunda bulunan şehir en eski yerleşim yerlerindedir. (Çelik, 2013: 53). Çinliler Turfan'a "Kuang-An-Ch" ismini vermiştir. (Yıldırım, 201: 445) "Turfan" Türkistanlıların dilinde Mesken anlamına gelirdi (Yıldırım, 201: 441, 445). 160'm deniz seviyesinin altında olan şehir Uygur Türklerinin buralara gelip yerleşmeleri sonucunda gelişerek bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Sami, Hind dinleri Maniheizm, Budizm, Zerdüştlük gibi dinlere ait çok sayıda mabet şehirde yapılmıştır (Gömeç, 2015: 150; Kitapçı, 2004: 106).

Turfanda Uygurlar, az sayıda Çinliler ve Döngenler mevcuttur. Çinli yönetim küçük bir kalede yaşamaktadır. Ticaret ise Uygurların ikamet ettiği alanda yoğunur. Turfan diğer Türkistan şehirleri gibi tipik bir Türk şehri olup Türk motifleri evler, camiler ve pazarlarda kendini gösterirdi. Ancak yinede Çin etkisi şehrin mimari yapısında hissedilirdi (Teichman: 123). Çin işgalinin ardından Urumçi'nin ön plana çıkması ile siyasi açıdan Turfan arka planda kalmıştır. Ancak şehir ticari bir merkez olma noktasında etkisini sürdürmeye devam etmiştir (Kolesnikov, 2010: 83-84).

Mançu Hanedanlığının hüküm sürdüğü 1879-1898 yıllar arasında şehir yıkılmıştır. Çinliler tarafından şehrin kalıntıları üzerine yeni bir yerleşim yeri kurulmuş olsa da Türkler tarafından şehrin batısında kurulan mahalleye yine Turfan denilmiştir (Taşağıl, 1994: 416).

Turfan şehri bölgenin en verimli alanlarından biridir. Çok yağmur yağmaz ancak sulama kanalları ile bölge canlandırılırdı (Teichman: 121). Turfan vahalarına dağlardan gelen suyun buharlaşmasını engellemek için yeraltı vahaları yapılmıştır (Frye, 2009: 176). Meyve, pamuk ve mısır başlıca ürünleridir (Teichman: 121). Turfan'da en çok ihraç edilen tarım ürünü pamuk ardından meyvedir. Pamuğu temizlemek için 12 fabrika bölgede faaliyet göstermiştir (Kolesnikov, 2010: 83). Üzümler Doğu Türkistan'ın tamamında çok lezzetlidir (Gömeç 2012; 127). Ancak Turfan'ın üzümü ve kavunun ayrı bir yeri vardır (Kurban, 1992: 5).

Turfan'da göze çarpan diğer bir nokta ise kalıntılardır. Çin yönetimi arkeolojik araştırmalar için izin vermemektedir. Kalıntılarda ve mezarlarda Budizm'in günümüzde mevcut olamayan simgeleri göze çarpmaktadır (Teichman: 121-122). XX. yüzyılda seyyahların eserlerinde dile getirdiği bu kalıntılarda yapılan çalışmalar sonucunda Türkçe, Uygurca çok sayıda mektup antlaşma ve de Budizm ve Manihaizm ile ilgili çok sayıda arşiv belgesi elde edilmiştir (Kitapçı, 2004:112-113).

5-Aksu

Çin kaynaklarında Wen-su diye anılmaktadır. Aksu kelimesi olarak "diri su", "aksın" manasında kullanılmaktadır. Kaşgar ve Yarkend nehirleri Aksu'nun güneyine varıp, burada Aksu nehri ile birleşirlerdi. Bir zamanlar bölgede su baskını olmuş ve şehir selden korunmak için yüksek bir yerde kurulmuştur. (Yıldırım, 2016:180) Şehir Aksu nehri ile Toşan nehrinin birleştiği vahaya Muzart geçidi yolu üzerindedir.

XIX. yüzyılda şehir dört hanelik bir sur içinde bulunmaktaydı (Çelik, 2013: 46-47). Aksu da Kazaklar, Kalmuklular, Kızıllar ve Rus Kossakları yaşarlardı. Kalmuklar Budist olup dominant bir ırktır. Saç örgüleri ile göze çarpan Kalmuklular neşeli ve meraklı insanlardır. Türkçe ve az miktarda Rusça bilirlerdi. Kalmuklular şehir inşası konusunda da çok mahir insanlardı. Çok kısa sürede surlar inşa eder ve mahaller, pazarlar gibi mimari yapılar yapabilirlerdi. Kazaklar Mongol bir karakteristiğe sahipti (Curch, 1901: 58-59).

Aksu'da çok sayıda kanal mevcut olup kanallar bir ayak boyu derinliğindeydi. Nehrin kaynağı derin ve girdaplıdır. Aksu da nehrin üstünde bir köprü mevcuttu. Köprü kalastan yapıldığı için üstünden geçmek son derece zordu. Sürekli sallanır ve ağır yük kaldıramaz insanlar üstünden geçerken sıkıntı yaşarlardı. Mevcut su kanallarının kuruması sonucunda bazı yerleşim yerleri boş kalmıştır. Old-Chilian adlı yerleşim yeri bunlardan biriydi (Teichman: 142-143).

6-Kulca

Kulca şehrinde Tarançalar yaşamaktadır. Tarança kelimesi "darı eken" veya "çiftçi" manasına gelen "Taran" sözcüğünden türemiştir. Tarançalar İli'nin iki yakasındaki nehirler ve kanallara yerleştirilmişlerdi. Çinliler Tarançalardan vergi, savaş zamanında ek hububat ve at alırlardı. Tarançalılar kendi yöneticileri tarafından yönetiliyorlarsa da Çin'e hizmet eden bir politika uygulamaktaydılar. Tarançalıların yerleşim yerlerinde bir imam ve molla bulunmaktadır. Tarançalılar eski Uygur dilini konuşurlardı (Schuyler, 2007: 505). Bölgede yaşayan Türk nüfusu ile Türkçe'nin farklı lehçeleri ile anlaşılırlardı.

Çinliler Doğu Türkistan'ı kültürel alanda geri bırakmayı hedeflediklerinden zeki ve yetenekli olan halk, düşünce yapısının gelişmesine engel olan ve az bilgi veren bir eğitim sistemine tabi tutulmuştur (Winches, 2008: 74). Bölgeye girişlerin ciddi kontrol altında tutulduğu Doğu Türkistan dış dünya ile bağlantılarını koparmış

ve zamanla kendi tarihleri ve kültürlerine karşı ilgisizlik artmıştı (Beckwith, 2011: 222). Çinlilerin Doğu Türkistan'da açtığı okullara Kırgızlar ve Tarançalılar ilgi göstermezken, Kaşgarlılar tercüman olma isteği ile Çince'ye ilgi göstermişlerdi (Kolesnikov, 2010: 115).

Kulca özellikle Yakup Bey zamanında tanınmıştır. Rusya'ya ait bir garnizona ev sahipliği yapmıştır (Bruce 1907: 5). Kulca, Rusya ve Çin arasındaki ticaret hacmini korumaya devam etmiştir. 1850'lerde Çin'e karşı yapılan isyanın sonucunda tarım hacmi azalmış, ağaçlar kesilmiş ve sulama sistemi tahrip olmuştur. Evler çatısız yıkıntılar halinde dönüşmüştür (Curch, 1901: 134-135).

7-Hami

Coğrafi olarak Türkistan'ın en doğu ucunda olan Hami şehri⁵ halkı Moğollar ve Türkistan'ın yerli halkları ile karışmış Uygurlardan oluşmaktadır. Dış görünüş olarak Hamililer Tatarlara benzemekle beraber kendilerini "Tarançalar" olarak adlandırdıkları (Kolesnikov, 2010: 112).

Hami şehri XIX. yüzyılın ikinci yarısında Çin'in iç bölgelerinden gelen kervanların geçtiği sırada canlanan bir kent olmuştur. Hami bütün pazarların olduğu ve ticaretin yapıldığı Sinçen; Çin idarecilerinin ve bir de garnizonunun bulunduğu Layoçen ve emirin sarayının ve hizmetlerinin bulunduğu Huyçen olarak 3 'e ayrılmıştır (Kolesnikov, 2010: 83).

XX. yüzyıla gelindiğinde Hami şehrinin üç tarafı duvarlar ile çevriliydi. (Teichman, 106-107). Çinliler ve döngenler arasındaki mücadelenin bir sonucu olarak şehirde çok sayıda kalıntı göze çarpıyordu (Teichman: 83-87).

Hami şehrini 1913 yılında ziyaret eden Habibzade Ahmet Kemal⁶ şehrin imamı Hoca Numan Kari ile tanışmıştır. Numan Kari Çin'in baskıcı politikasına rağmen eğitim ve öğretim gibi temel bir hakkın ellerinden alınamayacağını belirterek bu kapsamda Ahmet Kemal'den mekteplerde okutulması için program hazırlamasını rica etmiştir. Hami halkı Çin'in baskıcı politikasından başını kaldırmadığından dolayı İmam Hoca Numan Kari eğitim programı açısından kendine taraftar bulamamıştır (Kemal, 1996: 217).

8-Hoten

Çin kaynaklarında Hunlar devrinden başlayarak uzunca bir süre Yü-t'ien olarak adlandırılmıştır (Yıldırım, 2016: 229). Hoten şehri konum olarak Doğu Türkistan'ın güneyinde olup eski devirlerden beri yeşim taşları ile tanınmıştır.⁷

⁵ Taşağıl, "Türkistan Şehirlerinin 630-680 Yılları Arası", (12. 06. 2017).

⁶ Habibzade Ahmet Kemal Çin hakimiyeti altındaki Doğu Türkistan halkının dünyaya kapalı halini fark ederek onları bilinçlendirmek için bölgeye bir seyahat düzenlemiştir. (Kemal, 1996: 8).

⁷ Taşağıl, "Türkistan Şehirlerinin 630-680 Yılları Arası", (12. 06. 2017).

Hoten çok yağış alan arazisi taşlık ve kumlu olan bir bölgedir. Şehrin toprakları oldukça bereketlidir (Yıldırım, 2016: 233).

Hoten, Göktürkler devrinde bir Türk şehri olmuş ve Uygur devletinin yıkılması ile gelen Uygur Türklerinin etkisi ile iyice Türkleşerek önemli bir yerleşim yeri olmuştur (Kitapçı, 113-114). XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise şehrin sınırları genişlemiş Hoten'e Kara Kaş, Yorung Kaş, Cırla, Tak, Keriye gibi yerleşim yerleri bağlanmıştır.

XIX. yüzyılda arsaların etrafı beyaz gül, deniz cehrisi ve çalılar ile çevrilidir. Tarlaların arasına armut, ayva ve elma gibi meyve ağaçları dikilidir (Kolesnikov, 2010: 73). Şehir yerlilerin ve Çinlilerin oturduğu iki kısımdan oluşmaktadır. Yerlilerin yaşadığı alanda içinde sekiz adet kervansaray bulunmaktadır. Şehirde mevcut olan 18.000 ev gösterişsiz ve tek katlıdır. Hoten'deki cami büyüklük ve güzelliği ile ön plana çıkmaktadır. Çinlilerin yaşadığı kısım da ise nüfus azdır. Pazarı yerli halkın pazarlarına göre daha düzenli ve temizdir (Kolesnikov, 2010: 85-86).

Çinliler, Yakup Bey'in Kaşgar devletini kurmasında önce Hoten'den büyük gayret sarf ederek altın ve gümüş çıkartmıştır. Altın madenleri Hoten şehrinde XIX. yüzyılın sonuna doğru bir azalma göstermiş olsa da Hoten hükümdarlarının gelirlerini artırmıştır (Kuropatkin, 2016: 52).

Hoten XX. yüzyıla kadar Doğu Türkistan'ın en önemli kültür merkezlerinden olmuştur. Şehir pamuklu kumaşları, ipeği, keçeleri ile tanınmıştır. Petrol rezervleri bakımından zengin olan şehirde güzel kilimler dokunmuştur (Kolesnikov, 2010: 85-86; Kuropatkin, 2016: 112-113).

SONUÇ

Tarihin farklı dönemlerinde zengin bir kültür mirası ve önemli izler bırakmış olan büyük devletler bu bölgede kurulmuş ve yıkılmıştır. Doğu Türkistan şehirlerinin durumu tarihi süreç içinde değişim göstermiştir. Bölge şehirlerinin İpek Yolu gibi önemli ticaret yolları üzerinde bulunmaları bölgenin Budizm, Maniheizm gibi bir çok dinin etkisi altında kalmasına neden olmuştur. Bölge bir anlamda geçiş noktasında bulunduğundan dolayı kültürel çeşitlilik göze çarpmaktadır.

Batı ve Doğu Türkistan şehirlerindeki siyasi ve sosyo-kültürel hayat İslam-Türk sentezinin etkisi ile benzer bir yapı göstermiştir. Ancak Batı Türkistan'ın Rus işgaline Doğu Türkistan'ın ise Çin işgaline uğraması ile bir kırılma ortaya çıkmıştır. Doğu Türkistan Çin işgali altında aşamalı bir değişime maruz kalmıştır. Bu değişim siyasi, sosyal ve mimari alanda kendini göstermiştir. Doğu Türkistan şehirleri genel itibari ile Çinlilerin ve Doğu Türkistan halkın yaşadığı yer olarak ikiye bölünmüştür. Mimari yapıdaki Çin etkisi hissedilmeye başlamıştır

İngiltere, Hindistan ticaretinin güvenliği sağlamak adına, Rusya ise bölgede güçlü bir Çin istemediğinden dolayı bölgeye hakim olmaya çalışmıştır. Bölge ile Türkistan hanlıkları, Ruslar ve kısmen İngilizler ticaret yapmaya devam

etmişlerdir. Çinliler ise bölgenin her planda geri kalmasını sağlamak adına Çin'in iç bölgeleri ile ticari ilişkilerini kesmeye çalışmıştır.

Çinlilerin baskı politikası eğitim hayatında da devam etmiş, Doğu Türkistan halkının düşünmesini ve bilgi almasını engelleyecek bir sistem oluşturulmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu Türkistan'daki kültürel gerileme bölgeye zor şartlar altında giden ve idareciler ile uğraşmak zorunda kalan seyahatçıların eserlerinde kendini göstermiştir.

Çinli yetkililer Doğu Türkistan'da askeri ve ekonomik üstünlükleri neticesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan süreçte güçlerini son noktaya kadar kullanmışlardır. Doğu Türkistan halkı isimleri ve hürriyetleri dahil olmak üzere her şeylerini kaybetme noktasına gelmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Alpargu, Mehmet (2002), "Türkistan Hanlıkları", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Asena, G. Ahmetcan, (2009), *İpek Yolu 1 Çin-Doğu Türkistan*, İstanbul: Palm Yayıncılık.
- Beckwith, Cristopher I. (2011) *İpek Yolu İmparatorlukları: Bronz Çağından Üümüze Orta Asya*, (Çev: Kürşad Yıldırım), Ankara: Odtü Yayıncılık.
- Bekin, M. Rıza, (2003) "Doğu Türkistan", *21.yy'da Türk Dünyası Jeopolitiği, Muzaffer Özdağ'a Armağan*, Cilt: 1, Ankara: ASAM Yayınları.
- Benson, Linda, (1990), *The İli Rebellion The Muslim Challenge to Chinese Authority In Xinjiang 1944-1949*, New York.
- Bosworth, C. E., (2002), *Encyclopedia of İslam*, Vol: XI Netherland.
- Bruce, Major C. D., (1907), *Proceeding Of The Central Asian Society*.
- Buğra, Mehmet Emin, (1952), *Doğu Türkistan: Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*, İstanbul: Güven Basım Evi.
- Çelik, Muhammed Bilal, (2013), *Yarkend Hanlığının Siyasi Tarihi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çelebi, Defterdar Seyfi, (2014), *Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnamesi*, (Haz. Serkan Acar) , İstanbul: Selenge Yayınları.
- Curch, Precy. W., (1901), *Chinese Turkestan: With Caravan And Rifle*, London.
- Daisy, Captain, H. H., (1901), *Tibet and Chinese Turkestan*, London.
- Demirağ, Yelda, (2014)"1755 1947 Yılları Arasında Doğu Türkistan", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3.

- Erculasin, Konuralp, (2013), *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kaşgar*, , Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Frye, Richard N., (2009), *Antik Çağlardan Türklerin yayılmasına Orta Asya Mimarisi*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Gömeç, Sadettin, (2012), *Türk Kültürünün Ana Hatları*, , Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, Saadettin, (2015), *Uygur Türkleri Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Habizade Ahmet Kemal, (1996) *Çin Türkistan Hatıraları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Hayit, Baymirza, (2004), *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hitchins, Keith, (2002), "Kaşgar", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnayet, Alimcan, (2010) "Bir Medeniyet Havzası Olarak Doğu Türkistan", *Doğu Türkistan Sempozyumu*, İnsani Yardım Vakfı Yayınları.
- Lin-Yih-Min, (1967), *Hitayname Adlı Eserin Çin Kaynakları ile Mukayese ve Tenkidi*, Basılmamış Doktora Tezi.
- Kafalı, Mustafa, (1995), "Tarihi Yapı İçerisinde Doğu Türkistan", *Doğu Türkistan'da Öğrenci Hareketleri Sempozyumu Bildiriler*, Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Kitapçı, Zekeriya, (2004), *Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslamiyet*, Konya: Yedikubbe Yayınları.
- Kolesnikov, Aleksand, (2010), *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı XX. Yüzyılın Başı*, Çev: Rakhat Abdieva, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuropatkin, A., N., (2016), *"Asya'nın Kalbi" Doğu Türkistan: Fiziki, Coğrafi, Demografik, Etnografik, Sosyal, Askeri ve İktisadi Yapısı*, (Haz:Feyzullah Uygur), İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Kurban, İklil, (1992), *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)*, Ankara: Türk Tarih Kurum Yayınları.
- Kurban, İklil, (1995), *Doğu Türkistan İçin Savaş*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı, Mahmud, (2011), *Doğu Türkistan Uygur Türklerinin Hürriyet ve İstiklal Mücadelesi*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık.

1850- 1950 Yılları Arasında Seyahatnamelerin Işığında Doğu Türkistan Şehirleri / Seda Yılmaz Vurgun

- Kul, Ömer, (2009), *Osman Batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi (1941-1945)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- OLUFSEN, O., (1911), *The Emir of Bokhara and His Country*, London: William Heinemann.
- Saray, Mehmet, (1994), *Rus İşgali Devrinde Osmanlı devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Saray, Mehmet, (2015), *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, İstanbul: Aygan Yayıncılık.
- Schuyler, Eugene, (2007), *Türkistan: Batı Türkistan Hokand Buhara ve Kulca Seyahat Notları*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Seroşevsky, V. L., (2007), *Saka-Yakutlar*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Taşagül, Ahmet, (1994), "Doğu Türkistan", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşagül, Ahmet "Türkistan Şehirlerinin 630-680 Yılları Arası", (12. 06. 2017) <https://ahmettasagil.wordpress.com/makaleler/turkistan-sehirlerinin-630-682-yillari/> .
- Teichman, Sir Eric *Journey to Turkestan*, London: Hodder and Stoughton Limited.
- Ünsal, Ahmet Faruk, (2010), "Doğu Türkistan'da Etnik ve Dini Ayrımcılık", *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu*, İstanbul: İHH Yayınları.
- WİNCHES, Simon, (2008), *The Man Who Loved China*.
- Wood, Captain, J. N. Price, (1910), *Travel and Sport in Turkestan*, London.
- Yıldırım, Kürşat, (2013), *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yıldırım, Kürşat, (2016), *Doğu Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası*, Ötüken Yayınları.
- <http://www.dunyabulteni.net/haber/295309/dogu-turkistanin-tarihi-sehri-kaşgar-ve-iydgah-camii> (10. 05. 2017).
- <http://akademikperspektif.com/dogu-turkistan-cin-harita/> (08. 04. 2017).

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

SELÇUKLU DEVLETİ'NİN SINIRLARI VE ORDUSU'NUN SASANI DEVLETİ İLE BENZERLİĞİ MESELESİ

The Issue of the Borders of the Seljuk State and its Army's Similarity with the Sassani State

Yılmaz KARADENİZ*

ÖZ

Selçuklu Devleti, İran coğrafyasında kurulduktan sonra sınırlarını Suriye ve Anadolu'ya kadar genişletmiştir. İran'ın doğu ve batısında yaptıkları fetihler ile Sasani dönemindeki sınırlara eşdeğer ve hatta onlardan daha başarılı olmuşlardır. Selçuklular, fethedilen coğrafyadaki toprakları idari taksimata tabi tutarak eyaletler oluşturmuşlardır. Bu idari taksimat, kendilerinden önce bu coğrafyada hüküm sürmüş olan Sasaniilerle benzerlik göstermektedir. Selçuklu Devleti, sadece doğu ve batıdaki fütuhati neticesinde ulaşılan sınırlar itibarıyla Sasani Devleti ile benzerlik göstermemiş, ayna zamanda İran'ın güneyine ve Fars Körfezi'ne doğru yapılan fütuhati neticesinde ulaşılan sınırlar da aynı seviyeye ulaşmıştır. İki devlette fütuhati gerçekleştiren düzenli orduların nizamı da aynı şekilde oluşturulmuştur. Askeri teşkilatları dikkatlice incelendiğimizde, her iki siyasi iktidarın aynı coğrafyada benzer askeri nizamı oluşturduklarını ve benzer başarıların elde ettiklerini görmekteyiz. Büyük Selçuklular, İran coğrafyasında büyük bir devlet olmak için Sasani Devleti'nin yaptıklarını inceledikten sonra askeri nizamından istifade etmiştir. Bu makaledeki amacımız, bu benzerliği ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklu Devleti, Sasani Devleti, Sınırlar, Askeri Teşkilat

ABSTRACT

The Seljuk Empire expanded its borders to Syria and Anatolia after being established in Iranian geography. They conquered the eastern and western regions of Iran and conquered in Sassanid times and were even more successful. The Seljuks formed the provinces by subjecting the lands in the conquered geography to

* Doç. Dr. Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
yilmazkaradeniz44@hotmail.com

administrative divisions. This administrative division is similar to the Sasanites, who ruled first in this region. The Seljuk State is not only similar to the Sassanid state boundaries in terms of eastern and western conquests and boundaries, the boundaries reached by the southern Iran and the Persian Gulf are also similar. The politics of the two governments is not similar, but the order of the regular armies that perform the conclusion is similar. When we examine military organizations attentively, we can see that both political powers have formed similar military regimes in the same geographical region and that similar achievements have been gained. The Great Seljuk State, after examining what the Sassanid State has done to become a great state in Iran's geography, has benefited from their military presence. Our aim in this article is to show this similarity.

Keywords: The Great Seljuk State, Sassanid State, Boundaries, Military Organization

Giriş

Müslüman Araplar, Hz Ömer döneminde (634-644) kuzeyde Mısır, Filistin, Suriye ve Irak taraflarına gerçekleştirdikleri fütihat ile Sasani Devleti'ne komşu olmuşlardı (Watt, 1993: 145). Kuzeyde fetihlerine devam eden Müslüman Arap komutanlar, bugünkü İran topraklarında Sasaniler ile yaptıkları Kadisiyye (656) ve Nihavend Savaşları (642)'nkazandıktan sonra Sasani başkenti Medain'e girerek İran'ın fethinitamamlamışlardı(Fayda, 2007: 44-51). Aynı şekilde Suriye'nin fethinden sonra Bizans ile komşu olunduktan sonra Emevi döneminde (66-750) İstanbul önlerine ve Orta Anadolu'ya kadar gelinmiştir(Yiğit, 1995: 87-104).Müslümanların kuzeydeki fütuhatı Abbasi döneminde (750-1258) duraklamaya başlamış, akabinde bağımsızlığını ilan eden mahalli hanedanlıklar kurulmuştur. İran'da İslâmi dönemde kurulan hanedanlıklar, kuruldukları bölgeler ile sınırlı kalmış, bunlardan hiçbiri bir hanedan bütün İran topraklarına tek başına hâkim olamamıştır. (Akyürek, 2013: 85-115).

İran'da kurulan ilk İslâmi hanedanlardan olan Tahiriler (821-875), Horasan ve Maverâünnehir'in büyük bir kısmını ele geçirecek devletlerini kurmuşlardı (Kurt, 2010: 403-404). Safariler ise Ahvaz bölgesinde kurulduktan sonra fazla etkili olmamıştı. Samaniler, İsmail bin Ahmed ve Ahmed bin İsmail dönemlerinde Horasan ve Zencan mıntkasına kadar gelip 941'de Nihavend'i ele geçirmişlerdi. Büveyhiler ise İzzedüddeve zamanında kendi hilafetlerini batıda Diyarbakır'a kadar genişletmişlerdi (Ekberi, 1388: 8). İran'da kurulan ilk Müslüman Türk devletlerinden olan Gazneliler, Horasan ile birlikte Zencan ve İsfahan'ı ele geçirmişlerdi (Merçil, 1996: 480-484).

İran'da Gazneli Devleti ile 1040'ta yapmış olduğu Dandanakan Savaşı'nı kazanan Kınık Türkleri, boy reisinin ismine izafeten Selçuklular olarak tarih sahnesine çıkıp büyük bir devlet kurmuşlardı (Köymen, 1993: 336). Selçuklu Devleti, güçlü bir idare tesis ederek, İslâmi dönemde hiç görülmeyen bir fütihat ile İran coğrafyasında genişleyerek yayıldı (İbnül Esir, 2013: 150-168). Tuğrul Bey ile

Selçuklu Devleti'nin Sınırları ve Ordusu'nun Sasani Devleti ile Benzerliği
Meselesi / Yılmaz Karadeniz

başlayan fütuhât, Sultan Alparslan ve Sultan Melikşah dönemlerinde zirveye çıktı ve çıkararak batıda o zamana kadar hiç fethedilmeyen yerler fethedildi (Köymen, 1993: 353-364). Selçukluların İran dışında doğuda ve batıda yaptıkları fetihler incelendiğinde, Sasani dönemindeki sınırlara ulaşıldığı görülecektir. Selçuklu fütuhâtındaki bu başarıyı sağlayan askeri nizamın da benzer özellikler göstermesi dikkat çekicidir.

İran coğrafyasında Hehamenşi Dönemi (M.Ö.559-M.Ö.330)'nden sonra devlet kuran Sasaniler, kendilerinden önceki Pers sınırlarına ulaşmakla kalmamışlar, kendilerini bu devletin resmi varisi olarak saymışlardır. Sasaniler, milli bir devlet kurarak Zerdüştlük gibi resmi bir din ve medeniyet ortaya koymuş, kendilerinden sonra kurulan devletlerde görülmeyen bir özellik olarak İranlılık (Part) düşüncesini öne çıkarmışlardır (Ghirshman, 1372: 345). Sasaniler, kendilerini Hehamenşi İmparatorluğu'nun ihyacıları saymışlardır (Biyle, 1368: 270). Sasani İmparatoru Ardeşir, Hehamenşi döneminin ihyasına matuf bir siyaset izlemiştir (Biyle, 1368: 221). Onun için "mülûk-ı tavaif" olarak kalmak istememiş, devlet sınırlarını Hehamenşi sınırlarına ulaştırmak ve o dönemin hayatını ihya etmek için çalışmıştır (Hadadiyan, 1381: 142). Part dili olan eski Farsçayı konuşan halkı (,) devlet merkezinde ve İran coğrafyasında egemen kılmıştır (Pigulevskaya, 1346: 76). Ardeşir ve kendisinden sonra gelen Sasani imparatorlarının Hehamenşi döneminin görkemini tekrar ihya etmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür (Ekberi 1388: 9).

Sasani İmparatorları, Hehamenşi dönemi görkemine ulaşmak için o dönemin askeri teşkilatını esas alarak ordularını kurmuş, iç siyasetlerinin esasını da buna göre düzenlemişlerdir (Huart, 1379: 188). Pers sınırları, Mezopotamya'dan Maveraünnehir ve Soğd bölgesine, Gürcistan'dan Sind ve Peşaver'e kadar genişletilerek geçmişteki sınırlara ulaşılmıştır (Zerinkob, 1387: 195). İmparator Birinci Şapur, Bizans Devleti ile savaşarak Sasani sınırlarını Fırat ve Dicle nehirlerine kadar genişletmiştir (Ahmed bin Ebu Yakub, 1371: 195). Güneyde Suriye yönünde yaptığı seferler ile bu bölgeyi de Sasani topraklarına katmıştır (İbn-i Haldun, 1383: 287). Kuzeydeki Ermenistan ise ticari ve iktisadi mevkiinden dolayı sürekli Sasani-Bizans mücadelelerine sahne olmuştur (Deryayi, 1383: 23).

Sasani ve Selçuklu Sınırlarının Mukayesesi

Sasaniler hakkında bilgi veren İbn-i Miskevey, Ardeşir'in oğlu Birinci Şapur'un devlet sınırlarını Hire'ye kadar genişlettiğini kaydetmiştir (İbn-i Miskevey, 1369: 135). Birinci Şapur, M.Ö. 258'de Bizans İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu iç karışıklıktan istifade ile komşuları Sakaları batı sınırlarına sürdükten sonra Horasan ve Fars bölgelerini bayındır hale getirmiştir. Daha sonra buradaki Harezmlileri kendisine bağlamıştır (Ekberi, 1388: 9). Nişabur şehri bu zafere binaen kurulmuştur (Şuşteri, 1342: 58). Sasaniler, güneydeki Umman Denizi ve Fars Körfezi'nden başlattıkları sınırları Arabistan çöllerine kadar götürmüşlerdir. Yemen toprakları fethedildikten sonra İran'ın bir parçası sayılmıştır. Buradan kuzeye uzanan sınırlar, Ermenistan'ın batısını içerisine alarak bugünkü Kars şehrinin olduğu

Selçuklu Devleti'nin Sınırları ve Ordusu'nun Sasani Devleti ile Benzerliği
Meselesi / Yılmaz Karadeniz

yerden Kafkaslara geçmiştir. Kafkasların güneyindeki Babil, Kelde, Asur ve Ermenistan'ın büyük bir kısmı ile Van Gölü civarı ve Hire toprakları İran'ın bir parçası haline getirilmiştir (Pirmiya, 1372: 371). Bizans'ın elindeki Kırım ve Karadeniz sahilleri hariç kuzeydeki bütün Kafkas toprakları Sasanilerin hâkimiyetine girmiştir. Sasani dönemi başlarında Hazar Havzası fethedilmişse de Sasani-Akhun mücadelesi sırasında Akhunların (Heyatele) eline geçmiştir. Sasani imparatorları içerisinde önemli bir yer işgal etmiş olan Birinci Hüsrev Anuşirvan, Ceyhun taraflarını da Sasani topraklarına katmıştır. Doğu ve kuzeydoğudaki Bahter (Soğd) bölgesinde tesis edilen hâkimiyet, Sistan topraklarından sonra Süleyman Dağları ve Hindikuş Dağları'na kadar yayılmıştır (Ekberi, 1388: 10).

Sasaniler, İran coğrafyası içerisinde yer alan toprakları dört büyük eyalete ayırmışlardı. Batıda Herborn, güneyde Nimruz, doğuda Horasan ve kuzeyde Kafkas eyaletleri oluşturulmuştu (Marguart, 1373: 37). Sasani dönemindeki bu geniş topraklar, İslâmi dönemde ve hanedanlıklar döneminde muhafaza edilmiş, Selçuklular döneminde küçülmesine müsaade edilmemiştir (Ekberi, 1388: 10). Sasani Devleti, kuzeyde Göktürk sınırlarına ulaşmış, batı yönünde Bizans ile komşu olmuş, doğuda Hindikuş Dağları'na kadar egemen olmuştur. Sınırlardaki eyaletlerin uç bölgelerinde kurulan askeri garnizonlar, dış saldırılara karşı adeta askeri mukavemet vazifesi görmüşlerdir (Christiansen, 1384: 98). Ancak bir müddet sonra kuzey ve batı sınırlarında değişiklikler olmuştur (Ekberi, 1388: 11). Sınırların muhafazasında sıkıntı gören Sasani kralları, ülkelerinin geniş sınırlarını belirleyerek bunları inşa ettikleri geniş hendekler ve duvarlar ile korumaya çalışmışlardır (Nefisi, 1384: 173).

Büyük Selçuklu sınırları, fiziki olarak Sasani dönemi sınırlarına ulaşmamış, İran halkı nezdinde İslami dönemde kurulan bu devletin aynı sınırlara ulaştığı benimsenmiştir (Köymen, 1993: 352). Selçukluların, Sasani dönemindeki azamet ve görkemi tekrar getirdiklerine inanılmıştır. Tuğrul Bey, Gaznelileri yendikten sonra Horasan'ın büyük bir bölümünü ve İran'ın merkezine doğru olan toprakları fethetmişti (Köymen, 1993: 363). Büveyhileri de yenilgiye uğrattıktan sonra onların İsfahan, Fars ve Bağdat'taki nüfuzlarını ortadan kaldırmıştır. Bundan sonra Selçuklu Devleti'nin sınırları Ceyhun'dan Irak'a kadar genişlemiştir. Sultan Alparslan, Suriye ve Anadolu'da fetihlere girişerek devletin sınırlarını batıda ve güneyde iyice genişletmiştir (Köymen, 1992: 14). Melikşah ise devletin sınırlarını Karadeniz'e kadar ulaştırmıştır (İbnül Esir, 2013: 329). Böylece kuzeybatıdaki sınırlar ikiye katlanmıştır (Ekberi, 1388: 11). Suriye (Dımaşk)'nin fethinden sonra sınırlar İstanbul önlerine kadar uzanmıştır (Ersan-Alican, 2014: 75). Şayet Mısır'ın fethi bu dönemde gerçekleşmiş olsaydı, Selçuklu sınırları Hehamenşi dönemi sınırlarına erişmiş olacaktı (Ekberi, 1388: 12).

Büyük Selçuklu Devleti'nin doğu ve batıdaki fütuhâtı ve bunun neticesinde ulaşılan sınırları, Sasanilerin ulaştığı sınırlara yakın olduğunu söylemek mümkündür. Güneydeki fetihlerle Fars Körfezi'ne kadar ulaşılmış, Birinci Şapur döneminde alınan Bahreyn, Melikşah döneminde Artuk Bey tarafından 1077'de fethedilmiştir.

Selçuklu Devleti'nin Sınırları ve Ordusu'nun Sasani Devleti ile Benzerliği
Meselesi / Yılmaz Karadeniz

Yemen, Hicaz ve Aden'in fethi için görevlendirilen Selçuklu komutanlardan Gevherayin ve Turşek Bey, 1086'da yaptıkları fetihlerle buraları hâkimiyete almışlardır. Yemen'in fethi, Birinci Hüsrev Anuşirvan döneminde 557'deki alınmayı hatırlatmaktadır (Biyle, 1366: 101).

Selçuklu Devleti'nin yukarıda zikredilen fetihlerle hâkimiyet tesis edilen topraklarda oluşturduğu idari teşkilat ve eyalet sistemi, Sasanilerin idari bölünmesine benzemektedir. Sasaniler döneminde eyaletler ve şehirler arasında yapılan yollar aynen kullanılmış, bu yollar sadece askerlerin savaş alanlarına sevkîyatında değil, ticaret için gidip gelen kervanlar için de kullanılmıştır. Horasan'dan doğu yönüne doğru giden yol, ana yol olup devlet merkezini Kirmanşah, Rey ve Nişabur'a bağlamıştır. Bu yol, aynı zamanda Sirderya'ya kadar olan şehirleri birbirine bağlamıştır. Kirmanşah'dan ayrılan yol, Erdebil ve Tebriz'e ulaşmıştır. Hemedan'dan ayrılan başka bir yol ise İsfahan'a gitmiştir. Rey'den bir yol Zencan ve Erdebil'e ulaşmıştır. Nişabur'dan ayrılan yollar Tabeş, Herat ve Sistan'a uzanmıştır. Güneydoğu'dan ayrılan bir diğer yol ise Bağdat'ı Basra'ya bağlamış, Basra'dan ise Ahvaz ve Şiraz'a yönelmiştir. Diğer yollar Şiraz'a ulaşır İsfahan'dan Yezd, Rey ve Nişabur üzerinden Sircan, Kirman ve Sistan'a gitmiştir. Bu şekilde Selçuklu Devleti'nin önemli coğrafi merkezlerinin yollarla birbirine bağlanması, Horasan, Azerbaycan, Irak, Kirman ve Fars gibi büyük eyaletlerin oluşturulmasına yardımcı olmuştur. Selçukluların yükseliş dönemindeki bu idari taksimat, Sasani dönemi idari taksimatı ile benzerlik göstermektedir (Biyle, 1366: 218). İran'ın Selçuklu döneminde ulaştığı coğrafi sınırlar, İslâm döneminde ulaşılan en geniş sınırlar olup Sasani döneminde ulaşılan sınırlar ile benzerlik göstermektedir.

Askeri Teşkilatların Mukayesesi

Sasani Devleti, Hehamenşilerin askeri teşkilatını kendisine örnek alarak bir sistem kurmuş ve bu sayede güçlü ordulara sahip olmuştur. Kuruluş döneminde aynı anda üç cephede savaşmasına rağmen başarılı olarak dünya devleti payesine ulaşmıştır. Batıda Ermenistan toprakları için Bizans ile savaşırken, doğuda Akhunlar ve Kuşanlılar ile Soğd bölgesi üzerine savaşmıştır. Kuzeyde ise göçebe topluluklarla savaşmak zorunda kalmıştır. Düşmanlarla yapılan uzun ve çetin savaşlar, başlangıçtan itibaren güçlü bir ordunun varlığını zorunlu kılmıştır. Yaklaşık dört asır devam eden savaşlar, güçlü ordular sayesinde başarılar getirmiş, hızlı bir yükselişi sağlamıştır (Biyle, 1368: 129). Sasani ordusu, üç taraftan savaştığı ve üzerlerine gelen düşmanlarını durdurduğu gibi aynı zamanda düzenlediği seferler ile devletin sınırlarını genişletmiştir (Nefisi, 1384: 34).

Sasani ordusu, Ardeşir Babekan ve Birinci Şapur dönemlerinde, o zamanın şartları içerisinde Bizans'a karşı iyi yetiştirilmiş ve yaptıkları savaşlarda başarı göstermişlerdir (Zerinkob, 1379: 85). Hüsrev Anuşirvan zamanında tekrar bir ıslahata ve nizamata tabi tutulan ordu, bu imparator tarafından her dört ayda bir kontrol edilmiştir. Genellikle 30.000 ile 60.000 arasında gruplara ayrılan askerler, bazı zamanlarda 100.000 ile 140.000 kişilik gruplar şeklinde de tanzim edilmişlerdir

Selçuklu Devleti'nin Sınırları ve Ordusu'nun Sasani Devleti ile Benzerliği
Meselesi / Yılmaz Karadeniz

(Ekberi, 1382: 132). Savaşçı gruplar piyade ve süvari olarak ayrılmıştır (Hadadiyan, 1381). Ancak merkezi orduların dışında zamanla idareci ve komutanların kendilerine bağlı ordular kurmaları, başarısızlıkları beraberinde getirmiştir. Devlet içerisinde güçlenen hanedanlar, güneyden Müslüman Arapların Hz. Ömer (r.a) dönemindeki saldırılarına dayanamamıştır. Yezdigerd'in haris bir imparator olarak askeri birlikleri kendisine tabi kılmaya çalışması ve eski nizama bozması devletin sonunu getirmiştir. Gerdizi, Sasanilerin bu dönemdeki askeri yapılarıyla alakalı olarak şunları kaydetmiştir; *"Yezdigerd bin Behram, tahta oturduğunda... O haris bir adamdı. Orduyu kendi hışmına tabi kılmak için onları donatarak memnun etti."*(Gerdizi, 1363: 78).

Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi idaresine bağlı askeri grupların başında Horasan menşeli komutanlar ve idareciler bulunuyorlardı. Bunlar aynı zamanda halk nezdinde de kabul görmekteydi. Askerler genellikle iki kesimden, Türk ırkından olan gulamlar ve Türkmen boylarına dayanıyordu (Klausner, 1363: 24). Orduda geri hizmetlerde görev alanlar ve fiili görev almayanlar ise genellikle fetihlerde elde edilecek ganimetlerden istifade etmek için komutan ve emirlerin etrafında toplanıyorlardı. Bu da bir sipahın etrafında kısa bir müddet için toplanmayı mümkün kılıyordu (Ekberi, 1388: 14).

Büyük Selçuklu Devleti'nin teşekkülü ve bekası askeri nizama ve ona tabi olacak gruplara dayanıyordu. Gerek yapılan fetihler sırasında ve gerekse yabancı unsurların sebep oldukları isyanların önlenmesinde askeri kadroların Türk boylarından olmasına dikkat ediliyordu. Yabancılardan istihdam edilen askerlerin ordu içerisinde nüfuzlu bir hale gelmelerine müsaade edilmiyordu. Bu hususta, Sasani ordusu ile benzerlik arz ediyordu. Selçukluların daimi ve maaşlı askerlerinin çekirdeğini, doğudaki İslâm ülkelerinin sınırlarından getirtilen gulamlar oluşturuyordu (Lambton, 1369: 809). Bu askerler ile omuz omuza fetihler yapan Selçuklu sultanları, Asya'nın batısına kadar hâkimiyetlerini genişlettiler (Klausner, 1363: 25). Ordu içerisinde olup batı sınırlarında esir alınan Gürcü, Yunan, Ermeni unsurlar ve esir Türklerde yardımcı kuvvetler olarak görevlendirilmişlerdi. Ancak bu unsurlar ile ordu içerisinde bulunan Kürt, Arap ve Türkmenlerin herhangi bir isyana karışmamaları ve savaşlarda istenilen şekilde hareket edip etmemelerine dikkat edilirdi (Ekberi, 1388: 15).Büyük Selçuklu Devleti'nin askeri teşkilatı icra şekli ve farklı milletlerden asker temin etmesi, Sasani Devleti'nin askeri teşkilatı ile benzerlik göstermektedir. Zira Sasaniler de esas askeri grupların yanında farklı milletlerden yardımcı kuvvetler istihdam ederek savaşlarda onlardan yararlanmıştı (Ekberi 1388: 15-16).

Selçuklu ordusunun gulam esirlerden müteşekkil daimi ve sabit kısmı, devletin kuruluş yılları olan Tuğrul Bey zamanında sınırlı kalmış, Sultan Alparslan zamanında yaklaşık 2.000 kişiye ulaşmıştır. Melikşah, şehzadeliği döneminde 15.000 kişilik bir kuvvetin başında iken, tahta oturduktan sonra 40.000 kişilik süvari ordusuna sahip olmuştur (Lambton, 1385: 36). Bu dönemdeki fetihlerde atlı süvariler etkili olurken, kapıkulları ve piyadeler de destek gruplarını oluşturmuştur.

Selçuklu Devleti'nin Sınırları ve Ordusu'nun Sasani Devleti ile Benzerliği
Meselesi / Yılmaz Karadeniz

Aynı nizamın Sasaniler tarafından daha önce uygulandığını, Bizans'a karşı yapılan savaşlarda görmek mümkündür. Sasani süvari birlikleri zırhlı ve ağır silahlarla mücehhez olarak savaş meydanlarında birinci safta yer almıştır. Bizans'a karşı yapılan fetihlerde zafer, bunların cesaret ve atılganlığına bağlı olduğu için halk nezdinde değerleri de farklı olmuştur (Christiansen, 1384: 152). Süvari ordusuna dâhil olanlar, süvari asker olarak önemli başarılar elde etmiş ailelerin çocuklarından seçilmiştir. Süvari askerler, kuşandıkları zırh ve başlarına taktıkları zırhlı başlıkları, uzun mızrakları, baltaları, gürzleri ve oklarıyla dikkat çekmekle kalmamış, atlarının başlık ve eyerleri de dikkat çekmiştir (Nefisi, 1384: 35). Süvarilerin kullandıkları silahlar, Selçuklu süvarileri tarafından da kullanılmıştır. Sasani süvari bölükleri ve bunların içerisindeki öncü birlikleri, Selçuklular tarafından aynı şekilde istihdam edilmiştir (Ekberi, 1382: 141).Başlangıçta dağınık olan Selçuklu süvarileri, devletin büyümesiyle birlikte Sasani modelinden düzenli hale getirilmiştir (Ekberi, 1388: 16).

Selçuklu askeri nizamının Sasanilere benzerlik göstermesi, halk nezdindeki meşruiyetlerini kolaylaştırmıştır. Sasani ordusuna benzer bir askeri teşkilatın oluşturulması, halk tarafından tekrar eski azametli günlerin geleceği düşüncesine sahip olunmasına sebep olmuştur. Böyle bir beklenti ile Selçukluların sahiplenilmesi ise halkın, devleti himaye etmesine yol açmıştır (Ekberi, 1388: 15).

Hehamenşilerin 10.000 kişiden oluşan ve başlarında “Versergenikân-ı Hudayi” isimli reisleri bulunan süvari birliklerini model alan Sasaniler, savaşlarda ön saflarda ölüme giden cesur süvariler kullanmışlardı (Ekberi, 1382: 143). Selçuklular, Sasaniler gibi önemli savaşçı sülalelerden teşekkül ettirdikleri süvarileri, zamanla Türklerden müteşekkil bir hale getirmişlerdir. Hicri dördüncü ve beşinci asırlarda bu ordular sayesinde İran'da geniş bir coğrafyaya hâkim olan Selçuklular, kendilerini İslami dönemde kurulan Türk devletlerinin başlangıcı olarak kabul etmişlerdir (Ekberi, 1388: 16-17).

Selçuklu süvari ve piyade birliklerinin kullandıkları sapan, mancınk, ok, mızrak, balta, kılıç ve gürz gibi silahlar, Sasani askerleri tarafından daha önce kullanılmıştı (Zerinkob, 1379: 86). Selçuklu süvarileri, yanlarında taşıdıkları ok ve yay ile birlikte düşman karşısında hızlı ve etkili manevra kabiliyetine sahip olmakla ün salmışlardır (Lambton, 1385: 36). Aynı şekilde Sasani süvari askerlerinin savaşlardaki maharetleri ve başarıları, kaya kabartmalarına yansımıştır (Ekberi, 1388: 17). Selçuklu kapıkulu askerleri, piyade ve süvari olarak iki gruba ayrılırken (Atçeken-Bedirhan, 2012: 74) Sasanipiyade ve süvari kuvvetleri, “gond” denilen yerlerdeki merkezlerde, kullandıkları silahlara göre iki gruba ayrılmıştı (Christiansen, 1384: 155).Selçukluların askeri taksimatında dönemin şartları ve ihtiyaçlarının rol oynadığı ve taksimatın ona göre yapıldığı görülmektedir.Bu şekliyle aynı düzende olduklarını söylemek mümkün olmamakla birlikte her iki devletin yabancı askerden istifade etme yönteminin birbirine benzediğini söylemek mümkündür. Selçuklu ordusunun esasını oluşturan süvarilerin yanında istihdam edilen yabancı askerlerin varlığıSasanilere benzemiştir (Atçeken-Bedirhan, 2012:

Selçuklu Devleti'nin Sınırları ve Ordusu'nun Sasani Devleti ile Benzerliği
Meselesi / Yılmaz Karadeniz

73). Sasani ordusunda Sakalar, Deylemler, Hunlar, Keyyaniler, Hirkaniler, Sistanlılar, Kuşaniler ve doğudaki bölgelerden getirilen kabile savaşçıları yer almıştı. Nizamülmülk, yarısı Türk ve yarısı Deylemlilerden oluşan farklı bir piyade sınıfı oluşturmaya çalışmışsa da muvaffak olamamıştır (Nefisi, 1384: 36).

Selçuklu ve Sasani dönemindeki süvarilerin kullandıkları silahlar, gruplara verilen mansıplar, askeri teşkilat içerisinde görev almış olanların rekabetleri benzer özellikler taşımaktadır. Sasani dönemde süvari askerlerin komutanlarının devlet işlerine müdahil olmaları sıkça görülmüş, Selçuklularda da askeri komutanların isyanlara sebep oldukları ve Nizamülmülk'ün bu hadiseleri önlemek için çok uğraştığı görülmüştür (Ekberi, 1388, 18).

Sasani ordusunun ikinci sıradaki kuvvetlerini oluşturan piyade sınıfı, savaşlarda en geride savaşmıştır. Köylülerden oluşturulan bu sınıf fazla savaş talimi almamış ve silah kullanmayı yeterince öğrenmemiştir. Bu yüzden, savaşın kaderini değiştirecek bir etkileri de olmamıştır (Ekberi, 1382: 145). Payegânsalar'ın komutasında savaşa katıldıkları halde herhangi bir ücret ve ganimet hakkına sahip olmamışlardır. Uzun ve eğimli bir kalkan ile savaşlara katılmışlardır (Christiansen, 1384: 153). Piyade sınıfından olup savaşlarda yaralanan veya esir düşenlerin haricindekiler yerlerine geri dönüp işlerine devam etmişlerdir. Halk arasındaki en alt tabakadan sayılan çiftçiler arasından seçilmeleri, süvariler karşısında itibarsız olmalarına sebep olmuştur. Savaşlarda kalkanlarıyla savaşan bu zümreler savaşların bin an önce sulh ile sona ermesini beklemişlerdir (Nefisi, 1384: 36).

Büyük Selçuklu Devleti, ordusunun piyade kesimini Sasanilerdeki gibi toplumun alt tabakasından değil, yabancı milletlerden ücretli asker olarak istihdam ettiği kişilerden oluşturmuştur. Piyade sınıfının da toplumda bir ehemmiyeti olmuştur. Çünkü savaşlarda süvari askerlerin en önemli destekçileri olarak görev yaptıkları gibi savaş işlerinin yükünü de taşımış, zafere veyahut yenilgiye etkileri önemli olmuştur. Selçuklu piyadelerinin en önemli grubunu Deylemler oluşturmuştur. Her iki devlette de ordu içerisinde süvari ve piyade sınıfına dâhil olanlar, ister istemez toplum içerisinde mensup oldukları askeri sınıfa göre değerlendirilmişlerdir. Ordu içerisindeki görev, o insanlara eşraf, saraylı, seçkin ve saraylılar sınıfına dâhil olmanın yollarını açmıştır (Ekberi, 1388: 19). Askeri sınıftan çıkan bu durum, sosyal tabakalaşmayı beraberinde getirmiş, böylece iktidarın ihtiyaç duyduğu ve kendisine yardımcı olabilecek bir tabaka oluşmuştur. İktidarın asker içerisinde bu yapılanmaya razı olduğunu söylemek mümkündür.

Sasanilerin mansıplar hususunda Selçuklulardan farklı olarak alt gruplara mansıp vermeyi daha önemli hale getirdikleri ve bu işin askeri teşkilatın en önemli işi olduğu görülmektedir. Selçuklular, Sasaniler gibi askeri mansıplara etraflıca ve ehemmiyetle bakmışlardır. Ancak ihtiyaçlara göre yeni mansıplar ihdas etmişlerdir. Selçuklu askeri teşkilatı içerisinde alınan mansıplar, saray ve ümera içerisinde zor görevleri de beraberinde getirmiştir. Selçuklu dönemindeki atabeylerin ve Sasani dönemindeki süvarilerin aldıkları mansıplar, güce ulaşmada önemli olmuştur. Bu

Selçuklu Devleti'nin Sınırları ve Ordusu'nun Sasani Devleti ile Benzerliği
Meselesi / Yılmaz Karadeniz

yüzden her iki devlette de mansıplarını muhafaza etmek isteyen askeri görevliler büyük çaba sarf etmişlerdir (Ekberi, 1388: 20).

Sasaniler ile Selçukluların askeri sınıftaki görevlilere(,) görevleri karşılığı yapılan ödeme, çeşit ve tarz olarak farklı olmamıştır. Selçuklular, maaşlı askerlerin dışındakilere aynı ödemeyi ikta ile yaparken, Sasaniler de ordunun büyük kısmını oluşturan askerlere maaş ödemiştir. Geriye kalanlar ise iktaya benzer bir uygulamaya tabi tutulmuştur. Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün ısrarla bütün askerlerin maaşlı asker olmasını ve sultanın kendi eliyle maaş dağıtmasını istemesi, Sasani dönemindeki sistemi istemesinden kaynaklanmıştır (Biyle, 1366: 223-225). Dinuri, Hüsrev Anuşirvan'ın askerlerin maaşlarını kendi eliyle verdiğini rivayet etmiştir. Her iki devlette askeri işlerde görülen farklılık, askeri teşkilatta uygulanan hukuk ve idari kararlarda olmuştur (Dinuri, 1368: 234).

Savaşlarda elde edilen esir ve köleler, her iki devletin istifade ettiği önemli unsurlar olmuştur. Sasaniler ile Selçukluların farklı dinlere mensup olmaları ve dinlerin savaş hukuklarının farklı olması, savaşlarda ele geçirilen esirlere yapılan muamelede kendisini göstermiştir. İslâm'ın savaş hukukunu tatbik eden Selçuklular, Müslüman esirlerden istifade yoluna gitmiş, ordu içerisinde maharetlerini gösterip devletin güvenini kazananlar üst rütbelere nail olmuşlardır. Ordu içerisinde hizmet eden bu esir veyahut köleler, kendilerinden sonra erkek çocuklarına da yol açmışlardır. Ancak Sasanilerin savaşlarda ele geçirdikleri esir ve kölelerden istifade şekli farklı olmuştur. Ordunun geri hizmetteki ağır işleri yaptırılmış, hizmetlerine göre üst kademelere çıkmaları istenmemiştir. Ancak her iki devletin askeri işlerinin görüldüğü "*Divan-ı Arz*," benzerlik göstermiştir (Bosworth, 1384: 95).

SONUÇ

Büyük Selçuklu Devleti, İran'da Sasanilerden sonra kurulan İslâmî bir devlet olarak askeri ve fetih siyasetinde Sasanilerden istifade etmiştir. İran'ın askeri geleneklerinin Selçuklulara tesir ettiği açıkça görülmektedir. Tuğrul Bey ile başlayan fetih siyasetinin yönleri ve bunun neticesinde ulaşılan sınırlar, Sasanilerin ulaştıkları hedefler ile benzerlik göstermektedir.

Selçuklular, batıda Sasanilerin ulaştıkları sınırlara ulaşmış, fethedilen yerler benzer şekilde idari bölünmeye tabi tutulmuştur. Sasanilerde olduğu gibi Selçuklularda da başarılar ve sınırların genişlemesi(,) düzenli ve güçlü askeri teşkilat sayesinde olmuştur. Selçukluların süvari ve piyade askerlerinin teşekkül tarzı, savaşlarda kullandıkları araçlar itibarıyla Sasani ordusuna benzemektedir. Her iki devlette orduya alınan gulamlar, savaş sanatını iyi öğrenip devlet kademelerinde yükselmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Ahmed bin Ebu Yakub. (1371). *Tarih-i Yakubi II* (terc. Muhammed İbrahim Ayeti), Tehran
- Akyürek Y. (2013). "Emeviler Dönemi Fetih Politikası ve Maveraünnehir'in Fethi," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22/1, s. 85-115, Bursa
- Atçeken Z.-Bedirhan Y. (2012). *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, Konya
- Biyle J. A. (1366). *Tarih-i İran-ı Cambridge, Ez Ameden-i Selçukiyan ta Frupaşi Devlet-i İlhanan V* (terc. Hasan Anuşe), Tehran
- Biyle J. A. (1368). *Tarih-i İran-ı Cambridge, Ez Selevkiyan ta taFrupaşi-i Devlet-i Sasani III* (terc. Hasan Anuşe), Tehran
- Bosworth E. C. (1384). *Tarih-i Gazneviyan*(terc. Hasan Anuşe), Tehran
- Christiansen A. E. (1384). *İran Der Zaman-ı Sasaniyan*(terc. ReşidYasemi), Tehran
- Dinuri E. H. (1368). *Ahbarü't-tevâl*(terc. MahmudMohdeviDamgani), Tehran
- Ekberi E. (1382). *Tarih-i İçtimai-i İran Der Asr-ı Sasaniyan*, Meşhed
- Ekberi E. (1388). "Mukayese-i Hudud-ı Kalemru-yıSelçukiyânBaSasaniyan ve Teşâbih-i Sahtâr-ı Nizami-ı Anha," *Fasıl-nâme-i İlmi Pejuheşi-ı Tarih*, Bahar, s. 7-23, Devre: 4, Şomare: 12
- Fayda M. (2007). "Ömer," *DİA*, Cilt: 34, s. 44-45, İstanbul
- Ghirshman R. (1372). *İran Ez Ağaz ta İslâm* (terc. Muhammed Muayyen), Tehran
- Gerdizi. (1363). *Zeynü'l-ahbâr*(tash. Abdulhay Habibi), Tehran
- Hadadiyan A. (1381). *Tarih-i İran-ı Bastan II*, Tehran
- Huart C. (1379). *İran ve Temeddün-ı İran* (terc. Hasan Anuşe), Tehran
- İbn-i Miskevey. (1369). *Tecarübü'l-ümem I* (terc. Ebul Kasım İmami), Tehran
- Klausner C. L. (1363). *Divansalari Der Ahd-ı Selçuki* (terc. YakubAjend), Tehran
- Kurt H. (2010). "Tahiriler," *DİA*, Cilt: 29, s. 403-404, İstanbul
- Lambton A. K. S. (1385). *Seyri Der Tarih-i İran Ba'de Ez İslâm* (terc. YakubAjend), Tehran 1385
- Marguart J. (1373). *İranşehrBerMebna-yı Coğrafya-yı Musa Horeni*(terc. Meryem Mir Ahmedi), Tehran
- Merçil E. (1996). "Gazneliler," *DİA*, Cilt: 13, s. 480-484, İstanbul
- Muhammed bin İbn-i Haldun. (1383). *El Âber I* (terc. Abdulmuhammed Ayeti), Tehran

Selçuklu Devleti'nin Sınırları ve Ordusu'nun Sasani Devleti ile Benzerliği
Meselesi / Yılmaz Karadeniz

- Nefisi S. (1384). *Tarih-i Temeddün-ı İran-ı Sasani*, Tehran
- Pigulevskaya N. V. (1346). *Tarih-i İran-ı Bastan ta Kurn-ı Hicdehom*(terc. Kerim Kişaverz), Tehran
- Pirniya H. (1372). *İran-ı Bastani*, Tehran 1372
- Şuşteri A. (1342). *İranname*, Tehran
- TurecDeryayi. (1383). *Şahinşah-ı Sasani*(terc. Murtaza Sakıbfere), Tehran
- Watt W. M. (1993). *İslâm Nedir* (terc. Elif Rıza), İstanbul
- Yiğit İ. (1995). "Emeviler," *DİA*, Cilt: 1, s. 87-104, İstanbul
- Zerinkob A. (1379). *Tarih-i İran-ı Bastan (Tarih-i Siyasi-i Sasaniyan)*, Tehran
- Zerinkob A. (1387). *Ruzigaran-ı İran*, Tehran
- Zeydan C. (1369). *Tarih-i Temeddün-ı İslâm* (terc. Ali Cevahir Kelam), Tehran

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

AYDIN, GERMENCİK İSMİNE DAİR

About The Name of Germencik, Aydın

Mustafa Mesut ÖZEKMEKÇİ*

Mehmet Sait KORKMAZ**

ÖZ

Günümüzde Aydın'ın bir ilçesi olan Germencik üzerinde yapmış olduğumuz çalışma ilçe ismi üzerinde pek çok fikrin bulunması sebebiyle konuyu açıklığa kavuşturmak için hazırlanmıştır. Şehrin günümüze ulaşana kadar (XV Yüzyıl – XIX Yüzyıl) dört isminin bulunduğu, bilinenin aksine ilk isminin Degirmencik değil Germiyancık olduğu Osmanlı dönemine ait çeşitli haritalar ve kaynaklar incelenerek tespit edilmiştir. Elde etmiş olduğumuz verilerden hareketle bu isimlerin en eskiden yeniye doğru Germiyancık, İneâbâd (Eyneabad), Degirmencik ve Germencik şeklinde sıralandığını söyleyebiliriz. Çalışmamızda bu isimlerin kökenlerini, günümüze gelene kadar nasıl bir gelişim ve değişim gösterdiğini ortaya koyarak en doğru sonuca ulaşmaya çalıştık

Anahtar Kelimeler: Aydın, Germencik, Osmanlı, Degirmencik

ABSTRACT

The study we have done on Germencik, a district of Aydın today, has been prepared to make it clear about its name as there are many ideas on the name of the district. By examining various maps and sources belonging to the Ottoman period (XV Century - XIX Century), it was found that the city had four names until the city reaches today and also that the very first name was not Degirmencik but Germiyancık. We can say that these names were ordered from the earliest to the

* Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD Doktora Öğrencisi

** Dr. Okutman, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Atatürk İlk ve İnkılapları Bölümü, msaitkorkmaz79@hotmail.com

newest in the form of Germiyancık, İneâbâd (Eyneabad), Degirmencik and Germencik according to the data acquired. We tried to reach the most accurate result by revealing the origins of these names in our study along with how they developed and changed until present day.

Keywords: Aydın, Germencik, Ottoman ,Degirmencik

GERMENCİK ADI

Aydın'ın Germencik ilçesinin ismi üzerine pek çok fikir bulunmaktadır. Bunun sebebi bu güne kadar ilçenin geçmişi ile alakalı neredeyse hiçbir çalışma yapılmamasından kaynaklanmaktadır.¹ Tarih boyunca ilçe için kullanılan 4 adet isim bulunmaktadır.

İSİM	OSMANLI TÜRKÇESİ	DÖNEM
GERMİYANCIK	د ر م ي ا ن ج ق	XV. Yüzyıl
İNEÂBÂD (EYNEABAD)	ا ي ن ه ا ب ا د	XVII. Yüzyıl
DEĞİRMENCİK	د د ر م ن ج ق	XIX. Yüzyıl
GERMENCİK	د ر م ن ج ق	XIX. Yüzyıl ve Günümüz

Öncelikle Değirmencik isminden başlayalım. Bu isimden başlamamızın sebebi özellikle internet'te dolaşan bir yanlış anlamayı düzeltmek amacı taşımaktadır. Bu ismin nereden geldiği hakkında pek çok fikir bulunmakta olsa bile kaynağının tam olarak ne olduğu meçhuldür.² İsmi özellikle Aydınoğulları zamanında yani XIV. yüzyıl başlarında ilçeye verildiği düşünülmektedir. Buna karşın yaptığımız araştırmalar neticesinde bu hususun kesinlikle yanlış olduğunu keşfetmiş bulunmaktayız. Konuyu kısaca izah edelim.

Kelime anlamı olarak düşünüldüğünde “Değirmencik” kelimesinin küçük değirmenleri ifade ettiği kesindir. Bu noktadan yola çıkarak en basit anlamıyla Germencik'te çok fazla değirmenin bulunmasından dolayı ilçenin isminin bu şekli

¹ Özellikle Yüksek Öğretim Kurumunun Türkiye’de yapılmış olan bütün yüksek lisans ve doktora tezlerinin yer aldığı <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresi incelendiğinde Germencik ile alakalı hiçbir tarih tezinin bu güne kadar yapılmadığı/yaptırılmadığı görülmektedir. Ayrıca ilçenin tarihi ile alakalı müstakil eser neredeyse yoktur.

² <https://en.wikipedia.org/wiki/Germencik> (24.07.16) Değirmencik isminin Aydınoğulları Beyliği zamanında kullanılmış olduğuna dair çeşitli söylemlerin kaynağı bu sitedir.

aldığımızı düşünebiliriz. Lakin bu düşünce de kesin olarak yanlıştır, çünkü öncelikle ilçenin Osmanlı döneminde Aydın'da yapılan ilk tahririnde (Pakalın, 1993) isminin "Germiyancık" olduğu görülmektedir. (Telci, 2015). Bu tahrirlerin 1461 ve 1475 yıllarına ait olduğu düşünüldüğünde ilçenin ilk adının Değirmencik olmadığı kesindir. Ayrıca yapılan tahrirde "Germiyancık" olarak kayıt edilmiş köyde değirmenlerden herhangi bir vergi alındığına dair bir kayıt bulunmamaktadır (Gürgen, 2015). Bu bakımdan köyde en azından XV. yüzyılda değirmen olmadığı kesindir.

XVI. yüzyılda ise köyde değirmenler olduğu ve merkezi yönetimin değirmen sahiplerinden vergi aldığı görülmektedir (Gürgen, 2015). Bu durum ilçedeki değirmenlerin özellikle XVI. yüzyıldan itibaren kurulduğunu akla getirmektedir. Lakin Aydın kazasının tüm köyleri içinde değirmenlerden alınan vergileri kıyasladığımızda Germiyancık olarak kaydı yapılan ilçe, Aydın'da tahriri yapılan 25 köy içerisinde değirmenler üzerinden en düşük miktarda vergi veren köylerden birisidir. Bu sebepten ilçede mevcut olan değirmenlerin diğer köylerden daha fazla olduğu ve bu değirmenlerin Germencik'e diğer köylerden ayırt edici bir özellik katmadığı açıktır. Keza XVII. yüzyılda yazılmış ve bize Osmanlı coğrafyasında bulunan pek çok yer ile ilgili en önemli bilgi veren kaynaklardan birisi olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde köyde herhangi bir değirmenin bulunduğuna dair bir bilgi bulunmamakta ve köy ismi olarak Eyne-abad (İne-abad) verilmektedir (Çelebi, 2005)

Değirmencik bahsinden devam edelim. XIX. yüzyılın ilk yarısında Germencik'te müslüman nüfusun icra ettiği meslekler içinde değirmenci bulunmamaktadır (BOA, Nfs.d 7329). Lakin 1890'da yani yüzyılın ikinci yarısında yayımlanan Aydın vilayet salnamesinde Aydın'da toplam 92 adet bulunan değirmenlerin 25'nin Germencik'te bulunduğu görülmektedir ki bu değirmen sayısı ile Germencik Aydın'ın nahiyeleri arasında birinci sırada gelmektedir (Cavit, 2010)

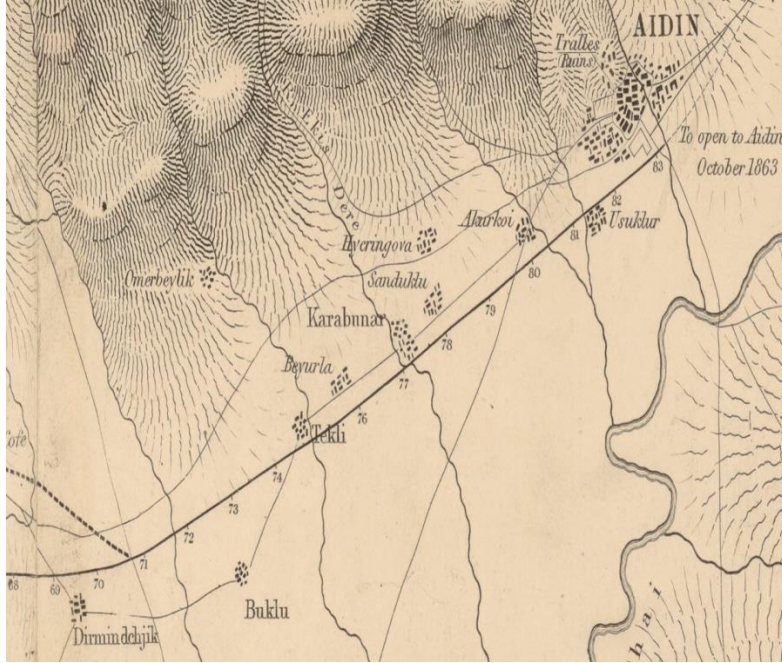
Değirmencik bahsinde kafa karıştırıcı bir diğer husus XIX. yüzyılın sonlarında yapılmış bölge haritalarıdır. Hem Osmanlı İmparatorluğu hem de batılılar tarafından yapılan haritaların pek çoğunda "Germencik" ve "Değirmencik" adının birlikte kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Nuri Akbayar'ın "Osmanlı Yer Adları" isimli çalışmasında Germencik için kullanılan isimlerden bir tanesi "Değirmencik"tir (Akbayar, 2001). Buna karşın bir diğer Osmanlı yer adları sözlüğü olan Tahir Sezen'in çalışmasında "Değirmencik" ismi hiç geçmez. Sezen'in ilçe için kullandığı isimler İneabad ve Germencik'tir (Sezen, 2006)

Aşağıdaki ilk haritada batılı seyyahların çizmiş olduğu İzmir- Aydın tren yolu hatları gösterilmiştir.³ Harita incelendiğinde sol alt köşede çok açık şekilde "**Dirmindchjik**" yazısı okunmaktadır. Ayrıca haritada Germencik'in Ömerbeyli ve bugün ismi Tekin Mahallesi olan ancak o tarihte Tekli köyü olan yer de görülmektedir.

³<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53029398c.r=Map%20of%20the%20Ottoman%20railway%20from%20Smyrna> (24.07.16).

2 numaralı harita ise Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapılmıştır. Bu iki harita incelendiğinde “Değirmencik” isminin temelde XIX. yüzyıldan beri kullanılageldiği açıkça görülecektir.

H-1: İzmir-Aydın Tren Yolu Hattı.

H-2: Osmanlı İmparatorluğu Aydın Vilayeti Yollarını Gösteren Harita⁴

Her iki haritanın da 1850’li yıllardan sonrasına ait olduğu açıktır. Çünkü haritalarda gösterilen yollar demiryolu hatlarını işaret etmektedir. Harita-2’de numaralandırılmış yerler ise şu şekildedir.

- 1-Değirmencik (Germencik)
- 2-Karapınar (İncirliova)
- 3-Aydın
- 4-Söke
- 5-Kuşadası
- 6-Balatçık

Elimizdeki açık delillerle değerlendirdiğimizde “Değirmencik” isminin ancak ve ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanıldığını söylemek daha doğru olacaktır. Neticede “Değirmencik” isminin “Germencik” ismiyle birlikte kullanıldığını görmekteyiz.

İlçe için kullanılan bir diğer isim olan Germiyancık ile devam edelim. Germencik isminin kullanımını neredeyse XIX. yüzyıla kadar hiç göremeyiz, ki bu tarihte kullanılan Germencik ismi ilçenin kendisi için değil, İneabat kazasının köylerinden birisini ifade etmek için kullanılmıştır

XIX. yüzyıla kadar Germencik ismine benzer olarak kullanılan tek yer adının yukarıda bahsettiğimiz üzere XV. yüzyıl (1461) Güzelhisar (Aydın) tapu

⁴ http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_000342.pdf (24.07.16)

defterlerinde kullanıldığı görülmektedir. Bu defterlerde Güzelhisar kazasının içinde “Germiyancık” isminde bir köy bulunmaktadır (Gürgen, 2015). Nihayetinde Aydın ve çevresini ele geçirip Aydınoğulları Beyliğini kurmuş olan Mehmet Bey’in Germiyanoğulları Beyliği ordusunun subaşlarından (İlgürel, 2009) olduğu bilinmektedir (Merçil, 1991). Ayrıca –cık, -cik ekinin Türkçede küçültme eki olarak kullanıldığı göz önüne alındığında Germiyancık isminin Germiyanoğullarının hakim olduğu bölgelerden göç ederek bugünkü Germencik ilçesine yerleşen kişiler tarafından verildiği düşünülebilir. Lakin tabiki bu bir fikir yürütmeden daha fazlası değildir ve arşivlerde bu konuyu kesinleştirebilecek herhangi bir evrak bulunmamaktadır. Ancak ne olursa olsun her halükarda Germencik ilçesinin ilk ismi Germiyancık’tır.

Germiyancık ve Değirmencik isimlerinden sonra ilçe için kullanılan bir diğer isim İne-abad yahut Eyne-âbâd’tır. Burada ilçenin isminin hangisi olduğuna dair bir kesinlik bulunmamaktadır. Bu durumun temel sebebi Osmanlı Türkçesinde kelimeleri okurken hareke (ünsüz harflere ünlü özelliği kazandırmak için kullanılan ek işaretler) olmaması ve bu sebepten okunan kelimenin pek çok farklı anlama gelebilmesinden kaynaklanmaktadır.

Örneğin incelediğimiz “İneâbâd” kelimesi görüldüğü üzere aynı zamanda “Eyneâbâd” şeklinde okunabilir.⁵ Nitekim Tuncer Baykara’nın “Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I” isimli kitabında Germencik ilçesinin ismi “Ezine-i Ayasuluğ namı diğer Eyne-âbâd” şeklinde ifade edilmiştir (Baykara, 1988) Buna karşın Cahit Telci’nin “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Sığıla Sancağının Nüfusu” isimli makalesinde kazanın ismi “İneabad Ezine-i Ayasuluğ” şeklinde geçmektedir (Telci, 2010). Ayrıca Tietze sözlüğünde İneâbâd’a benzer bir kelime olarak İnegöl verilmiş, kelimenin aynı zamanda “Eynegöl” şeklinde kullanıldığı da belirtilmiştir (Tietze, 2002).

İlçe ismi olarak Eyne-âbâd yahut İne-âbâd’ı ilk kullanan kişi muhtemelen Evliya Çelebi’dir (Çelebi, 2015) İneâbâd etimolojik olarak "ine" ve "âbâd" kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulan bir kelimedir. Âbât kelimesi herkesin bildiği üzere *mamur*, *şen* ve *rahat* anlamına gelmektedir.⁶ Bunun yanında "âbât" kelimesinin başka anlamları da bulunmaktadır. Örneğin Tietze sözlüğüne göre kelime şöyle tanımlanmaktadır:

Abad; kelimesi eski zamanlarda padişahlar tarafından kurulan saray ve şehir isimlerinde ek olarak kullanılırdı, Sa'd-abad (Haliç'in ucundaki Lale devrinde meşhur olan kasr), Sultanabad, Aşkabad gibi. Bu misallere göre ismini Yalak Deresi'nden alan Yalak-ova (bugünkü Yalova) eski kaynaklarda Yalak-abad şeklinde yazılırdı (Tietze, 2002.)

⁵ Eyne kelimesinin köken olarak anlamı için Bkz. <http://www.kubbealtiligati.com/sonuclar.aspx?km=eyne&mi=0> (29.07.16)

⁶http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57954ea9527903.51575224 (25.07.16)

Örnekleri arttırmak gerekirse buna benzer başka bir örnek İzmir'in ilçelerinden olan Bornova'dır. Osmanlı belgelerinin neredeyse tamamında Bornova'nın ismi *Birun-âbâd*\Burun-abad şeklinde geçmektedir. Bu açıklamaya karşın net olan bir husus vardır; o da Germencik ilçesinin bir padişah tarafından kurulmadığıdır. Tüm bu açıklamalar neticesinde "abad" kelimesini ne olduğuna dair çıkan en mantıklı açıklama mamur, refah, zengin olmalıdır. Germencik'in bulunduğu coğrafi konum ve bu konumun getirdiği tarımsal zenginlik düşünüldüğünde şehrin isminde "abad" kelimesinin olması oldukça mantıklı gelmektedir.

"İne" kelimesi ise biraz daha karışık bir konudur. Anlam olarak "ine" kelimesinin "iğne batması, acı vermesi" şeklinde mecazi bir anlamı olduğu söylenmektedir (Tietze, 2002) Lakin "abad" kelimesi ile birleşince ortaya çıkan kelime anlamsız olacaktır. Bu konuda en mantıklı olacak açıklama İne kelimesinin Yunanca'dan gelen İnea yani "Yeni" kelimesiyle bir alakası olması gerektiğidir (Umar, 1993). Bu şekilde bir çıkarım yaptığımızda ise "İne-âbâd" kelimesinin kabaca "Yeni Mamur Şehir" anlamına geldiği ifade edilebilir.

İlçenin bugün de kullanılan ve en çok bilinen ismi olan Germencik'e gelirsek. Germencik ismi diğer isimlerin aksine çok daha basit şekilde açıklanabilecek bir isimdir. Germ-Garm (ك ر م) kelime anlamıyla sıcak demektir.⁷ Kelime köken olarak Farsçada "Sıcak Su" yahut "Ilıca" anlamıyla kullanılır (Umar, 1993)

Bu noktada "Türkiye'deki Tarihsel Adlar" isimli kitabın yazarı olan Bilge Umar'ın açıklamalarından devam etmeyi daha faydalı buluyorum:

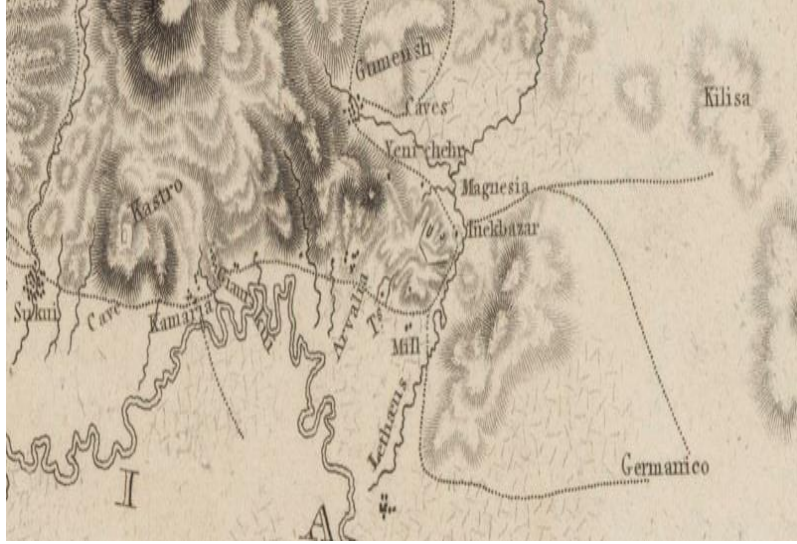
"Germe sözcüğü Osmanlıda, "Bölme Duvarı'dır. Germen\kirman "Kale"dir. Nitekim Fatih dönemini anlatan tarihçi Dursun Bey'in yapıtında, Peloponnesos\Mora Yarımadası kıstağında, Korinthos'un yanbaşında bulunan sur, Germe diye anılıyor. Germencik Aydın iline bağlı ilçe merkezi kasaba. 15 km kadar kuzeyinde dağlık arazideki ılıcalardan birine Germencik Ilcası denir ki, oralarda kale bulunmadığına göre ilçenin ve ilçe merkezi kasabanın adı bu ılıcadan geliyor olsa gerek."

Bununla birlikte Germencik ismiyle bilinmesi gereken bir diğer hususu burada belirtmek gerekmektedir. XIX. yüzyılın ilk yarısında bugün Germencik olarak anılan bölgenin adının İneâbâd (Eyne-abad) olduğunu daha önce belirtmiştik. Germencik ise tıpkı Umar'ın belirttiği gibi ilçenin merkezi olan köy\kasabadır. XIX. yüzyılda Batı Anadolu'yu gezip bölge ile alakalı olarak pek çok eser veren yabancı seyyahlar ilçe için İneâbâd (Eyne-abad) isminden ziyade Germencik ve Değirmencik ismini kullanmayı yeğlemişlerdir (Cuinet, 1894)

⁷ <http://www.nisanyansozluk.com/?k=germ&x=0&y=0> (24.07.16)

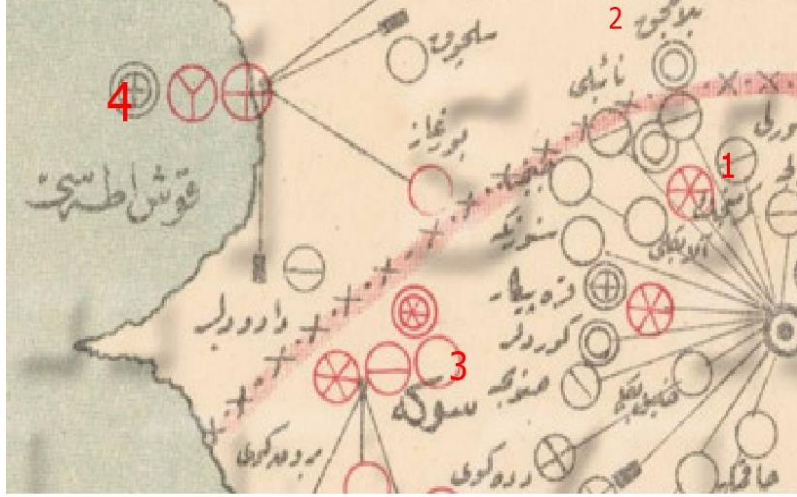
Germencik tarihi hususunda değerlendireceğimiz bir konu olsa da burada Germencik köyünün büyümesinden bahsedilmesinde fayda görmekteyiz. Yüksek bir ihtimalle 1800'lü yılların ortasından itibaren idari ve sosyal olarak kaza hüviyetini kaybedip bir nahiye haline gelen İnebad kazasının içinde bulunan Germencik köyü büyüyüp gelişerek İnebad isminin önüne geçmiştir. Neticede 1900'lü yılların başından itibaren ilçenin ismi Germencik olarak kalmış ve bu durum günümüze kadar sürmüştür. Harita-3 ve 4'te ilçenin bugünkü ismi olan Germencik'in kullanıldığı görülecektir.

H-3: Büyük Menderes Nehri ve Civarında Bulunan Yerleşim Bölgeleri⁸

⁸ <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8494191z.r=maender> (25.07.16) Harita 1816 yılında yapılmıştır.

H-4: Osmanlı İmparatorluğu Aydın Vilayeti Yollarını Gösteren Harita

SONUÇ

Aydın'ın Germencik ilçesinin isminin nereden geldiğine dair pek çok görüş ortaya atılmış olup, ilçenin kuruluşundan itibaren tarih boyunca 4 farklı isme sahip olduğu görülmektedir. XV. yüzyılda bir köy olan ilçenin ilk ismi bilinenin aksine Değirmencik değil, Germiyancık'tır. XVII. yüzyıldan itibaren ilçe için kullanılmaya başlayan isim İneâbât yahut Eyneâbât'tır. XIX. yüzyılda ise İneâbât (Eyneâbât), Değirmencik ve Germencik isimleri birlikte kullanılmış, 1914 yılında ilçede ihdas edilen belediye teşkilatı neticesinde ilçenin ismi "Germencik" olarak kesinleştirilmiştir. Bu tarihten sonra ilçe için kullanılan diğer isimlerden resmi ve gayri resmi olarak vazgeçilmiştir.

KAYNAKÇA

BOA, Nüfus Defteri 7329

AKBAYAR, Nuri, "Osmanlı Yer Adları Sözlüğü" Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s.59

BAYKARA, Tuncer, "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I" Türk Kültürünü Araştırma Yayınları Numara 86, Ankara, 1988, s.236

CAVİD, İbrahim "Aydın Vilayet Salnamesi R1307- H.1308" (Haz: Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin) Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s.25

- CUÏNET, Vital, “La Turquie d'Asie, géographie administrative statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure”, Cilt:3, 1894, s.591.
- Evliya Çelebi, “Seyahatname” Yapı Kredi Yayınları, Cilt:9, İstanbul, 2005, ss.76-77
- GÜRGEN, İlknur, “XV- XVI. Yüzyıllarda Güzelhisar Kazası (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2015, s.52
- İLGÜREL, Mücteba, “Subaşı” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), Cilt:37, 2009, ss.447-448
- MERÇİL, Erdoğan, “Aydınoğulları” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), Cilt:4, 1991, ss.239-241
- PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü I-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993
- SEZEN, Tahir, “Osmanlı Yer Adları” T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No:21, Ankara, 2006, s.193
- TELCİ, CAHİT, “Aydın Sancağının en Erken Tarihli Defteri: Halil Beğ Defteri'nin Parçası” Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı: I/1, İzmir, 2015, ss.139-175
- TELCİ, Cahit, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Sığla Sancağının Nüfusu”, Perspective On Ottoman Studies Papers From The 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (Ciepo), Zagreb, 2010, ss. 807-820
- TIETZE, Andreas “Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı”, Simurg Yayınları, Cilt: 1, 2002, s.2
- UMAR, Bilge, “Türkiye'deki Tarihsel Adlar” İnkılap Kitapevi, 1993, s.343
- <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53029398c.r=Map%20of%20the%20Ottoman%20railway%20from%20Smyrna>
- <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8494191z.r=maender>
- http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_000342.pdf
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57954ea9527903.51575224
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Germencik>

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

EDİRNELİ ŞEVKÎ'NİN ŞİİR ANLAYIŞI

Edirneli Şevkî's Sense of Poem

Musa TILFARLIOĞLU*

ÖZ

Edebî bir terim olan poetika, şairlerin şiir yazarken bağlı buldukları veya önemsedikleri edebî görüş ve kuralların bütününe verilen addır. Yapılan bu çalışmada 16. yüzyılda yaşamış olan şairlerden olan Edirneli Şevkî'nin Klasik Türk şiiri geleneği içerisinde meydana getirmiş olduğu divânındaki şiirlerden hareketle şiir hakkındaki düşünceleri ele alınmıştır. Şevkî'nin konuyla ilgili müstakil bir eseri bulunmamaktadır. Bu makalede şairin divânında yer alan şiirlerinden tespit ettiğimiz beyitlerle şiirle ilgili düşüncelerini tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Edirneli Şevkî, poetika, şiir, klasik Türk şiiri.

ABSTRACT

A literary terms named as Poetika means that poets are caring about literary views and the whole thing of rules while writing poetry. In our study, a poet named Edirneli Şevkî who lived in the sixteenth century and his ideas are under debate about poetry which brings into existence within tradition of Turkish classical poems. He had a private work about this issue. In this article, we try to identify his opinion about poetry which located on the davenport of his poems with couplets.

Keywords: Edirneli Şevkî, Poetics, poem, classical Turkish poetry

* Yrd. Doç., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
(musa_edebiyat@hotmail.com)

Giriş

Klasik Türk edebiyatı veya divân edebiyatı olarak adlandırdığımız döneme ait bir şairin şiir, şair ve edebiyatla ilgili görüşlerini tespit edebilmek için önce kendi eserlerine bakmak gerekmektedir. Divân şairleri kuralları önceden belirlenmiş bir gelenek içerisinde eser vermişlerdir. Divân şairlerinin şiir ve şair hakkındaki görüşlerini belirttikleri müstakil bir eser bulunmamaktadır. Şairler bu konu hakkında herhangi bir teşebbüste de bulunmamışlardır. “Divân şairleri, kendi sanatları üzerinde bir araştırmacı veya teorisyen gibi düşünmemişler, bugünkü anlamda bir poetika kaleme almamışlardır (Coşkun, 2011: 57-80). Fakat bu ifadeler, şiirin nesirden daha itibarlı olduğu bu dönem edebiyatında şiir ve nesir konularına hiç değinilmediği anlamına gelmez. Ali Şir Nevai'den itibaren bazı şairlerin, divânlarına dibaceler yazdıkları bilinmektedir (Uzğör, 1990:261). Manzum-mensur karışık olarak ele alınan ve divânların başına yerleştirilen dibacelerde şairler, kendi şiirleri ve şiir anlayışlarıyla ilgili bazı açıklamalar yapmaktadırlar. Genellikle de şiirin meşruiyetine dair ayet ve hadislere dayalı açıklamalarda bulunmaktadırlar. İyi ve kötü şiirin niteliklerinin neler olduğuna ilişkin bazı ipuçları da bulunabilmektedir. Yine Fuzuli Farsça ve Türkçe Divânlarının dibacelerinde kendi hayatı ve şiirlerinin mahiyeti ile ilgili bilgiler vermektedir (Doğan, 1997: 92).

Türk edebiyatında şiirin ne olduğuna ilişkin poetika diyebileceğimiz çalışmalar Tanzimat'tan sonra Batıdaki çalışmaların etkisiyle başlamaktadır. Ancak başlangıcı Aristo'ya, oradan Farabi ve İbn Arabi'ye dayanan bazı poetika çalışmaları vardı. Bizde Ahmedî (ö.1413)'nin kaleme aldığı Bedâiyü's-sihr fi Sanâiyi's-şi'r, Hüsâkeddin Amasî (ö.1470)'nin Risâletün Mine'l-aruz ve Istilâhü's-şi'r adlı eserlerinden itibaren nazım ve nesir bazı eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerde genellikle şiirin mahiyeti, aruz ölçüsü, kafiye ve redif gibi edebi bilgiler üzerinde durulmaktadır (Ekal, 2009: 17). Divân şairleri şair ve şiir hakkındaki görüşlerini ise divânlarında yer alan şiirlerinin içerisine serpiştirmişlerdir.

Edirneli Şevkî'nin şiir ve şair anlayışı hakkındaki düşüncelerinin incelediği bu çalışmanın ilk bölümünü “Şair Anlayışı” oluşturmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise şairin hayatına kısaca değindikten sonra Şevkî'nin “Şiir Anlayışı” üzerinde durulacaktır. Yapılan bu çalışmada H. İbrahim Yakar tarafından yayıma hazırlanan “Edirneli Şevkî Divânı” esas alınmıştır.

Kaynakların verdiği bilgilere göre Şevkî (ö. 1516), XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Şevkî'nin asıl adı Yusuf'tur. Şair, şiirlerinde Şevkî mahlasını kullanmıştır. Divânındaki Arapça ve Farsça şiirler dikkate alındığında iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Kâtiplik yapan Şevkî, Edirneli Şevkî, Kâtip Şevkî namıyla şöhret bulmuştur.

Kaynaklarda Şevkî'nin edebi kişiliğinden övgüyle bahsedilmektedir. Sehi Bey “Arabi vü Parsî vü Türkî dilde eş'ârı var. Ehl-i 'ilm kısmındandır. Gâyet hoş tab' nâzük vücûd, pür-şevk ü 'ıyş u işret sever laubâli ehl-i zevk kimse idi. ...Emsal-amiz güzel gazelleri vü hayâ lengiz matla'ları çokdur” (Sehi Bey, ?: 219) sözleriyle şiirlerinin gayet güzel olduğunu, kendisinin de zevk ve sefaya düşkün, umursamaz

bir yaratılışa sahip olduğunu, atasözü ve deyimlerle örülü gazelleri ve hayallerle süslü matlaları bulunduğunu zikreder.

Lâtifi, “Kasîde vü gazeli gâyetde iyi der idi. Nazmun envâ’ında mâhir u aksâmına kâdir idi. Kasâid ü eş’ârı gayetde musanni’ vü muhayyel vü divân-ı belâgat-’üvânı beyne’l-enâm makbûl ü mütedâvildür. Ve bu gazel-i muhayyel dahı anun cümle-i ihtira’ından vü hassa-i ibtidâ’ındandır. Bu kâfiyede vaki’ olan eş’âr-ı kesire bu şi’r-i bî-nazîre nazîre vâki’ olmuştur” (Sungurhan-Eyduran, 2009: 442) diyerek Şevkî’nin gazel ve kasidelerinin oldukça sanatlı, ince hayallerle süslü olduğunu belirterek şairlerinin herkes tarafından kabul gördüğünü dile getirir.

Hasan Çelebi, “Egerçi eş’ârı mezkûrlardan ednâdur lâkin vâsıl-ı mertebe-i ‘ulyâdur. Eş’âr-ı pür-safâsınun ziyâ vü şavkı ve kelimât-ı şîrininün mezâk-ı ehl-i ‘irfânda zevki nûr-ı şem’ ü âftâb-ı pür-lem’ gibi rûşen ü âşkâr olup halâvet-i ‘asel-i Mustafâ gibi kâbil-i inkâr degüldür” (Latifi, ? : 212) ifadesiyle Şevkî’nin şairliği ve şiirleri hakkında olumlu görüşler belirtmektedir.

Gelibolulu Ali de, “Hak budur ki asrınun şuarasına göre ahsenü’l-vücuddur. Zîrâ ki edasında haşviyât-ı kesiresi nâ-büddur.” (İsen, 1994: 158) diyerek Şevkî’nin dönemindeki şairlerden üstün olduğunu şiirlerini boş sözlerle doldurmak yerine güzel şiirler meydana getirdiğini söylemektedir.

Klasik edebiyatımızda, divân şairleri mesnevilerin müstakil bölümlerinde, divânların mukaddime veya dibâcelerinde, kasidelerin fahriye bölümlerinde, gazellerin makta beyitlerinde söz, lafız ve mananın kendi üzerlerinde bıraktığı izlenimlerden bahsederler. Bu bağlamda divân dibâceleri, şairlerin söz hakkındaki görüşlerinin, şiir ve şair anlayışlarının, şairler ve onların şiirleri hakkındaki değerlendirmelerinin (Uzgör, 1990: 26) ortaya konulduğu; söz, şair ve şiirin anlam çerçevesinin çizildiği müstakil metinlerdir. Divân şairleri, objektif ve subjektif her varlığa edebi bir hassasiyetle yaklaştıkları gibi kendi şiirlerine, şiir olgusuna, genel bir ifade ile sanat ve edebiyata aynı bakış açısıyla yaklaşmasını bilmişlerdir. Bu konu hakkındaki düşüncelerini doğrudan veya dolaylı olarak şiir diliyle de ifade etmişlerdir (Doğan, 2002: 101-102). Şairlerin, şiir ve şaire dair poetik değerlendirmeleri özellikle kendi şairlikleri hakkındaki düşünceleri kasidelerinin fahriye diğer şiirlerinin ise makta beyitlerinde yer almaktadır. Şairler bu konu hakkındaki düşüncelerini bazen mübalağalı bir üslupla önümüze sermektedir.

Şevkî, şiir hakkında görüşlerini divânındaki kaside, gazel, kıt’a ve musammatlarda dile getirmektedir. Yine şair kendi şiirleri hakkındaki düşüncelerini de divânındaki şiirlerde ortaya koymaktadır. Şairin bu konu hakkındaki düşüncelerini görmek için Divânı’na bakmak gerekmektedir. “Güzelliğini vasfetmek için yazdığım şiirlerimi işitenler, Şevkî doğrusu Kur’ân’ı güzel açıklamaktasın dedi¹” şeklinde dile getirdiği beyitinden anlaşılacağı üzere şiirlerinde geleneğe uyarak sevgilinin güzelliklerinden bahsetmektedir.

¹ G. 9 / B. 7

Şevkî, kendi döneminde beğenmediği şiir ve şairleri açık bir şekilde dile getirmiştir. Döneminin şiir eleştirisi olarak karşımıza çıkan aşağıdaki beyitte Şevkî, kıymetsiz şiirlerin revaçta olduğunu, bundan dolayı her önüne gelenin şiir yazma hevesiyle ortaya çıktığını belirtir. Yeteneği olmadığı halde şiir yazmak gibi değerli bir işe kalkışanları küstah olarak nitelendirir. Kendi şiiriyle kötü şiir yazarların şiirlerini karşılaştırır.

‘Aceb mi Şevkî bulursa revâc şî’r-i kesâd

Tarîk-i şî’re kadem basdı çünkü her küstah (G. 14 / B. 8)

Şevkî'nin Şiirinin Özellikleri

Şevkî, şiirlerinden bahsederken seçtiği bazı kelimeleri kullanmaktadır. Bu kelimeler içerisinde; “şî’r, eş’ar, söz, gazel, nazm, tab” yer almaktadır. Şair bu kelimeleri genellikle terim anlamında kullanmaktadır. Şairin iyi bir eğitim gördüğü ve bu eğitimi sayesinde Arapça, Farsça şiirler yazdığı divânında görülmektedir. Şair köken olarak Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere “kelâm, suhân, söz” kelimelerini de şiir anlamında kullanmaktadır.

Şevkî, kendi şiirlerini anlatırken en çok “şî’r” kelimesini kullanmaktadır. Arapça bir isim olan şiir; edebi değeri olan nazımlı ve kafiyeli söz olarak tanımlanmaktadır. Şî’r kelimesini Şevkî’de bu anlamda kullanmaktadır. “Şevkî'nin şiirinin kıymeti, diğer gazellere benzer demeyiz. Çanak çömleğin kıymeti inciyle bir olur mu?”

Şî’r-i Şevkî gazel-i âhere benzer demezüz

Kıymeti kıymet-i dürle bir olur mı hazefün (G. 103 / B. 6)

Şevkî, sevgilisinin güzelliğini anlattığı bir gazelde “Güzelliğini vasfetmek için yazdığım şiirlerimi işitenler, Şevkî doğrusu Kur’ân’ı güzel izah etmekte sin dedi.” ifadesiyle şiirini duyanların onun güzelliğini kabul ettiklerini belirtmektedir.

Gûş eden eş’arımı evsâf-ı hüsninden dedi

Şevkî hoş tefsîr edersin hatm-i Kur’ân’ı dürüst (G. 9 / B. 7)

Yine şair, “şairlerin kurduğu şiir meclislerinde şiirler söylenirken ağzı tatlandıran şeker özlü helvalar, şerbetler vb. ikramlarda bulunulmuş. Şiir söylemede şeker özlerin her zaman ağız tadı verir. Şeker dudakların, tatlı sözlü bir papağandır” diyerek sühan kelimesini şiiri yerine kullanmıştır.

Kandün verür sühanda müdâm agzı dadını

Şekker lebün ki tûtî-i şîrîn kelâmdur (G. 54 / B. 7)

Divân edebiyatında şiirin güzelliği aynı zamanda işlenen konunun güzelliğine bağlıdır. Klasik edebiyat geleneğinde idealize edilmiş güzel bir sevgili vardır. Bu sevgilinin güzelliği aynı zamanda şiire de güzellik vermektedir. Gelenek içerisinde şairler sevgilinin güzelliğinin vasıflarını şiirlerinde anlatırlar. Şevkî'de bu duruma gönderme yaparak “Sevgilinin gül yüzünün gül bahçesinin öveni binlerce olsa da Şevkî'nin şiiri gibi bir bülbül bir daha dünyaya gelir mi?” diyerek şiirini bülbüle benzetmektedir.

Gül yüzi gülşeni meddâhı hezâr ola velî

Tab‘-ı Şevkî gibi bir murg-ı hoş-elhân gele mi (G. 217 / B.7)

Klâsik edebiyatımızda şairlerin en çok önem verdikleri hususların başında şiirin akıcı olması gelmektedir. Akıcı olmayan şiirler pek rağbet görmemektedir. Bu konu hakkında Şevkî, “Padişahın ikrâmı herkese ulaşır; ancak gönlü hasta Şevkî'nin günahı akıcı şiirleridir.” diyerek kendi şiirlerinde bu vasfın bulunduğunu belirtmektedir.

Erişür hâssa vü ‘amma kerem-i şâh meger

Şevkî-i hasta-dilûn tab‘-ı revândur günehi (G. 227 / B. 7)

ŞİİRLE İLGİLİ TEŞBİHLER²

Âb,âb-ı hayat:

Klâsik Türk şiirinde büyük oranda “âb” şekline yer verildiği ve daha ziyâde “âb-ı hayât, âb-ı zülâl” vb. tamlamalarla kullanıldığı görülmektedir. Su, hayati öneminden olsa gerek, şairlerimiz tarafından bilhassa şiirlerinin değerlerini belirtmekte önemli bir teşbih ögesi olarak kullanılmaktadırlar. Su; latif, şeffaf, saf, akıcı, tatlı, kokusuz oluşu vb. vasıfları ile şairler tarafından şiirlerinin özelliği olarak gösterilmiştir. Bir diğer ifadeyle, nasıl ki böylesi özelliklere sahip olan güzel bir su, insan hayatı için vazgeçilmez ise, benzer özelliklere sahip güzel bir şiir de şairlerce, insanın ruh ve gönül dünyası, edebi ve estetik ihtiyaçları için o denli vazgeçilmez kabul edilmiştir (Öztoprak, 2005: 103). Şevkî, şiiriyle ilgili bu kavramı çok kullanmamaktadır. Sevgiliye yazdığı gazelin bir beytinde “İnciler saçan dudaklarına taze gazel dersek; o zaman gazelin kafiyesi şeker, vezni ölümsüzlük suyu olur.” ifadesiyle âb-ı hayât kavramını şiirin en önemli unsurlarından vezin için kullanmıştır.

² Şevkî'nin şiirini teşbih ettiği unsurlar sıralanırken Bayram Ali Kaya'nın Necati Bey'in Şiir Anlayışı adlı makalesindeki tasnif örnek alınmıştır. bk. Bayram Ali Kaya, Necati Bey'in Şiir Anlayışı, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 27, İstanbul 2012, 143-218.

Kand olur kafiyesi bahri olur âb-ı hayât

Deyicek la'l-i güher-rîzün için taze gazel (G. 108 / B. 8)

Dür (dürr-i şehvâr güher-rîz,):

Klâsik şiirde şairler şiirlerinin güzelliğini ve değerini anlatırken genellikle inci, la'l, mücevher gibi kıymetli taşları kullanmışlardır. İncilerin ipliğe dizilmesiyle meydana getirilen güzel kıymetli gerdanlıklarla şairlerin kelimeleri yan yana getirmesi ve dizmesi arasında bir benzerlik kurarak şiirlerinin değerini anlatmaktadırlar. Şairler kendi şiirlerinin dışında bazen sevgilinin sözlerini de inciye benzetirler. Şevkî beyitlerinde, “Şevkî'nin şiirinin kıymeti, diğer gazellere benzer demeyiz. Çanak çömleğin kıymeti inciyle bir olur mu?”³ “Şiirlerim sultanlara yaraşan iri incilere benzetilirse, buna şaşılmasın. Çünkü; Necef'in sultanı Hz. Ali'nin iyiliği bir bilmececiğir.” diyerek şiirlerini inciye benzetmektedir.

Şibh-i şî'rüm olur ise n'ola dürr-i şehvâr

Çünkü bilmece durur himmeti şâh-ı necefün (G. 103 / B. 7)

Başka bir beytinde inci dizme tabirini kullanarak “Ey sevgili! Şevkî senin inci dişlerinin düzgünlüğünü övdüğünde, sözlerini inci dizer gibi düzgün dizer.” Diyerek âşık için çok kıymetli ve değerli olan sevgiliyi kıymetli bir taş olan inciye kullanarak anlatmaktadır. Şevkî hem sevgilinin dişlerini hem kendi şiirini inciye benzetmektedir.

İncü dizer gibi düzer elfâzımı şehâ

Şevkî ne dem ki dür dişünün nazmını öge (G. 176 / B. 5)

La'l:

Kırmızı ve değerli bir süs taşı olan la'l yakuta benzer ve bu yönüyle divân edebiyatında oldukça sık kullanılan bir mazmundur. Divân edebiyatında en çok sevgilinin dudağı için kullanılan la'l aşığın gözyaşları için de kullanılmaktadır. Değerli bir taş oluşundan dolayı şairler şiirlerini de la'l'e benzetmiştir. “Susamış, Şevkî'nin sözlerini ağzından çıkartma; çünkü “o, sözlerimin özelliği parlak lal taşı gibidir” dedi.”

Şevkî-i teşne-lebi zikrin ağzdan koma kim

La'l-i sır-âb gibidür dedi hassiyetümüz (G. 82 / B.7)

Şeker (sükker, kand, bal):

Tatlılığı yönüyle ve yedikten sonra insanın dimağında bıraktığı güzel lezzet ve tat yönünden şiirler şekere benzetilmektedir. Şair için bazen sevgilinin sözleri şekerdir, bazen sevgilinin dudaklarını vafeden şiirler. Yine konuşan papağana şeker

³ G. 103 / B. 6

yedirilmesi, şairin kendisini tûtiye, sözlerini ise şekere benzetmesine sebep olur. Beyitlerinde “ Şiir söylemede şeker özlerin her zaman ağız tadı verir, senin şeker dudakların şirin sözlü bir papağandır”⁴ birçok şairde görüldüğü gibi Şevkî de kendi şiirlerinin bal tadında olduğunu ve sevgiliyi anlatırken sürekli ağzından bal damladığını, şiirlerinin bal olmasından dolayı kendisinin de azgından şekerler saçan papağan olduğunu söylemektedir.

Şehd yagar lebleri vafında azgından müdâm

Tab'-ı Şevkîye niçün tûti-i şeker-hâ demez (G. 79 / B. 7)

Şeker aynı zamanda besin değeri yüksek bir gıda maddesidir. Şevkî buna değinerek bir beytinde; " Ey Şevkî! Allah'a şükürler olsun ki, şiirim şekerleri, görünmeyen nefisler için ruh gıdası olur.” ifadesiyle nasıl ki şeker maddi yönümüzü doyuran bir gıdaysa kendi şirinde manevi yönümüzü doyuran şeker gibi onun kadar lezzetli bir gıda olduğunu söylemektedir.

Şevkî şükür Hudâya ki şi'rüm şekerlerin

Eyler gıdâ-yı rûh nüfûs-ı mücerrede (G. 185 / B. 4)

Kuş (Papağan, Bülbül):

Klasik edebiyatta en çok kullanılan benzetme unsurlarının başında kuşlar gelmektedir. Şair kendisini hümâyâ, bülbüle, papağana benzeterek onların özelliklerini şiirlerinde yansıtmaktadır. Şevkî, beytinde “Sevgilinin gül yüzünün gül bahçesinin öveni binlerce olsa da Şevkî'nin şiiri gibi bir bülbül bir daha dünyaya gelir mi?” diyerek şiirini bülbüle benzetmektedir.

Gül yüzi gülşeni meddâhı hezâr ola velî

Tab'-ı Şevkî gibi bir murg-ı hoş-elhân gele mi (G. 217 / B.7)

Gül:

Klâsik edebiyatımızda bülbül ile birlikte en çok kullanılan mazmunlardan birisi de güldür. Şairler sevgiliyi, sevgilinin yanağını güle benzetirler. Şevkî bir beytinde büyüleyici şiirini güzel sesli kuşlarla, gül ile söyleşen bir şarkıcıya benzetmektedir.

Şevkî'nün sihr-nümâ tab'ı k'ola nagme-serâ

Söyleşür gül gibi ol murg-ı hos-elhânlar ile (G. 197 / B. 8)

⁴ G. 54 / B. 7

Şiirlerinin Belli Başlı Özellikleri

Şevkî de diğer divân şairleri gibi şiirleri için bazı kelimeler ve ifadeler kullanmaktadır. “Şiiri için kullandığı ifadeler arasında şeker, tab‘-ı şîrîn-kâr, hûb îcâd, bîkr, sihr, âbdâr, dūr, latîf, hüsn-i elfâz, bârîk-i hayâl, şehd, hasen, savt-ı tarab-engîz, nazûk, sûz-nâk, tûtî, sühan-dân gibi kavramlar yer alır. Şiir üslubunu ise; şîrîn-suhan, sûr-engîz şekker-rîz, güher-rîz, dürr-i şeh-vâr gibi sıfatlarla tanımlar. Bu ifadelerde öne çıkan özellikler şiirlerinin sade, akıcı, tatlı, renkli, sihirli bir söyleyişe sahip olmasıdır (Yakar, 2010: 27).

Âb-dârdır:

Farsça bir terkip olan âb-dâr kelimesi için sözlüklerde, “sulu, ıslak, kaliteli su, parlak, latif, tâze, güzel, hoş, tarâvetli, halâvetli, revnaklı, hayat verici öz, bereketli bitki, nükteli, hoş sohbet, zengin fikirler bilen, nükteli söz söyleyen, memnuniyet verici...” vb. karşılıklar verildiği görülür. Ayrıca âb-dârın; kılıç, meyve, cevahir ve benzeri kelimelere sıfat olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Kaya, 2012: 170-171). Şevkî bir gazelinde; “Şevkî, senin kılıcın niteliklerini herkese gönderdiği için dünyayı taze zarif sözlerle doldurdu.”

Şevkî çü vasf-ı tıgunı saldı zamaneye

Pür etdi ‘âlemi sühan-i âbdârdan (G. 142 / B. 8)

Sûznâkdir:

Klasik edebiyatımızda şairler hep dert sahibi kişilerdir. Bu dertlerin en önemlisi ise şairlerin sevgiliden beklediği iltifatı görememesidir. Bu durum şairlerin şiirlerine yansır ve şairlerin içini yakan aşk ateşi şiirlerine sirayet eder. Şevkî de şiirlerini dinleyenlerin ve okuyanların bu ateşin yakıcılığından etkileneceğini söylemektedir. “Ey Şevkî, sözlerinin ateşi beni kendimden geçirdi. Gönül ehli olanlar arasında, sendeki bu durum iyi görülmektedir.”

Şevkî’ya vecde getürdi sözünün sûzı beni

Ehl-i dillerde hele sendeki hâlet yegdür (G. 30 / B. 5)

Yine aşağıdaki beyitte şair “Şevkî'nin şiiri, Fars edebiyatının ünlü şairi Hüsrev'in şiiri gibi yakıcı olsa şaşılmayacağını; zira Şevkî, şairlik gücünün olgunluğu ile sultanlık mertebesine ulaştığını söylemektedir.”

Hüsrev-misâl şi‘ri n’ola olsa sūznâk

Sevkî Kemâl-i tab‘-ıla yetisdi şâhiye (G. 167 / B. 5)

Hûb îcâd, ter:

Divân edebiyatında şairin ustalığı ve şiirin değeri şairin söyleyişteki güzelliğine ve şiire getirdiği yeni söyleyişe göre belirlenmektedir. Şevkî beyitlerinde şiirinin taze ve yeni olduğunu belirterek “Ey Şevkî! O kargaşa çıkarıcı şiire güzel cevap verdin. Cilveli şairlik gücüne ve yeni şiirlerine helal olsun.” diyerek

kendisinin şairlik kabiliyetinin ve şiirlerinin yeni oluşunun takdir gördüğünü anlatmaktadır.

Hoş dedüñ ol şi'r-i sûr-engîze ey Şevkî cevâb

Âferînler tab'-ı şîrîn-kâr u hûb îcâduña (G. 142 / B. 7)

Bir başka beyitte şair sevgilisinin güzelliğini vafsettiği şiirinde, “Ey Şevkî! Sevgilinin yanaklarını ve boyunu vafederken şiirin zarif ve taze, gazelin sonsuz olması” ifadesiyle şiirdeki yeni söyleyişe ve zarıflığa verilen öneme dikkat çekmektedir.

Ruhsârı-y-ıla kâmeti vafında Şevkîyâ

Şi'rün latif ü ter gazelün münteha gerek (G. 101 / B. 7)

ŞİİRLE İLGİLİ DİĞER ÖZELLİKLER

Fars Edebiyatı Şairleri ile Kıyas

Klâsik edebiyatımız kuruluş aşamasında Fars edebiyatından oldukça etkilenmiştir. Kuruluş dönemindeki şairlerimiz İranlı şairlerden etkilenmiş, onların eserlerini örnek alarak eserler vermişlerdir. Hatta onların eserlerini tercüme ederek onları beğendiklerini ve takdir ettiklerini belirtmektedirler. Osmanlı imparatorluğunun XVI. yüzyılda süper güç olması edebiyat ve sanat alanına da yansımıştır. Bu dönemde şairlerimiz Fars edebiyatını örnek almayı bırakarak onlarla yarışmaya, onların eserlerinden daha güzel eserler vermeye çalışmışlardır. Şevkî, Fars dilinde eserler verdiği ve buradaki büyük şairlerin eserlerini incelediği için şiirlerinde Fars edebiyatının büyük şairlerinin isimlerine sıkça rastlanmaktadır. Şevkî'nin şiirlerinde en çok ismi geçen şairler; Kemal-i Hocendî, Selman-ı Sâvecî, ve Sadî-i Şirazî'dir. “ Şevkî, kendi şiirlerinin İranlı Selman'ın şiirlerine denk olduğundan beri şirden anlayan kişilerin kendisinin şiir tarzını ve şiirlerini beğenip takdir ettiğini belirtmektedir. Başka bir beyitte ise “Senin bu gönlü incinmiş şiirin, Allah göstermesin! Cafer'in âleme hükmeden ve onu süsleyen şiirine asla özenmez.” diyerek üstat gördüğü şairlere olan saygısını göstermekte ve onun şiirleriyle kendi şiirlerinin boy ölçüşemeyeceğini söylemektedir.

Ca'ferün nazm-ı cihân-ârâ vü 'âlem-gîrine

Haşali'llâh öykine bu şi'r-i dil-gîrün senin (G. 98 / B. 8)

Şîve-i nazmına ahsent okur ehl-i Kemâl

Şi'r-i Şevkî olalı güfte-i Selmâna bedel (G. 109 / B. 8)

Yine başka beyitlerinde Kemal-i Hocendî'yi örnek aldığını ifade eden Şevkî, “Şevkî'nin akıcı şiiri Kemal'in olgunluğuna eriştiğinden beri Hocend şairleri, onun gönül çeken şiirlerini kıskanırlar.” diyerek kendisinin de artık usta bir şair olduğunu ve bunun diğer şairler arasında kıskançlıkla karşılandığını belirtmektedir.

Bir başka beytinde ise “Ey Şevkî! Şiirinin olgunluğu ile güzel şeyler söylemekteisin. Kusursuz şiir gücünle Selman’a ulaşacak gibi duruyorsun” diyerek bu şair üzerinden kendi şiirlerinin kusursuzluğa ulaştığını söylemektedir.

Şevkî'nin şi'r-i latîfi bulalı hadd-i Kemâl

Reşk ede tab'-ı dil-âvîzine ashâb-ı Hocend (G. 15 / B. 5)

Şevkî Kemâl-i şi'r ü hasen-gûlîg içresin

Selmâna eresin gibi tab'-ı selîm-ile (G. 142 / B. 8)

Kemal-i Hocendî ve Selman-ı Sâvecî'ye temkinli yaklaşan ve onlarla kendisini eşit gören Şevkî, Sadî-i Şirazi'ye karşı üstün geldiğini bir beytinde “Ey Şevkî! Senin sözlerin, konuşma arasında Sadi-i Şirazi'ye laf attığından beri yasemin kokulular zihin sayfasından Gülistan'ı sildiler.” ifadesiyle Sadî-i Şirazi'ye olan üstünlüğünü dile getirmektedir.

Sözün harf atalı Şevkî kelâm içinde Sa'diye

Kazıdı levh-i hâtırdan semen-bûlar Gülistânı (G. 209 / B. 8)

Şiir Sihir gibi Büyüleyici Olmalı:

Sözlüklerde “büyü, gözbağcılık, büyücülük; büyü kadar tesiri olan şey, fetanlık; şiir ve güzel söz söyleme gibi insanı meftun eden hüner, sanat”(Devellioğlu, 2005: 952), “tabiat kanunlarına aykırı sonuçlar elde etmek iddiasında olanların başvurdukları gizli işlem veya davranışların genel adı” (Türkçe Sözlük, 2005: 336) olarak tanımlanmaktadır. Arapça bir kelime olan sihr Farsçada efsûn, Türkçede büyü kelimesi ile karşılanmaktadır. Divân edebiyatında şairler kendilerini ve sevgiliyi büyücüye ve şiirlerini ve sevgilinin sözlerini büyüye benzetmişlerdir. “Klâsik Türk şiirinde bilhassa sevgilinin bir büyücü olarak anlatıldığı, en büyük sihrinin; hatta sihrinin ana kaynağının âşıkların kendine bağlayan güzelliği olduğu, başta gözü, saçı ve yanağı olmak üzere türlü güzellik unsurlarını bu yolda kullandığı bilinmektedir (Kaya, 2012: 185). Edebiyatımızda “genellikle çâh-ı Bâbil (Babil Kuyusu) ve Hârut ile Mârut nedeniyle kullanılır. Bu şehirde eskiden bir kule ve bir kuyu varmış. Hârut ve Mârut bu kuyuda büyücülükle uğraşır ve insanlara büyü öğretirlermiş (Pala, 2004: 51). Şevkî beytinde, “Şevkî'nin şiiri, sihir ile Babil kuyusuna su koydu. Gazel söyleyenler arasında Şevkî gibi sihir yapan bir kimse bulunmaz.” diyerek kendi şiirlerinin sihir olduğunu ve büyücülükle bilinen bu kuyuya daha üstün bir sihirle su koyduğunu söylemiştir.

Su koydı sihr-ile şi'ri çeh-i Bâbil ocagına

Gazel-gûlarda Şevkî gibi sehâr olmasun kimse (G. 142 / B. 7)

Tarab-engiz (çoşturucu) olmalı:

Divân edebiyatında şairlerin şiirlerinde bulunması gereken önemli vasıflardan birisi de şiirin çoşturucu olmasıdır. Şiiri eğlence aracı olarak gören şairler, şiirin dinleyenleri etkilemesini onların üzerindeki sıkıntıları üzüntüleri almasını, gönüllerini hoş etmesini ve eğlendirmesini istemektedirler. Şevkî de şiirlerindeki “ahenk ve ritmi ortaya koymak için musiki terimlerini kullanmıştır. Feleği çarka koyup oynatan, şiirlerindeki coşkulu sestir. Zühre yıldızı feleğin çalgıcısı olarak anıldığı için kendi şiirini de o çalgıcıyı çoşturup oynatan ses olarak algılar. Şiirleri insanlara mutluluk veren musiki gibidir. Şiirindeki hem ses özelliklerini hem de anlam inceliklerini ortaya koyarak şiirin etkisini anlatmaya çalışmıştır (Yakar, 2010: 31).

Felegi çarha koyup oynadan ey Zühre-cebin

Şi'r-i Şevkîdeki savt-ı tarab-engiz midür (G. 34 / B. 4)

Şiir güzel ve latif görünmeli, hoş üsluplu olmalı:

Klasik edebiyat dönemi şairlerimiz şiirin güzelliğine ve üslubuna çok önem vermişlerdir. Şevkî de gelenekten kaynaklanan bu konu üzerinde durmuştur. Bir beyitinde bu konu ile ilgili olarak düşüncesini dile getirmektedir, “Şevkî, şiirine çoğunlukla sevgilinin yanağının özellikleriyle canlılık vermektedir. Şevkî'nin şiirinin güzel üsluplu olması bu yüzdendir.”

Şi'rine ekser ruhuñ vasfıyla verür sûreti

Şi'ri Şevkî'nün bu yüzdendür hoş üslûb olması (G. 212 / B. 6)

Başka bir beyitinde Şevkî, nokta sözcüğünü iki anlama gelecek şekilde tevriyeli kullanmıştır. Nokta kelimesini güzel şiirlerine son vermeme, devam etme anlamında kullanmıştır. “Ey Şevkî! Güzel şiirinin yazısına nokta koyma. Ne yazık ki, Habeşli hırsız gül bahçemize girebilir.” ifadesiyle kendi şiirlerini güzel gül bahçesi olarak nitelendirmektedir. Diğer bir beyitte ise, “Şevkî'nin zarif şiirlerini nerede olsa okuruz. Onun gazellerinin aşığıyız, sözlerinin güzelliğinin kuluyuz.” Diyerek güzel şiirlerini dinleyenlerin beğendiğini ve onu nerede olsa okuyacaklarını çünkü onların güzel gazellerine âşık olduğunu söylemektedir.

Sevâd-ı şi'r-i latîfüne Şevkî nokta koma

Dirîg düzd-i Habeş gire gülsitânımuza (G. 172 / B. 7)

Şevkî'nün şi'r-i latîfin okurız kande ise

Gazelün 'aşıkıyuz hüsn-i makalun kulıyuz (G. 84 / B. 7)

Şiirin Konusu:

Şevkî, şiirlerinin konusunun ne olduğu veya ne olması gerektiği hakkında açık bir görüş ortaya koymamıştır. Ancak şairin divânı incelendiği zaman onun şiirlerinin konusu olarak sevgilinin güzelliğlerinin vasfı, aşk derdi ve şiirin karmaşa çıkarması ve bu şiirlere can verilmesi, memduhlarına olan övgü göze çarpmaktadır. Aşağıya aldığımız birkaç beyit bu konuları örnekler niteliktedir:

Şevkî-i sũhte ne-y-imiş bilesin anlayasın

Hele gam dersin okun defter ü dîvânımdan (G. 121 / B. 7)

(Şevkî'nin ne kadar başarılı bir öğrenci olduğunu bilip anlamak için onun divânından dert hakkındaki yazılarını okuyun.)

Şevkî beli vafında anuñ kıl yarar oldu

Şi'r içre hayâli yaturur gibi kemâle (G. 171 / B. 5)

(Şevkî, şiirin içerisine hayali mükemmel bir şekilde yerleştirir gibi, sevgilinin belinden bahsederken kılı kırk yarar oldu.)

Hüsrev-i mülk-i nazmsın Şevkî

Şi'rün ol vecheden hasen görünür (G. 72 / B. 7)

(Ey Şevkî, şiir ülkesinin padişahısın. O yüzden şiirlerin güzel görünür.)

Sevînüñ si'rin aluban bûse verseñ vechi var

Si'r-i sũr-engîzi var zirâ begüm cân vermeli (G. 204 / B. 6)

(Beyim! Şevkî'nin şiirini alıp karşılığında öpücük versen, uygundur. Nitekim bazı karmaşa çıkartan şiirler vardır, o şiirler için can verilmelidir.)

Bûse verüp n'ola Şevkîden alursañ şi'r-i hûb

Yâr-ı nâzük-tab' olan cân verür eş'âr üstine (G. 164 / B. 5)

(Ne olur, bir öpücük verip de Şevkî'den güzel bir şiir alsan? (Nitekim) zarif bir sevgili, şiir için can verir.)

Bunun dışında Şevkî, kafiye redifli bir gazel yazmış ve kafiyenin şiirdeki önemine vurgu yapmıştır. Şevkî gazelindeki her beyitte kafiyenin farklı bir özelliğine değinmiş ve şiirdeki kafiye hakkında ince hayaller geliştirmiştir. Şairin yazmış olduğu kafiye redifli gazel aşağıda verilmiştir:

Gazel 156

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

1. Edeli mecmû'a-yı hüsnüni ez-ber kâfiye
Vasf-ı ruhsârũndan okır ter gazeller kâfiye
2. Söзде şekker leblerũn zikrini tekrâr etdüğim
Bu k'olur ekser gazellerde mükerrer kâfiye
3. Her gazelde kim kad ü müjgânuñ añılmaz baña
Tir her mısra'da peykânı olur her kâfiye
4. La'lüni vasf eylesem yâkût-ı nâb olur redif
Dişlerũn nazmında olsa tañ mı cevher kâfiye
5. Kanda kim şîrînlık-ile 'arızuñ yâd eylesem
Şi'r-i şekker-rîzüm olur tâze vü ter kâfiye
6. Gül yüzũn vasfını şâ'ir deyicek eş'ârda
Berg-i nesrîn-ile zeyn olur ser-â-ser kâfiye
7. Şevkînuñ bu heft-beyti ey büt-i şîrîn-dehen
Bir gazeldür leblerũn vasfında şekker kâfiye

SONUÇ

Döneminde üstat şairler arasında yer almayan ikinci derece şairler arasında gösterilen şairler, geleneğin kendilerine imkân tanıdığı çerçeveler içerisinde eserler vermişlerdir. Belirli bir çerçeve içerisinde eser veren bu şairlerin kendilerine ait bir sanat görüşü olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Ama şu unutulmamalıdır ki bir sanatçı gelenek içerisinde eser verse de eserleri içerisinde kendilerine ait bir görüşleri vardır. Bu düşüncelerini dile getirdikleri ölçüde kendi poetikalarını meydana getirir ve edebiyat dünyası içerisinde kendilerine kalıcı bir yer edinirler.

Divân edebiyatı içerisinde; Necati, Baki, Fuzuli, Nabi, Nef'î, Nedim, Şeyh Galip gibi şairler geleneksel yapıyı zorlayarak kendilerine özgü bir üslup meydana getirmişlerdir. Ancak bu şairlerin dışında gelenek içerisinde eser vermiş binlerce şair vardır. Bu şairlerin şiirden ve şairden anlamadığını söylemek büyük bir yanılığa

düşmektir. Yapılacak çalışmalarla bu şairlerin, şiirden ve şairden ne anladığına dair bilgilere ulaşılabılır.

Yaptığımız bu çalışmada Edirneli Şevkî'nin şiir ve şairde bulunması gereken temel vasıfların neler olması gerektiğini ortaya çıkarmaya çalıştık. Şevkî, geleneğin kendisine belirlediği çerçevenin dışına çıkmadan ve geleneğin kendisine tanıdığı imkânlar dâhilinde gelenek içerisindeki konuları en güzel şekilde kullanmaya çalışmış ve bunda da bizce başarılı olmuştur.

KAYNAKÇA

- COŞKUN, M. (2011). “Klasik Türk Şairinin Poetikası Üzerine”, *bilig*, Winter 2011, Number 56: 57- 80, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DOĞAN, M. N. (1997). “*Fuzuli'nin Poetikası*”, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- DOĞAN, M. N. (2002). “Klasik Edebiyatımızda Sanat ve Şiir Felsefesi (Poetika)” Eski Şiirin Bahçesinde, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- ERKAL, A. (2009). *Türk Edebiyatında Poetika, Divân Şiiri Poetikası*, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- EYDURAN-SUNGURHAN, A. (2009). *Kınalı-zade Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-Şu'ara*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İSEN, M. (1994). *Kühü'l Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı:93 Tezkireler Dizisi-Sayı:2.
- KAYA, B. A. (2012). “Necati Bey'in Şiir Anlayışı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 27, İstanbul .
- Latifi, *Tezkiretü'ş-Şu'ara*
- ÖZTOPRAK, N. (2005). Rûhi'nin Şiir Anlayışı, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.12, İstanbul.
- PALA, İ. (2004). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sehî Bey, *Heşt Bihişt*.
- Türk Dil Kurumu. (1988). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.
- UZGÖR, T. (1990). *Türkçe Divân Dîbâçeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- YAKAR, İ.H. (2010). *Edirneli Şevkî Dîvânı*, Konya: Palet Yay.

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

**GAZİANTEP BARAK TÜRKMENLERİ HALK HEKİMLİĞİ
UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME***

A Study About The Folk Medicine Practices On Gaziantep Barak Turkmens

Cevdet AVCI**

ÖZ

İnsan doğayla olan mücadelesinde daima bilgi üreterek ayakta kalmıştır. Tecrübeye dayalı olarak ortaya çıkan bu bilgi birikimi, yazı gibi kayıt sistemlerinin olmadığı dönemlerde geleneksel bilgi aktarım sistemleriyle sonraki kuşaklara taşınabilmiştir. Bu geleneksel bilgi sistemlerinden birisi halk hekimliği uygulamalarıdır. Halk hekimliği uygulamaları tarihsel derinliği en eski olan halk kültürü unsurlarındandır. İnsan hastalıklar karşısında sağlıklı kalabilmek veya daha uzun yaşayabilmek için ilk zamanlardan beri halk hekimliği uygulamalarını üretmiş ve üretilen bu geleneksel bilgiler günümüze kadar taşınmıştır. Halk hekimliği uygulamaları, bir yanıyla bitkilerden elde edilen çeşitli karışımlarla elde edilen halk ilaçlarına dayanırken bir yanıyla da doğüstü güçlerin kullanılmasına dayanır. İhtiyaçlardan kaynaklı olarak üretilen tüm geleneksel bilgi sistemleri gibi, halk hekimliği uygulamaları da bugünün insanının kısmen de olsa gereksinimlerine cevap verdiği için varlığını korumaktadır. Söz konusu bu uygulamalar, bugün yeni iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla daha görünür ve bilinir hale gelmiştir. Bu geleneksel tedavi yöntemleri bugün modern tıp merkezlerinin de gündemindedir. Bu makalede Gaziantep Barak Türkmenlerinden derlenen halk hekimliği uygulamaları incelenmiştir. Tarihsel süreçte konar-göçer bir Türkmen topluluğu olan Baraklar, bugün bir bölümü Suriye sınırında kalan bölgeye Osmanlı Devleti tarafından iskân edilmiştir. Barak Türkmenleri, yaşadıkları zorlu tarihsel süreç ve yerleştirildikleri

* Bu çalışma, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında doktora tezi olarak 2015 yılında sunulmuş olan “Gaziantep Barak Anonim Halk Edebiyatı ve Halk Kültürü Araştırması” başlıklı doktora çalışmasındaki ilgili bölüm gözden geçirip genişletilerek hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, cevdetavci@gantep.edu.tr

kırsal bölgeden dolayı sözel hafızalarını iyi muhafaza etmiştir. Türk kültür coğrafyasında genel olarak var olan halk hekimliği uygulamalarının önemli bir bölümü Barak Türkmenleri arasında da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk hekimliği, Barak Türkmenleri, medya, geleneksel bilgi sistemi.

ABSTRACT

Human beings have always been able to left standing on their struggle against nature by producing knowledge. That knowledge accumilaton which appeared based on the experience, have been carried to next generations with traditional knowledge transfer systems at periods when there were no recording systems such as text. The folk medicine practices are the kind of that traditional knowledge systems. The folk medicine practices and belifes are culture elements of the folk whose historical depth is the oldest. Since the earliest times, the human have produced folk medicine practices in order to stay healthy against the diseases and live longer. Those traditional knowledges have reached to nowadays. The folk medicine practices are based on the drugs which are obtained from various mixtures obtained from plants and the use of the supernatural powers. As with all traditional information systems produced from needs, the folk medicine practices remain in existence because it is partially responsive to the needs of today's people. These beliefs and practices have become more visible and known today by the spread of new communication technologies. Today, these traditional treatment methods are also on the agenda of modern medical centers. In this article, folk medicine practices compiled from Gaziantep Barak Turkmens have been examined. In the historical process, the Baraks, which are a nomadic Turkmen community, have been inhabited by the Ottoman state in the region that remains on the Syrian border today. Barak Turkmens have kept their verbal memories well because of the difficult historical process they lived and the rural region where they are located. An important part of the practices of folk medicine, which exists in the Turkish Cultural geography, has been also established among the Barak Turkmens.

Keywords: Folk medicine, Barak, Turkmen, traditional knowledge system, media.

1.Giriş

İnsanın modern anlamda teknolojiye dönüştürdüğü bilgi birikiminin temelinde tarihî süreçteki tecrübeleri yatar. Gündelik hayat içerisindeki temel ihtiyaçlardan başlamak üzere diğer bütün ihtiyaçlar, insanı sürekli yeni arayışlara itmiştir. Bu arayışlar bugünkü bilimsel bilginin üretilmesine zemin hazırlamıştır. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden halk hekimliği uygulamaları da insanın hayatta kalma mücadelesi ve daha uzun yaşama merakının neticesi olarak ortaya çıkan sağaltma yöntemleridir. Zeki Başar, tıbbî ve mistik folklor diye de

tanımlanan bu alandaki halk hekimliği uygulamalarının kökenini, tarih öncesi dönemlere dayandırır. Bu uygulamaların, “ananelerle” geçmişten günümüze süregeldiğini ve halk hekimliği uygulamalarının, birtakım ruhî ve maddî tertip ve tedbirlerle ilkel insanların kendilerini tedavi etme usulleri olduğunu belirtir (Başar, 1972: 1).

Modern tıp öncesi dönemlerde insanlar, hastalıklardan korunmak veya hastalıkları iyileştirmek için tecrübî bilgiye dayanan ve olumlu sonuçlar veren yöntemleri kullanmış ve sonraki kuşaklara aktarmıştır. Daha çok doğadaki bitkiler üzerinden gelişen bu uygulamaların bir bölümü dini-mistik mahiyettedir. Halk hekimliği uygulamalarının kökeninde teşhisten tedaviye uzanan süreçte din ve büyü arasında güçlü bir ilişki bulunur. (bkz. Kaplan, 2011: 150-156). Günümüzde tıbbın tüm gelişmişliğine rağmen, alternatif tıp olarak da adlandırılan halk hekimliği uygulamaları varlığını sürdürmektedir. İnsanlar çoğu zaman daha etkili olduğuna inandıkları ve daha kolay erişebilecekleri, bazen de modern tıbbın çaresiz kaldığı durumlarda halk hekimliği uygulamalarına başvurmaktadırlar. (Karakaş, 2016: 9). Bu uygulamaların bir bölümü günümüz modern tıbbının da alt yapısını oluşturmuştur. *Halk hekimliği, geleneksel tıp, halk tebabeti, alternatif tıp* gibi terimlerle adlandırılan bu uygulamaların tarihi, insanlığın erken dönem deneyimlerine dayanır. Başar, halk hekimliği uygulamalarının hem tarihsel boyutunu hem de modern tıba kaynaklık etmesini şu şekilde açıklar: “İçgüdü tebabeti halinde başlayan ve eskiliği bu kadar çok olan halk hekimliği veya tıbbî folklor, bir taraftan animist, totemist, natüralist yollardan geçerek mistisizme bürünmek ve maddî taraflarıyla kurallaşmak ve kuşaktan kuşağa geçmek suretiyle zamanımıza kadar gelirken, diğer taraftan evvelki yıllarda yani Hipokrat devrinde ve belki de daha evvel temeli atılmış olan ilmî tebabete bol bol malzeme vermiştir.” (Başar, 1972: 1).

Halk hekimliği uygulamaları disiplinlerarası bir bakış açısıyla ele alınması gereken halk kültürü unsurlarındandır. Bugün gelinen noktada halk hekimliği konusu, farklı boyutlarıyla çeşitli bilim dallarının inceleme alanı içerisine girer. Hem geleneksel tıp uygulamaları hem de insanların bu uygulamalara olan eğilimlerinin sebepleri, farklı bilgi alanlarından pek çok araştırmaya konu olmaktadır. Halk hekimliği uygulamaları, bir tarafıyla halk kültürü bağlamında ele alınırken bir tarafıyla da eczacılıktan ekonomiye kadar uzanan farklı inceleme sahalarıyla ilişkidir. (bkz. Sargın vd. 2013: 477-482; Muslu vd. 2008: 62-67, Faydaoğlu vd., 2011: 52-67).

Halk hekimliği konusu, müstakil bir bilim dalı olarak halk biliminin yakın inceleme alanlarından birisidir. Erken dönem halk bilimi çalışmalarından bu yana halk hekimliği uygulamalarına bakış açısı da değişmiştir. Yaklaşık bir asırdan beri halk kültürü araştırmaları içerisinde yer alan halk hekimliği uygulamaları, geçmişten bugüne yapılan çalışmalarla halk biliminin esas araştırma alanlarından birisi olmuştur. Erken dönem terminolojisinde sihir ve büyüyle

Gaziantep Barak Türkmenleri Halk Hekimliği Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme / Cevdet Avcı

yakından ilişkilendirilen halk hekimliği, bugün gelinen noktada yapılan bilimsel çalışmalarla disiplinlerarası bir boyut kazanmıştır (bkz. Özkan 2013: 137-144).

Halk hekimliği ile ilgili çeşitli tanım ve tarifler olmakla birlikte, Pertev Naili Boratav halk hekimliğini “Halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümü” (Boratav, 1994: 122) şeklinde tanımlamıştır.

Daha geniş bir tanımlama getiren Özkul Çobanoğlu halk hekimliğini “Halkın, hastalıkların nedenleri, belirtileri, süreleri konusundaki görüş ve inanışlarıyla hastalıkları geçirmek ve onları sağaltmak için kullandıkları geleneksel, yöresel ilaçların, büyüsel ve geleneksel işlemlerin, uygulamaların tümü halk hekimliği ve eczacılığı” (Çobanoğlu, 2009:1063) olarak tarif eder.

Konuyu başka bir yönüyle ele alan Fuzuli Bayat, halk hekimliği uygulamalarının İslâm öncesi temellerine şu şekilde dikkat çeker: “Sağlığın, ruhlarla dolu olan çevre ile insanın dengeli olmasıyla kaim olduğuna inanılan İslâm öncesi Orta Asya Türklüğünde, hastalıkların, bu dengenin bozulmasıyla yani insan ruhunun, kötü ruhlar tarafından kaçırılması veya bedenine kötü ruhların girmesiyle ortaya çıktığı kabul edildiğinden, bu düşüncenin hâkim olduğu ortamda göz ile görülebilen maddî nedenlerle ortaya çıkan hastalıklar genellikle yörenin bitki, maden ve hayvanlarını ilaç olarak kullanan “emci, otacı” denilen günümüz hekiminin eşdeğeri kişiler tarafından tedavi edilirken, ruhî bozukluklar ve akıl hastalıkları gibi sebebi bilinmeyen sorunların kötü ruhların etkisi altına girmiş olduğuna inanılan kimselerin tedavilerini de “kam”, “şaman” ve İslâmî devirdeki adıyla “baksı”lar üstlenmiştir.” (Bayat, 1989:61).¹

İnsanın erken dönem sağaltma yöntemlerinin bir uzantısı olan halk hekimliği uygulamalarının bir bölümünün kökenleri mitik döneme kadar uzanmaktadır. (Öncül, 2013: 2031-2035). Dolayısıyla halk hekimliği uygulamaları diğer kültürel yaratımlarla birlikte kültürel bellekte var olmuş ve çeşitli halk kültürü metinlerine de yansımıştır. Ali Berat Alptekin bu durumu, Divanü Lugati’t-Türk, Kutadgu Bilig, Dede Korkut Kitabı gibi temel eserlerden başlayarak *Türk Halk Hikâyelerinde Halk Hekimliği Uygulamaları* başlıklı yazısında ayrıntılı olarak incelemiştir (Alptekin, 2010: 5-19). Benzer şekilde Gülhan Atnur da Sibiryâ’daki Türk boyları arasındaki destanlarda halk hekimliği uygulamaları üzerine çalışmıştır (Atnur, 2010: 51-70).

Öte yandan halk hekimliği uygulamaları bugün yalnızca halk hayatının bir bölümünde varlığını muhafaza eden halk kültürü unsurları değildir. Günümüzde halk hekimliği uygulamalarının bir bölümü modern tıp uygulamalarıyla yan yana

¹ Halk hekimliği uygulamaları, din ve büyü arasındaki ilişki konusunda ayrıca bkz. M. Kaplan, *Halk Tıbbının Kökenleri: Teşhisten Tedaviye Din Ve Büyü İlişkisi*, Millî Folklor, 2011, Yıl 23, Sayı 91.

kullanılabilir bir noktaya gelmiştir. Modern tıpla yan yana yaşayabilen halk hekimliği uygulamaları bir taraftan modern tıp karşısında geçerliliğini kaybetmiş ve yerini artık laboratuvar uygulamalarına bırakmışken bir taraftan da halk hayatında alternatif tıp ya da tamamlayıcı tıp uygulamaları şeklinde varlığını sürdürür. Modern tıbbın çözüm getiremediği veya insanları tatmin edemediği noktalarda halk hekimliği uygulamalarına başvurulduğu görülür. Ruhi Ersoy, halk hekimliği uygulamalarının, halkın modern tıba güvenmediği veya yetersiz bulunduğu zamanlarda ortaya çıktığına ve bizzat, modern tıbbın kendi içerisinde açtığı alanlarda karşılık bulduğuna dikkat çeker. Dünyanın pek çok yerinde bugün modern sonrası tıp uygulamalarında halk hekimliği yeniden güncellik kazanmıştır. Çeşitli halk hekimliği uygulamaları modern tıp merkezleri ve resmi kurumlar tarafından kontrollü bir şekilde tamamlayıcı tıp yöntemleri olarak kullanılır duruma gelmiştir (Ersoy, 2014: s. 182-192).

Bütün kültürel yaratmaların ihtiyaçlardan kaynaklandığını belirten Erman Artun, halk ilaçlarının da insanların gereksinimlerinden dolayı tarihin erken dönemlerinden beri var olduğunu ifade eder. Artun, halk hekimliği uygulamalarının günümüzde geldiği bir başka boyuta dikkat çekerek *medya çerçiliği* ifadesini kullanır. Medyanın geleneksel kültürün tanıtımı ve aktarımı konusundaki negatif ve pozitif işlevlerini vurgulayan Artun, halk hekimliği uygulamalarının medyada artık daha görünür olduğunu belirtir. Bu alanın bir sektör haline geldiğini aktaran Artun, halk hekimliğinin medyada popülerleşme sürecinin kontrol altında tutulması gerektiğini, aksi takdirde halk sağlığını tehdit edici sonuçlar doğuracağını söyler. Zira halk ilaçları ve diğer halk hekimliği uygulamalarının, modern tıp uygulamalarında olduğu gibi standart ölçüleri olmadığı için kontrol edilemez durumlar yaratabilir (Artun, 2008: 85-93).

Halk hekimlerini ele aldığı makalesinde David J. Hufford, onların pratik tedavi uzmanları olduğunu söyleyerek belirsiz durumlar karşısında da modern tıptan farklı olarak belirleyici tanımlamalar kullanabildiklerini vurgular ve ekler: “Halk hekimlerini, modern insanca bilinen tüm hastalıkları (siğiller, eklem iltihabı, sancı, cinsî yetersizlik, cilt rahatsızlığı, kanser, vb.) ve tıp bilimince tanınmayan hastalıkları da (sözgelimi mal ochio veya kem göz, ruhî çöküntü ve büyücü etkilerini) pratik olarak tedavi ederler. Böyle teşhisleri gerektiren belirtilerin bazıları, diğerleri tanımlanamazken göreneksel teşhis terimleriyle yeterince tanımlanabilirler.” (Hufford, 2007: 73-80).

Hufford’un dikkat çektiği noktalardan birisi de halk hekimliği uygulamalarının modern tıp karşısında hala varlığını nasıl koruyabildiği meselesidir. Kentleşme, eğitim ve ulaşım olanaklarının artmasıyla birlikte insanlar modern tıbbın imkânlarına bir şekilde erişebilir konumdadırlar. Hatta modern tıp imkânları kırsal bölgelerde de insanların ayağına resmi kurumlar ya da bazı sivil toplum örgütleri tarafından götürülebilmektedir. Ayrıca, günümüzün rasyonel aklıyla geleneksel tıbbın doğal ve mistik uygulamalarının bir arada nasıl yaşadığını Hufford şu şekilde açıklar: “Halk hekimliği, halk hekimliği sisteminin modern hekimlik karşısında

hayatta kalmasını sağlayan, öneminin azalmasını önleyen onun bağıntılarıdır. Tedavi usulleri ve sorunlar arasındaki düzenli bağıntılar, tüm sistemin ağırlığının birazıyla değişmeye karşı koymaya imkân verir. Sözelimi Vance Randolph, şifalı bitki satan birinden aktarır: 'Her şeye kadir Allah, bizim için dünyaya çaresi olmayan hiç bir hastalık getirmedir.' Böyle bir ifade bize ilâhî güçten hareketle, inanç ve şifalı bitki ile sağlık elde etme arasında bir bağıntıyı göstermektedir. Bu sıradan ilişki, bitkilerle şifa dağıtma geleneğine sadece genel bir denge katmaz; aynı zamanda bunu öyle şüpheci bir yöntemle yapar ki modern tıbbın kanıtları/düşünceleri, bu ilişkilere erişemez. Bu ilişkinin bir sonucu, şifa dağıtan kişi, geleneksel iyileştirmenin ezberlenmiş büyük bilgisiyle geleneğin zayıf bir koruyucusu olabilirken bir diğer kişi, (bu bilgilerin) çok azıyla daha üstün ilişkiler taşımasından dolayı çok daha etkili olabilir." (Hufford, 2007: 73-80).

Hufford'un burada ifade ettiği gibi halk hekimliği uygulamalarının, modern tıbbın bazen umut kırıcı, kesin ve sınırlayıcı teşhis ve tedavileri karşısında ucu açık bir alan sunması, insanların ona olan ilgisini de canlı tutmaktadır. Çaresizlik karşısında insanın sığınabileceği geniş bir dünya olarak halk hekimliği uygulamaları modern tıpla birlikte varlığını koruyarak insanın hem fiziksel hem de ruhsal ihtiyaçlarına bir ölçüde cevap vermektedir.

2.Gaziantep Barak Türkmenleri

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Gaziantep Barak Türkmenleri tarihi süreçte Horasan'dan Anadolu'ya göç etmiş olan bir Türkmen topluluğudur. Kültürel hafızalarını getirdikleri bu yeni coğrafyaya taşımışlardır. Bu kültürel hafızanın içerisinde halk hekimliği uygulamaları önemli bir yer tutmaktadır.

Baraklar tarihi süreçte konar-göçer bir Türkmen topluluğu olup Osmanlı Devletinin iskân politikalarının neticesi olarak günümüzde, bir bölümü Suriye sınırları içerisinde kalan bölgeye yerleştirilmiştir. Hem Barak adının kaynağı hem de Barak Türkmenlerinin tabî oldukları boyla ilgili çeşitli görüşler olmakla birlikte; Faruk Sümer Barakların, 17. yüzyılda Yeni-il'in Dulkadirli koluna mensup bir Cerid obası olduğunu belirtir. Yine Sümer'in ifadesiyle Baraklar, 17. yüzyılın sonlarında Rakka'ya iskân edilecekleri dönemde Türkmen olarak nitelendiriliyorlardı (Sümer 1999, s. 197). Bu iskânın ilk dönemlerinde Barak kelimesi hem dört oymaktan meydana gelen bir Türkmen boyunun, hem de Beydili ve Elbeyli Türkmenlerinin yaşadığı bölgenin adıydı (Gaziantep Kültür Dergisi, 1966, s. 105). Bugün Barak Ovası, 120 köyün bulunduğu bir bölgedir. Bölgenin Barak Ovası olarak anılmaya başlamasıyla birlikte Gaziantep'in Nizip ve Suriye bölgesindeki oymakların tamamı Barak adını almıştır (bkz. Yetkin, 1968: 152- Yıldırım 2011) Günümüzde Barak Türkmenleri bir taraftan Barak Ovası denilen ve Nizip Karkamış ve Oğuzeli ilçe merkezlerini de içine alan bölgede yaşamakla birlikte, yoğun olarak Gaziantep kent merkezine ve Türkiye'nin diğer büyük ilerine de göç etmişlerdir. Gaziantep merkezde Barak adını taşıyan semt ve mahalle isimleri bulunmaktadır.

3.Gaziantep Barak Türkmenlerinde Halk Hekimliği Uygulamaları

Gaziantep Barak Türkmenlerine ait tespit ettiğimiz halk hekimliği uygulamalarının bir bölümü doğadaki bitki ve diğer unsurlardan hareketle yapılırken bir bölümü eski Türk inanışlarının izlerini de taşıyan dinî-mistik unsurlardır. Halk hekimliği uygulamalarının önemli bir bölümü bu uygulamaların doğasından dolayı dinî kökene dayanmaktadır. Özellikle Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmiş olan Türkmen topluluklarının halk hekimliği uygulamalarında eski Türk inanışlarının etkisi yaygın olarak görülmektedir (bkz. Kaya, 2001: 199-218). Bu çalışmada incelediğimiz Gaziantep Barak Türkmenlerine ait halk hekimliği uygulama örnekleri, Barak Ovasındaki köylerden ve Gaziantep merkezde oturan Baraklı kaynak kişilerden derlenmiştir. Halk hekimliği uygulamaları, kullanılan yöntemler ve kökenleri bakımından çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir (/bkz. Boratav, 1996: 123-127; Acıpayamlı, 1978: 11-16; Örnek, 2014: 185). Biz burada tespit ettiğimiz halk hekimliği uygulamaları örneklerini, Don Yoder'in *Folk Medicine* (Halk Hekimliği) makalesindeki tasniften hareketle, doğal halk hekimliği ve büyüsel-dinsel uygulamalar şeklinde (bkz. Yoder, 1972: 192-215) iki ana başlık altında gruptandırdık.

a. Doğal Halk Hekimliği

Yörede kırık-çıkıkçı, muskacı, yerli ebe, iğneci gibi halk hekimleri vardır (K 1, K 7, K 8, K 9, K 10, K 4, K 5, K 11, K 12, K 13, K 14).

Hastalanan bir kişinin peyraşanı otunun suyuyla eli ve yüzü yıkanır. Önce su ısıtılır, sonra içine biraz peyraşanı otu atılır. Bu su sabunla köpürtülür ve hastalanan kişinin eline, ayağına, karnına, başına ve boğazının altına sürülür. Daha sonra ağzına ve burnuna bu sudan verilir. Hasta kişi yatağına yatırılır. Bu üç defa tekrar edilir (K 1).

Kızamığı atamayan çocuğa kızılıcak kaynatılır. Kızılıcak dağlardan toplanıp getirilerek evde mercimekle kaynatılır. Sonra bunu bir kalburun içine konulup kızamık olan kişi onun buğusuna tutulur ve daha sonra hasta kişi yatırılır (K 1).

Kızamık çıkaran kişiye biraz pekmez yedirilir, tavuk suyu içilir (K 1, K 2, K 3).

Kırık için yumurta, sabun, un karıştırarak bulamaç yapılır. Bu karışımı bezin üzerine sürer ve kırık olan bölgeye uygular. Üzerine karton ya da tahta koyarak 5-10 gün bekletilir (K 9, K 12, K 15, K 8).

Çıkık için iki kazık çakılır. Ayağını ipe iki kazığa bağlar, ortasına bir kazık daha koyar ve kırıkçılar küt edene kadar çekerler (K 13, K 14).

Şifalı su için Şanlıurfa'ya gidilir. Dilek dilemek ve hastalıklar için de oradaki dini mekânlara gidilir (K 8, K 9, K 10).

Gaziantep Barak Türkmenleri Halk Hekimliği Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme / Cevdet Avcı

Soğukalgınlığı için faydalı bitkiler kaynatılarak hastaya içirilir (K 12, K 15, K 8).

Kadın hastalıkları söylenmez. erkeğin yanında anlatılamaz (K 4, K 16).

Ebelere doğumda gidilir. Ebeler çocukların kırkını çıkarır, banyosunu yaptırır, tuzlar. Çocuğu olmayan kadınlara ebe em yapar (K 11, K 12, K 13, K 14).

Kırık-çıkıkçı vardır. Çekici de derler, kırıkçı çıkıkçı da denilir (K 13, K 14).

Çıkıkçı, incinen ayağı düzeltmek için uzun uzun siğar. Sonra da yeşil sabun ile yumurtanın akı, yeşil sabunu yontar. Bir kabın içine kor, ondan sonra da iki tane yumurta kırıp bununla karıştırır. Bunları birbirine katıp macun haline getirir. Sonra bir pamuktan hasırlı çaputun üzerine serilir. Kaşıkla iyice sürülür. Ondan sonra incinen yerin üstüne sarılır. Sardıktan sonra da parmağın enine yapışır tahta. O tahtayı iki tarafına koyar. Ayağı orta yere alır. Üstüne de bezi sarıp onun üstünü sıkıca ipe bağlar. İki gün kalır. İkinci gün söktürür. Ayak düzelir (K 13).

Dabaz (alerji) olanı dağlarlar. Hastanın boynunun köküne iğneyi kızdırır basarlar. Bazen de kızgın iğneyi dile batırırlar (K 13, K 14).

Sarılık hastalığı olanın, dilini altına bıçak çakarlar, geçer (K 13).

Miğdesi çok bulanık kişinin aşık kemiğinin iç tarafı bıçakla delinir. Çıkan kan silinmez ve üzerinde kurur. Ertesi gün ayak yıkanır ve hasta iyileşir (K 4).

Korkan çocuk için yavşan otu cezveye konulur. Hafif sulandırılır. Yavşan otu sağılır, çocuğa içirilir. Bu aynı zamanda korkuya çok iyi gelir (K 13).

Ayak burkulup kan topladığında sülük yapıştırılır. Sülük pis kanı çeker ve ayak düzelir (K 4, K 16).

Ayak burkulup kan topladığında yirmi tane kadar kuru kara üzüm içine bir yemek kaşığı kadar tuz atılır. İyice dövülür. Sert hasırın üstüne serilir, macun halinde. O bileğin üzerine bağlanır ve sabaha kadar beklenir. Pis kanı çeker ve ayak düzelir (K 13).

Barak yöresinde doğum yapan kadınlar, doğum sonrası vücutlarının daha sağlıklı olmaları için nevse emi kullanır. Bu emin içinde çeşitli doğal bitkiler bulunur. Lohusanın kırkı çıktığı gün bu emi tüm vücuduna sürmesi yarım saat bekleyip yıkaması gerekir. Bu em lohusanın tüm vücudundaki sızıları, ağrıları alarak onu adeta yeniler. Her doğum kadın için bir yenilenmedir. Vücuda sürülen em kadımı terletir, böylece kadındaki bütün rahatsızlıklar vücuttan atılır. Karışımın içerisinde kekik, reyhan, kimyon, tarçın, karanfil, kil bulunur. Tüm bu baharatlar pekmeze karıştırılarak 24 saat bekletilir ve daha sonra vücuda sürülür. Yarım saat bekletilip yıkanılır böylece lohusanın kırkı çıkmış olur (K 18)

Barak yöresi Ekinveren Köyünde çok öncelerden beri uygulanan siğil soğanı, siğil tedavisinde adeta mucizevi bir üründür. Vücudunda siğil çıkan bir hasta

bundan kurtulabilmek için siğil soğanını kullanır. Öncelikle hastanın ellerindeki ve ayaklarındaki tırnakları kesilir. Kesilen bu tırnaklar kuru soğanın içine konulur. Daha sonra bu soğan bir bezin içine konularak badem ağacına bağlanır. Soğan kuruyup, çürüyünce hastanın elinde, ayağında veya vücudunda oluşan siğiller iyileşir. Bu uygulama halen yaygın olarak kullanılmaktadır (K 19).

Yenilen yemekten dolayı ateşlenen çocuğa kurutulmuş nar kabuğu kaynatılarak bulamaç yapılır ve sürülür. Çocuk bezle sarılarak bekletilir. Ilık suyla yıkanılarak uyutulur (K 21).

Kulağı iltihaplanan bebeğin idrarı, ocaklıktaki büyük kazanın karasıyla hamur yapılarak iltihaplı yere sürülür ve iltihap geçer (K 21).

Vücudunun bir yerinde eti ezilen birisinin ezilen bölgesine, zeytinyağı sürülerek üzerine tuzlu hamur koyulup sarılır (K 21).

Kemiklerde çıkık varsa yumurta ve undan hamur yapılır çıkığın olduğu yere sarılır bir iki hafta öyle kalır (K 20, K 21).

Vücutta ezilen veya burkulan yere siyah et sarılır; eğer siyah et yoksa tuzlu hamur yapılarak sarılır (K 11, K 12, K 13, K 14, K 19, K 20).

Soğuk algnlığı geçiren bir çocuğun göğsüne zeytinyağı sürülür ve göğsünün yumuşaması sağlanır (K 13, K 14, K 19, K 20).

Ayağı ağrıyan yaşlı kimseler, ateşle ayaklarına delik açarak içerisine üç tane nohut konulup bağlanır. Bir hafta sonra bağ sökülerek içerdeki iltihabın dışarıya akması sağlanır. Bu işleme ateşdövüğü denilir (K18).

Baş ve sinüzit ağrısı için cırtlak denilen bir bitki tarladan toplanarak genize sıkılır (K 21).

Kaşınan vücut kille yıkanır (K 19, K 20).

Baş ağrısı için özellikle yaşlıların saçına kına yakılır (K 11, K 12, K 13, K 14, K 19, K 20).

Mide ağrısı için Antep fıstığı ağacının sakızı yutulur (K 11, K 12, K 13, K 14, K 19, K 20).

b. Büyüsel-Dinsel Uygulamalar

Hasta olduğunda hastalığın durumuna göre davranılır. Köylerde em yapan kadına gidilir. Bu kadın çeşitli bitkileri karıştırarak ilaçlar yapar. Korku, felç, akrep, yılan sokma gibi bir durum varsa köydeki şıhlara gidilir. Dua okunur ve kâğıt yazdırılır, muska hazırlatılır (K 4, K 5, K 6).

Gaziantep Barak Türkmenleri Halk Hekimliği Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme / Cevdet Avcı

Korku için, idrarını tutamayan çocuk için, araları kötü olan eşler için muska yaptırılır. Muskanın içinde dua yazdığına ve onları koruduğuna inanılır (K 1, K 12, K 13, K 14).

Muskayı herkes yapamaz. Köyde bunu yapan bir kişi vardır. Kâğıda Arapça dua yazılır, üçgen şekle katlanır, poşetlenir ve üzerine bez dikilir. Muska hastanın boynuna asılır (K 4, K 5, K 11, K 12, K 13, K 14).

Yaşı geldiği halde yürüyemeyen, konuşamayan çocuk köydeki şıhlara götürülür (K 13).

Hastada yürek sıkıntısı varsa, baş ağrısı varsa, başını kaldıramayıp yatıyorsa, korktu demektir. Şıh'a gidilir, dua okunur. Üfelenir, iplik bağlar, muska yazar, hasta iyi olur (K 11, K 12, K 13, K 14).

Genç kızların hastalıkları söylenmez. Şıha gidildiğinde ya da başka bir hastalık olduğunda kimsenin bilmesi istenmez. Evlilik öncesi bekâr kızın ve bekâr erkeğin hastalığı gizlenir. Hastalıklı denmesi istenmez (K 4, K 13, K 16).

Şıhın evine de gidilir. Şıh hastayı üfeler (ovalar). Ağır hastaysa üç gün kalınır. Hasta şıhın ekmeğini yer. Şıh üç gün üfeler rahat olur. Şıhın elini öper, şıhın ekmeğinden alır, hastaya yedirmeye devam edilir (K 13).

İyileşmeyen hastalar için Oğuzeli Çiftlik Köydeki şıh mezarına gidilir ve dua okunur (K 13).

Yapılan muska asla açılmaz. İyi niyetle saklanır (K 4, K 13, K 14).

Yürüyemeyen veya konuşamayan çocuk şıha götürülür ve çocuğun ağzında kilit çevrilerek konuşması sağlanır (K 13).

Göz ağrısında göze limon damlatılır (K 16, K 17)

Barak yöresinde Çiftlik Köyünde peygamber soyundan geldiğine inanılan Şeyh Ahmet ve onun ailesi, hastaların, doğum yapmak isteyen kadınların, psikolojik rahatsızlığı olan kişilerin başvurduğu bir yerdir. Özellikle hamile olan kadına cinlerin musallat olmaması için Şeyh Ahmet Ocağına gidilir. Şeyh hamile kadına kırk düğünlü ve kırk dualı bir ip vererek onu beline bağlamasını ister. Böylece hamile kadın cinlerin felaketinden kurtulur. Şeyh Ahmet'in en küçük oğlunun dua edip, kuran okuduktan sonra ilhâmi coşkunluk içine girip uçtuğu ve aynı anda iki farkı mekânda görüldüğüne inanılır. Yöre halkı Şeyh Ahmet ve ailesine itibar eder (K 20).

Şeyh Ahmet Ocağına psikolojik rahatsızlık yaşayan 15 yaşındaki bir kızın gittiği, bu kızın ellerinin ayaklarının rahatsızlıktan dolayı ters döndüğü, gözlerinin akıp dilinin kitlendiği ve şeyhin ona okuduğu dua ve efsunlu su sayesinde iyileştiği bilinir. Ancak bu tedavide hastanın üç cuma üst üste gittikten sonra iyileştiği bilinir. Hastaya cinler musallat olmuştur, onun gözünün önünde olmayan varlık ve olaylar meydana gelmektedir. Şeyh, kızın ailesinden bir kurban getirip onun kanını

akıtmalarını ve kanının kızın yüzüne sürülmesini ister, Üç cuma sonra kız iyileşir (K 20).

Şeyh Ahmet Ocağına konuşamayan kekeme çocuklar götürülür, Şeyhin okuduğu dua çocuğun dilini çözer. Bir kişinin üzerindeki aşırı nazarın tedavisinde de Şeyh Ahmet Ocağına gidilir. Şeyh elini hastanın sıratına koyarak ona Kur'an'dan ayetler okur. Okuduğu dua onu ağlatırsa (Şeyhi) hastanın üzerindeki nazar kalkar. Şeyh Ahmet vefat etmiştir, vefat etmeden önce elini en küçük oğluna bırakmıştır. Şu anda ocak oğlu tarafından yaşatılmaktadır (K20).

SONUÇ

Modern tıp öncesi dönemlerde insanlar hastalıklardan korunmak veya hastalıkları tedavi etmek için geçmişten gelen tecrübeler sonucu elde ettikleri birtakım bilgileri kullanmıştır. Bu bilgiler, bugün de çoğu bölgede modern tıp uygulamalarıyla eş zamanlı olarak yaşamaktadır. Alternatif tıp ya da geleneksel tıp yöntemleri olarak da adlandırılan bu uygulamalar, günümüzde medyanın da etkisiyle popüler bir boyut kazanmıştır. İnsanlar çaresizlikten ya da başka sebeplerden dolayı söz konusu geleneksel tıp uygulamalarına başvurmaktadır. Yakın döneme kadar modern tıp kurumları bu uygulamaları reddederken; bugün kontrollü bir şekilde halk hekimliği uygulamalarının bir bölümü alternatif ya da tamamlayıcı tıp unsurları şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.

Barak Türkmenlerinde söz konusu halk hekimliği uygulamalarının geniş yer tuttuğunu görür. Barak Türkmenlerinin konar-göçer dönemden getirdiği halk hekimliği uygulamaları yerleşik hayata geçtikten sonra da zenginleşerek devam etmiştir. Bu halk hekimliği uygulamalarının bir kısmı dini-mistik nitelik taşıırken bir kısmı da doğadaki bitkilerle yapılan "em"lerden oluşur. Bugün modern tıbbın ortaya koyduğu ilaçlar da önemli ölçüde geçmişten gelen tecrübeler ve doğadaki bitkilerden hareketle üretilir. Baraklarda doğum sonrasında anneye yapılan uygulamalardan başlayarak insanın başına gelen pek çok durumda halk hekimliği uygulamalarının kullanıldığını görmek mümkündür. Barak halk hekimliği uygulamalarının bir kısmı İslâm öncesi inanç sistemlerinin izlerini taşır. Buna, bazı hastalıkları dağlama yöntemiyle iyileştirme usullerini örnek gösterebiliriz. Kızgın bir şiş veya iğne hastanın vücudunun çeşitli yerlerine batırılarak hasta iyileştirilmeye çalışılır. Aynı şekilde Şamanist dönemle ilişkilendirilebilecek olan birtakım dini uygulamalar da mevcuttur. Hasta olan birisinin şıha götürülmesi, orada yapılan bazı uygulamalar, kâğıt yazdırılıp muska yapılması gibi bazı uygulamalar, İslâm dini iklimi içerisinde zikredilse de eski inanç kalıntıları olarak dikkat çeker. Hastalıktan korunmak amacıyla veya nazar değmesi yoluyla hasta olan bir kişiyi sağaltmak amacıyla kurşun dökülmesi, üzerlik yakılması da bu durumu örneklendirebilir. Soğuk algınlığı, sarılık, temre, vücuttaki kırık-çıkıklar, yürüyemeyen çocuk vb. pek çok hastalık, benzer şekilde hem bitkisel karışımlardan elde edilen halk ilaçlarıyla hem de dinsel-büyüsel uygulamalarla tedavi edilir. Psikolojik rahatsızlıklarda, daha

Gaziantep Barak Türkmenleri Halk Hekimliği Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme / Cevdet Avcı

çok dini-mistik uygulamaların yapıldığı görülür. Baraklar yerleşik hayata geçtikten sonra da yerleşim bölgelerinin kırsal olması ve ulaşım imkânlarının zorluğu, maddi olanaksızlıklar gibi nedenlerle yakın döneme kadar geçmişten gelen tedavi yöntemlerini muhafaza etmişlerdir. Bugün ise, söz konusu tedavi yöntemleri, modern tıp uygulamaları ile eşzamanlı olarak Barakların hayatında yer tutmaktadır. Özellikle köylerde geleneksel yöntemlerin çare olmadığı durumlarda modern tıp merkezlerine müracaat edilir. Ulaşım olanaklarının artması ve bölgedeki sosyo-ekonomik durumun iyileşmeye başlaması da insanların modern tıbbın olanaklarından faydalanma oranını arttırmıştır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Acıpayamlı, O. (1978). Acıpayamda Halk Hekimliği. Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, S. 11, ss. 11-16.
- Alptekin, A. (2010). Türk Halk Hikâyelerinde Halk Hekimliği. Milli Folklor, 86, 5-19.
- Artun, E. (2008). Çağdaş Tıptan Alternatif Tıbbı Yöneliş: Medya Çerçileri. Halk Kültürü Araştırmaları, Kitabevi, İstanbul.
- Atnur, G. (2010). Sibiryâ'daki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları. bilig Güz 2010. Sayı 55.
- Avcı, C. (2015). Gaziantep Barak Anonim Halk Edebiyatı ve Halk Kültürü Araştırması. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Başar, Z. (1972). Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları. Sevinç Matbaası, Ankara.
- Boratav, P. N. (1994). 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Ersoy, R. (2014). Modernizm-Postmodernizm Bağlamında Geleneksel Tıp Uygulamalarının Güncelliği Üzerine Bir Değerlendirme. Millî Folklor, 26, (101), 182-192.
- Çobanoğlu, Ö. (2009). Türk Halk Bilim Çalışmaları. Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü/ 1920-1938 Atatürk Dönemi Cilt 3, XI. Bölüm: Halk Kültürü, Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Faydaoğlu, E.- Sürücüoğlu, S. M. (2011). Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi. Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 2011, 11 (1).

Gaziantep Barak Türkmenleri Halk Hekimliği Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme / Cevdet Avcı

- Hufford, D. J. "Halk Hekimleri", (Çev.: Mustafa Sever). Milli Folklor, Yıl 19, Sayı 73, 2007.
- Kaplan, M. (2011). Halk Tıbbının Kökenleri: Teşhisten Tedaviye Din Ve Büyü İlişkisi. Milli Folklor, 2011, Yıl 23, Sayı 91.
- Kaya, M. (2001). Eski Türk İnanışlarının Türkiye Halk Hekimliğinde İzleri. folklor/edebiyat,Cilt:VII, Sayı:25.
- Muslu, K. G.-Öztürk, C. (2008). Tamamlayıcı ve Alternatif Tedaviler ve Çocuklarda Kullanımı. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 2008, s. 51.
- Öncül, K. (2013). Kars Örnekleminde Halk Hekimliğinin Arkaik Unsurları Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1 Winter 2013, p.2031-2035, Ankara-Turkey.
- Örnek, S. V. (2014). Türk Halkbilimi. Bige Su, Ankara.
- Özkan, S. T. (2013). Folklorun Yüz Yılında Halk Hekimliği Çalışmalarına Bir Bakış. Milli Folklor, 2013, Yıl 25, Sayı 99.
- Sargın, S. vd. (2013). Kas İskelet Sistemi Yaralanmalarında Türk Toplumunun Sımkçı Tercih Ve Etkileyen Faktörler. Journal of Clinical and Experimental Investigations. 2013; 4 (4).
- Sümer, F. (1999). Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Yetkin, H. (1968). Türkmenler Türkçe konuşan diğer Türkmenlerden ayrı bir soya mı Mensupturlar. Gaziantep Kültür Dergisi, XI.
- Yıldırım, M. A.-N. Yıldırım. (2010). Gaziantep Yöresinde Barak Boyu. Damla Matbaası, Gaziantep.
- Yoder, D. (1976). Folk Medicine. Folklor and Folklife An Introduction, (Ed. Richard M. Dorson), Chicago, The University of Chicago Press. Ss. 191-215.

Sözlü Kaynaklar

- K 1 Fethiye Çınar, 1939, Okuma-Yazma Bilmiyor, Gaziantep, Karkamış Merkez.
- K 2 Hatice Özaslan, 1940, Okuma Yazma Bilmiyor, Gaziantep, Oğuzeli Çiftlik Köyü.
- K 3 Fatma Özaslan, 1946, Okuma Yazma Bilmiyor, Gaziantep, Oğuzeli Çiftlik Köyü.
- K 4 Meryem Çalışkan, 1937, Okuma Yazma Bilmiyor, Oğuzeli, Ekinveren (Tilsevet).
- K 5 Ali Bayındır, 1960, İlkokul Mezunuydu, Çiftçi, Nizip, Yukarı Bayındır.

Gaziantep Barak Türkmenleri Halk Hekimliği Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme / Cevdet Avcı

- K 6 Ubeyye Öztürkmen, 1951, İlkokul Mezunu, Gaziantep, Oğuzeli, Karataş Köyü.
K 7 Muhittin Özaslan, 1964, Ortaokul, Evli, Çiftçi, Gaziantep, Karkamış, Çiftlikköy.
K 8 Sabiha Diken, 1970, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Gaziantep Merkez.
K 9 Arzu Toprak, 1970, İlkokul Mezunu, Gaziantep, Merkez.
K 10 Hanım Kılıç, 1964, İlkokul Mezunu, Gaziantep, Merkez.
K 11 Adil Özel, 1990, İlkokul Mezunu, Gaziantep, Oğuzeli.
K 12 Zöhre Subaşı, 1972, İlkokul Mezunu, Gaziantep, Oğuzeli, Karataş Köyü.
K 13 Mekke Atas, 1960, Okuma Yazma Bilmiyor, Gaziantep, Oğuzeli, Çiftlik Köyü.
K 14 Cennet Yıldırım, 1970, İlkokul Mezunu, Gaziantep, Karkamış, Eceler Köyü.
K 15 Zeynep Özaslan, 1943, Okuma Yazma Yok, Evli, Ev Hanımı, Gaziantep, Karkamış, Çiftlikköy.
K 16 Leyla Öztürk, 1949, Okuma Yazma Bilmiyor, Ev Hanımı, Gaziantep, Nizip, Gökçeli (Küre) Köyü.
K 17 Canan Yıldırım, 1972, Okuma-Yazma Bilmiyor, Ev Hanımı, Gaziantep, Merkez.
K 18 Gülçin Göğebakan 1977, Ev Hanımı, Gaziantep Merkez.
K 19 Fatma Boybeyi 1960, Ev Hanımı, Gaziantep Uğurova Köyü.
K 20. Nesrin Yıldız, 1980, Ev Hanımı, Gaziantep Merkez.
K 21 Zekiye Demir, (1962), Ev Hanımı, Okuma Yazma Bilmiyor, Gaziantep, Nizip Kafarşık Köyü.

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

ABDURRAHMAN HİBRÎ VE HADÂYIKU'L-CİNÂN'I

Abd al-rahman Hibrî and his Hada'ik al-jinan

Osman ÜNLÜ*

ÖZ

Klasik Türk edebiyatında anlatma esasına dayanan türlerinin en önemlisi hikâyedir. Klasik edebiyatta hikâyelerin bulunduğu eserler mecmua şeklinde veya belli bir amaçla tertip edilmiş kitaplardır. Hikâyelerin belli bir düzenle tertip edildiği eserlerden biri de Hadâyıku'l-cinân'dır. XVII. yüzyılın ilk yarısında Abdurrahman Hibrî tarafından kaleme alınmıştır. "Cennet bahçeleri" gibi sekiz bölümden oluşan eserde telif hikâyeler dikkat çekmektedir. Dönemin günlük hayatını aksettirmesi bakımından da önem taşıyan Hadâyıku'l-cinân, ilk defa bu yazıda genel hatlarıyla tanıtılmıştır. Eserin nüshaları, kime sunulduğu ve telif tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Buna ilave olarak eseri oluşturan sekiz bölümde hangi konuların ele alındığı ve hikâyelerin özetleri verilerek okurun Hadâyıku'l-cinân'ın içeriği hakkında genel bilgi sahibi olması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahman Hibrî, Hadâyıku'l-cinân, hikâye, latife.

ABSTRACT

Short story is of the most important type of the types that are based on narration in classical Turkish literature. In classical literature which work of story in the form of a mecmua or books that have been arranged for a certain purpose. One of the works in which the stories are arranged in a certain order is Hada'ik al-jinan. Hada'ik al-jinan was written by Abd al-rahman Hibrî, in the first half of the XVIIth century. The works of eight episodes, such as "Gardens of Heaven", draw attention to the copyrighted stories. Hada'ik al-jinan, which is also important for the reflection of the daily life of the period, was introduced for the first time in this article in general terms. Copies of the work, to whom it was presented, and are given information about the date of writing. In addition to this, it is aimed to have general

* Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü. osm.unlu@hotmail.com

knowledge about the contents of Hadâyîku'l-cinan, which is read in eight sections constituting the works and which are summarized.

Keywords: Abd al-rahman Hibrî, Hada'ik al-jinan, short story, waggery.

Giriş

Klasik Türk edebiyatında anlatma esasına dayanan eserlerin türlerinin adlandırılmasında belli bir düzen ve teamülden söz edilemez. “Kıssa, hikâye, rivayet, efsane, destan, latife” gibi tabirlerin kullanılmasında özen gösterilmez. Aynı metnin farklı kaynaklarda farklı adlandırılması ve türünün farklı kelimelerle ifade edilmesi bir yana aynı metin içinde bile bunun gibi tutarsızlıklarla karşılaşmak mümkündür. Dolayısıyla bu tabirler arasında kesin bir ayrıma gitmek neredeyse imkânsız bir hale gelmektedir.

XVII. yüzyılda tarihle ilgili eserleriyle ön plana çıkmış ve Mucîb'in kısa değinmesi dışında tezkirelerle belki de bu sebepten dolayı alınmamış olan Abdurrahman Hibrî Efendi'nin *Hadâyîku'l-cinân* adlı eseri, bu yüzyılda derleme hikâye mecmuaları arasında yer almaktadır. Bu tür mecmualarda derleme iki şekilde yapılmaktadır. Birincisinde, daha önceki dönemlerde kaleme alınmış olan özellikle Arap ve Fars edebiyatlarında nadiren de Türk edebiyatında örnekleri olan hikâyeler yer alır. Buralardan yapılan derlemeler genellikle konularına göre veya başka özelliklere göre seçilir. Bu derlemelerde, kaynak alınan eserlerin ve kişilerin isimleri özellikle zikredilir. Örneğin İsmail b. Ali'nin *Câmiu'l-hikâyât*'ı Süheylî'nin *Acâibü'l-me'âsir ve Garâibü'n-nevâdir*'i buna tipik örneklerdendir. Bu derlemelerde yer alan hikâyelerde genellikle İslam coğrafyasında ve ortak İslamî kültürde yer alan olaylar bulunmaktadır. Diğer türden olan derlemelerde ise yerlilik ve orijinallik ön plandadır. Bu eserlerde müellif genellikle bizzat yaşadığı, şahit olduğu, duyduğu veya meclislerde bahse konu edilen olaylardan yola çıkar. Bunu yaparken müellif hikâyelerin orijinalliğini özellikle vurgulamaktadır. Metinlerde yer alan kişi ve olaylar orijinal olmanın yanı sıra gerçek hayattan ve çoğunlukla belli bir özelliği olmayan halkın içinden çıkmaktadır. Bu bağlamda bu türden hikâye külliyatlarına Osmanlı'nın sosyal tarih vesikaları gözüyle bakılması isabetli olmaktadır. Lamii'nin *Letâif-nâme*'si, Cinânî'nin *Bedâiyü'l-âsâr*'ı, *Menâkıb-ı Hamsîn*, Bahrî Efendi'nin *Mutâyebât*'ı, Fezullah Efendi'nin *Letâif-nâme*'si, müellifi belli olan ve olmayan letâif mecmuaları bu gruba giren eserlerdir. Yazıda konu edilen Abdurrahman Hibrî Efendi'nin *Hadâyîku'l-cinân* adlı mensur hikâye külliyatı da yerli ve orijinal hikâye derlemelerinden biridir. *Hadâyîku'l-cinân*, ayrıntılı bir şekilde ilk defa burada ele alınmaktadır. Makalede, hikâye hakkında genel bir inceleme yapılmadan önce Abdurrahman Hibrî Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında genel bilgiler verilmiştir.

1.Salbaşzâde Abdurrahman Hibrî Efendi

1.1. Hayatı

Hibrî¹ hakkında tezkirelerde yer alan bilgi Mucib'in verdikleriyle sınırlıdır. Mucib, onun Sahn müderrisi ilen vefat eden Hasan Efendi'nin oğlu Abdurrahim² Çelebi ve Edirne'de hâriç rütbesiyle müderris olduğunu ifade eder. Buna ilave olarak Bağdat'ın fethi için düşürdüğü tarihi de tezkiresine örnek olarak kaydeder (Altun, 1997: 29).

Abdurrahman Hibrî, 1012/1604 yılında Edirne'de doğdu. Babası dönemin tanınmış müderrislerinden Salbaş Habbâzzâde Hasan Efendi'dir. Bu yüzden Salbaşzâde olarak da anılır. Eğitimine Edirne'de başlayıp İstanbul'da tamamladı. Daha sonra Edirne'ye döndü ve hayatı boyunca sırasıyla Edirne Emir Kadı, Dimetoka Oruç Paşa, İbrahim Paşa, Saraciye, Eminiye, Taşlık, Eskicami, Üç Şerefeli ve son olarak Edirne Darülhadişi müderrisliği görevlerinde bulundu. Bu görevindeyken 1069/1659 yılında vefat etti. Bazı kaynaklarda Hibrî'nin vefatı olarak kaydedilen 1087/1676 tarihi aslında kardeşi Salbaşzâde Abdülkadir Efendi'ye aittir. Şeyhî'nin *Vekâyü'l-fuzalâ*'sındaki bu karışıklık daha sonra kaleme alınan bazı kaynaklarda da aynen devam etmiştir (İlgürel, 1998: 427). Son olarak Ratip Kazancıgil Hibrî'nin mezar taşının fotoğrafını ve metnini yayımlayarak bu konuda herhangi bir şüpheye yer bırakmamıştır (Kazancıgil, 1996: 173)

Edebiyatımızda bu mahlası kullanmış diğer bir şair Hibrî Çelebi'dir. Bu şair hakkında eldeki tek bilgiler Fâizi'de bulunmaktadır. Tezkire yazarı, onun 1025/1616 yılında vefat ettiğini ve bir "*mecmua-i eş'âr*"ı olduğunu söyleyerek şiirlerinden örnekler verir. (Kayabaşı, 1997: 269-270). Bunun yanında Abdurrahman Hibrî ile aynı dönemde yaşamış olan Ali Hibrî Efendi adında bir fıkıh âlimi daha vardır ki bu, konunun tamamen dışındadır (Özerverli, 1998: 428).

1.2. Eserleri

1.2.1. Enîsü'l-müsâmirîn: 1046/1636 yılında kaleme alınmıştır. Edirne'nin fethi ve sonraki durumu ve burada vazifeli devlet ricali hakkında önemli bilgiler ile Edirne şehrinin tarihini, kültürünü ve aynı zamanda mimari yapılarını inceleyen bu eser şehir tarihi açısından önemli bir yere sahiptir (İlgürel, 1974: 137). Bu eseriyle Abdurrahman Hibrî, gerçek anlamda ilk Edirne tarihçisi olarak sayılmaktadır (Gökbilgin, 1965: 81). Eser üzerine Sevim Üngün (İlgürel) tarafından 1972 yılında bir doktora tezi hazırlanmıştır. Ayrıca eser Ratip Kazancıgil tarafından günümüz Türkçesiyle yayımlanmıştır.

1.2.2. Defter-i Ahbâr: 1057/1647 yılında telif edilen bu eser muhtasar bir Osmanlı tarihidir. Osmanlı'nın kuruluşundan II. Osman'ın tahta çıkışına kadarki

¹ Müellifin ismi bazı kaynaklarda "Hibrî", bazılarında ise "Hıbrî" şeklinde geçmektedir. Ancak kelimenin Arap harfleriyle imlâsı (حبرى) şeklinde kalın harfle olduğu için burada "Hıbrî" şeklinde kullanımı tercih edilmiştir.

² "Abdurrahman" olmalıdır.

dönem kısaca anlatıldıktan sonra 1027/1618-1058/1648 yılları arasında meydana gelen olayları ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır (Aykun, 2004: X-XII). Eser üzerine Muhittin Aykun tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

1.2.3. *Menâsik-i Mesâlik*: Abdurrahman Hibrî'nin 1041/1632 yılında yaptığı hac yolculuğunu anlatan eser on bâb ve bir tetimme üzerine düzenlenmiştir. Bu eserde yazar, hacca gidiş ve dönüş yolları ve uğranılan yerler hakkında geniş bilgi vermiştir (İlgürel, 1975: 111-112). Eser, Sevim İlgürel tarafından üç parça olarak makaleler halinde neşredilmiştir.

1.2.4. *Riyâzu'l-ârifîn fi'l-ehâdisi'l-erbain*: İranlı şair Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Risâletü'l-aliyye fi ehâdisi'n-nebeviyye* adlı kırk hadis konulu eserinin tercümesidir. Eser sekiz bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin her biri de kendi içinde beşer dala ayrılmıştır. Bu haliyle eserin Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'den aynen tercüme edildiği anlaşılmaktadır (Karahan, 1991: 240; Yıldırım, 2000: 139).

1.2.5. *Târîh-i Feth-i Revân*: IV. Murad'ın 1635 yılında çıktığı Revan seferi ve Revan şehrinin fethine dair olan eserdir.

1.2.6. *Târîh-i Feth-i Bağdâd*: IV. Murad'ın 1638 yılında çıktığı Bağdat seferi ve Bağdat'ın fethine dair olan eserdir. Revan ve Bağdat şehirlerinin fethine dair olan bu iki eser, Edirne Selimiye Kütüphanesi Bâdî Efendi No: 1667'de bulunmaktadır (İlgürel, 1998: 427; Levend, 2000: 111).

1.2.7. *Evkât-i Hamse*: Hibrî'nin namaz vakitlerine dair ilm-i nücûmdan faydalanarak telif ettiği bir eserdir (Gökbilgin, 1965: 85).

1.2.8. *Divançe*: Hibrî'nin divançesinden bahseden tek kaynak *Osmanlı Müellifleri*'dir. Burada Mehmed Tahir, divançenin İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde ve Siroz kütüphanesinde nüshası olduğu belirtmektedir (1342: 98). Şimdiye kadar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

1.2.9. *Hadâyıku'l-cinân*:

Abdurrahman Hibrî'nin müdderris olması dolayısıyla üç dile de hâkim olduğu söylenebilir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'den tercüme yapabilecek kadar Farsçaya da hâkimiyeti söz konusudur. Her ne kadar divançesi hakkında söz sahibi olmasak da şairliği hakkında eserlerindeki manzum bölümlerden iyi bir şair olduğu tahmin edilebilir. *Enîsü'l-müsâmirîn*'de "Edrene" redifli bir gazeli (Kazancıgil, 1996: 169) onun bütün olarak elde bulunan tek şiiridir denilebilir. Ayrıca Hibrî'nin mezar taşıdaki

Peyrev-i Kâdî Şureyh u seyyid ü İbn Kemâl
Hemreh-i Hassân u Urfî sâhib-i fazl u eser (Kazancıgil, 1996: 173)

beytinden ilimde Kadî Şureyh ve İbn Kemâl; şiirde de Hassân bin Sâbit ile Urfî-i Şirâzî ile birlikte anılması, ilmi kadar şairliğiyle de dönemindeki önemli şahsiyetlerin içinde zikredildiği anlaşılmaktadır.

2. Hadâyıku'l-cinân

Abdurrahman Hibrî'nin tertip ettiği bu eser hakkında eski ve yeni kaynaklarda verilen bilgiler çok sınırlıdır. Eser hakkında en eski bilgiler Bursalı Mehmed Tahir tarafından verilmiştir: “*Mutâyebât ve muhâdarâtan bahis sekiz bab üzere mürettep bir eserdir. Bir nüshası Enderûn-ı Hümayûnda Revân ortası kütüphanesinde mevcuttur* (1342: 98). Ancak Hibrî'nin özellikle tarihle ilgili eserleri üzerine çalışma ve neşirler yapılmasına rağmen *Hadâyıku'l-cinân* hakkında bu bilgilerin dışında daha fazla bilgi verilmemiş ve bilgiler tekrar edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında *Hadâyıku'l-cinân* hakkındaki yeni bilgiler ilk defa burada verilecektir.

2.1. Eserin Adı ve Türü

Hadâyıku'l-cinân kimin eseri olduğu eserin giriş bölümünde açık bir şekilde ifade edilir: *Ammâ ba'd, bu abd-i fakîr-i pür-taksîr Abdurrahman bin Hasan Hibrî ...* (3b). Bu ifade eserin müellifinin kimliğine dair herhangi bir şüpheye yer bırakmamaktadır. Eserin daha sonraki sayfalarında müellif, eserin telif ve tertip şeklini anlatırken eserin adını ve bu adı alma sebebini de açık olarak ifade eder: *Pes bu risâle-i dil-güşânun ketb ü imlâ ve nazm u inşâsı itmâm u ihtitâm buldukda bir mukaddeme ve bir hâtimededen gayrı mânend-i riyâz-ı rıdvân sekiz hadîka üzre tarh u taksîm olunmağın Hadâyıku'l-cinân ismiyle tesmiye olındı* (4b).

Bursalı Mehmed Tahir, eserin mutâyebât ve muhâdarât türünde kaleme alındığını ifade eder. Ancak terim olarak, başkasına ait sözlerden muhataba veya okuyucuya uygun alıntılar halinde aktarmalar yapmayı ve bu nitelikteki sözleri toplayan edebî eser türünü ifade eden muhâdarât (Yazıcı, 2005: 391), *Hadâyıku'l-cinân*'ın muhtevasına uygun bir tanımlama değildir. Bunun yanında klasik edebiyatımızda özellikle anlatma esasına dayanan edebî türlerin adlandırılmasında bir birlik bulunmadığı bir gerçektir. Manzum olsun mensur olsun bir olayı anlatan tarih, masal, efsane, latife, destan, menkıbe vs. gibi tahkiye esasına dayanan bütün eserler genel olarak hikâye adıyla adlandırılmıştır. Aynı zamanda hikâye türünden bir eser de destan, kıssa, efsane, menkıbe, latife, tarih, nevâdir vb. isimlerle de anılabilmektedir. Bunun yanında hikâyenin değişik terimlerle de adlandırıldığı görülmektedir. Birçok metin, buna benzer şekilde aynı eserin içinde hatta aynı satır veya mısra da bile farklı şekilde adlandırılabilir. Mesela 16. yüzyıl şairlerinden Derviş Şemseddin, Dih Murg adlı mesnevisindeki “Bir letâyif bir hikâyet söyledim” mısraında hem “hikâyet” hem de letâyif” kelimelerini kullanmıştır (Kavruk, 1998: 7). Hibrî de buna benzer şekilde kendi eserinde bile buna benzer bir şekilde “kıssa, hikâye, risale, letâyif” kelimelerini kullanmaktadır. Dolayısıyla eser, belli bölümlerinde belli konularda olaylar anlatıldığı bir hikâye mecmuası olarak değerlendirilmelidir.

2.2. Nüshası

Eserin bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1068 numarada kayıtlıdır. Aharlı krem kâğıda yazılı olan eser 192x105 mm ebadındadır.

Cild miklepli ve vişne rengindedir. Serlevhası tezhiplenmiş olup her satırında 19 satır bulunmaktadır. Sayfalardaki cetveller kırmızı renktedir. (Karatay, 1961: 276) Nüshanın 1a sayfasında eserin yazarı ve adıyla ilgili “*Edirnevî Salbaş-zâdenin cem’ eylediği mutâyebâtdur*”, “*Mutâyebât-ı Salbaş-zâde*” ve “*Hadâyıku'l-cinân, müellifi Edirneli Abdurrahman Hibrî*” ifadeleri yer alır. Aynı sayfada ayrıca iki küçük fıkra ve Yahya Efendi’ye ait iki beyit bulunmaktadır. Bunun yanında eserin muhtelif yerlerinde (7a, 8a, 8b, 9a, 9b, 10a, 11a, 11b, 12a, 13a, 16a, 17a, 23a, 35b, 36a, 49b, 50a, 64a ve 74a) sayfa kenarlarına sonradan latifeler ilave edilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Yeni Yazmalar 61³ numarada kayıtlı olan anonim *Mecmua-i Letâ’if* (Karatay, 1961: 303) adlı eserde, *Hadâyıku'l-cinân*’da yer alan latifelerin bir kısmı da yer almaktadır. Yaptığımız tespite göre *Hadâyıku'l-cinân*’da yer alan 114 latifeden 39 tanesi birtakım küçük ifade farklılıklarıyla burada aynen tekrarlanmıştır. Buradan yola çıkılarak çeşitli latife mecmualarında Hibrî’nin eserinde yer alan latifelerle karşılaşmanın mümkün olduğu söylenebilir. Hatta bu ve buna yakın adlarla kataloglara kaydedilmiş başka *Hadâyıku'l-cinân* nüshalarının ortaya çıkma ihtimali bile söz konusudur.

2.3. Yazılış Sebebi:

Hadâyıku'l-cinân klasik gelenekteki gerek manzum gerek mensur olsun bütün eserler gibi Allah’a hamd ve peygambere salavatla başlar. Bundan sonra birçok metinde olduğu gibi *Hadâyıku'l-cinân*’da da eserin yazılış hikâyesi verilir. Bu bilgilerin arasında yazarın kendisiyle ilgili bilgiler de yer almaktadır. Buradan yazarın dört yaşında okumayı öğrendiği ve bu zamana kadar birçok eseri okuyup istinsah ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle *Gülistân* ve *Bostân* gibi ibret verici kıssa ve hikâyeleri hem okumuş hem de dinlemiştir. Yazar, burada *Bahâristân* ve *Nigâristân* gibi latif ve zarif eserleri de istinsah ettiğini, parlak değerli taşlar gibi olan binlerce manzum ve mensur eseri vücuda getirip zaman sayfasında bunları bırakıp gidenleri kışkandığını belirtir: *Çâr sâleden beri musannıfât-ı musannıfîn-pîşinden nice kütüb ü risâle tettebbu’ına mümâreset ve ebyât-ı eş’âr-ı hoş-âyende ve münşeât-ı hâtr-güşâyende mütâla’asına bittâb mâil olmağla (...) husûsan Gülistân Bostân gibi kasas-ı ibret-nümâ ve hikâyet-i ferh-fezâyı hâviye kütüb-i latifeyi kırâat u istimâ’a ve Bahâristân ve Nigâristân misâli (...) manzûm u mensûr müellefât-ı gevher-nisâr ile sahîfe-i rûzgâr ve cerîde-i leyl ü nehârda hezâr u hezâr âsar-ı bedî’atü’l-etvâr koyup gîtüklerine reşk eder idüm* (3b-4a).

Hibrî bu nedenle meclis ve mahfillerde sözlerinde doğruluk bulunan dostlarından dinlediği ibret dolu hikâyelerin bazılarını aklında tutmuş, bazılarını da müsveddelere yazmış ve eğer bu dünya fırsat verirse bu dağınık hikâyeleri tertip etmeye niyetlenmiştir. Bu şekilde o işitilmemiş hikâyelere ve görülmemiş kıssalara bir irtibat ve düzen vermek suretiyle latif üsluplu yeni bir kitap tertip ederek bu dünya sayfasında bir yadigâr ve sayısız duaya sebep olmasını ister. Bu eserde yazar, mukaddemesinin dışında bütün hikâyeler yeni zikredilen yani daha önce hiçbir yerde

³ Eserin eski katalog numarası Y. 130’dur ve Karatay katalogunda bu numarayla kayıtlıdır.

yazılmamış hikâyeler olmasına dikkat etmiştir. Hikâyeler yazıldıktan sonra bunları cennetin bahçeleri gibi sekiz kısım ile birer mukaddeme ve hatime üzerine tertip ettiğini yazılan her latifeden sonra altından bir halhal gibi öğüt içeren bir kıta koyduğunu belirtir. Yazar ayrıca her bir bölümün son hikâyesini de değişik bahirlerde manzum bir şekilde kaleme aldığı ifade eder: *Pes bu risâle-i dil-güşânun ketb ü imlâ ve nazm u inşâsı itmâm u ihtitâm buldukda bir mukaddeme ve bir hâtimededen gayrı mânend-i riyâz-ı rıdvân sekiz hadîka üzre tarh u taksîm olunmağın Hadâyîku'l-cinân ismiyle tesmiye olındı ve her latife-i dil-güşâsınun pâynı mânend-i halhâl-ı zerrîn birer kıt'a-i mev'izat-âyîn ile tezyîn ve her bâbun âhirine buhûr-ı muhtelifê üzre birkaç hikâye-i manzûme dahı tahsîs ü ta'yîn kılındı. Ümîddür ki dânişverân-ı rûzgârın nazar-ı iltifâtları ile manzûr oldukda 'ayb u kusûrından iğmâz-ı 'ayn edeler (4b).*

2.4. Sunulduğu Kişi:

Hibrî, eserini aynı zamanda ünlü bir şair olan dönemin şeyhülislamı Zekeriyazâde Yahya Efendi'ye sunduğunu "*Sitâyiş-i Hazret-i Şeyhülislam Sellemehullahi Te'âlâ*" başlıklı bölümde belirtir. *Tahmîd ve tesliye edâ olundukdan sonra dibacenin bir zât-ı latîf'in vâsf-ı latîfi ile tezyîn kılınmak lâzım ve vâcib olduğunu söyleyen müellif, kendisi gibi birçok yetime bir baba şefkatiyle el uzatmış olan şeyhülislama kendi halini söyler: miyân-ı a'dâda bî-yâr u yâver kalup leked-hürde-i tevsen-i çarh-ı gaddâr olan üftâdeye dest-gîr olmağa ancak bir kerre hâlini i'lâm etmek ister. Daha sonra şeyhülislamı uzun uzun vasfedip methettikten sonra Hibrî, "a'nî müftî-i zamân hazret-i Yahyâ Efendi" ifadesiyle eseri kime sunduğunu açıkça belirtir. Bundan sonra eserini sunma sebebini açıklayarak muradının ne olduğunu söyler. Buna göre Hibrî, kırklı olduğunu söyleyerek ellili⁴ payesine gelmek istediğini ifade eder: *Ya'ni bu bende-i hazîn-i riyâzet-güzîn ki çile-keş-i halvet-hâne-i erba'ındür, hankâh-ı pâye-i hamsinde seccâde-nişîn olmağla murâd-ı fu'âdum bula (3b).**

Eserin telif tarihi olan 1040 yılı aynı zamanda Yahya Efendi'nin ikinci defa şeyhülislamlık görevine getirildiği yıllara rast gelmektedir (Kaya, 2013: 245). Hibrî, eğitimine Edirne'de başlayıp İstanbul'da bitirmesine rağmen hayatının büyük kısmını Edirne'de geçirmiştir. Eserin yazıldığı tarihte Hibrî 28 yaşındadır ve bilinen ilk görevi Edirne'deki Emir Kadı Medresesi müderrisliğidir. Bu göreve ne zaman başladığı bilinmese de 1046/1636 yılında Dimetoka'daki Oruç Baba Medresesinde müderristir. Tahminimizce eserin yazıldığı tarihte Hibrî İstanbul'da bulunmaktadır. Ayrıca metinden anlaşıldığına göre babası da vefat etmiştir. Kaynaklar babası Salbaş Hasan Efendi'nin 1039/1630'da İstanbul'da Sahn Medresesinde görev yaptığı sırada

⁴ Kırklı ve ellili, müderrislerine kırk ve elli akçe yevmiye verilen medreselerdir. Ellili medreselerin bir adı da *hârîçti*. Bu medreselerden kasıt, Osmanlı'dan evvel Selçuklular ve beylikler dönemlerinde o şehirde yapılmış olan medreselerdir (Uzunçarşılı, 2014: 17, 25). 16. yüzyılın ortalarından itibaren kırklı medreselerin müderrislerinin kazaskerler ve daha yukarı medreselerin müderrislerinin tayinleri şeyhülislamın tavsiyesi ile yapıldığı için (Uzunçarşılı, 2014: 186-187) Hibrî eseri Yahya Efendi'ye sunmuş olmalıdır.

vefat ettiğini yazar (Gökbilgin, 1965: 82). Bu sırada tahminimizce Hibrî de bir medresede görev yapmaktadır ama bu medresenin adı ve nerede olduğu şu anda bilinmemektedir. Sevim İlgürel, Hibrî'nin Emir Kadı ve Oruç Baba görevlerinden sonra 1041'de hacca gittiğini ve Edirne'ye döndüğünü belirtir (İlgürel, 1975: 111). Hibrî'nin bizzat kendisi de yolculuğa Edirne'den başladığını ifade eder (İlgürel, 1975: 114). Buna göre Hibrî babasının vefat ettiği yıl ya İstanbul'da ya da Edirne'de bir medresede kırk akçe ile görevdedir ve payesinin yükseltilmesini istemiştir. Bundan sonra Hibrî'nin *Hadâyıku'l-cinân* vesilesiyle Edirne'deki bir medreseye gönderildiği ve ertesi yıl buradan hacca gittiği söylenebilir.

2.5. Yazılış Tarihi

Hibrî, eserin yazılış tarihini eserin sonunda *Hatm-i Kitâb* başlığında verir. Yazar önce kitabın bitmesinden dolayı Allah'a şükreder sonra bir kıta ile bu eserin tamamlanmasına tarih düşürür:

Hamdulillâh bu kitâb-ı hoş-nizâm
Buldı târîh-i **hatim**de ihtitâm
Hakka şükr olsun habîbine selâm
Âl ü ashâb-ı kirama bi't-tamâm (88a)

Buradaki kıtanın ikinci mısraındaki hatm (ختم) kelimesinin ebced karşılığı olan 1040 sayısı aynı zamanda eserin telif tarihini (m. 1630-31) vermektedir. Bu tarih ibaresi, Hibrî'nin bir başka eseri olan *Enîsü'l-müsâmirin*'in telifi için düşürülen tarihle çok yakın bir şekilde benzemektedir (Gökbilgin, 1965: 87):

Oldı bin kırk altı sâlinde tamâm
Hâtîme lafzı olur târîh-i tâm

Burada Hibrî, *Hadâyıku'l-cinân* telifi için kullandığı hatm (ختم) kelimesiyle aynı kökten olan hâtîme (خاتمته) kelimesini kullanarak bu eserin telif tarihini kolaylıkla düşürmüştür. Aynı kökten türeyen kelimelerin farklı eserlerin telif tarihi için kullanması Hibrî'nin sanat gücüne gölge düşürmüştür.

2.6. Eserin Bölümleri:

Yazar önsözde eseri bir “mukaddeme” ve “hatime”den başka sekiz “hadîka” olarak düzenlediğini belirtmiştir. Mukaddemede yazar mizah ve şakayla ilgili hadisleri aktararak bu esere meşru bir zemin hazırlamıştır. Müellif, bu hadisleri *Kitâb-ı Mesâbih*⁵ adlı eserin mizaha dair hadislerin yer aldığı ilk bölümünden tercüme ettiğini ifade eder. Bundan sonraki *fihrîst-i kitâbda*, yazar bölümlerde hangi konuya dair hikâyelerin yer aldığı da belirtir: Birinci bölümde hoş sohbet ve hazır cevap kişiler, ikinci bölümde zor durumda kalanların zekâlarıyla bu durumdan çıkmaları, üçüncü bölümde âşıkların perişan halleri ve dilberlerin durumları, dördüncü bölümde erkeklere meyledenlerin içine düştükleri durumlar, beşinci

⁵ Eserin asıl adı *Mesâbihu's-sünne*'dir. Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122) adlı hadis âliminin güvenilir hadis kaynaklarından derlediği hadisleri ihtiva eden bir eserdir (Hatiboğlu, 2004: 258).

bölümde kadınların hileleri ve bunlara aldanan erkeklerin durumları, altıncı bölümde ahmak ve eblehlerin hayret verici ve komik durumları, yedinci bölümde eşkıya ve hırsızların durumları, sekizinci bölümde de hayvanlara dair ibret verici hikâyeler bulunmaktadır. Hibrî, eserin hatimesinde ise evliyaya ait keramet ve harikulade olayları zikretmiştir: *Mukaddeme: Der terceme-i bâb-ı mizâh ez-Kitâb-ı Mesâbîh ki heme latîfehâyeş fi'l-i ta'rîz-i dihâlân-râ bihterîn mefâtihest. Hadîka-i nühüstîn: Der beyân-ı ahvâl-i nezâket-me'al-i sühan-şinâsân-ı letâyîf-pîşe vü hâzır-cevâb ve şîrîn-sühanân-ı zarâyîf-endîşe vü nigû-hitâb. Hadîka-i düvüm: Der beyân-ı nezâket-zây ve zarâfet-tedbîr. Hadîka-i sivüm: Der beyân-ı ahvâl-i perişânî-me'al-i uşşâk-ı pâk u amânî bâ-dilberân-ı sitemkârân. Hadîka-i çeârum: Der beyân-ı ahvâl-i habaset-me'al-i muğlimân-ı hiyel-pîşe ve gulâm-pâregân-ı mefâsid-endîşe. Hadîka-i pencüm: Der beyân-ı mekr-i zenân ve ahvâl-i kabâhat-me'al-i zen-pâregân. Hadîka-i şeşüm: Der beyân-ı ahvâl-i hayret-me'al-i eblehân ve etvâr-ı hande-fezâ-yı ahmakân. Hadîka-i heftüm: Ahvâl-i hasâret-me'al-i reh-zenân-ı bî-dîn ü düzdân-ı pür-kîn ve ayyârân-ı kemîn-i mekîn ü tarrârân-ı hiyel-âyîn. Hadîka-i heştüm: Der zîkr-i latîfe-i çend ez-zebân-ı bî-zebânân ki ukalâ temsîl-kerde-end ez-berây-ı tenassuh-ı mütenassihân. Hâtîme-i kitâb: Der zîkr-i menâkıb-ı evliyâullâh-ı zevî'l-kerâmât ve ba'zı hâlât-ı hâriku'l-âdât (4b-5a).* Müellif ayrıca eserin hatime bölümünden sonra, önsözde belirtmediği halde bir fasıl daha ilave etmiştir. Bu fasılda insanların başlarından geçen veya şahit oldukları ve eserdeki sekiz bölümünün konuları içine girmeyen tuhaf olaylar zikredilmiştir.

2.7. Eserin Muhtevası

2.7.1. Hadîka-i Nühüstîn: Der beyân-ı ahvâl-i nezâket-me'al-i sühan-şinâsân-ı letâyîf-pîşe vü hâzır-cevâb ve şîrîn-sühanân-ı zarâyîf-endîşe vü nigû-hitâb (9a-15b)

2.7.1.1. Vâlihî Efendi'ye⁶ bazıları *mahbub-dost* diyerek töhmet ederler. Bir gün kürsüsüne buna dair bir kâğıt bırakılır. O da bu töhmete cevap olarak onların saf ve gûnahtan uzak olduklarını söyler. İtiraz eden “zenci çocukları niçin böyle sevmezsiniz” deyince, Vâlihî de “onları aramaya niçin zahmete girelim, getirin onları da sevelim” diye cevap verir.

2.7.1.2. Celal Çelebi ile Sultan İkinci Selim Eyüp Sultan türbesine giderler. Orada Sultan, Sokullu Mehmet Paşa'nın yaptırdığı türbeyi görünce tecahülden “bu kimindir ve ne zaman gelir” der⁷. O sırada Sokullu da oradadır. Celal Çelebi de “padişahım emretti o da geldi” diye cevap verir.

⁶ Edirmeli Vâlihî, tanınmış şair ve vaizdir. 996/1588'de vefat etmiştir. Gençliğinde güzeller peşinde koştuğu kayıtlara geçmiş bir husustur.

⁷ 1579 yılında öldürülen Sokullu Mehmet Paşa'nın türbesi kendisi daha hayattayken Mimar Sinan tarafından 1572 yılında yapılmıştır.

2.7.1.3. Abîd Çelebi⁸ bir gün bir zahidi ziyaret eder. Zahit onun gazel okumasına söz söylemek isteyip sen insanlara “ıra” söylemişsin der. Abîd de bunu anlamayıp “ıra ne anlamada kullanılır” deyince zahit “türkü” der. Abîd de bunun üzerine vallahi sultanım asla türkî sevmem diye cevap verir.

2.7.1.4. Dostlardan biri bir âlimin sohbetindeyken meclisin sahibi peri yüzlü bir delikanlıyı göstererek güzeldir ama biraz *dıraz-dest* diye şikâyet eder. O dost da “doğru söylersiniz, o genç benim genç-i derûnumdan nakd-i dilimi çalmıştır” der.

2.7.1.5. Ahmet Paşa ile Baki Paşa⁹ Gazi Giray Han'ın¹⁰ meclisinde otururken Han sorar: Sizin şehirlerinizde hırsız, dolandırıcı çoktu hala çok mudur? Baki Paşa, Ahmet Paşa'yı gösterip “Paşa bunların hepsinin üstesinden gelmiştir” der. Han da bunu nasıl yaptıklarını sorar. Baki Paşa da, “Paşa hazretleri onların hepsini askere veya Bektaşî zümresine aldı. Böylece hırsızlık yapmalarına ihtiyaç kalmadı. Zira istediklerini açıkça alıyorlar” diye cevap verir.

2.7.1.6. İshak Çelebi,¹¹ Şam'da kadı iken bir Arap kadın öfkeyle yanına gelip “bana talak ver” der. İshak Çelebi de bunun üzerine “zimmetin kimseye talakı ondan iste” diye cevap verir.

2.7.1.7. Güzel bir delikanlı babasıyla yolda giderken yanağına bir damla gül düşer. Aşıklardan biri de bunu görünce gül damlasına haset edip “*yâ leytenî küntü türâben*”¹² der. Babası bu aşığın sözlerini duyunca oğluna bu adam ne diyor diye sorar. Oğlan da “*ve yekülü'l-kâfiru yâ leytenî küntü türâben*”¹³ diyor diye güzel bir cevap verir.

2.7.1.8. Bir rahip kilisede vaaz verirken “Hristiyanların ahirette cennete girip huri ve gılmanlar ile sohbet ederler. Müslümanlar da cennetin kapısına gelip bunlara hasret ile bakıp geri dönerler” diye anlatır. Orada bulunanlardan biri de “Müslümanlar bu dünyada elimizde olan her şeyi alıyorlar. Korkarım ahirette de cenneti elimizden alalar” der.

2.7.1.9. Edirne zariflerinden biri¹⁴ bir gün ayağında nalınlarla bir kahvenin önünden geçerken Nalça Bekir lakaplı birisi kahveden bunu ayıplamak için “bu Edirne halkı ne garip âdete sahip ki her zaman nalınla yürüdüklerinden ayakkabıya para

⁸ Nakşibendi büyüklerinden Şeyh Abdullah-ı İlahî'nin halifesi, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî neslinden Şeyh Âbid Çelebi (ö. 1498).

⁹ Hasan Beyzade Ahmet Paşa(ö. 1046/1637) ile Başdefterdar Baki Paşa (ö. 1034/1624).

¹⁰ Kırım hanlarından, Devlet Giray Han'ın oğlu, 1554-1607 yılları arasında yaşamıştır.

¹¹ Osmanlı tarih yazıcılığının önemli eserlerinden olan Selimnâme adlı kitabıyla tanınan divan şairi. Hayatının son yılını Şam kadılığında geçirmiştir. Bu olay da bu tarihte meydana gelmiş olmalıdır. (ö. 943/1537)

¹² “Keşke toprak olsaydım” (Nebe (78)/40)

¹³ Ve kâfir olan “keşke toprak olsaydım” diyecek (Nebe 78/40)

¹⁴ YY. 61 numaralı mecmuada bu kişinin adı Mücellid Çelebi olarak geçmektedir. Kaynaklarda bu kişiye ait bilgi bulunamamıştır.

vermekten kurtulurlar” der. Edirneli de bunun üzerine “Edirne halkının basmasına nalçanın tahammülü yoktur” diye onu susturur.

2.7.1.10. Bir Rafizi ile bir Sünni oturup konuşurlarken Rafizi “acaba her zaman Sünniler Şii olur da niçin Şiiler Sünni olmaz” der. Sünni de “sen görmez misin ki her zaman taam necis olur da necis taam olmaz” diye cevap verip Rafizi’yi susturur.

2.7.1.11. Bir adamın oğlu yanından kaçıp bir vezirin delibaşına sığınır. Adam gidip delibaşığı vezire şikâyet eder. Vezir delibaşığı çağırıp durumun aslını sorar. Delibaşı da “efendim çocuğu çağırıp soralım. Kimi isterse onun yanında kalsın” der. Çocuk gelir ve babasının değil delibaşığı seçer. Babası da mecburen evine döner. Bu duruma şaşırın vezir “bu çocuğun anne ve babası yıllarca emek verip büyüttüler. Neden senin yanında kaldı” diye işin aslını sorar. Delibaşı da “bu çocuğu anne ve babası yılda iki bayram öperler. Benim yanımda ise her gece *bûs u kenâradadır* diye cevap verir.

2.7.1.12. Üsküp müftüsü Pir Mehmet Efendi’nin¹⁵ damadı o beldenin vakıflarından birine müteveli olur. Üsküp ulemasına o vakıftan her yıl belli bir miktar saman verilmiş. Bir mecliste müftü, damadı ve iki kadı sohbet ederlerken kadılar damada, “bizim bu sene samandan hissemiz gelmedi. Lütfedip gönderseniz” derler. Damat bu sorudan telaşa girer ve doğru dürüst cevap veremez. Müftü araya girerek, “aman efendiler, onun kusuruna bakmayın, bizim damat iki eşeğe saman vermeye kadir değildir” diyerek onları susturur.

2.7.1.13. Yöneticilerden biri bir kadıyla sohbet ederken, “kadıların hepsi cehennemliktir” der. Kadı da “kadıların üçte biri cennettedir” hadisi var ama siz bana yöneticilerin onda birinin cennete gireceğine dair bir delil bulun” der.

2.7.1.14. Osmanlı beylerinden biri Kızılbaş esir düşer.¹⁶ Acem şahı ava çıkarken bu beyi de yanına alır. Giderlerken yolları bir mezarlığa düşer. Buradayken yol üzerinde bir köpeğin bir kabri pislettiğini görürler. Şah köpeği görünce Bey’e şüphe yok ki bu kabir sahibi Sünni olmalıdır der. Bey de evet şahım doğru söylediniz köpek de Rafizi’dir der.

2.7.1.15. Bir gün bir adam küçük çocuğunu alıp Hadım Mesih Paşa’nın¹⁷ huzuruna çıkar. Paşa latife yollu “bu küçük çocuk senin midir” der. Adam da latifeyle “sahibi çıkmazsa benimdir” der. Paşa da “o zaman çocuğu çağıralım hangimize gelirse çocuk onun olsun” der. Çocuğu çağırırlar fakat çocuk paşayı tercih eder. Paşa da adama bak gördün mü der. O sırada mecliste paşanın zeki bir nedimi vardır. “Mazur buyurun sultanım annesiyle kıyas etti” deyince bu cevap paşanın hoşuna gider ve nedimine ihsanlarda bulunur.

¹⁵ Özellikle şakacılığı ve nüktedanlığı ile tanınmış bir âlimdir. (ö. 1020/1611)

¹⁶ YY. 61 numaralı mecmuada bu beyin adı Raziye Kadınzâde Mustafa Paşa olarak geçmektedir. Paşa, 1013/1604 yılında İran’a yapılan akında Sivas Beylerbeyi olarak bulunuyordu ve bu akın sırasında esir düşmüştür (Peçevi II, 1982: 248).

¹⁷ Hadım Mesih Paşa (ö. 989/1592) Osmanlı sadrazamlarındandır.

2.7.1.16. Zariflerden biri¹⁸ lokmacıya gidip bir miktar lokma yedikten sonra lokmacıya “Süleymanî lokma pişirmişsin” diye iltifatta bulunur. Lokmacı da “efendi, benim ismimin Süleyman olduğunu nasıl bildin” der. Adam da “bu lokmayı rüzgârla doldurmuşsun bundan özge Süleymanlık mı olur, rüzgârı lokmaya hapsetmişsin” der.

2.7.1.17. Üçüncü Murad zamanında Lam Ali Efendi¹⁹ için bir mansıp arz olunduğunda telhisin içinde onu tarif etmek için “bir doğru kulunuzdur” ibaresi geçer. Padişah buna gülererek “Lam doğru olma ihtimali yoktur” diyerek latife eder.

2.7.1.18. Semiz Ali Paşa²⁰ vaktiyle ismi gibi semizdir. Onun sadrazamlığı sırasında ikinci vezir olan Mehmet Paşa da ince ve uzun bir yapısı varmış. Bir gün divana fillerle ilgilenen görevli gelip sultana ait filin öldüğünü haber verir. Ali Paşa bu haber üzerine “zürafa öldüğü zaman da Mehmet Paşa'ya müjde verin” diye latife eder.

2.7.1.19. Yaptığı iyilikleri abartarak anlatan ve babasının bile kendisine çırak olduğunu söyleyen bir kişinin bu durumu bir gönül ehlinin kulağına gider. O da bu adama bu hallerinden dolayı beddua eder.

2.7.2. Hadîka-i Dvüm: Der beyân-ı nezâket-zây ve zarâfet-tedbîr (15b-22b)

2.7.2.1. Bir zaman İstanbul'da bir şeyhin tekkesine şehir oğlanları doludur. Hatta şeyhin kendi müritleri bile zikir halkasına giremezler. Tekke bu hale gelince şeyh durumu gidip veziriazama anlatır. Veziriazam da şeyhin yanına bir yayabaşı verip gönderir. Yayabaşı adamlarını toplayıp usulünce gece tekkeye gelir. Şehir oğlanları da bölük bölük tekkeye gelirler fakat kapıdakileri görünce korkup dışarıda beklemeye başlarlar. Aralarında konuşarak bir hile planlarlar. Birisi şeyh kılığına birkaçı da mürit şekline girip bir tepsi helvayla tekkeye girerler. Şeyh bunları gerçekten şeyh sanıp meclise buyur eder. Gelenler helvayı sadece yayabaşına ikram ederler. Meğer bu helvanın içine müshil koymuşlarmış. Yayabaşı bir süre kıvrandıktan sonra adamlarıyla oradan ayrılmak zorunda kalır. Tekke de yine şehir oğlanlarıyla dolar.

2.7.2.2. Bir zamanlar bir adam define bulur fakat bunu kimseye söyleyemez, karısına da güvenmediği için evine de getiremez. Bir gün karısını denemek için arkasından bir saksâğan çıktığını söyler. Akşam olduğunda herkesin bunu duyduğunu görür ve kadınların sır saklayamayacağını anlar.

2.7.2.3. Bir danışment seyahat ederken yolu bir köye düşer. Akşam namazında imamın yanlış kıldırıldığını görür ve namazını yeniden kılar. Bunun sebebini soran

¹⁸ YY. 61 numaralı mecmuada bu kişi Bâki Efendi ve mekân olarak Bursa kayıtlıdır. Ama bu kişi meşhur şair Baki değildir. Zira Bâki, Bursa'da herhangi bir görevde bulunmamıştır. Bu, başka bir Bâki olmalıdır.

¹⁹ Reisülküttâplık, nişancılık ve başdefterdarlık kaymakamlığı görevlerinde bulunmuştur.

²⁰ Osmanlı sadrazamlarından (ö. 972/1565).

köylüye imamın bilgisiz olduğunu anlatır. Cemaat bundan rahatsız olur ve ikisinin bahse tutuşmalarını isterler. İmam da zarif biridir. Danişmende *ne-dânem* kelimesinin anlamını sorar. Danişment *bilmem* diye cevap verince köylü onu köyün dışına sürer.

2.7.2.4. Bir adam sarhoş bir şekilde yürürken asesle karşılaşır. Ases bunu elinden yakalayıp hapse atmak için yola düşer. Yol üzerindeki mezarlıktan geçerken adam el kaldırıp “el-fatiha” der. Ases de fatiha için ellerini kaldırıncaya adamın elleri serbest kalıp kaçıp gider.

2.7.2.5. Bir gece İstanbul’da zamparalar deniz kenarında fahişeler ile âleme başlarlar. İyice sarhoş olduktan sonra ellerindeki kadehleri altın ve gümüşle doldurup kadınların başlarından saçarlar. Adamlardan birinin hiç parası yokmuş sadece değersiz kâfir altınları varmış. Bu hali görünce iyice sarhoşluğa vurarak cebindekileri kadehe doldurur, kadının başında çevirdikten sonra bunları denize saçar. Sabah olunca ayılır gibi yapar ve kadınlara para vermek için elini cebine atar. Parasını bulamayınca yanındakiler geceki yaptıklarını ona anlatırlar. Bunun üzerine yanındaki fahişeye “sen bana hamam parası ver, cariyenle gideyim, odamdan gereken parayı da cariyeye sana göndereyim” der. Kadın da iki yüz akçe verir. Adam cariyeye oradan ayrıldıktan bir süre sonra cariyeden de kurtulup izini kaybettirir.

2.7.2.6. Bir köylünün şehirli bir arkadaşı varmış. Sık sık köye gelir ve onun evinde kalırmış. Şehirli yine bir gün arkadaşının haberi yokken köye gelir ve başkasının evine gider. Köylü buna çok üzülür, intikam almak için fırsat gözetir. Şehirli adam tuvalet ihtiyacı için o evden çıkar ve arkadaşının evinin duvarının dibine gelir. Bunu gören arkadaşı oturduğu yerden kalkıp “var canım nerede yediysen orada sıç” der.

2.7.2.7. Bâki, Mekke’de kadılık görevindeyken Anadolu beylerbeyi Cerrah Mehmet Paşa²¹ ona, “eğer yakında vezirlik nasip olursa sizi İstanbul kadılığına teklif edeceğim” der. Bir ay geçmeden Paşa vezir olur. Baki bu haberi duyunca bir beyitle Paşa’ya haber gönderir. Paşa da Baki için İstanbul kadılığını ister.

2.7.2.8. Semiz Ali Paşa veziriazam iken bir gün divana ehlikeyif bir imam gelir. Cebinden dilekçesini çıkarırken afyon hokkasındaki afyon Paşa’nın önüne saçılır. Paşa imam utanmasın diye “tespihin düştü” der. İmam daha heyecanlanır ve hokkayı da düşürür. Paşa bu sefer, “efendi kıblenümayı da düşürdün” diye latife eder.

2.7.2.9. Bir zamanlar Anadolu beylerbeylerinden birinin yakınındaki bir adamın dört atı varmış. Mirahur bunlara üç yem verir birini bırakırmış. Adam buna bir süre sabreder fakat paşaya da açıkça söyleyemez. Sonunda yine kendisinde bulunan yaşlı ve zavallı bir atın dilinden paşaya bir mektup yazıp durumu anlatır. Paşa mektubu okuyunca durumu araştırır ve adamlarına atlar için dört yem verilmesini emreder.

2.7.2.10. Bir kethüdanın evine bir zampara misafir olur. Adam ev sahibinin karısını görünce ona meyleder. Ev sahibi bunu fark edip önlemine alır ve karısının yerine

²¹ Osmanlı sadrazamlarından. (ö. 1013/1604)

kendisi yatar. Gece herkes yatınca misafir usulca yatağa girer ancak adamla karşılaşır. Durumu kurtarmak için eşcinsel olduğunu söyler. Ev sahibi adama kızarak evinden kovar.

2.7.2.11. Vazifesinden azledilmiş bir kadı mansıp talebi için İstanbul'a gelir ve bir handa konaklar. Ancak sabah uyandığında döşeği ıslattığını anlar. Utancından ne yapacağını bilemez. Sonunda yataktan kalkmadan bir hizmetçiden su ister. Tası alırken kasten düşürür ve her yeri ıslatır. Böylece bu utançtan da kurtulur.

2.7.3. Hadîka-i Sivüm: Der beyân-ı ahval-i perîşânî-me'al-i uşşâk-ı pâk u amânî bâ-dilberân-ı sitemkârân (22b-32b)

2.7.3.1. Birkaç kişi bir dilberle bir yere gidip işret meclisi kurarlar ve akşama kadar eğlenirler. Bu dilberin de bir aşığı varmış. Bu durumu haber alıp akşam vakti bu topluluğun dönüş yoluna elinde kılıcıyla dikilir. Topluluk bunu görünce korkup dilbere söylenirler. Dilber, tek başına aşığının yanına gider, "eğer benim aşkımda sadıksan bize ilişme" der. Adam da bunlara ilişmeden yollarına devam ederler.

2.7.3.2. Bir adam bir dilbere âşık olur ama dilber buna yüz vermez. Sonunda adam bir tellala, dilberi sevdiğini ve kendini denize atacağını ilan ettirir. Herkes o saatte toplanırlar, dilber de onların arasındadır. Adam halkı şahit göstererek son dileğinin dilberden bir buse almak olduğunu söyler. Çaresiz kalan dilber bunu kabul eder. Âşık da fırsatı ganimet bilip boynundan ve yanağından defalarca öper. Sonrasında denizin kenarına gidip bir ayağını denize sokar.

2.7.3.3. Halep şehrin kuşatan hendeğin yanındaki kahvehanede güzel bir saki vardır. Adamın biri bu sakiye âşık olur ve oradan hiç ayrılmaz. Bir gün saki adama, "aşığım diyorsun ama hiç mücadele etmiyorsun" der. Adam da "sen ne istersen onu yaparım" diye cevap verir. Saki de, "kendini şu hendeğin içine at" der. Âşık bunun üzerine kendini hendeğe atar ve helak olur.

2.7.3.4. Bir zaman bir dilber varmış. Çok sert olan babası onu evden sadece hamama gitmesi için çıkarırmış. Bir zaman sonra bir adam bu dilbere âşık olur. Ama bir türlü ulaşamaz. Dilberin gittiği hamamın tellağı bu adamın eski bir dostuymuş. Onunla anlaşarak dilberin hamama geldiği bir gece halvette dilberle buluşur ve hasret giderirler.

2.7.3.5. Bir adam bir gence âşık olur. Bir yolunu bulup onu bir gün evinde davet eder. Genç de birkaç arkadaşıyla beraber daveti kabul eder. Anca aşığın evi uygun değildir ve babasının imamlığını yaptığı mescide gelirler. Burada biraz eğlendikten sonra oradakiler aşığa kürsüye çıkıp vaaz etmesini isterler. Âşık da kürsüde konuşurken oradakiler ceplerindeki yumurtaları aşığa atıp oradan çıkarlar. Âşık da onların arkasından küfürler savurur.

2.7.3.6. Bir adam bir dilbere âşık olur fakat bir türlü açılmaz. Ramazan bayramı geldiğinde onun için bir çift ayakkabı alır. Dilberi salıncağa binerken görür ve onu seyre başlar. Dilber salıncaktan inerken ayakkabısının ökçesini kırar. Âşık da fırsatı

kullanıp koynundaki ayakkabıyı dilbere verip konuşmadan oradan ayrılır. Bu hareket dilberin hoşuna gider ve onu has aşığı edinir.

2.7.3.7. Bir dilbere bir avare âşık olur. Fakat dilberin amcasından dolayı ona yaklaşamaz. Bir süre sonra amca ile aşına olur ve amcanın kendisini eve ziyafete çağırmasını sağlar. Aşığın amacı gece herkes uykudayken dilberin yanına gitmektir. Fakat amca uyanık biridir ve yatakları değiştirir. Bunu fark etmeyen âşık yatağa girince amca ile karşılaşır. Âşık sakalını amcanın elinden güçle kurtarır.

2.7.3.8. Bir zamanlar bir dilbere bir adam âşık olur. Fakat bir gün dilber eceliyle ölür. Adam defnedildiği gece dilberi mezarından çıkarıp evine getirir ve kıyafet giydirip karşısında şarap içmeye başlar. Fakat daha gece yarısı olmadan şarabı biter ve şarap almak için dışarı çıkar. O sırada adamın tabip bir dostu eve gelir. Burada dilberi görünce muayene eder ve hastalığının *sikke* olduğunu görür. Yani âşıkların kanına çok girmekle yoluna gelip kan tutmuş. Tabibin hekimlik becerisiyle dilber hayat bulur. Uyanınca başına gelenleri tabip ona anlatır. Bu sırada âşık da eve gelir ve dilberin yaşadığını görünce ölecek gibi olur. Üç kişi sabaha kadar sohbet ederler. Âşık, diğer âşıklar arasında mümtaz bir yere sahip bir hale gelir.

2.7.3.9. Bir zaman bir adam bir dilbere âşık olur fakat dilber buna yüz vermez. Zaman geçtikten sonra dilber hasta olur ve kimse derdine çare bulamaz. Bir gece rüyasında aşığın onu hendekten geçirdiğini görür. Ertesi sabah aşığı yanına çağırır ve ömrünün sonuna kadar yanında tutar.

2.7.3.10. Bir adam bir dilbere âşık olur ve bir süre vakit geçirirler. Bir ara kırgınlıkla ayrılık düşer. Bir gün adam bir hançerle yaralanır ve yatağa düşer. Dilber de eski günlerin hatırına aşığını ziyarete gider. Âşık onu görünce hiç hasta olmamış gibi olur. Dilber, aşığın hastalığının yalan olduğunu sanır ve oradan uzaklaşır. Aşığın hastalığının sebebi de çaresi de dilber olduğu böylece anlaşılmış olur.

2.7.4. Hadîka-i Çehârum: Der beyân-ı ahval-i habaset-me'al-i muğlimân-ı hiyel-pîşe ve gulâm-pâregân-ı mefâsid-endîşe (32b-40a)

2.7.4.1. Herifin biri bir gulamla birlikte olduktan sonra akşama kadar işret derler. Akşam olunca ev sahibi buna yatacak yer göstermeyince bir kenarda yatıp uyur. Sabah olunca ev sahibi bunu görür ve dışarıdaki döşeği görmedin mi der. Gulam da orada sizin oğlunuz yatıyordu der. Adam, sen ne eblemişsin der. Akşam olur bu sefer gulam çocuğun yanına girer ve işini yapmaya başlar. Çocuk gulama ne yaptığını sorunca “babam ne dediyse onu yapıyorum” diye cevap verir.

2.7.4.2. Hiç akrabası olmayan bir genç kime hizmet etse fesada teşebbüs eder. O ise kendini korumak için çok mücadele eder. Bir gün mescitte vaizin livatayı lanetleyen sözlerini duyunca ona mürit olmaya karar verir ve vaizin yanına yerleşir. Bir gün akşam olunca vaiz gencin hücreğine girip onunla birlikte olurken genç uyanıp şeyhe “sen bu işi yapanları gördükçe arş titrer demedin mi” diye sorar. Şeyh de şehvetin etkisiyle titrerken “titrer ama yıkılmaz” diye cevap verir.

2.7.4.3. Bir danışment bir öğrencisine göz koyar fakat onu razı edemeyince ders okutmaz. Ona ahmaklık hastalığına tutulduğunu ve tek çaresinin insan menisi olduğunu söyler. Öğrenci bir süre sonunda buna razı olur. Devamında danışment öğrenciye ders anlatmaya başlar. Öğrenci de, “siz doğru söylemişsiniz, o zamandan beri bir miktar aklım başıma geldi” der.

2.7.4.4. Bir gulampare hamama gider. Halvette tellakla yalnız kalınca vuslat ister. Tellak önce sabun sürelim der ve bütün vücuduyla birlikte gözlerini de sabunlar. Bir tekmeyle tellak adamı “yüz üstü düşürür” Adam sabundan gözlerini de açamaz ve *sayyad iken şikâr* olur.

2.7.4.5. Bir adam bir gulamla birlikteyken bir buse alır. Adam bu sırada “belim!” diye feryada başlar. Gulam ne olduğunu sorunca, benim garip bir hastalığım vardır, ne zaman bir gulamdan buse alsam bu hal başıma gelir, bunun çaresi de inzal olunmamdır der. Dilber bunu kabul etmez ama sonunda razı olarak adamın beline sarılır.

2.7.4.6. Nefsine düşkün bir adam yan hücredeki bir askerin tazesine âşık olur ve ondan vuslat ister. Askerin olmadığı bir zamanı kollarıp yan hücreye girer. Genç, önce para ister. Adam cebindeki altın kesesini gösterince genç şakayla keseyi alır ve feryada başlar. Başlarına insanlar toplar, adam onların ellerinden güçlkle kurtularak hücreğine döner.

2.7.4.7. Bir bölük asker sefere çıkar. Bir yerde konaklayıp çadırlarını kurduklarında nefesine düşkün bir asker gece olunca gulamının üstüne düşer. Bu haldeyken başka bir asker bu hali görür. Gizlice askerin ayağına bir ip bağlayıp ucunu dışarı çıkarır. Birkaç asker bu ipi hızla çekerek o askerin halini herkese gösterirler. O asker de “yüzünü yere düşürüp burnunu necasete batırır”

2.7.4.8. Bir adam gulamıyla hamama gider. Adam yıkandıktan sonra halvete gulam girer. Tellak gulamı keselerken şehveti hâkim olup gulamla birlikte olur. Bir hafta sonra yine hamama gelirler. Adam önce gulamın yıkanmasını ister. Gulam önceki başına gelen şeyin hamam âdeti olduğunu sanıp başını zemine koyar. Bu durumdan utanan tellak dışarı kaçar.

2.7.4.9. Bir luti, işçi pazarından güzel yüzlü bir işçiyi bahçe bellemek bahanesiyle alıp evine getirir. Arzusunu işçiye açar ama işçi kabul etmez. Adam bir yolunu bulup işçiyi afyonla uyutur ve emeline ulaşır. İşçi uyandığında başına geleni anlar ve oradan uzaklaşır.

2.7.4.10. Büyüklerden birinin oğluna ders veren hocasının niyeti kötüdür fakat bir türlü fırsat bulamaz. Bir gün oğlanın parmağınca yara çıkınca hocasına danışır. Hocası onun “dübüre sokan” olduğunu ancak dübüre sokmakla iyileşeceğini söyleyerek oğlanın parmağını sokmasına izin verir. Aradan bir zaman geçtikten sonra hoca zekerini tuta tuta gelir ve dübüre sokan çıktığını söyler. Oğlan da hocasının tedavisine yardımcı olur. Yine bir süre sonra çocuğun babasının parmağında aynı yara çıkınca çocuk hocasından öğrendiği bilgileri ve olayları babasına anlatır. Babası da meselenin iç yüzünü anlar.

2.7.4.11. Bir luti hamama gider ve kendisiyle ilgilenen tellaktan vuslat talep eder. Tellak da işini bilen biridir, hiç kimseye fark ettirmeden adamı keseler gibi yaparak onu emeline ulaştırır.

2.7.5. Hadîka-i Pencüm: Der beyân-ı mekr-i zenân ve ahvâl-i kabâhat-me'al-i zen-pâregân (40a-53a)

2.7.5.1. Zampara büyüklerden biri cübbe ve sarığını giyerek evden dışarı çıkar. Merdivenlerde inerken aşağıda bir cariyeyle karşılaşır ve onunla birlikte olma hevesine kapılır. Cariye ise hilekârdır. O sırada değirmen çevirmekte olan cariye adama, bu değirmeni çevirin, ben yukarıda sahiben ne durumda, yakalanmayalım” diyerek eve çıkar ve sahibesine durumu anlatır. Sahibe, kocasını değirmen çevirirken görünce kavgaya tutuşurlar.

2.7.5.2. Bir kadın aşinasıyla sohbet ederken kocası çıkagelir. Aşinasını oradan kaçırmak bir hile düşünür. Kocasına, bugün senin hakkında konuşuldu ve senin başın büyük dediler ve hatta şiniğe²² sığmaz dediler der. Oradan bir şinik getirip kocasının başına geçirir. Adam ne yapıyorsun derken kadın aşinasını orada kaçıtır.

2.7.5.3. Bir mahallenin çeşmesinin yakınındaki bir tekkede ışıklar bulunmuş. Bu ışık dervişlerinden biri çeşmeye su almaya gelen kadınlardan birine âşık olur. Fakat kadın bunu kabul etmez ve durumu kocasına açar. İkisi birlikte dervişe bir oyun planlarlar ve kadın onu eve çağırır. Akşam olup derviş eve geldikten hemen sonra adam eve gelir. Kapının çalındığını duyan kadın dervişini saklamak ister fakat ev çok dardır. Yer olmadığından kadın, şu dolap beygirini salıp onun yerine seni bağlayayım, kocam gelince onu çekmeye başla der. Derviş çaresiz bunu kabul eder. Adam evdeyken “bu beygir dolabı neden yavaş çekiyor, inip bakayım” dedikçe derviş daha hızlı dönmeye başlar. Bir süre böyle devam ettikten sonra kadın dervişini dolaptan çözer ve gizlice evden çıkarır. Zavallı derviş düşe kalka tekkesine gider.

2.7.5.4. Bir adam bir kadınla evlendikten bir süre sonra sıra için yola düşerler. Akşam olunca bir kervansaraya inerler. Yatsıdan sonra bir grup atlı da buraya gelir. Bunları gören adam ve karısı korkup bir köşeye saklanırlar. Bir süre sonra bu adamlar sofraya kurup şarap içmeye aşlarlar. Kadın bunları merak eder ve yanlarına gidip reisin yanına oturur. Kadına da şarap sunarlar. Bir süre sonra kadın, onlardan kocasını direğe bağlamalarını ister. Onlar da adamı bir direğe bağlarlar. Birkaç kadehten sonra kadın, kocasının öldürülmesini ister. Oradakilerden biri kılıcını alır adamı da dışarı çıkarır. O sırada su dökmek için kılıcı yere bırakınca adam kılıcı alıp onu öldürür. Arkadaşlarının gelmediğini gören adamlar teker teker dışarı çıkarlar ve koca bunların hepsini öldürür. En sonunda kervansaraya girip karısının kulağını da kesip istediği yere götürür.

2.7.5.5. Bir köyün ahalisinin bir âdeti varmış. Bu köyde evlenen her kız önce köyün imamı ile halvete girermiş. Bir gün evlenen adam, karısının yerine güçlü kuvvetli olan kardeşini imama gönderir. Gece olduğunda her zamankinin tersi olur ve imam

²² Şinik: Tahılları ölçmek için kullanılan sekiz kiloluk ölçek ve bu hacimdeki ölçü kabı.

adamın elinden kurtulamaz. Sabah olduğunda ahaliyi toplar ve bu gelin normal bir gelin değil dese de ahali bundan bir şey anlamaz. En sonunda imam *eğerci bu duhter-i bed-ahter sûretâ mâdedür ammâ derûn-ı şalvarında kîr-i su'bân-nişânı kun-i imâm için âmâdedir* der.

2.7.5.6. Bir kadın yolda giderken bir adamla karşılaşır. Adamın zampara olduğunu anlayan kadın yaşlıları araya koyarak adamı evine çağırır. Gece boyu işret ederler. Bu hal birkaç gün sürer ve kadın adamı evden hiç çıkarmaz. Adam bir gece bir cariyeyle birlikte olunca cariyeye bütün gerçekleri anlatır. Meğer bu kadın daha önce birçok adamı eve kapatıp güçsüz bırakır ve en sonunda öldürmüştü. Adam can korkusuna düşüp cariyeden yardım ister. Cariye de evin helasına inip oradan kaçmasını söyler. Adam bu şekilde kadının elinden kurtulur.

2.7.5.7. Dindar bir Hristiyan kız varmış. Kadınların tek isteğinin ne olduğunu bilen biri bu kıza oyun oynamak ister. Birkaç gün boyunca ısrarla onunla evlenmek isteyen bir adam olduğunu söyler ama kız reddeder. Sonunda adam iyi ki kabul etmemişsin, zira adamın *kıssasının* çok büyük olduğunu söyler. Ertesi gün kız kendisi gelip o bahsedilen taliple nişanlanmak istediğini söyler.

2.7.5.8. Bir adam karısının kötü halinden rahatsızdır ve ona ders vermek amacıyla bir plan yapar. Bir gün gezerken bir ağacın yanında karısına, bu ağacın üstünde keramet sahibi bir veli yaşar. Her kim onu görüp dua ederse duası kabul olurmuş der. Kadın ertesi günü tek başına ağacın yanına gider. Adam da şeyh kılığında girip gizlice ağacın üstüne çıkar. Kadın gelip, kocasının gözlerinin kör olması için dua etmesini ister. Adam da dua eder. Kadın eve geldiğinde kocasının gözlerinin kör olduğunu görür. Kadın bundan sonra her fırsatta oynaşını eve getirmeye başlar. Bir gün kocası bir ah çekerek eskide ok ve yay kullandığını, artık kullanamadığını ve bir yay olsa da ok atmak istediğini söyler. Karısı bunu duyunca alay ederek eline ok ve yay verir. Adam önce yayı çekemez gibi yapar ama sonra oku takıp oynaşı alından okla vurur. Sonrasında karısını da boşayıp intikamını alır.

2.7.5.9. Bir adamla karısı şiddetli bir kavgaya tutuşur. Adam öfkeyle evden çıkıp kapı önünde karşılaştığı dostuna karısını şikâyet eder. Dostu da adama kadınları dizginlemenin tek yolu *kîr*'dir der. Kadın bunları kapı ardında duyunca çıkar ve diğer adama, bu adamın aklı mı var ki bu doğru yolu düşünsün der.

2.7.5.10. Fakir bir müderrisin karısının bir sevicisi sevgilisi vardır. Bu yüzden kocasını yanına yaklaştırmaz. Kocası bunu karısının dayesinden öğrenince daye ile bir plan yaparlar. Sevgili gelince adam karısının sevgilisinin yanına gidip kapıyı kilitler ve birlikte olur. Onların bu halini gören karısı feryada başlar. Adam işini bitirdikten sonra kapıyı açar ve sen bu kadını seversin de ben sevemez miyim diyerek dışarı çıkar.

2.7.5.11. Kahire'deki tüccarlardan birinin bir kölesi vardır ve bunun *kıssası* çok büyüktür. Bunu karısına anlattığında kadının aklı o kölede kalır. Onunla birlikte olmak için yaşlı bir ebeyle işbirliği yapar. Hasta numarasıyla yatarak ebeyi çağırır. Ebe uzun uzun kadını muayene eder ve "kasık faresi" adlı bir hayvanın bazı hamile

kadınların rahmine yerleştiğini söyler. Adam ise hamak olduğundan ebeye inanır. Bunun tek çaresi büyük bir *kîr*dir. Bunun üzerine adam kölesinden yardım ister. Durumdan haberi olan köle önce reddeder ama azat etmek ve para vermek karşılığında köleyi ikna eder. Diğer tarafta da ebe bir fare yavrusunu hazır eder. Köle gelip işini görür, kanın da hasretine kavuşur. Ebe de “kâfir çıktı, kurbanlar kesilsin” diyerek adama müjdeler verir.

2.7.5.12. Bir kadın *fercini* açıp ona hitap ederek bu hayattaki bütün zevkleri onun sayesinde aldığını söyleyerek teşekkür eder. Bunları kocası duyar ve o da başka bir odaya geçerek *kîrine* hitap ederek hayatta başına gelen bütün musibetlerin onun yüzünden geldiğini söyler.

2.7.5.13. Bir zampara bir kadının peşine düşer ama kadın kabul etmez. Fazla dayanamayan kadın onu evine çağırır. Adam bir merdivenle eve pencereden girer. Kadın onu soyar ve dışarı çıkıp merdiveni çeker. Sonra feryat ederek mahalleliyi başına toplar. Adam evden kaçmak ister ama pencereden çıplak bir şekilde aşağı düşer ve bütün mahalleye rezil olur.

2.7.6. Hadîka-i şeşüm: Der beyân-ı ahvâl-i hayret-me'al-i eblehân ve etvâr-ı hande-fezâ-yı ahmakân (53a-61b)

2.7.6.1. Bir kasabanın kadısı köyleri gezerken bir köyün mescidinin harap olduğunu ve içinde insandan başka her türlü hayvanın yaşadığını görür. Bu duruma öfkelenip ahaliyi toplar ve onlara ağır sözler söyler. Ahalinin içinden bir yaşlı adam söz arasında sürekli “ben size demiştim” der. Kadı bu adamın yanına gelip köylüye nasıl bir nasihat verdiğini sorar. Adam da “ben bu ahmaklara şu mescidi yıkın, bir kadı gelir, mescidi böyle görünce size zararı dokunur dedim” der. Bunun üzerine kadı bütün ahaliyi falakaya yatırır, bu adamı daha şiddetli bir şekilde cezalandırır.

2.7.6.2. Bir adam hayatı boyunca hiç ilişkiye girmemiştir. Arkadaşları fahişelerle buluşmaya gittiklerinde onu da yanlarına alırlar. Bir mesirede herkes bir tarafa gider. Bu da fahişeye birlikte olur. Ancak ilk defa olduğu için arkadan yaklaşarak işini bitirir. Herkes bir yere toplanınca ona nasıl bir lezzet aldığını sorarlar. O da *lezzeti kem değil amma dibi koyulca* diye cevap verir.

2.7.6.3. Bir kadı köyleri gezerken bir Türkün evine misafir olur. Ev sahibi ona bir koyun keser. Kadı, etleri yağlarından seçerek yiyince ev sahibi ikram niyetiyle, *köpek gibi yalanacağına domuz gibi sömür* der. Kadı bundan rahatsız olur, eve bakarak *ne hoş hınzır hanecik olur* der. Ev sahibi de *sultânım kendi hânenüz* diye cevap verir. Kadı dayanamaz ve toplanıp yola koyulur. Türk de onu köyün dışına kadar uğurlamak ister. Kadı iyice sıkılır ve “zahmet oldu, artık geri dönün” der. Türk de cevap olarak *sultânım biz her gün buralara sığır kova gelmeye alıştıkız* der.

2.7.6.4. İstanbul şehri zenginler için *şeh-nişîn* ve fakirler için de *üstü açık zindandır*. Burada yaşayan meczuplardan biri sıkılıp köyüne dönmeye niyetlenir. Fakat yol parası olmadığı için yardım amacıyla veziriazama başvurmak ister. Bir kâtibe gelip arzuhâl yazdırır. Kâtip ise zariflerdendir ve “bana beş yüz değnek vurun” şeklinde yazar. Veziriazam bu dilekçeyi görünce falaka hazırlar. Meczup durumdan

şüphelenerek bunun sebebini sorup her şeyi öğrenir. Ardından başından geçeni vezire anlatır ve bu halin onun makamını tahkir olduğunu söyleyince vezir kâtibi huzuruna getirtir ve beş yüz değneği ona vurdurur.

2.7.6.5. Adamın biri yeşillikleri içindeki bir köye gelip bir süre burada yaşamaya niyetlenir. Oradakilerden birine “ne güzel, yaz mevsiminde ne zaman isterseniz yıkanırınız ve hiç cünüp gezmezsiniz” der. O da “biz şehirdekiler gibi cünüp olmayız ki gusül lazım gelsin” şeklinde cevap verir. Adam, siz hiç cima etmez misiniz diye sorar. Diğeri ise, evet biz de cima ederiz ama helalimizle. Sen öyle mi kıyas edersin ki ecnebiyle zina edip kötü yola düşeriz” diye cevap verir.

2.7.6.6. Bir köydeki karpuzlar olgunlaşmadan zenginlerden birinin bahçesindeki karpuzlar erkenden olgunlaşmaktadır. Bir Türk’le Arap bu karpuzlardan çalmaya niyetlenip bahçeye girerler. Burada bir kedi görürler. Arap daha önceden avcılarla gezdiği için karanlıkta onu tavşan sanır. Onu yakalamak için sesler çıkarınca evdekiler uyanır ve bunları yakalarlar. Ahmaklıklarının cezasını çekerler.

2.7.6.7. İki asker katıldıkları savaşları ve barutla yıkılan kaleleri anlatırlar. Orada bulunan bir ebleh bunların anlattıklarına inanmaz ve kendisi tecrübe etmek ister. Pazardan bir miktar barut alır, evinin duvarının dibine bir çukur kazıp içine barutu doldurur. Üzerine bir sini koyduktan sonra oturur ve fitili ateşler. Barut patlar ve ebleh havaya uçar ve bir ağaca asılı kalır. Gürültüyü duyanlar gelirler ve işin aslını sorarlar. Ebleh durumu anlatır, duyduklarından fazlası olduğunu anladığını söyler.

2.7.6.8. Köyde oturan Türklerin eblehlerinden biri tavukları kafese koyup satmak için şehre doğru yola çıkar. Giderken tavukların hapiste olduğunu ve hava almaları gerektiğini düşünüp kafesin kapağını açar. Tavuklar etrafa kaçırlar. Ebleh, ne kadar nasihat ederse de tavuklar geri gelmezler.

2.7.6.9. Eblehlerden birinin kızını istemeye gelirler. Kızının vasıflarını sayarken onun hamile olduğunu da söyleyince talipler kalkıp giderler. Sonra karısı adama kızar. Adam da pazarda bir hayvanın hamile olduğunu söylediklerinde daha fazla para verdiklerini kızını da bu şekilde övmek istediğini söyler.

2.7.6.10. İki Türk yolda giderken tohuma kalmış bir patlıcan bulurlar. Ne olduğunu bilemezler, sonunda değerli bir şey olduğuna kanaat getirirler. Bunu padişaha vermeyi karşılığında da ihsanlar almayı kararlaştırırlar. Padişahın huzuruna gelip patlıcanı sunarlar. Padişah öfkelenir ama belli etmez. Bunların ebleh mi kurnaz mı olduğunu anlamak için saraydaki bütün yemekleri getirip onların önüne koydurur. Eblehler bu yemeklerin hakkında bir şeyler söylerler. Bu söylediklerinden adamların ebleh oldukları anlaşılır. Padişah bunlara ihsanlarda bulunup köyelerine gönderir.

2.7.6.11. Bir eblehin evi yanar. O da karşısına geçip evle beraber içindeki pireler de yandı diye sevinir.

2.7.6.12. Bir köydeki bir eblehin keçileri başboş dolaşmış. Bir gün mescidi kirletince köylü eblehe çıkışır. O da “sonuçta akli yok, hayvandır ne bilsin. Bakın bana ben mescidi kirletiyor muyum” der.

2.7.6.13. Zenginlerden biri hamamda yıkanırken eblehin biri yanına gelir. Adam tüy dökücü bir sabunla uygun yerlerini temizledikten sonra ebleh o sabunu ne olduğunu bilmeden alır ve yüzüne sürer. Sakalları o anda dökülür. Ebleh utancından yüzün gizleye gizleye evine gider ve sakalları yeniden uzayınca kadar evinden dışarı çıkmaz.

2.7.7. Hadîka-i Heftüm: Ahvâl-i hasâret-me'al-i reh-zenân-ı bî-dîn ü düzdân-ı pür-kîn ve ayyârân-ı kemîn-i mekîn ü tarrârân-ı hiyel-âyîn (61b-74a)

2.7.7.1. Bir zaman İstanbul'da yankesiciler Türkçe bilmeyen bir Kazak bulup güzel kıyafetler giydirirler ve sadece "makul" kelimesini öğretirler. Büyük bir ağa gibi ata bindirip kendileri yaya olarak çarşıya giderler. Bir tüccarın dükkânına inip onu bir büyüğün kethüdası olarak tanırlar. Her türlü eşyayı alırlar teker teker ağaya sorup "makul" cevabını alırlar. Bütün malların alınması bitince adamlar, bunları ağaya götürülm diyerek oradan ayrılırlar. Tüccar ile Kazak beklemeye başlarlar. Akşam olup kapılar kapanırken tüccar durumu ağaya sorar. O da "makul" der. Tüccar söylendikçe adam anı kelimeyi tekrarlar. En sonunda tüccar düştüğü tuzağı anlar, adamın cübbe ve sarığını üzerinden çıkarıp birkaç silleden sonra kovar.

2.7.7.2. Sultan İkinci Osman Leh seferinden dönerken Edirne'de bir süre konaklar. Adamın biri bir civana tutulur ve bu derdini herkese anlatır. Bir gün derdini kahvehanede bir ayyara da açar. Ayyar da Ali Paşa Çarşısındaki bir dükkânda her gece donanma olur, oraya gençler gelir onlardan birini seç der. Akşam olunca adama bir beylerbeyi kıyafetini giydirirler ve yanına birkaç adam alıp dükkâna gelirler. Şenlik başladığına beğendiği civanı ayyara gösterir. Ayyar da adama gece yarısı eşyasını atına yükleyip kendilerini beklemesini ister. Adam ayyarın dediği gibi yapar ama sabaha kadar beklemesine rağmen kimse gelmez. Oyuna getirildiğini anlar ve yoluna devam eder.

2.7.7.3. Fakirin biri dara düştüğünden dolayı hırsızlık yapar ama zamanla bunu alışkanlık haline getirir. Bir gün bir kahvehanede bir fincan beğenir ve gizlice sarığının arasına sokar. Fakat fincanın içinde kalan telve yavaşça akar ve sarığından dışarı çıkar. Adamın hırsızlık yaptığı anlaşılır ve etrafındakilere rezil olur.

2.7.7.4. Bir grup tüccar yola düşerler. Bir grup ayyar da bunları takip eder. Bir kervansarayda konakladıklarında ayyarlardan biri şeyh diğerleri mürit şeklinde oraya gelirler. Akşam olunca dışarıda bıraktıkları başka bir ayyar gelip şeyhin babasının öldüğünü haber verir. Ağlamaya başlayan şeyh helva yapılmasını emreder. Ayyarlar helva yapılırken içine tatula²³ katarlar. Bu helvadan yiyen tüccarların aklı başından gider ve ayyarlar onların bütün mallarını alıp götürürler.

2.7.7.5. İstanbul'da yaşayan dilencilerden bir evin önünden geçerken evin küçük kızının üstündeki ziynet eşyasını çalmak ister. Fakat acele ile kızı alıp götürür, bir

²³ Tatula: (Datura stramonium). Patlıcangillerden, çiçekleri beyaz veya mor renkte, meyveleri dikenli, hekimlikte kasların kasılmasını gidermek üzere kullanılan bir yıllık ve otsu bir bitki, şeytan elması, eşek hıyarı, boru çiçeği. Halüsinasyonlara neden olduğu için eskiden büyücülükte çok sık kullanılmış.

mezarlıkta başını keserek öldürür. Kızın başını her zaman ekmek taşıdığı torbaya koyar. Üsküdar'a gitmek için bir kayığa biner. Kayıkta bir asker ve askerin kolunda bir şahin bulunmaktadır. Şahin dilencinin torbasındaki kan kokusunu alıcı ondan yemek ister ve torbaya doğru hamle eder. Asker, torbada et olduğunu düşünerek dilenciden bir parçasını şahine vermesini rica eder. Dilenci bunu kabul etmeyince asker sinirlenir ve torbayı alıp açar. Durum anlaşılınca dilenci yaptığının cezasını çeker.

2.7.7.6. İstanbul'da bir ayyar birinin cebinden akçesini çalar. O adam da akçesinin çalındığını anlayıp ayyarı takip etmeye başlar. Takip edildiğini anlayan ayyar keseyi yolu üstündeki bir yoğurtçunun fiçisine atar. Bir süre sonra adam ayyarı yakalar, üzerini arar fakat keseyi bulamaz. Çaresiz geri döner. Ayyar da yoğurtçuya gelip o yoğurt fiçisini satın alır ve evine gider.

2.7.7.7. İki kişi yolculuk sırasında bir kervana yoldaş olurlar. Yollarının üzerine büyük bir çöl vardır uzaklarda da bir kervansaray görünür. İki arkadaş kervanın akşam orada konaklayacağını düşünerek kervandan önce oraya giderler. Ancak kervan yavaş ilerlediği için yetişemezler ve geceyi çölde geçirirler. İki arkadaş ise kervanın gelmediğini görünce korkularından nöbetleşe yatmaya karar verirler. Kervansarayda bir ayyar vardır ve bunları gözetlemekteymiş. Nöbet tutan arkadaş bir süre sonra uyumaya başlar. Ayyar elindeki kementle bu ikisini de boğar. Öldü sanarak eşyalarını alır. Ancak bunlardan biri sadece bayılmıştır. Bir süre sonra uyanır ve atını tımarlamakla meşgul olan ayyarı okla vurarak öldürür. Sabah olunca kervan da buraya gelir ve adam olanları bunlara anlatır.

2.7.7.8. Bir zaman bir Mağribî gezerek Edirne'ye gelir ve burada birkaç kişiyle dostluk kurar. Bunlara Buçuk Tepe adlı bir yerdeki kuyunun içinde büyük bir define olduğunu ve ona ulaşmak için beş yüz filori lazım geldiğini söyler. Mal sevdasına düşen dört adam yüzer filori toplar. Sonra bunlara biri daha katılır ve beş yüz filoriyi adama verip kuyunun başına gelirler. Mağribî gitmek isterken aralarına son katılan kişi bunu yakalar ve kuyuya Mağribî'yi kuyuya indirirler. Mağribî kuyudan altınları çıkarır. Dikkatli baktıklarında bunların firenk altını olduğunu ve Mağribî tarafından kandırıldıklarını anlarlar. Uyanık olan arkadaşlarına çok dua ederler.

2.7.7.9. İstanbul'da fakir bir danişment züğürtlükten dolayı kale altında yatmaya başlar. Bir ayyar bunu alıp Kasımpaşa'daki evine götürür, yedirir içirir. Bu evdeki diğer ayyarlarla birlikte o gün ölmüş zengin bir kâfirin mezarına giderler. Mezarın üzerindeki taşı kaldırıp o danişmendi mezarın içine indirirler ve bütün eşyayı dışarı çıkarırlar. Ancak danişmendi orada bırakıp kapağı üzerine kapatırlar. Bir süre sonra başka bir grup ayyar hırsızlık niyetiyle gelip mezarın kapağını açarlar. Danişmendi orada görünce ölünün hortladığını sanarak her biri evlerine dek kaçarlar. Danişment de sağ salim mezardan çıkıp gider.

2.7.7.10. Bir mektep muallimine bir tabak beyaz bal hediye gelir. O da talebeler kuşluğa gittiği zaman yeme düşüncesiyle pencereye bırakır. Ayyar tabiatlı bir öğrenci bunu görüp okuldan gitmez, bala ortak olmak ister. Muallim ne yaparsa da öğrenci gitmez. Muallimin dışarı çıkması gerekir ve öğrenciyi bal konusunda sıkıca

tembihler ve onun bir zehir olduğunu söyler. Sonrasında öğrenci hocanın makasını iki akçeye satar ve balı da yer bitirir. Muallim okula dönünce öğrenciyi ağlarken görür. Sebebini sorunca öğrenci, muallimin makasını helaya düşürdüğünü ve bulamadığını, bunun utancından kendisini öldürmek istediğini ve bunun için penceredeki zehrin hepsini yediğini ama ölemediğini ağlayarak anlatır. Buna çok öfkelenen muallim öğrenciyi kapı dışarı eder.

2.7.7.11. İstanbul'da bir grup otururken söz simya ilminden açılır. Bu ilmin varlığı tartışılır. Bunların arasında bulunan bir eskici simya ilmine vakıf olduğunu söyler. Eskici ilmini göstermek için onları evine davet eder. Misafirler bunun evine geldiklerinde bir sarayla karşılaşır. Hatta bu fakir bizim yanımızda dilenci görünüşlüyken burada tek başına safa sürermiş diye konuşurlar. Sonrasında geç vakte kadar yiyip içtikten sonra uyurlar. Sabah olduğunda kendilerini boklu bostanda bulurlar. Durumlarına hayret ederken bostan sahibi gelir ve dünyayı başlarına dar eder.

2.7.7.12. Bir suhte gezerken yol bir dağ başında yapılmış ışıklar tekkesine düşer. Birkaç gün burada misafir olur. Babaları olan torlak her sabah uyandığında gaipten haber alıp, filan bir dana falan bir koyun adamıştır, gidin alın gelin der. Dediği gibi de olur. Suhte bu duruma çok şaşırır. Bu keramet sahibine hizmet etmek için o tekkede kalır. Suhte böylece ışıklar arasında mümtaz olur hatta babanın yakınından ayrılmaz. Baba, ölmeye yakın zamanda onu kendisine vekil gösterir. Suhte, “ben senin gibi keramet ehli değilim” der. Baba da anlatır: Marifet postun altındadır. Benim yerime geçtiğinde her sabah posta oturup diline kasıt olmadan ne gelirse söyle, mutlaka olur der. Bir süre sonra baba ölür ve suhte onun postuna oturur. Babanın dediği gibi gerçekten postun üzerindeyken söylediği her şey çıkar. Bir zaman sonra bu keramet rahmanî mi şeytanî mi olduğunu düşünmeye başlar. Bir gün bütün ışıkları bir yerlere gönderir. Postun olduğu yerin altını kazar ve orada bir Kur'an bulur ve gösterdiği kerametlerin sebebini anlar. Yaptığı hatalara tövbe ederek o tekkeyi terk eder.

2.7.7.13. Bir köyün ahali bayramda, namazdan sonra yemek için toplanırlar. Bu sırada ayyar kısmından iki ışık köye gelir. Köylüyü kandırmak için biri diğerine, kereminden bir keramet göster der. Diğer ışık da bir müddet sessiz kalır ve ahali de dikkatle onları izler. Bir süre sonra ışık cebinden canlı bir balık çıkarıp ortaya atar. Bunu gören ahali ışıkların eline ayağına düşüp mal ve para verme yarışına girerler. Köylülerin arasında akıl gözü açık birisi vardır. Işığın bir hilesi olduğunu anlar ve işin sırrını düşünürken hırkanın bir tarafının yüksekçe olduğunu görür. Işığın ahali önünde rezil emek için hırkasının o kısmını balta ile keser. Meğer burada bir su kabağı ve içindeki suyun içinde balıklar varmış. Kabak balta ile kırılınca içindeki su ve balıklar ortaya dökülür. Köyün ahali de bu iki ışığın gerçek yüzlerini görürler ve onları döverek köyden kovarlar.

2.7.7.14. Bir ayyar bir köye gelip eğer bana altın ve gümüş verirseniz şu dağ başka yere götürür ve size çok hüneler gösteririm der. Köylü de ona çok miktarda para verir paraları alınca da “gelin siz kaldırın ben götürüyüm” der.

2.7.7.15. Bir kâfirin çok güzel bir eşeği vardır. Bu eşeği bir ayyar görüp satın almak ister ama kâfir eşeğini satmaya yanaşmaz. Ayyar ise bu eşeği almak için bir hileye başvurur. Kâfir bir gün eşeğiyle değirmene gider. Dönüşte önde kendisi arkada eşeği giderken ayyar eşeğin yerine geçer. Gece vakti mezarlığın yanından geçerken de ayyar kâfire seslenir. Kâfir eşeğinin yerinde bir adam görünce korkudan ardına bakmayıp evine gider. Ertesi gün başına gelenleri etrafındakilere anlatır ve eşeğinin bir şeytan olduğunu söyler.

2.7.8. Hadîka-i Heştüm: Der zikr-i latife-i çend ez-zebân-ı bî-zebânân ki ukalâ temsîl-kerde-end ez-berây-ı tenassuh-ı mütenassihân (74a-79a)

2.7.8.1. Bir tilkiyle bir yılan arkadaş olurlar. Gezerken yollarına deniz kadar geniş bir nehir çıkar. Yılan suya girmekten korkar ve tilkiye, onun boynuna dolanıp o şekilde karşıya geçmeyi teklif eder. Tilki de kabul edip o şekilde suya girerler. Yolun ortasına geldiğinde yılan tilkinin boynunu sıkmaya başlar. Başına gelecekleri anlayan tilki hileye başvurarak, bari ölmeden önce senin yüzünü göreyim der. Yılan da kafasını tilkinin gözü önüne getirince tilki yılanı başından yakalar ve sudan çıkıncaya kadar onu o şekilde tutup bırakmaz.

2.7.8.2. Bir tilki ve kedi dolaşırken bir at görürler. Tilki bu atı avlamak ister ve kediyeye öfkeli bir surat göstererek “gözlerim kızıl kızıl, tüylerim diken diken ve kuyruğum da dosdoğru” der. Kedi de çaresiz bunu tasdik eder. Tilki bu şekilde atı korkutmak ister ve ata saldırır. Fakat at, bir çifte ile tilkiyi perişan eder. Kedi zavallı tilkinin yanına gidip halini görünce, işte şimdi gözlerin kızıl kızıl, tüylerin diken diken olduğundan başka kuyruğunda tam doğru olmuş der.

2.7.8.3. Bir hilekâr tilki bir sahrada gezerken kendi kendini över. Kendine aşırı bir şekilde hayran olurken bir grup avcı köpekleriyle gezerken tilkiyi görürler. Köpekler bu tilkiyi görünce kovalamaya başlarlar. Yorulan tilki en sonunda köpeklere yakalanır. Onun kendi güzel tüyleri ve kuyruğu kendine yar olmaz.

2.7.8.4. Bir avcı çok sayıda balık yakalar ve bunları bir arabaya yükleyip yola çıkar. Yolda giderken bir tilki bunu görüp hile ile balıkları almak ister. Bir ölü gibi yol üstünde yatar. Avcı onu görüp durur ve onu alıp arabaya koyar. Tilki bir süre sonra balıkların hepsini aşağıya atar ve yuvasına götürür. Bu tilkinin bir de kurt komşusu varmış. Bir gün tilkinin yuvasına gidince oradaki balıkları görür. Tilkiye bunları nasıl yakaladığını sorar. Tilki de onu kandırır. Büyük bir denize bir soğuk gecede büyük bir fıçı koyduğunu ve sabaha kadar beklediğini, sabah olunca fıçının balıkla dolduğunu söyler. Kurt da bu şekilde balık avlamak için tilkiden yardım ister. Tilki onu deniz kenarında bırakıp yuvasına döner. Kurt ise o soğukta sabaha kadar bekleyip perişan olur. Sabah olunca tilki kurdun yanına gelir. Fıçıyı denizden çıkaracakları sırada tilki kulak kabartır ve avcılarının geldiğini söyleyerek oradan kaçır. Bir süre sonra tilki yolun ortasına yaralanmış gibi yatar. Arkasından gelen kurt onu o halde görünce tilki, av köpeklerinin kendisini yaraladığını ve yürüyemediğini söyler. Tilkiye acıyan kurt onu sırtına alıp yuvasına kadar taşımayı kabul eder.

2.7.8.5. Bir bülbül bir baykuşa, sen niçin viranelerde oturuyorsun gel gül bahçesine, ne safalar var gör diyerek alıp bir bahçeye getirir. Bu sırada bir kızla bir erkek oraya gelir, yiyip içip işret ederler. Sonrasında birlikte olurlar. Kız bu halden çok lezzet alır. Bir süre sonra kız gül goncası görür, onu koparıırken parmağına diken batar. Canı acıyan kız bu acıdan feryada başlar. Bu hali seyreden baykuş, şaşırarak bülbüle, bu kıza biraz önce kol gibi şey girdi mukayyet olmadı, sonrasında bir iğne gibi şeyden ölüyordu diyerek yaşadığı viraneye döner.

2.7.8.6. Bir horoz kavağın altına gelir. Etrafı seyrederken kavağın dalları ayyuka çıksa da meyvesiz olması garibine gider ve dostlarına bunu söyler.

2.7.8.7. Bir tilki ile bir leylek dostluk kurarlar. Bir gün leylek tilkiyi evine davet eder ve içecekleri bir şişede sunar. Leylek, gagasını şişeye sokarak içer ama tilki sadece şişenin dışını yalamak zorunda kalır. Bu duruma içerleyen tilki leyleği evine davet eder. Yemek zamanı geldiğinde tilki yemeği tabağa döker. Bu sefer leylek yemek yiyemez, tilki de intikamını alır.

2.7.9. Hâtîme-i Kitâb: Der zikr-i menâkıb-ı evliyâullâh-ı zevi'l-kerâmât ve ba'zı hâlât-ı hâriku'l-âdât (79a-82b)

2.7.9.1. Vâlihî Efendi'nin vaaz meclisine fakir görünüşlü bir derviş devam etmektedir ve bu derviş hiçbir cumayı da kaçırmaz. Bu derviş bir gün Vâlihî Efendi ile birkaç kişiyi evine davet eder. Vâlihî de bu daveti kabul edip evine giderler. Bir süre sohbet ettikten sonra derviş, Allah'ın lütfuyla bize ahiret seferinin vakti geldi. Lütfedip bir Yasin okuyun der ve kıbleye karşı uzanır. Vâlihî Efendi Yasin'i bitirdiğinde o dervişin ruhunu teslim etmiş olduğunu görürler.

2.7.9.2. Ulemadan biri her zaman Kemalpaşazade'nin²⁴ *Islâh u İzâh* kitabındaki Sadru's-şeria'ya²⁵ olan itirazlarını reddedermiş. Bu hal üzere aylar ve yıllar geçmiş. Bu âlim bir gece uyurken rüyasında kapısı çalınır ve bir adam onu Kemalpaşazade'nin çağırdığını söyler, alıp götürür ve Kemalpaşazade'nin huzuruna çıkarır. Hazret bu âlime, kendisi hakkında iftirada bulunup edepsizlik ettiğini söyleyip yatırır ve falakaya tutar. Bu sırada âlim uykusu arasında feryat eder. Ev halkı yanına gelip güçlükle uyandırır. Sonrasında âlimin ayak tabanlarında falaka darp izlerinin olduğunu hayretle görürler.

2.7.9.3. Kadılardan birinin oğlu bir dervişle arkadaş olup sürekli birlikte vakit geçirirler. Kadı bu durumdan rahatsız olup oğlundan derviş ile konuşmamasını ister. Çocuk bir gece rüyasında dervişini görür. Dervişin elinde bir kova vardır, onu isteyecekken babasının tembihi aklına gelir ve kovayı istemekten vazgeçer. Sabah olunca derviş çocuğun odasına gelince ona iltifat etmez. Derviş de bunu görünce, gece de benden kovayı istemeye cesaret edemedin deyip gider. Oğlan babasına durumu anlatır. Ardından her tarafı arasalar da dervişin bir izine rastlayamazlar. Bu olaydan bir yıl geçmeden de kadı vefat eder.

²⁴ Osmanlı şeyhülislâmî ve tarihçisi. (ö. 940/1534)

²⁵ Sadru'sşeria es-Sânî Ubeydullâh b. Mes'ûd b. Tâcişşeria Ömer b. Sadrişşeria el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 747/1346). Hanefî fakihî ve kelâm âlimi.

2.7.9.4. Rum beldelerinden Tırhala'da Kara Dede adlı bir şeyh vefat ettikten sonra dostlarından biri ağır bir hastalığa tutulur. Yatağında yatarken şeyhin mezarından oraya bir yol açılır ve birisi gelerek şeyhin geleceğini haber verir. Bir süre sonra şeyh tıpkı hayattaki gibi gelir. Dostu kalkıp şeyhin elini öper ve ona yer gösterir. Bir süre sohbet ettikten sonra hastalıktan kurtulması için dua eder, sonrasında kalıp gider. Adam bunları ev halkına anlatınca onun delirdiğini düşünürler. Aradan birkaç gün geçmeden adam hastalıktan kurtulur ve eski sağlığına kavuşur.

2.7.9.5. Eski zamanda hüküm süren padişahlardan biri her şeyini bırakıp bir şeyhe hizmet etmeye başlar. Bir gece ihtilam olur ancak hamama gitmek için parası olmadığı gibi hava da çok soğuktur. İçinden, keşke şahlığım zamanında hazineden bir şeyler alaydım diye geçirir. Bu sırada şeyhinin onu çağırdığını duyar ve yanına gider. Şeyhi ona bir ibrik verip çaydan su getirmesini ister. Derviş çaya gittiğinde suyun olmadığını onun yerine çayın zümrüt ve mücevherle dolu olduğunu görür. Yaptığı hatayı anlar ve şeyhinin yanına gelir. Şeyhi de dünyanın fâniliğiyle ilgili nasihatler verir.

2.7.9.6. Edirne'nin köylerinde yaşayan bir adam hacca gider. Fakat dönecek parası olmadığı için Kâbe'de kalır. Bir gün derdini birine anlatır. O da, haremde bir köşesine külahlı birisi gelir sana ancak yardım eder der. Adam bir süre bekledikten sonra külahlı adam gelir. Ayağına düşüp yalvarsa da külahlı, ben senin beklediğin adam değilim der. Külahlı bu adamdan kurtulamayacağını anlayınca adamın gözünü kapatır ve o anda adamın köyüne gelirler. Adam bu külahlı dervişe kim olduğunu sorar. O da, ben Silivri'de bir eskiciyim der. Bir süre sonra adamın yolu Silivri'ye düşer ve dervişe uğrayıp duasını alır. Sonra köydeki kahvehaneye gider ve oradakilere eskiciyi sorar. Kahve halkı da eskicinin fasık ve facir biri olduğunu söylerler.

2.7.10. Fasl (82b-88a)

2.7.10.1. Bir grup yolcu eski bir köprünün üstünden geçerken köprü yıkılır ve bazıları aşağı düşerler. Bir süre sonra aynı köprüden atlılar geçerken ihtiyaten atlarından inerler. Bunlardan biri kendine güvenip atından inmez ve köprüden geçerken aşağı düşüp ölür. Yanındakiler adam için üzülürken taşların arasından bir ses gelir. Taşları teker teker kaldırdıklarında bir adamla karşılaşır. Meğer daha önce düşen yolculardan biri iki taşın altında kalmış ve kemer gibi duran bu taşlar adamın hayatını kurtarmış. Yolcular Allah'ın kudretine hayran kalırlar.

2.7.10.2. Bir facir tüccar, bir adamı evine davet eder ve yanında bir kâse yoğurt getirmesini ister. Adam gelir ve yoğurdu tüccarın yatağının başına koyar. Bir zaman sonra geldiğinde tüccarın öldüğünü görür. Adam yoğurt kâsesinin boş olduğunu ve içinde iki filori bulunduğunu görür. Meğer bu adam canından çok sevdiği filorileri yoğurdun içine atmış ve yutmuşmuş. Adam diğer filorileri tüccar defnedildikten sonra akşam mezarlığa gidip karnından çıkarmaya niyetlenir. Cesedinin üstünde pul pul filorileri görür. Filorileri toplamak için elini uzattığında başparmağında şiddetli bir acı hisseder. Hemen o acıyla evine gider. Birkaç gün o acıyı çektikten sonra acıdan kurtulur.

2.7.10.3. Sınır kasabalarından birinde zayıf görünümlü biri kadı olur. Bir papaz bunun bu halini bildiğinden ona bir başörtüsü ve tel göndererek ya bu örtüyü ört ya da meydana çıkıp benimle savaş der. Kadı bunun üzerine kasaba ahalisini toplayıp onlara danışır. Ahali de papazla savaşması gerektiğini söyler. Daveti kabul edip zamanı ve yeri kararlaştırırlar. O gün geldiğinde meydana inerler. Bir süre atla dolaştıktan sonra savaşa başlarlar. Müslümanlar hep bir ağızdan duaya başlarlar. Allah'ın hikmetiyle kadı o kâfire galip gelir, atından inerek papazın başını keser. Kadı, oradakilerin duası ve peygamberimizin mucizesiyle kâfire karşı muzaffer olur.

2.7.10.4. İstanbul'da yaşayan iki kız kardeş hacca giderler. Dönüş yolunda bu kardeşlerden biri vefat eder ve orada defnedilir. Akşam olunca kardeş mezar üzerinde okumaya meşgulken deve üzerinde bir adam gelir ve kardeşi mezardan çıkarıp onun yerine başka bir ölüyü mezara koyar. Kardeşi de deveye yükler. Kadın bu garip durumu görünce o adama, bu yaptığı şeyin sebebini sorar. Adam da bunu ancak Allah bilir, ama bu kadın İstanbul'da ak saçlı denilen Hristiyanlardan idi, bugün öldü ve kefare kabristanına defnedilmişti. Allah'ın emriyle onu buraya getirip bunu da oraya götürüyorum der. Kadın İstanbul'a gelince doğrudan o kadının evine gider ve kardeşiyle aynı gün öldüğünü öğrenir. Mezara gidip açtırır ve kardeşini o mezarın içinde görür. Kadının hayattayken hallerini etraftakilere sorar. Cömert ve misafirperver olduğunu öğrenir. Allah'ın, onun bu vasfına hürmeten son nefeste iman verdiğini ve Müslüman mezarlığına defnettirdiğini anlar.

2.7.10.5. Bir adam bir gemiye binip Karadeniz'de giderken gemi batmaya başlar. Gemideki herkes birbiriyle helalleşir. Bu sırada adam uyku ile uyanıklık arasında yaşlı bir adam görür ve kendisine altındaki tahtayı alıp denize atlamasını söyler. Adam kimsenin denize atlamadığını görünce tereddüt eder. Yaşlı adam yine ortaya çıkıp aynı şeyleri söyler. Bu sefer adam tahtayla denize atlar. Arkasına baktığında geminin denize batmaya başladığını görür.

2.7.10.6. Bir köyde sığır kıranı olur ve köydeki hayvanların çoğu telef olur. Köyün zenginlerinden birinin dört yüz hayvanı varmış. Bu hali görünce hayvanların hepsini satar, aldığı parayı bir sandığın içine koyar. Bir süre sonra köydeki ahaliye para lazım olur ve bu adamdan isterler. Adam da bunu kabul edip sandığı açar. Sandığın içinden para yerine bir siyah yılan çıkar ve adamı sokar. Oradakiler bu görünce dışları kaçarlar. Bir süre sonra eve girdiklerinde adamın ölmüş olduğunu görürler ama yılanı bulamazlar.

2.7.10.7. Bir ramazan ayınca büyüklerden biri bir şeyhi iftara davet eder. Yenilip içildikten sonra ev sahibi şeyhi yolcu ederken tekkedeki fakirler yesin diye on iki tepsi baklavayı şeyhle dergâha gönderir. Yolda giderken şeyh bu tepsilerdeki baklavaları teker teker yer ve yolun yarısında bütün baklavayı bitirmiş olur. Yanında tepsileri taşıyan hizmetçilere de siz zahmet etmeyin artık diyerek onları da geri gönderir.

2.7.10.8. Bir zamanlar zalimin biri bir fakirin atını zorla alır. Fakir de yana yakıla bir azizden yardım ister. Aziz o zalimi davet edip aralarını bulmak ister. Zalim söz verir

ama sözünü tutmaz. Bunun üzerine aziz ona beddua eder ve bir süre sonra o zalim ölür. At da eski sahibine verilir.

2.7.10.9. Bir zamanlar Bağdat şehrinde bir grup hırsız yakalayıp darağacına asarlar. Ancak aradan üç gün geçtiği halde bu hırsızlardan biri ölmez. Bu hale şaşırان halk onu alıp hâkime götürürler. Hâkim işin aslını sorar. Hırsız da Geylanî'ye beş akçe nezr verdiğini ve onu vesile edip hırsız üç gün boyunca hayatta tuttuğunu anlatır. Halk bunu duyunca hâkime rica ederler ve hırsız affedilir.

SONUÇ

Hadâyîku'l-cinân, ismine uygun olarak sekiz cenneti telmihen sekiz bölümde tertip edilmiştir. Ancak müellif, bu sekiz bölümün konuları arasında yer almayan hikâyeler için hatime ve fasl olarak adlandırdığı bölümlerde de hikâyelere yer vermiştir. Bunlar ana bölümlerle beraber düşünüldüğünde bölüm sayısı 10'a yükselmektedir. Eserde, hatime ve fasl bölümlerindekiler de dâhil olmak üzere yarım sayfadan üç sayfa olanlarına kadar uzanan değişik uzunlukta toplam 114 hikâye bulunmaktadır.

Hikâyelerde temel amaç olayları aktarmak olduğu için tasvirlerle pek fazla yer verilmediği görülmektedir. Mizah ve hazır cevap özelliği neredeyse tüm hikâyelerde bulunduğu için dikkat metnin sonuna yoğunlaşmakta ve hikâyeler veciz ve etkili cümlelerle sona ermektedir.

Olayların kahramanlı olan karakterler çok geniş bir yelpazeyle çeşitlenirler. Padişahlar, sadrazamlar, vezirler, kadılar, müderrisler, bürokratlar, asker, esnaf, öğrenci, köylü, şeyh, derviş, dilenci, hırsız, eşkıya, ... toplumun her tabakasından karakterler hikâyelerde yer almıştır. Bu kişilerin tarihe mal olmuş olanlarından bazılarının isimleri şunlardır: Sultan İkinci Selim, Gazi Giray Han, Sokullu Mehmet Paşa, Hadım Mesih Paşa, Semiz Ali Paşa, Ahmet Paşa, Baki Paşa, Celal Çelebi, Lam Ali Efendi, Vâlihî Efendi, Baki, Celal Çelebi, Abîd Çelebi.

Hikâyelerin kahramanları gerçek hayattan alındığına göre bu karakterlerin yaşadıkları büyük ve küçük mekânlar da gerçektir. Başta İstanbul olmak üzere Mekke, Edirne, Bağdat, Üsküp, Halep, Kahire, Tırhala, Silivri geniş mekân olarak zikredilir. Küçük mekânlar ise kervansaray, çarşı, hamam, mescit, tekke, kilise, hamam, kahvehane gibi mekânlar sayılabilir.

Eserde kullanılan dil, önsözde ve özellikle medih kısmında sanatlı da olsa hikâyelerin üsluplarının sadeye yakın olduğu söylenebilir. Arapça ve Farsça yapılı tamlamalar genellikle iki nadiren de üç ve daha fazla kelimededen oluşur. Anlatım olay merkezli olduğu için yüklem fiil soylu ve cümleler nispeten kısadır.

Hikâyelerde yer alan olayların birçoğu yaşanmış ve özellikle tarihe mal olmuş kişilerle ilgili olanların bazıları tarih kitaplarına da kaydedilmiş olaylardır. Bu yüzden başka eserlerde de bazı farklılıklarla yer almaları mümkün görünmektedir.

Şiir mecmualarına benzer şekilde oluşturulan hikâye ve latife mecmualarında *Hadâyîku'l-cinân*'da yer alan olayların da yer alması muhtemeldir.

Örneğin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Y. 61'deki latife mecmuası böyle bir eserdir. Başka kütüphanelerdeki mecmualar incelendiğinde böyle metinlerle karşılaşılabilir.

Anlatma esasına dayalı bu tür metinlerin neşirlerinin artmasıyla klasik hikâye örnekleri de yavaş yavaş hem bilim insanlarıyla hem de modern okurla tanışmış olacaktırlar. Bunun yanında o dönemin günlük hayatı, insan ilişkileri, sosyal ve kültürel yapı hakkında yeni bilgiler ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- Altun, K. (1997). *Tezkire-i Mucîb*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Aygun, M. (2004). *Abdurrahman Hibrî Efendi, Defter-i Ahbâr (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Bursalı Mehmed Tahir (1342). *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Gökbilgin, T. (1965). "Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler ve Enisü'l-müsâmirîn", *Edirne "Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı"*, s. 77-117, Ankara.
- Hatiboğlu, İ. (2004). "Mesâbihü's-sünne", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s. 258-260, İstanbul.
- İlgürel, S. (1974). Hibrî'nin "Enisü'l-müsâmirîn'i", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları*, (2-3), (1973-74), s. 137-158, İstanbul.
- İlgürel, S. (1975). Abdurrahman Hibrî'nin Menâsik-i Mesâlik'i, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (6), s. 111-128, İstanbul.
- İlgürel, S. (1976). Menâsik-i Mesâlik, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (30), s. 55-72, İstanbul.
- İlgürel, S. (1977). Menâsik-i Mesâlik, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (31), s. 147-162, İstanbul.
- İlgürel, S. (1998). "Hibrî, Abdurrahman Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.17, s. 426-428, İstanbul.
- Karahan, A. (1991). *İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Karatay, F. E. (1961). *Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul.
- Kavruk, H. (1998). *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.

Abdurrahman Hibri ve Hadâyiku'l-Cinân'ı / Osman Ünlü

- Kaya, B. A. (2013). “Yahyâ Efendi, Zekeriyyâzâde”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 43, s. 245-246, İstanbul.
- Kayabaşı, B. (1997). *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-eş'âr'ı* (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kazancıgil, R. (1996). *Abdurrahman Hibri, Enîsü'l-müsâmirîn: Edirne Tarihi 1360-1650*, Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi.
- Levend, A. S. (2000). *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özerverli, A. (1998). “Hibri, Ali Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 428, İstanbul.
- Peçevi İbrahim Efendi (1982). *Peçevi Tarihi C. II*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yazıcı, H. (2005). “Muhâdarât”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 391-392, İstanbul.
- Yıldırım, S. (2000). *Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları I*, İstanbul: Osmanlı Hadis Araştırmaları.

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

DEDE KORKUT KİTABI'NIN KRONOTOP BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Study Of The Chronotope Context Of The Book of Dede Korkut

Gonca KUZAY DEMİR*

ÖZ

Türk halk edebiyatının en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen Dede Korkut Kitabı, günümüze biri Vatikan'da diğeri ise Dresden'de bulunan yazılı iki nüsha ve sözlü kültürde sayısız versiyonları ile ulaşmıştır. Değerine nazaran geç bir tarihte bilim dünyasına tanıtılan Dede Korkut Kitabı, özellikle son yıllarda oldukça fazla araştırmaya konu olmuştur. Dede Korkut Kitabı, Oğuz boyunun dünya görüşünü ve yaşam tarzını anlatan bir eser olmakla birlikte, tüm Türk boyları tarafından sahiplenilmektedir. Bu durum eserin sözlü anlatı geleneğinin bir parçası olmasından kaynaklandığı gibi, daha çok eserde kullanılan zaman ve mekân birlikteliğinin geçmiş ile gelecek arasında bir bağ kurarak, eserin yerelden evrensele ulaşan değerlere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Dede Korkut Kitabı'ndaki zaman ve mekân ilişkisi son derece önemlidir. Bu makalede; Dede Korkut Kitabı'ndaki zaman ve mekân ilişkisi üzerinde durulmuştur. İncelemede zaman ve mekân ilişkisini bir kuramsal çerçevede ele alan, M. M. Bakhtin'in kronotop kuramı kullanılmıştır. Bu nedenle öncelikle Bakhtin'in edebiyat teorisine kazandırdığı "kronotop" terimi ve kuramın temel özellikleri açıklanmış, daha sonra Dede Korkut Kitabı'nda yer alan kronotoplar belirlenip, kronotopların anlatılardaki işlevleri üzerinde durulmuştur. Böylelikle kronotoplar bağlamında, Dede Korkut anlatılarını geçmişten geleceğe taşıyan özellikler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Bakhtin, destan, kronotop, zaman, mekân.

ABSTRACT

The Book of Dede Korkut, considered one of the most important works of Turkish folk literature, has been reached today with two written copies, in Dresden and Vatican, and a great number of versions in oral culture. The Book of Dede Korkut, which was introduced to the world of science quite late compared to its value, has been subject to more research in recent years. The Book of Dede Korkut describes the philosophy of life and lifestyle of Oguz's. However, it is owned by all Turkish tribes. This is due to the fact that the work is part of the tradition of oral narration and the combination of time and space used in the work establish a link between the past and the future and the work has values which reach universally from the locality. For this reason, relation between the time and space in The Book of Dede Korkut is very important. In this study; relation between time and space in the Book of Dede Korkut was discussed. The chronotope theory of M. M. Bakhtin, which deals with time and space relation in a theoretical framework, was used in the review. Firstly, the term of "chronotope" and the basic features of the theory that Bakhtin were explained. Then the chronotops of The Book of Dede Korkut, which has an important

* Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, goncakuzay@hotmail.com

place among the Turkish epics, were determined and the functions of the chronotops in the narrative were emphasized. Thus, in the context of chronotopes, the characteristics of Dede Korkut's narratives bearing the past from the past were determined.

Keywords: Dede Korkut, Bahktin, Epic, Chronotope, Time, Space.

GİRİŞ

Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabı, günümüze biri Vatikan'da diğeri ise Dresden'de bulunan yazılı iki nüsha ve sözlü kültürde sayısız versiyonları ile ulaşmıştır. İlk olarak 1815 yılında Heinrich von Diez tarafından bilim dünyasına tanıtılan eser, günümüze kadar oldukça fazla çalışmaya konu olmuştur. Hakkında yapılan her çalışma, eserin yapı, içerik ve işlev özellikleri bakımından büyük bir değer taşıdığını ortaya koymaktadır. Eserin değerini yansıtan en önemli sözler, M. Fuad Köprülü tarafından; “Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız yine Dede Korkut ağır basar” şeklinde dile getirmiştir (Ergin, 2002:5).

Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasını esas alarak yapmış olduğu iki ciltlik çalışma ile, araştırmalara büyük ivme kazandıran Muharrem Ergin'e göre, aynı dönemde, aynı bölgede yaşayan Oğuz beylerinin başından geçen bazı olayları konu edinen anlatımlar olmakla birlikte, eser boyunca asıl anlatılan “Oğuz kavminin yaşayış ve dünya görüşü”dür. Bu bakımdan eserdeki anlatımlar arasındaki bütünlüğü sağlayan unsur, eser boyunca sunulan “içtimaî tablo”dur (Ergin, 1989: 23-25). Ali Duymaz, Dede Korkut anlatımlarının her birinin, Oğuz toplumunun değerlerinin gelecek kuşaklara aktarılacak devamlılığının sağlanması bakımından işlev gördüğünü ifade eder (Duymaz, 1998: 39).

Dede Korkut Kitabı, anlatımlar özelinde çeşitli Oğuz beylerinin kahramanlık mücadelesini anlatmakla birlikte, eser tüm Türk boyları arasında yaygın olarak bilinmekte ve büyük bir değer taşımaktadır. Bu durum eserin sözlü anlatı geleneğinin bir parçası olmasından, eserde kullanılan zaman ve mekân birlikteliğinin geçmiş ile gelecek arasında bir bağ kuran yapısından ve eserin yerelden evrensel ulaşan değerlere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Duymaz, toplumların sosyal ve siyasî yapısı, yaşam tarzları, inanç sistemleri ve hayatı algılayış tarzlarının destan metinlerinin dikkatli bir şekilde çözümlenmesi ile ortaya konulabileceğini ifade etmektedir (Duymaz, 2005: 38). Bu nedenle Dede Korkut Kitabı'nın zaman ve mekân sınırlamalarının ötesine geçerek, geçmiş ile gelecek arasındaki bağı sağlayan yapısı, ancak anlatımlardaki zaman ve mekân birlikteliğinin detaylı incelenmesi ile ortaya konabilir.

Bu makalede; Dede Korkut Kitabı'ndaki zaman ve mekân ilişkisi üzerinde durulmuştur. İncelemede zaman ve mekân ilişkisini kuramsal bir çerçevede ele alan, M. M. Bakhtin'in kronotop kuramı kullanılmıştır. Bu nedenle öncelikle Bakhtin'in edebiyat teorisine kazandırdığı “kronotop” terimi ve kuramın temel özellikleri açıklanmış, daha sonra Dede Korkut Kitabı'nda yer alan kronotoplar belirlenip, kronotopların anlatımlardaki işlevleri üzerinde durulmuştur. Böylelikle kronotoplar

bağlamında, Dede Korkut anlatmalarını geçmişten geleceğe ve yerelden evrensele taşıyan özellikler tespit edilmiştir¹.

20. yüzyılda dilbilim, filoloji, antropoloji, edebiyat, felsefe ve etnografya alanlarında çalışmalarıyla dikkati çeken ve edebî eser incelemelerine “karnaval”, “diyaloji” ve “kronotop” gibi önemli kuram ve kavramlar kazandıran Mihail Mihayloviç Bahktin, geliştirmiş olduğu kronotop kuramı ile edebî eserlerdeki zaman ve mekân ilişkisine dikkati çekmektedir (Sözen, 2008: 92). Daha çok Batı edebiyatı etkisinde gelişmiş roman türü üzerinde uyguladığı kronotop kuramı ile Bahktin, bir anlatı içerisindeki zaman ve mekân ilişkisinin fonksiyonları üzerinde durmuştur. Bahktin, “Romanda Zaman ve Kronotop Biçimlerine İlişkin Sonuç Niteliğinde Kanılar” adlı makalesinde; “kronotop” kavramını, “Edebiyatta sanatsal olarak ifade edilen zamansal ve uzamsal [mekânsal] ilişkilerin içkin bağlantılılığı” şeklinde tanımlamaktadır. Bahktin edebiyat eserlerinde zamanın ve mekânın ayrılmaz bir bütün olarak, “edebiyatın biçimsel olarak kurucu kategorisi” olduğunu ifade etmektedir (Bahktin, 2001: 315-316).

Bahktin'in edebî eserlerde kronotopların işlevlerine ilişkin görüşlerini aşağıdaki gibi maddelemek mümkündür:

- “Edebî bir yapının fiili bir gerçeklikle ilişkili sanatsal bütünlüğü, zaman-uzamıyla [mekânıyla] tanımlanır” (Bahktin, 2001: 316).
- Kronotoplar, “duyguların ve değerlerin izlerini taşır” (Bahktin, 2001: 316).
- Kronotoplar, “romanın temel anlatısal olaylarını örgütleyen merkezdir” (Bahktin, 2001: 324).
- Kronotoplar, “anlatı düğümlerinin bağlandığı ve birleştiği yerdir” (Bahktin, 2001: 324).
- Kronotoplar, “anlatıyı biçimlendiren anlamı içerir” (Bahktin, 2001: 324).
- Kronotoplar, “anlatıdaki olayları somut[laştırır]” (Bahktin, 2001: 324).

Bahktin, adı geçen makalesinde kendi ifadesi ile “yalnızca belli başlı”, “en temel” ve “en yaygın” kronotoplar üzerinde durmuştur. Bununla birlikte, kronotoplardan her birinin, “kendi içinde sınırsız sayıda küçük” kronotoplar içerebileceği gibi, her bir motifin de kendine özgü kronotopa sahip olabileceğini belirtmiştir (Bahktin, 2001: 326). Bahktin, kuramsal analizinin sınırlarını ise “anlam” olarak belirlemiş ve zaman ve mekâna ilişkin anlamın toplumsal deneyimin bir parçası olarak bir gösterge biçiminde olması gerektiğini ifade etmiştir (Bahktin, 2001: 333). Bahktin, edebî eserlerde “tür açısından tipik olan olay örgüsü üreten” kronotoplar bulunduğunu ve bunların belirlenmesiyle, kronotopların anlatı türlerinin sınıflandırılmasında kullanılabileceğini iddia etmektedir (Bahktin, 2001: 325-326).

M. M. Bahktin'in kronotop kuramı oldukça anlaşılır bir kuramsal yapıya sahiptir. Genel olarak edebî eserlerin içerik özelliklerini incelerken dikkate aldığımız zaman ve mekânın birliği ve değişimleri, Bahktin'in kuramında “kronotop” başlığı altında bir bütün olarak değerlendirilerek bir kültürdeki anlatı türlerinin yapısal olarak ayırıcı özellikleri olarak nitelendirilmiştir. Bahktin'in kronotopların toplumsal duygu

¹ Bu çalışmada, kronotoplar tespit edilirken, Muharrem Ergin tarafından Dresden Nüshası esas alınarak hazırlanan Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile adlı çalışma kullanılmıştır (Ergin, 1989).

ve değerlerin izlerini taşıyan ve toplumsal olarak anlam içeren bir göstergeye sahip olduğunu ifade etmesi, kuramın sadece yapısal değil, işlevsel olarak da kullanılmasına olanak tanımaktadır. Ancak bu kuramın türleri sınıflandırmak amacıyla kullanılabilmesi, ancak bir kültürdeki anlatmaların tamamının olmasa da büyük bir bölümünün kronotop bağlamında incelenmesi sonucunda mümkündür.

Bakhtin'in çalışmalarındaki epik eserlerin özelliklerine ve edebî eserler ile kültür arasındaki ilişkilere dair görüşleri dikkate alındığında, Bakhtin'in kurmuş olduğu kuramsal çerçeveyi Dede Korkut Kitabı'na da uygulamanın mümkün olduğu görülmektedir.¹ Eser, Oğuz beylerinin başlarından geçen kahramanlık anlatmaları olarak kıymetlendirilmiş mutlak bir geçmiş zamanı konu edinmektedir. Anlatmalar vasıtasıyla sunulan Oğuzların dünya görüşü ve yaşam tarzı, epik geleneğin bir yansımasıdır. Ayrıca eser, sözlü anlatı geleneğinin izlerini taşımaktadır, bu bakımından eser boyunca epik söylem hakimdir. Eser, içeriğinde bulunan olağanüstülükler ve kahramanlıklar ile günümüz yaşantısından ayrılan epik bir mesafeye sahiptir. Tüm bu özellikleriyle birlikte, günümüzde Dede Korkut anlatmaları Türk boyları arasında sayısız sözlü versiyona sahiptir. Bu durum daha önce belirttiğimiz gibi anlatmalarda yer alan zaman ve mekân ilişkisinin geçmiş ile geleceği birleştiren yapısından kaynaklanmaktadır. Anlatmalarda yer alan kronotoplar vasıtasıyla üzerinde durulan değerler ve verilen mesajlar, eseri geçmişten geleceğe ve yerelden evrensele taşımaktadır.

Dede Korkut Kitabı mevcut nüshalarına göre, bir mukaddime ve on iki anlatmadan oluşmaktadır. Araştırmacılar, Mukaddime bölümünün esere sonradan eklendiğine dair ortak bir görüşe sahiptir. Mukaddime bölümü ile anlatmalar arasındaki “organik bağ” üzerine kurguladığı makalesinde Salahaddin Bekki, Mukaddime'nin anlatmalardan daha farklı bir sosyal bağlamda yaratıldığına dikkat çekmektedir (Bekki, 2015: 11-12). Gerek bahsetmiş olduğumuz bu nedenden ötürü, gerekse Mukaddime bölümünün içerik itibarıyla belirli bir olay anlatımından uzak olması nedeniyle, eser kronotop bağlamında incelenirken, bu kısmı anlatmalardan ayrı bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Eserin Mukaddime bölümü içerik bakımından iki kısma ayrılmaktadır. İlk kısımda Dede Korkut tanıtılmış, ikinci kısımda ise Dede Korkut dilinden dualar ve öğütler verilmiştir (Ergin, 1989: 3). Bu açıdan Mukaddime'nin ilk kısmında “Resul aleyhi's-selam zamanına yakın Bayat Boyından Korkut Ata dirler bir er kopdı” ifadeleri (Ergin, 1989: 73) zaman ve mekân bakımından bir özelleştirme yaparak, mutlak geçmiş zamanda bir atanın olduğunu

¹ Bakhtin'in türler ve epik eserler hakkındaki görüşlerini burada vermek yerinde olacaktır. Edebî türleri “dünyaya bakış ve dünyayı farklı açılardan yorumlayış biçimi” olarak (Bakhtin, 2001: 316) tanımlayan Bakhtin'e göre epik eserlerin ayırıcı üç özelliği bulunmaktadır. Bunlar; epiğin içeriğini oluşturan “ulusal bir epik geçmiş” yani “mutlak geçmiş”, epiğin kaynağını oluşturan “ulusal gelenek” ve epik dünyayı zamandaş gerçeklikten ayıran “epik mesafe”dir. Bakhtin'e göre epik eserler, mutlak geçmiş bir dönemi konu edinirken, tasvir ettiği dünya bir ulus için değerli olan “ulusal başlangıçların ve zirve dönemlerin” dünyasıdır. Ona göre; “Epik dünya görüşünde ‘başlangıç’, ‘ilk’, ‘kurucu’, ‘ata’, ‘daha önce vuku bulmuş olan’ vb. zamansal kategoriler değildir, aynı zamanda kıymetlendirilmiş zamansal kategorilerdir.” Epik dünya görüşü ile oluşturulmuş bu eserler, kaynağını ve gücünü gelenekten alır ve “gelenek tarafından kuşaktan kuşağa aktarılan” epik söylemle oluşturulur. Toplumun genel bakış açısı ile oluşturulan bu söylemde, kişisel bir bakış açısı yoktur (Bakhtin, 2001: 176-180). Bu nedenle edebiyat eserleri, yaratıldıkları çağın kültüründen ayrı düşünülemez (Bakhtin, 1987: 3).

bildirir ve metni geçmişe bağlar. Bu kısımda Dede Korkut'un nitelikleri, kendisi ile birlikte yaşadığı dönemin de "kıymetlendirilmiş" bir dönem olduğunu ifade etmektedir. Mukaddime'nin ikinci kısmında Dede Korkut'un yapmış olduğu dualar ve öğütler, metinde sunulan "mutlak geçmiş" zamanı, eserin okunduğu/söylendiği gerçek zamana bağlamaktadır. Bu kısımlar, eserde yer alan her anlatmanın sonunda bulunan Dede Korkut'un söylemiş olduğu soylamalar ve dualar ile yapısal açıdan bir bütünlük arz etmektedir.

Dede Korkut Kitabı içindeki anlatmalar, genel olarak değerlendirildiğinde anlatmalarda yapısal olarak iki tip kronotop grubu tespit edilebilir. Bunlardan ilki, anlatmalarda yaygın olarak kullanılan ve olay örgüsünde belirli bir sıralama ile yer alan "tipik olay örgüsü üreten kronotoplar"dır. İkinci tip kronotop grubu ise, her bir anlatma özelinde olay örgüsünün farklılaşmasını sağlayan, bununla birlikte eserde işlevsel özellikleri bakımından kullanımı geleneksel nitelik taşıyan yaygın kronotoplardır. Bu tip kronotop grubu, çalışmamızda "olay örgüsünü özgün hale getiren kronotoplar" olarak adlandırılmaktadır. Bu kronotopları ve kronotopların geçmişle gelecek arasındaki bağı kurmadaki etkilerini ortaya koymak için aşağıdaki şekilde tablolaştırmak ve aşamalı olarak incelemek gerekmektedir.

I. Dede Korkut Anlatmalarında Tipik Olay Örgüsü Üreten Kronotoplar

I.1. Toy (Meclis/divan/yağma) Kronotopu

Toylar, Türk kültür tarihinde değişik bağlamlarda ve değişik şekillerde kutlanan törenlerdir. Bu törenler, Oğuz boyunun hayata ve tabiata bakış açısını, toplum-devlet ilişkisini, sosyal değerlerini ve töresini yansıtan önemli kurumlardır. Ali Duymaz, Dede Korkut Kitabı'ndaki toyları; "doğum öncesi toylar"; "erişkinliğe geçiş toyları (ilk av toyları, ad koyma toyları, evlilik toyları)" ve "akın toyları (akına çıkış, akın dönüşü zafer, yağma toyları) şeklinde sınıflandırmıştır (Duymaz, 2005: 47-58).

Dede Korkut anlatmaları genellikle Oğuz beylerinin bir arada bulunmasına vesile olan "toy", "meclis", "divan" ve "yağma" gibi özel bir zaman ve mekânı ifade eden kronotopla başlamaktadır. Oğuz beylerinin bir arada bulunduğu bu kronotopların ortak özellikleri, anlatma için bir başlangıç niteliği taşımalarıdır. Toya davet ve toya katılma, devlete ve hana bağlılığı ifade etmektedir. Ayrıca birlik ve beraberliğin simgesidir (Duymaz, 2005: 42). Bu kronotoplarda birlik ve beraberlik içerisinde bulunan Oğuz beyleri, çeşitli sebeplerden dolayı bedenen veya fikren bir ayrılığa düşmekte, bu durum da sonrasında gelişecek olaylara bir başlangıç oluşturmaktadır. On iki anlatmanın sekizi bu tip kronotopa sahiptir. Örneğin, Türk destanlarında sıklıkla karşılaştığımız çocuksuzluk motifi, ailenin oluşumu ve toplumun sürekliliği için çocuğa verilen önemi göstermesinin yanı sıra, çocuk sahibi olmayan bireylere karşı toplumun tavrını ve yaptırımını da göstermektedir (Şahin, 2012: 121). Dirse Han Oğlu Boğaç Han anlatmasında Bayındır Han'ın yılda bir kez düzenlediği büyük ziyafete gelen Oğuz Beyleri, kız çocuk sahibi ise kızıl otağa, erkek çocuk sahibi ise ak otağa, çocuksuz olanları ise kara otağa konuk edilir. Bu şekilde, Dirse Han özelinde toplumun devamlılığını sağlamada çocuk sahibi olmanın gerekliliği vurgulanmış ve çocuksuzluk motifi ile, olayların başlangıcı için bir sorun oluşturulmuştur.

Anlatmanın adı	Kronotop	Sebebi olduğu olaylar
Dirse Han Oğlu Boğaç Han	Kam Gan oğlu Bayındır Han yılda bir kere büyük bir ziyafet tertip eder, Oğuz Beylerini konuk eder.	Çocuksuz Dirse Han'ın kara otağa konularak toplumdaki dışlanır. Dirse Han, toydan ayrılarak evine döner.
Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması	Ulaş oğlu Uruz'un babası Bayındır Han'ın damadı Salur Kazan toy verir.	Oğuz Beyleri içip sarhoş olur ve ava çıkmaya karar verirler.
Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek	Bayındır Han, İç Oğuz ve Dış Oğuz Beylerine büyük bir ziyafet verir.	Bay Büre, çocuğu olmadığı için Oğuz Beylerinin duasını ister. Bay Bican da bir kızı olması için dua ister. Eğer kızı olursa Pay Büre'nin oğlu ile beşik kertmesi yapacağına söz verir.
Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü	Ulaş Oğlu Kazan Bey büyük bir ziyafet verir. Doksan tümen genç Oğuz beyini sohbetine çağırır.	Kazan Bey, oğlu Uruz'un 16 yaşına gelmesine rağmen yiğitlik göstermemiş olduğuna üzülür. Uruz da Kazan Bey'i kendisine örnek olmamakla suçlar.
Kazılık Koca Oğlu Yigenek	Kam Gan oğlu Bayındır Han, İç Oğuz ve Dış Oğuz Beylerine büyük bir ziyafet verir.	Kazılık Koca şarabın etkisiyle coşar ve Bayındır Han'dan akın diler.
Begil Oğlu Emren	Bayındır Han, bir gün büyük çadırlarını kurdurur ve İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerini divanına toplar.	Oğuz iline karakolluk yapma görevini Begil'e verir. Begil yılda bir kez bu divana katılmaktadır.
Uşun Koca Oğlu Segrek	Kazan Bey'in divanında beyler bir aradadır.	Uşun Koca oğlu Egrek, hem Bayındır Han'ın hem de Kazan'ın divanına teklifsizce girer ve beylerin önüne geçip oturur. Kazan Bey'in divanında Ters Uzamış, Egrek'i bir yiğitlik gösterip ad almadan böyle davrandığı için eleştirir.
İç Oğuz Taş Oğuz Asi	Kazan Bey yılda bir kez	Dış Oğuz Beyleri bu

Olup Beyrek'in Öldüğü	evini yağmalatır. O yıl yağmaya İç Oğuz Beyleri katılırken, Dış Oğuz Beyleri çağrılmaz.	nedenden dolayı Kazan Bey'e düşman olur.
------------------------------	---	--

I.2. Av Kronotopu

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan yalnızca beslenme ihtiyacının karşılanması amacıyla değil, aynı zamanda savaş kabiliyetlerinin sergilenmesi ve geliştirilmesi amacıyla düzenlenen avlar, Dede Korkut anlatmaları içinde de sıklıkla yer almaktadır (Güven ve Hergüner, 1999: 34). Gelenekteki düzenlemesine uygun olarak öncesi, sırası ve sonrası ile bütünleşmiş birtakım ritüellerle av, kültür tarihimizde kutsallaştırılmıştır. Kutsal nitelikleri olan ava uygun davranışlarda bulunmamak kutsal alana saygısızca yapılan bir müdahaledir ve anlatmalarda da görülebileceği üzere çeşitli şekillerde cezalandırılır (Öncül, 2009: 1685-1686).

Dede Korkut anlatmalarının başlangıcında bir arada bulunan Oğuz beyleri, çeşitli sorunlar nedeniyle beden ve fikren ayrılığa düşmektedir. Bu durum anlatmaların farklı kronotoplara sahip olması ile sürdürülmektedir. Anlatmalarda Oğuz beylerini beden ve fikren ayrılığa sürükleyen en önemli kronotop av kronotopudur. Av kronotopu anlatmalarda genellikle ikinci ya da daha sonraki sıradaki kronotop olarak yer alırken, “Salur Kazan’ı Oğlu Uruz’un Tutsaklıktan Çıkardığı” anlatmasında ilk kronotop olarak yer almaktadır. Av kronotopunda, avın kutsal değerlerine uygun bir şekilde davranmadan, ava çıkan Oğuz beyleri, eşlerini ve çocuklarını yalnız bırakarak düşmanlara saldırı için bir fırsat sunmaktadır. Örneğin, Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması anlatmasında, Kazan Bey’in verdiği toyda içip sarhoş olan Oğuz Beyleri, “güç gösterme ve ihtirasları tatmin etme” gibi avın kutsiyetine uymayan bir sebeple ava çıkmaktadır. Bu durum anlatmada bir bakıma cezalandırılmaktadır (Öncül, 2009: 1685).

Av kronotopu, ayrıca anlatmadaki olay örgüsünde, kahramanı veya ailesini tehlikelere açık hale getirerek, anlatma için sorun teşkil edecek ve mücadeleyi başlatacak olayların gelişmesine olanak sağlamaktadır.

Anlatmanın adı	Kronotop	Sebebi olduğu olaylar
Dirse Han Oğlu Boğaç Han	Dirse Han kırk yiğidinin iftirası ile oğlu Boğaç’ı öldürmek için bir av tertip eder.	Boğaç yaralanır ve annesi tarafından kurtarılarak iyileştirilir.
Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması	Kazan Bey’in verdiği toyda Oğuz Beyleri içip sarhoş olur ve ava çıkmaya karar verirler.	Salur Kazan’ın evi Şöklü Melik tarafından yağmalanır. Karısı Burla Hatun üç yüz yiğit ile oğlu Uruz tutsak olur.
Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek	Pay Büre Beyin oğlu bezirganları Ebnük Kalesi’nin kâfirlerinden	Av esnasında Bamsı Beyrek, beşik kertmesi Banı Çiçek’in otağına

	kurtarır ve Bamsı Beyrek adını alır ve bu nedenle av tertip edilir.	gelir ve onunla yarışarak onu yener ve nişanlanır. Fakat Banı Çiçek'in ağabeyi Delü Karçar kardeşi ile evlenmek isteyenleri öldürmektedir.
Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü	Kazan Bey, oğlu Uruz'un 16 yaşına gelmesine rağmen yiğitlik göstermemesinin nedeni olarak kendisini suçlaması üzerine oğlunu da yanına alarak bir av tertip eder.	Avda olan Oğuz Beylerinin üzerine on altı bin kâfir saldırır, Uruz da kâfirle mücadele eder ve kâfirin eline tutsak düşer.
Begil Oğlu Emren	Begil yılda bir kez geldiği Bayındır Han'ın divanında ava katılır.	Bu avda Kazan, Begil'in hünerini atına bağlar ve Begil, Bayındır Han'ın hediyelerini bırakıp evine döner ve Oğuz'a başkaldırmaya karar verir.
	Karısı Begil'in bunaldığını görünce onu ava gönderir.	Avda Begil attan düşer ve ayağını kırar. Bunu fırsat bilen kâfir yurduna saldırır.
Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı	Kazan, Trabzon tekürünün kendisine göndermiş olduğu şahin ile ava çıkar.	Avda şahin kaçır. Kazan Bey onu yakalamak için kovalar. Fakat uykusu gelir.

I.3. Akın Kronotopu

Mehmet Kaplan, Dede Korkut anlatmalarında kahramanların mücadele etmesine neden olan temel sebebin hayatlarını korumak ve tutsakları kurtarmak gibi toplumsal bir gerekliliği olduğunu ve Oğuz Kağan'da olduğu gibi tüm dünyaya hâkim olma arzusu gibi bir sebepten kaynaklanmadığını ifade eder (Kaplan, 2006,16). Kaplan'ın bu tespiti uygun olarak, Dede Korkut anlatmalarında bireysel menfaatler güdülerek akın yapmak olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Dede Korkut Kitabı'nda üç anlatmada akın kronotopu bulunmaktadır. Anlatmalarda kahramanların evleneceği kızı elde etmek, sarhoş olup cesaretini göstermek ve yiğitliğini ispat etmek gibi bireysel sebeplerle akın dilediği ve bunun neticesinde toplumu daha derinden etkileyen sorunların ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir.

Anlatmalarda Oğuz beylerini bedenen ayrılığa sürükleyen ve mücadele etmesini gerektiren akın kronotopu ile av kronotopu arasındaki temel fark, akın kronotopunda kahramanın kendisi zor duruma düşmekte ve tehlikeli durumlara maruz kalmaktadır. Böylelikle anlatmanın olay örgüsündeki temel sorunu oluşturmaktadır.

Anlatmanın adı	Kronotop	Sebepten olduğu olaylar
Kanlı Koca Oğlu Kan	Kanlı Koca, oğlu Kan	Kan Turalı üç canavarı

Dede Korkut Kitabı'nın Kronotop Bağlamında İncelenmesi / Gonca Kuzay Demir

Turalı	Turalı'yı evlendirmek ister. Trabzon tekürünün kızı Selcen Hatun tam istedikleri gibidir. Fakat Kanlı Koca oğlunu göndermek istemez ama Kan Turalı kızı almak için gider.	öldürerek kızı alır ve yurduna doğru gelir. Fakat yolda uykusu gelir.
Kazılık Koca Oğlu Yigenek	Kazılık Koca, Bayındır Han'dan akın diler ve Düzmürd Kalesi'nde Direk Tekür ile savaşır.	Savaşta kâfire tutsak düşer.
Uşun Koca Oğlu Segrek	Uşun Koca oğlu Egrek, yiğitlik gösterip kendini ispat etmek için Kazan'dan akın diler. Şirüğüven ucundan Gökçe Denizi'ne kadar yağma yapar.	Kara Tekür tarafından Alınca Kalesi'ne tutsak edilir.

I.4.Uyku Kronotopu

Dede Korkut anlatmaları içerisinde Oğuz beylerinin en önemli zaaflarından biri uykudur. Anlatmalarda Oğuz beylerinin uzun süren ve genellikle tutsak olmalarına neden olan uykusu “küçük ölüm” olarak nitelendirilmiştir (Boratav, 1984:28). Anlatmalardaki olay örgüsünde önemli bir değişikliğe neden olan uyku, önemli bir kronotoptur. Bu kronotop, Oğuz beylerinin zayıf anlarında düştükleri durumları göstermesi bakımından değer taşımaktadır. Bu kronotop her şeyin yolunda giderken, birden olayların tam ters bir şekilde gelişmesine olarak sağlamaktadır.

Uyku, anlatmalarda bir tür miskinlik göstergesidir. Bilincin ortadan kalktığı uyku halinde, insan her tür tehlikeye maruz kalabilir. Bu nedenle uyku kronotopu ile vurgulanan değerler; aklı başında, bilinçli bireyler olmanın gerekliliğidir.

Anlatmanın adı	Kronotop	Sebebi olduğu olaylar
Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı	Kan Turalı Selcen Hatun'u alıp yurduna doğru gelirken uykusu gelir ve uyur.	Trabzon tekürü kızını verdiği pişman olduğu için üzerlerine saldırır.
Uşun Koca Oğlu Segrek	Ağabeyi Egrek'in tutsak olduğunu öğrenen Segrek, kâfire doğru akın eder. Fakat uykusu gelir uyur.	Atın yuları elinde bağlı olunca, kâfir saldırdığında uyanır ve onlarla savaşır.
	İkinci kez uyur.	Atın yuları elinde değildir ve uyanamaz. Ama kâfirin bu sefer üzerine gönderdiği

		ağabeyi Egrek'tir. Egrek ile söyleşirler ve kardeş olduklarını anlarlar.
Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı	Salur Kazan, şahinin peşinden giderken uykusu gelir ve uyur.	Tumanın Kalesi'nin tekürü saldırır ve Kazan'ı tutsak eder.

I.5.Tutsaklık Kronotopu

Dede Korkut anlatmalarında kahramanın mücadelesini başlatan en önemli kronotop, tutsaklık kronotopudur. Tutsak olma, ana yurttan uzakta, kâfir memleketlerinde zorla alıkonulmak şeklinde Dede Korkut anlatmalarında sıklıkla karşılaştığımız bu kronotop, bazı anlatmalarda kahramanın ince zekâsı ve yetenekleri ile esareten kurtuluşunu gösterirken, bazı anlatmalarda ise bir kahramanın pasifleştirilerek yeni bir kahramanın ortaya çıkışına olanak tanımaktadır.

Sadece birey için değil toplum için de utanç verici bir durum olan tutsaklık, anlatmalarda alp tipi kahramanın oluşumuna olanak tanımaktadır. Dede Korkut anlatmalarında babalarının tutsaklığının bey oğullarından gizlenmesi ve “alp tipi” kahraman yapısına uygun olarak kahraman 15-16 yaşına geldiğinde bu durumunun açığa çıkması, kahramanın mücadeleye girmesine neden olur (Karakaş, 2013:1869-1870).

Anlatmanın adı	Kronotop	Sebebi olduğu olaylar
Dirse Han Oğlu Boğaç Han	Kırk namert yiğidi, kâfire tutsak vermek için Dirse Han'ı yakalayıp ellerini bağlarlar.	Boğaç, kırk namerdi öldürür. Babasını kurtarır ve beylik alır.
Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması	Salur Kazan'ın evi Şöklı Melik tarafından yağmalanır. Karısı Burla Hatun üç yüz yiğit ile oğlu Uruz tutsak edilir.	Önce Karaçuk Çoban ve Kazan, arkadan Oğuz Beyleri yetişir ve Şöklı Melik'i bozguna uğratar ve tutsakları kurtarırlar.
Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek	Tam düğün gecesi, Bayburt Hisarı'nın Beyi yedi yüz kâfirle gelerek Beyrek'i ve otuz dokuz yiğidini tutsak eder, naibi de şehit eder. 16 yıl tutsak kalır.	Bezirganlardan yurdunda olanları öğrenen Beyrek, Bayburt Hisarı beyinin Beyrek'e âşık olan kızı yardımıyla oradan kaçar. Yurduna döner.
Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü	Babası gibi kendilerine saldırı on altı bin kâfirle savaşırken Uruz kâfire tutsak düşer.	Burla Hatun, Kazan Bey'i oğlunu kurtarması için gönderir. Kazan savaşırken yaralanır, fakat Burla Hatun ve kırk kızı ile Oğuz Beyleri yetişir ve

		kâfirleri öldürerek Uruz'u kurtarır.
Kazılık Koca Oğlu Yigenek	Kazılık Koca, Düzmürd Kalesi'nde Direk Tekür ile savaşırken kâfire tutsak düşer. 16 yıl tutsak kalır.	Oğlu Yigenek bunu öğrenince, Oğuz Beyleri ile akın eder ve babasını kurtarır.
Uşun Koca Oğlu Segrek	Egrek, Kara Tekür tarafından Alınca Kalesi'ne tutsak edilir.	Kardeşi Segrek gelir ve savaş meydanında karşı karşıya gelen iki kardeş birbirini tanır ve kâfirle birlikte savaşır.
Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı	Tumanın kalesinin tekürü uykuda olan Kazan'ı tutsak eder.	Oğlu Uruz, babasını kurtarmak için kâfire saldırır. Kâfirler bunları karşılamak için Kazan'ı karşılarına çıkarır. Sonunda baba ve oğul birbirini tanır ve kâfiri birlikte yenerler.

I.6. Er Meydanı Kronotopu

Ali Duymaz, Dede Korkut Kitabı'nda alplığın iki temel özelliği olduğunu ifade eder. Alpler, “baş kesip kan dökmek” şeklinde gücünü ve cesaretini ispatlamalı ve “açları doyurmak”, “yalınları giydirmek” şeklinde cömertliğini göstermelidir (Duymaz, 1998: 40). Dede Korkut anlatmaları, kahramanlık anlatmaları olması dolayısıyla anlatmalarda kahramanın veya Oğuz beylerinin savaş hünerlerini gösterdiği, gücünü ve cesaretini ispat ettiği oldukça hareketli kısımlar bulunmaktadır. Er meydanı olarak adlandırdığımız bu kronotop, anlatmalarda iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki kahramanların belirli bir yaşa geldiklerinde göstermiş oldukları yiğitlik neticesinde ad almalarını sağlamaktadır. Er meydanı kronotopunun bu tip örneklerinde kahraman yalnız başına mücadele ederek gücünü ve cesaretini ispat etmektedir. Örneğin; Dirse Han'ın oğlu ancak boğayı öldürerek alplığını göstermiş ve Dede Korkut tarafından kendisine “Boğaç” adı verilmiştir. Yine benzer bir şekilde Bamsı Beyrek, bezirganları Evnük Kalesi'nin kâfirlerinden kurtararak erliğini ispat etmiş ve ad almıştır. Anlamalarda ad alma, kendini ispat etme gibi bir amaçla verilen mücadele, er meydanı kronotopunda gerçekleşmiş, böylelikle bireysel bir yiğitlik anlatması toplumsal düzenin sağlanmasına katkı sunmuştur.

Er meydanı olarak incelediğimiz kronotopun diğer örneklerinde ise, olayların çözümlenmesi, düşmanların cezalandırılması, yurdun ve tutsakların kurtarılması amacıyla mücadele ve cesaret gösterme söz konusudur. Bu tip er meydanı kronotop örneklerinin bir kısmında kahraman yalnız mücadele ederken, büyük kısmında kahramana yardımcı olan aile üyeleri ve Oğuz beyleri bulunmaktadır. Bu anlamda bu kronotop ile, anlatmada çeşitli sebeplerden dolayı yurdundan, sevdiklerinden ayrı düşmüş kahramanın mücadelesi ve er meydanında göstermiş olduğu hüner ile yeniden sevdikleri ile bir araya gelmesi söz konusudur. Bu kronotopta aile üyelerinin ve Oğuz

beylerinin yardımı, toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanması için bir arada mücadele etmeyi ifade etmektedir.

Aşağıdaki tespit ettiğimiz örneklerden farklı bir yapıda er meydanı kronotopunun bulunduğu anlatma Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü anlatmadır. Bu anlatmada Basat, Oğuz kavmini insanları tutsak ederek ve öldürerek perişan eden Tepegöz'e karşı savaşıyor. Bu anlatmada kahramanın mücadelesi tabiat ve insanüstü güçlere karşıdır (Ergin, 1989: 26). Basat'ın mücadelesi, er meydanında yalnız olması bakımından bireysellik taşımasına rağmen, sonunda Tepegöz'ün öldürülmesiyle toplumsal düzen ve refah sağlanmıştır.

1.7. Şenlik Kronotopu

Er meydanı kronotopu anlatmalardaki bir sonraki kronotop olan Oğuz beylerinin yeniden bir arada olarak buldukları ve zaferlerini kutladıkları şenlik kronotopunun ortaya çıkmasına sebep oluşturur. Şenlik kronotopu, anlatmaların içerik özelliklerine bağlı olarak bazı anlatmalarda “düğün” şeklinde kendini göstermektedir.

Şenlik kronotopu, yeniden toplumsal birlik ve beraberliğin sağlandığını ifade etmektedir. Bu kısımdan sonra Dede Korkut'un gelerek boy boyladığı, soy soyladığı ve Oğuznâmeler söylediği kısımlar bulunmaktadır. Oldukça genel bir zaman ve mekân ölçeğine sahip olan bu kısımlar, işlevsel açıdan anlatmanın sonlandığını bildirirken, daha önce belirttiğimiz üzere eserin bütünlüğünü de sağlamaktadır.

Anlatmanın adı	Kronotop	Sebebi olduğu kronotoplar
Dirse Han Oğlu Boğaç Han	Boğaç, babasını kırk namerdin elinden kurtarır.	Bayındır Han, Boğaç'a beylik verir. Dede Korkut gelir boy boylar, soy soylar, Oğuznâmeler söyler.
Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması	İlk olarak Kazan ve Karaçuk Çoban, daha sonra onlara yetişen Oğuz beylerinin yardımı ile kâfir Şökli Melik'le savaşıyor ve cezaları verilir.	Kazan Bey ailesini, malını-mülkünü kurtarır. Yurduna döner. Yedi gün yedi gece şenlik düzenler. Dede Korkut gelir boy boylar, soy soylar, Oğuznâmeler söyler.
Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek	Bamsı Beyrek, yurdunda Banı Çiçek'e ve ailesine kavuşmasına rağmen, Bayburt Hisarı'nda tutsak olan otuz dokuz yiğidi ile iki bezirganı kurtarmadan düğün yapmaz. Beyrek ve Oğuz Beyleri Bayburt Hisarı'nın üzerine yürür ve kâfiri bozguna uğrattırır.	Bayburt Beyi'nin kızını da yanına alıp gelen Beyrek, kırk gün kırk gece toy düğün yapar. Dede Korkut gelir boy boylar, soy soylar, Oğuznâmeler söyler.
Kazan Bey'in Oğlu Uruz	Oğlu Uruz'u kurtarmak	Kazan Bey, Ağca Kala

Bey'in Esir Düştüğü	için kâfirle savaşırken yaralanan Kazan Bey'in yardımına Burla Hatun, kırk kızı ve Oğuz beyleri yetişir. Kâfir ordusu yenilgiye uğratılır.	Sürmelü'ye gelir ve kırk otağı diktirip yedi gün yedi gece şenlik yaptırır. Dede Korkut gelir boy boylar, soy soylar, Oğuznâmeler söyler.
Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı	Kan Turalı ve Selcen Hatun birlikte Kâfirler ile savaşır ve yenerler. Fakat Kan Turalı Selcen Hatun'un kendisini yurdunda küçük düşüreceğini düşünerek onunla dövüşür. Sonunda barışırlar.	Önce babasının yanına gelir sonra birlikte Oğuz'a iline gider ve düğün yaparlar. Dede Korkut gelir boy boylar, soy soylar, Oğuznâmeler söyler.
Kazılık Koca Oğlu Yigenek	Yigenek, Bayındır Han'ın izni ile babasını kurtarmak için Oğuz beyleri ile Düzmürd Kalesi'nin tekürü ile savaşır.	Dede Korkut gelir boy boylar, soy soylar, Oğuznâmeler söyler.
Begil Oğlu Emren	Begil'in yurduna saldıran kâfirlerle oğlu Emren savaşır ve Allah'ın yardımı ile bu savaşı kazanır.	Begil oğlu için şenlik yapar ve hediyeler verir. Bayındır Han'a götürür. Bayındır Han ona, Kazan oğlu Uruz'un sağ yanında yer verir. Dede Korkut gelir boy boylar, soy soylar, Oğuznâmeler söyler.
Uşun Koca Oğlu Segrek	Ağabeyi Egrek'i kurtarmak için kâfirin korusuna giren Segrek'in üzerine tekür, Egrek ve üç yüz kâfiri gönderir. İki kardeş birbirini tanır ve düşmanı birlikte yenerler.	İki kardeş yurtlarına döner. Uşun Koca oğulları için büyük şenlikler yapar. Büyük oğlu Egrek'e de gelin getirir. İki kardeş birbirine sağdıç olurlar. Dede Korkut gelir boy boylar, soy soylar, Oğuznâmeler söyler.
Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı	Tutsak olan Kazan, kâfirin üzerine saldıran oğlu Uruz ve Oğuz beyleri ile savaşmak durumunda kalır.	Yurda dönerler. Büyük şenlikler yaparlar. Dede Korkut gelir boy boylar, soy soylar, Oğuznâmeler söyler.

	Sonunda birbirlerini tanırlar ve birlikte kâfiri yenilgiye uğratırlar.	
İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek'in Öldüğü	Kazan önderliğindeki İç Oğuz beyleri asi olan Dış Oğuz beyleri ile savaşır. Aruz Koca ve Kara Göne öldürülür. Diğer Dış Oğuz beyleri af diler.	Kazan, Aruz Koca'nın evini yağmalattırır. Çadırını dikip şenlik yapar. Dede Korkut gelir boy boylar, soy soylar, Oğuznâmeler söyler.
Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi	Akından dönen Basat, Oğuz halkının Tepegöz'den çektiği zulmü görür ve Kazan Bey ve Babası vazgeçirmeye çalışsalar bile onunla savaşır. Zekası ve kabileyeti sayesinde onu yener.	Haber Oğuz yurduna gelince, herkes Salahan kayasına gelir ve orada şenlik yaparlar. Dede Korkut gelir, gazi erenlerin başına gelenleri anlatır ve Basat'a dua eder.

II. Dede Korkut Anlatmalarında Olay Örgüsünü Özgün Hale Getiren Kronotoplar

M. M. Bahktin'in kronotop kuramının temellerini açıklamaya çalıştığımız kısımda belirttiğimiz üzere, kronotoplardan her biri, "kendi içinde sınırsız sayıda küçük" kronotoplar içerebilmektedir. Ayrıca her motif de kendine özgü kronotopa sahip olabilmektedir (Bahktin, 2001: 326). Bu açıdan değerlendirildiğinde Dede Korkut anlatmalarında yer alan kronotoplara, anlatmalar özelinde yenilerini eklemek mümkündür. Bu kronotoplar Dede Korkut Kitabı içerisindeki anlatmalar genelinde kullanılmakla birlikte, Türk anlatı geleneğinde de yer alan geleneksel kronotoplardır. Bu tip kronotoplar, eser içerisindeki anlatmaların olay örgüsü bakımından farklılaşmasına katkı sağlar ve anlatmaları zenginleştirir.

II.1. Ev-otağı kronotopu

Ev-otağı kronotopu, kahramanların aile yaşantılarını, özel hayatlarını ve kendi iç dünyalarını yansıttıkları bir kronotoptur. Bu kronotopla şahsî değerler ve zaafılar ortaya çıkmaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç anlatmasında dikkati çeken bu tip kronotoplardan biri otağı-ev kronotopudur. Bu kronotop anlatmada ardı ardına iki yerde kullanılmıştır. Bayındır Han'ın düzenlemiş olduğu toyda kurulan ak, kızıl ve kara otağı, bireysel yaşantının topluma yansımaları göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Çocuksuzluğun toplum açısından hoş karşılanmayan bir durum oluşu, çocuksuz olan Dirse Han özelinde topluma sunulmuş ve onun bu eksikliği kara otağı ile sembolize edilmiştir. Bu duruma üzülen Dirse Han, evine giderek karısı ile bu konu hakkında dertleşmiş ve birlikte çare aramışlardır. Bu açıdan Dirse Han gibi bir kahramanın topluma yansımaları iç dünyası ev kronotopu ile okuyucu/dinleyiciye sunulmuştur.

Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek anlatmasında, Yaltacuk ve Banı Çiçek'in düğününe deli ozan kılığında gelen Beyrek, kadınların bulunduğu otağıya girme fırsatı elde etmiştir. Burada da otağı kronotopu Beyrek'in Banı Çiçek'e olan duygularını göstermesinin yanı sıra Banı Çiçek'in sadakatinin test edildiği kişisel duygu ve düşüncelerin ortaya sunulduğu bir kronotop olarak kullanılmıştır.

Ev kronotopunun kullanıldığı bir diğer anlatma, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı anlatmasıdır. Anlatma ev kronotopu ile başlamaktadır. Bu kronotopta anlatmaya sorun teşkil ederek olay örgüsünü geliştirecek bireysel bir eksiklik söz konusudur. Kanlı Koca'nın yetişkin yiğit bir oğlu vardır ve onu evlendirmek istemektedir. Fakat Kan Turalı evleneceği kızın kendisi kadar kahraman bir kız olması gerektiğini söyleyerek anlatmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Anlatmada evlilik toplumsal bir gerekliliktir.

Ev kronotopunun kullanıldığı bir diğer anlatma Duha Koca Oğlu Deli Dumrul anlatmasıdır. Başlangıcı itibariyle köprü gibi açık bir mekânda başlamasına rağmen anlatma, Deli Dumrul'un annesi, babası ve eşi ile söyleştiği ve canına karşılık can aradığı kapalı mekânlarla devam etmiştir. Anlatma, insanoğlunun yaratan karşısındaki zayıflığını konu almaktadır. Anlatmada kullanılan kapalı mekanlar ev kronotopu altında değerlendirilebilir. Anlatmada bu kronotop Deli Dumrul'un yanında annesi, babası ve eşini gibi kahramanların zaaflarını ve iç dünyalarını yansıtmaya olanak sağlamaktadır.

Ev kronotopu, son olarak Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü anlatmada kullanılmıştır. Simgesel anlamları olan bu anlatmada tabiat kurallarına uygun davranmayan ve ahlaki açıdan çöküntüye uğramış Koca Saru Çoban'ın peri kızıyla ilişkisinden doğan Tepegöz, Oğuz yurdunda Aruz Koca'nın evinde büyütülmeye çalışılır. Fakat insanın kötü nefsinin bir yansıması olan Tepegöz, kahramanın iç dünyasını ve zaaflarını yansıtan ev kronotopunda barınmaz ve kovulur.

II.2. Rüya Kronotopu

Anlatmalarda yer alan bir diğer kronotop rüya kronotopudur. Bu kronotop, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı anlatmasında avda olan Salur Kazan'ın kendisinin yokluğunu fırsat bilerek evinin yağmalandığını ve aile üyelerinin tutsak alındığını öğrenmesi için kullanılmıştır. Rüya kronotopu ile fiziken farklı bir yerde olan Salur Kazan olayları öğrenmiş ve olaylara müdahale etmiştir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek anlatmasında yer alan rüya kronotopunda ise, Yigenek babası Kazılık Koca'yı kurtarmak için Oğuz Beyleri ile Düzmürd Kalesi'ne doğru gittiğini ve yolda dayısı Emen ile karşılaştığını görür. Rüyasında, dayısı Emen onu bu savaştan dönmesi için ikna etmeye çalışır, fakat Yigenek düşmandan kaçmayacağını ve savaşacağını bildirir. Örneklerde de görüldüğü üzere bu kronotop, gerçekten/gelecekte haber verme işlevine sahiptir. Çünkü ardından Yigenek'in bunu yiğitlerine anlattığında dayısı Emen'in de yakınlarda olduğu ve rüyayı duyduğu ve sonrasında hep birlikte düşmana saldırıldığı ifade edilir.

II.3. Düğün Kronotopu

Düğün kronotopu anlatmalarda oldukça farklı işlevlere sahiptir. Herkesin bir arada bulunduğu bir ortam olarak birlik ve beraberlik sembolü olan düğün, çalışmamızda şenlik kronotopu altında değerlendirilmiştir. Burada ele aldığımız

düğün kronotopu, anlatmanın merkezinde bulunur ve olayların gelişimine katkı sağlar. Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek anlatmasında önemli bir kronotop olarak kullanılan düğün, iyilerin ve kötülerin bir arada bulunduğu, gerçeklerin ortaya çıkması ile yüzleşmelerin sağlanabileceği bir ortam sunmaktadır. Anlatmada, Yaltacuk'un yalanının ortaya çıkması, Banı Çiçek'in sadakatinin test edilmesi, Beyrek'in yaşadığının öğrenilmesi düğün kronotopu ile sunulmuştur. Anlatmanın sonunda Beyrek'in Bayburt Hisarından yiğitlerini, bezirganları kurtararak, hisarın beyinin kızını da alarak yurduna döndükten sonra yapmış olduğu düğün ise bir sonuç niteliği taşımaktadır. İyilerin kazandığı bir sonla biten bu anlatmada yeniden toplumsal birlik ve beraberlik düğün ile sağlanmıştır. Bu açıdan anlatmanın sonunda yer alan düğün, tipik olay örgüsü üreten kronotoplardan şenlik kronotopu işlevine sahiptir.

II.4. Köprü Kronotopu

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul anlatmasında kullanılan köprü kronotopu, anlatmada kahramanın halka açık bir alanda zorbalığa varan gücünü göstermek için kullanılmıştır. Kuru çayın üzerine yaptırmış olduğu köprüden geçenden de geçmeyenden de zorbalıkla para alan ve fizikî gücünden dolayı kibirlenen bu “deli” yiğit için köprü kronotopu, ününün Rum'a ve Şam'a kadar yayılması için olanak sağlamaktadır. Yapılan çeşitli çalışmalarda “köprü”nün anlatmadaki simgesel anlamları üzerinde durulmuş ve anlatmanın içeriğine de uygun olarak bu dünya ile öteki dünya arasındaki bir geçişi sembolize ettiği öne sürülmüştür (Özdarıcı 2011: 379). Bizim içinse, simgesel anlamı bir kenara bırakılırsa, kuru çayın üzerine kurulan köprü olarak, kahramanın toplum içerisindeki durumunu göstermesi ve onun deliliğe varan kibrini göstermesi bakımından anlam ifade etmektedir.

II.5. Yas Kronotopu

İç ve Dış Oğuz beyleri arasındaki bir iç çatışmayı konu edinerek Dede Korkut anlatmaları içerisinde farklı bir yere sahip olan İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek'in Öldüğü anlatma, yas kronotopu gibi farklı bir kronotopu da içermektedir. Son derece güçlü bireyler olarak görmüş olduğumuz kahramanların, bu anlatmada farklı bir özellikleri ile karşılaşmaktayız. Bu anlatmada Aruz Koca, Beyrek'i kendi tarafına çekerek Kazan Bey'e baş kaldırmaya ikna edemeyince öldürür. Beyrek'in ölüm haberini alan Kazan Bey ise büyük bir üzüntü duyar ve yas tutar. Yedi gün Divan'a çıkmaz. Ancak yanındakilerin Beyrek'in öcünü alması gerektiğini hatırlatması üzerine Kazan Bey, mücadeleye girişir. Yas tutma, Türklerde yaygın olan ölüm sonrası geleneklerindedir. Bununla birlikte Dede Korkut anlatmaları içerisinde bir kahramanın yas tutması yalnız bu anlatmada bulunmaktadır. Kanaatimizce bu kronotop, Oğuz Beylerinin birbirlerine olan sevgi ve beraberliklerini göstermesi ve birine yapılan bir kötülüğün öcünün mutlaka en ağır şekilde alınacağını bildirmesi amacıyla kullanılmaktadır.

II.6. Göç Kronotopu

Dede Korkut anlatmaları içerisinde yalnızca mitolojik motifler barındıran Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü anlatmada karşılaştığımız bu kronotop, anlatma içerisinde üç şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki üzerine düşman gelen Oğuzların, yurtlarından kaçmaları şeklindedir. Bu kaçış sırasında Aruz Koca'nın küçük oğlu düşer, kaybolur ve bir aslan tarafından büyütülür. İkinci kez göç kronotopu ile, Oğuzların tekrardan yurtlarına gelmelerinden sonra yaylaya göç

ettikleri vakit karşılaşırız. Bu göç kronotopunda ise, herkesten önce yaylaya giden Koca Saru Çoban yolda bir pınar başında bir peri kızı ile cinsel ilişkiye girer ve bir sene sonra bu peri kızından tepesinde tek gözü olan olağanüstü bir mahluk doğar. Üçüncü kez göç kronotopuyla ise, Oğuzların Tepegöz'den kaçmaya çalışırken karşılaşırız ki bu kronotopta da Tepegöz Oğuz halkından pek çok kişiyi öldürür. Görüldüğü gibi göç kronotopu, anlatmanın merkezinde yer alır ve anlatma bu kronotop ile kurulur. Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü anlatma üzerine yapılan araştırmalardan birinde göç etmenin, toplumun siyasal yapısındaki zayıflığı ve yaşadığı zorluğu gösterdiği iddia edilmektedir (Bastem 2017: 392). Bu görüş üzerinden değerlendirirsek, göç kronotopunun toplumun zayıflığını ve çöküntü halinde olduğunu ifade ettiğini söylemek mümkündür.

II.7. Doğa (Pınar, Dağ) Kronotopu

Çalışmamızda, yalnızca Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü anlatmada, orman, pınar ve dağ gibi, olaylara zemin teşkil eden önemli mekânlar bulunmaktadır. Bu anlatmada zaman, diğer anlatmalarla benzer şekilde diyakronik yapıdadır. Bununla birlikte, anlatma içerik özellikleri bakımından mitolojik motiflere sahiptir.

Çalışmamızda doğa kronotopu başlığı altında incelediğimiz olaylar silsilesi; ormanda Basat'ın aslan tarafından büyütülmesi, pınar başında periye yapılan tecavüz ve bu tecavülden doğan Tepegöz ve Tepegöz'ün yurdu yüce dağa yerleşmesi ve halka zulmetmesidir. Sembolik olarak anlam katmanlarına sahip olduğunu düşündüğümüz bu anlatmada, asıl anlatılmak istenen tabiat ve insan arasındaki uyum ve ilişkidir. Bu ilişkinin bozulması durumunda ortaya birtakım felaketler çıkar ki mağlup olan yine insanlardır. Doğa kronotopu, yapısal açıdan anlatmalarda yeni olayların ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır. Bu kronotopta, tabiat kanunları ve eski inançlar dikkate alınmadan yapılan bir eylemin sadece bireye değil, tüm topluma zarar vereceği görülmektedir (Sarpkaya, 2015: 105).

SONUÇ

Dede Korkut anlatmalarının oluşumu, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden daha önce gerçekleşmiştir. Bu nedenle anlatmalarda eski Türk inanç sistemine ait pek çok unsur bulunmaktadır. Bununla birlikte eser, İslamiyet'in kabulünden sonra yazıya geçirilmiştir. Bu nedenle anlatmalarda İslamî unsurları da tespit etmek mümkündür (Bilgin, 2004: 52). Anlatmalardaki olayların Anadolu'nun doğusunda Oğuz Türkleri arasında yaşanmış olan kimi olaylardan kaynaklandığı düşünülmektedir (Banarlı, 1987: 399).

Dede Korkut anlatmalarındaki zaman ve mekân ilişkisini ele alan Fuzuli Bayat, "Dede Korkut Oğuznâmeleri Çerçevesinde Epik Zamanla Epik Mekânın Birliği" adlı makalesinde, eserde "tasvir edilen ve gerçek zaman" ve "metne hadiselerin ve gerçekliklerin taşındığı zaman" olmak üzere iki tip zaman bulunduğunu ifade etmektedir (Bayat, 2003: 100-102). Çalışmamızın sonucunda, Dede Korkut Kitabı'nı zaman bakımından değerlendirdiğimizde eserde olayların gerçekleştiği mutlak bir geçmiş zaman bulunmaktadır. Ayrıca eser içinde, anlatıcı vasıtasıyla sunulan, olayların anlatı şeklinde sunulduğu yani yazıya geçirildiği zamanı tespit etmek mümkündür. Bunlara ek olarak, eserin Mukaddime kısmında ve anlatmaların sonunda yer alan "Oğuz'un bilicisi" Dede Korkut dilinden söylenen dua ve öğütler, zamanı geçmişten geleceğe bağlamaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nı mekân bakımından değerlendirdiğimizde, olayların gerçekleştiği "Oğuz yurdu" olarak adlandırılan bir mekân bulunmaktadır. Müstakil olarak Türk boyları arasında sadece biri ile özdeşleştirilmesine rağmen, bu yurt, eski Türk inanç sistemini yaşadığımız, yeni dinin etkilerini hissettiğimiz, Türk kültürünün temel değerlerini yaşattığımız bir sosyo-kültürel mekân olarak tüm Türk boyları tarafından sahiplenilmektedir.

Çalışmamızda kronotop bağlamında tespit ettiğimiz üzere, eseri geçmişten geleceğe taşıyan temel özellik, sahip olduğu kültürel değerler ve verdiği mesajlardır. Toy kronotopunda toplumsal birlik ve beraberliğin önemi üzerinde durulmakta, bir toplumda ailenin önemi ve çocuk sahibi olmanın gereklilikleri vurgulanmaktadır. Av, Türk kültüründe önemli bir yeri olan ve gelenekte belirli bir düzen içinde gerçekleştirilmesi gereken, kimi özellikleriyle kutsallaştırılmış bir kültür ögesidir. Beslenme, savaş hünerlerini geliştirme gibi makul sebepler dışında, zarar verme ve şiddet amacıyla gerçekleştirilen öldürme av kültürü ile bağdaştırılmaz. Av kültürünün gerekliliğine uyulmaması durumunda muhakkak bir olumsuz durumla karşılaşılır. Anlatmalarda, toplumu belirli bir tehlikeden kurtarma, tutsaklıktan kurtulma, yurdu koruma gibi mücadeleyi gerektiren geçerli bir sebep dışında, yalnızca bireysel çıkarlar ve güç gösterme ihtirası sebebiyle girilen mücadelenin sonu felakete sonuçlanmaktadır. Her zaman bilinçli bir şekilde akla uygun davranma övülmektedir. Tabiata saygı duyma ve doğa ile uyum içinde yaşamının gerekliliği vurgulanırken, aksi durumda doğanın dengesinin bozulacağı ve bu durumdan tüm insanlığın etkileeneceği mesajı verilmektedir.

Dede Korkut Kitabı'ndaki bu değerler, evrensel değerlerdir. Anlatmalarda insana ve tabiata dair evrensel değerler ve kurallar olaylar vasıtasıyla işlenmektedir. Dede Korkut Kitabı, anlatmalar özelinde tek tek değerlendirildiğinde her olay, her kahraman, her mekân ve her zaman belirli bir tarihi döneme ve belirli bir yerelliğe sahip iken, eseri geçmişten günümüze taşıyan ve geniş bir alanda sahiplenilmesini sağlayan onun bir bütün olarak sunduğu evrensel değerlerdir. Bu evrensellik noktasından Dede Korkut Kitabı'ndaki kronotoplara baktığımızda, her bir kronotop evrensel bilgiyi içermektedir. Bu nedenle Dede Korkut anlatmaları, sadece Oğuz boyuna veya belli bir döneme ait değildir. Onu sahiplenip onu okuyan her kişiye geleceğin, evrensel iyilik ve doğruluğun kapılarını açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bakhtin, M. M. (1987). Response To a Question From Novy Mir. Speech Genres & Other Late Essays, Ed. Caryl Emerson, Michael Holquist. Trans: Vern W. McGee. New York Times Book Review. Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, M. M. (2001). Karnavaldan Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar. Çev: Cem Soydemir, Der: Sibel Irzık. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1987). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bastem, N. (2017). Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destanı ve Axel Olrik'in Epik Yasaları. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.59, Erzurum, s.389-400.

- Bayat, F. (2003). Dede Korkut Oğuznameleri Çerçevesinde Epik Zamanla Epik Mekânın Birliği. *Folklor/Edebiyat*, C.9, S.33, s. 99-110.
- Bekki, S. (2015). Dedem Korkut Kitabı'nın Mukaddimesi İle Boylar Arasındaki Organik Bağ. *Millî Folklor*, Yıl 27, Sayı 107, s.5-13.
- Bilgin, A. A. (2004). Dede Korkut Kitabında Mistik Öğeler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXXII, İstanbul, s. 47-52.
- Boratav, P. N. (1984). 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Duymaz, A. (1998). Dede Korkut Kitabı'nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme. *İkinci Uluslararası Dede Korkut Kollokyumu, TDAY Belleten*, 1998/1, s. 39-50.
- Duymaz, A. (2005). Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut'a Toy Geleneğinin Simgesel Anlamı ve Türk Paylaşım Modeli. *Karadeniz Araştırmaları*, II/5, s. 37-60.
- Ergin, M. (1989). Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ergin, M. (2002). Dede Korkut Kitabı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Güven, Özbay-Gülten Hergüner (1999). Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları. *PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.5, s. 32-48.
- Kaplan, M. (2006). Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karakaş, R. (2012). Dede Korkut Hikâyelerindeki Bey Oğullarının Nitelikleri ve İşlevleri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, s. 155-168.
- Karakaş, R. (2013). Dede Korkut Hikâyelerinde “Tutsaklıktan Kurtarma Motifi” Ve “Bey Oğulları” Arasındaki İlişki. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1*, s. 1867-1879.
- Öncül, K. (2009). Türk Kültüründe Av Ceza İlişkisi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/3*, s. 1680-1688.
- Özdarıcı, Ö. (2011). Anlatı Tekniği Açısından “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı”nı Bir Çözümleme Denemesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S.16, s. 371-380.
- Sarpkaya, S. (2015). Dede Korkut Kitabı'nda Olağanüstü Tipler. *Millî Folklor*, Yıl 27, Sayı 107, s. 97-107.
- Sözen, M. (2008). Bahktin'in Romanda Kronotop Kavramı ve Sinema. *Akdeniz Sanat*, s. 91-107.
- Şahin, H. İ. (2012). Türk Destanlarındaki Aile Algısı Üzerine Bir Değerlendirme. *Karadeniz Araştırmaları*, S. 33, s. 117-138.

ASIA MINAR STUDIES DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

1. Asia Minor Studies Dergisi herhangi bir kuruma bağılı olmayan bağımsız, uluslararası hakemli bilimsel bir yayın organıdır. Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda en az iki kez yayınlanan bir dergidir. Gerek görüldüğünde çeşitli konularda özel sayılar da yayınlanır. Dergide sosyal bilimler alanlarında bilimsel araştırmalara yer verilmektedir.
2. Yayın dili Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, diğere Türk lehçeleri, İngilizce ve Rusça yazılara da yer verilmektedir.
3. Dergide yayınlanacak eserlerin daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması gerekir. Daha önce herhangi bir yerde yayımlandığı belirtilmediği ya da belirlenemediği için yayınlanan çalışmalar ile ilgili telif haklarına ilişkin doğabilecek hukuki sonuçlar tamamen yazarına aittir.
4. Dergiye gönderilecek yazılar ile birlikte web sayfasında yer alan Makale Başvuru Formu doldurulup gönderilecektir.
5. Gönderilen yazılar geri iade edilmeyecektir.
6. Yazının başlığının altında yazarın adı soyadı yer almalı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılabilir e-posta adresi ise dipnotta verilmelidir.
7. Dergiye gönderilen bilimsel çalışmalar en az iki hakemin değerlendirilmesine sunulur.
8. Değerlendirmeye gönderilen çalışmalarda yazarın ve hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur.
9. Yazar, hakemlerin veya kurulun belirttiği düzeltme önerilerini yerine getirmek zorundadır.
10. Yayın kurulu gönderilen makale üzerinde şekil yönünden her türlü değişiklik yapma hakkına sahiptir.
11. Yayınlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal sorumluluk, yazarına aittir.
12. Yayınlanan çalışmaların yayın hakkı dergiye aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
13. Yayınlanan yazılara telif ücreti ödenmez.
14. Hakemler tarafından yayınlanmaya değer bulunan ve son düzenlemeleri yapılarak yayın kuruluna teslim edilen makalelerin basım ücreti ve posta giderleri makale sahiplerinden alınır.

EDITORIAL POLICY

- 1.** Asia Minor Studies Journal is a publication of the international peer-reviewed scientific body ,regardless of any institution that is not connected to the magazine . In January and July of each year , it is published in a journal at least twice a year. When it is needed, private numbers are published on a variety of topics,too. All scientific researches in the field of social sciences and Humanities are given place.
- 2.** Publication language is Turkish of Turkey, other Turkish dialects, English and Russian papers will be included.
- 3.** Works published in the journal must be previously unpublished.Because of published elsewhere specified or determined previously published studies on the legal consequences that may arise regarding , the copyright belongs to the author completely.
- 4.** Manuscripts on the web page along with the completed Application Form will be sent to the Article
- 5.** Submitted articles will not be returned.
- 6.** The title of the article should be placed under the author's name and surname and title, institution, and its increasing access to his e-mail address should be given in the footnote .
- 7.** Evaluation of scientific studies submitted to the journal is presented at least two referees.
- 8.** The author and the names of arbitrators are kept confidential mutually in the evaluation studies .
- 9.** The author must fulfill the correction suggestions.which are stated arbitrator or board
- 10.** The editorial board has the right to make any changes in terms of the shape of the article
- 11.** Any legal responsibility regarding the content of published papers, belong to the authors
- 12.** Studies published in the journal publication rights reserved. Resources can be copied.
- 13.** Any royalties fee is not paid on published writings.
- 14.** printing and postage costs of Worth publishing arrangements made by the judges, and the last publication of articles submitted to the board belong to the owners of the article

ASIA MINAR STUDIES DERGİSİ

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Yayınlanan makalelerin uluslararası indekslere eklenmesinde sorun yaşanmaması için özet ve anahtar kelimeler gerekmektedir. Bu sebeple dergiye gönderilecek makalede mutlaka Türkçe-İngilizce özet ve anahtar kelimeler bulunmalıdır. Özetler 200 kelimeyi geçmemeli, Anahtar kelimeler kısmında en fazla 7 kelime kullanılmalıdır.
2. Makalelerin İngilizce başlığın, Türkçe başlığın altına küçük harflerle yazılarak eklenmelidir.

Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki tablodaki gibi düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	5,5 cm
Alt Kenar Boşluk	4 cm
Sol Kenar Boşluk	4 cm
Sağ Kenar Boşluk	4 cm
Yazı Tipi	Times News Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Boyutu (normal metin)	10
Boyutu (dipnot metni)	9
Satır Aralığı	Tek (1)

3. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalı, başka hiç bir biçimlendirmeye, yer verilmemelidir.
4. Gönderilecek bilimsel çalışmaların sayfa sayısı belge, kroki, harita ve benzeri malzemeler gibi eklerle birlikte en fazla 30 sayfa olacaktır.
5. Makalede en fazla 8 şekil ve/veya tablo verilmelidir. Şekil ve tablolar metin içerisinde mutlaka belirtilmelidir. Şekil ve tablo ebatları makale için belirtilen ölçüler dışına taşmamalıdır.
6. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.
7. Makalelerdeki dipnotlar, sadece APA (American Psychological Association) formatında hazırlanıp yani metin içerisinde verilmelidir.

ARTICLE WRITING RULES

1. Abstract and key words are needed in order to avoid problems about being included in the articles published in international indexes. For this reason, English-Turkish abstracts and key words must be taken place in the the article which will be sent to journal . Abstracts should not exceed 200 words, 7 words should be used as maximum in the part of key words.
2. The title of the articles in English, should be added below the title of articles in Turkish.

Manuscripts should be written in Microsoft Word, and page structure of the program shall be in the following table

Paper Size	A4 vertical
Top Margin	5,5 cm
Lower Margin	4 cm
Left Margin	4 cm
Right Margin	4 cm
Font	Times News Roman
Font Style	Normal (Standard)
Size (plain text)	10
Size (footnote text)	9
Line Spacing	Single (1)

3. Only the first letters of each word in the article titles must be great, no other formatting, should not be included.
4. Number of pages of scientific studies which will be sent , will have maximum of 30 pages, including attachments, such as the map and sketch and similar materials.
5. In article, up to eight shapes or tables must be given. Shapes and tables must be noted in the text . Figure and table size should not be out of the specified dimensions for the article.
6. Spelling and punctuation must be based on the Turkish Language Institution Speller. the exceptions of some specified situations enforcing the terms of article or topic.
7. Footnotes in the article should be given APA((American Psychological Association) format.

METİN İÇİNDE ATIF YAPMA (APA)

- ✓ Metin içinde kaynaklara atıf yapılırken yazarın/yazarların soyad(lar)ı, ilgili yayının basım yılı ve sayfa numarası kullanılır. Yazarın soyadı ile eserin basım yılı arasına virgül (,) sonra iki nokta konularak sayfa numarası yazılır.

Örnek: Bu beklentilerinin ilk ve en önemlisi devlet ve kamu faaliyetlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla halkından vergi almasıydı (Küçük, 2007: 26).

- ✓ Yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise ilk atıfta, yazar soyadları eserdeki sıraya göre verilir. Aynı esere daha sonra yapılacak atıflarda ise sadece ilk yazarın soyadı yazılır ve Türkçe yazılarda “vd.”; İngilizce yazılarda “et al.” kısaltması kullanılır.

Örnek: Bu şekilde ihracattan doğabilecek halkın temel gereksiniminde kullandığı malların darlığın önüne geçmek istemiştir (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013).

- ✓ 5’ten fazla yazarlı eserlere ilk atıftan itibaren ilk yazarın soyadı ile birlikte, Türkçe yazılarda “ve diğer.”; İngilizce yazılarda “et al.” kısaltması kullanılır.

Örnek: Bununla birlikte ithalatı mümkün en az seviyeye çekerek yerli üreticisini dış rekabetten korumak amacıyla ticaret politikaları uygulanmaktaydı(Kulak vd, 2013: 57).

- ✓ Aynı bilgi için birden fazla esere atıfta bulunuluyor ise kaynaklar cümle sonunda parantez içinde, aralarına noktalı virgül konularak, kronolojik sıralama ile verilmelidir.

Örnek: Antep Osmanlı idaresine girdikten sonra gerek fiziki gerekse nüfus bakımından bir gelişim sürecine girdi (Özdeğer, 1996: 468-469; Akis, 2002:4-5).

- ✓ Bir yazarın aynı yıla ait iki ayrı eserine atıf yapılıyorsa bu yayınların yıllarına bir harf eklenir.

Örnek: (Yıldırım, 2010a) ,(Yıldırım, 2010b)

- ✓ Atıf yapılan eser bir kurum adına hazırlanmışsa ilk atıfta, kurumun açık adı, yanında kısaltması, basım yılı ve sayfa numarası verilir. Daha sonraki atıflarda kurumun açık adı değil sadece kısaltması kullanılır.

Örnek: (Türk Tarih Kurumu, [TTK], 1998) , (TTK, 1998)

- ✓ Arşiv belgelerine yapılacak atıflarda belgenin veya defterin ilgili fon ve numaralı ile kısaltılarak verilmeli. Kaynakça kısmında ise bu kısaltmaların açıklımları parantez içinde yazılmalı.

Örnek: Önce Özi Kalesine oradan da Bender tarafına geçerek Osmanlı Devleti’ne iltica etti (BOA, İ.E. H. DN: 15/1458). Kaynakçada ise BOA, İ.E. H. DN: 15/1458 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnül Emin, Dosya No).

Ekler: Araştırmanın anlaşılır olmasında önemli bir işleve sahip olan ölçek, belge, resim vb. ek olarak verilebilir. Ekler, Ek-1, Ek- 2, şeklinde numaralandırılmalıdır.

KAYNAKÇANIN HAZIRLANMASI

KAYNAKÇA başlığı altında, önce arşiv belgeleri yazılmalıdır. Daha sonra atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre küçük harflerle yazılarak sıralanmalıdır.

Arşiv Belgeleri:

BOA, A.DVN. DVE. D.83/1. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Rusya Ahidname Defteri)

BOA, İ.E. DN: 15/1458 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnül Emin, Dosya No).

Kitap:

Özkaya Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara: TTK.

Tabakoğlu, A. (2003). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Çok Yazarlı Kitap:

Özkılıç, Ahmet-Ali Çoşkun vd. (2000). *373 Numaralı Ayntab Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (950/154)*. Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Çeviri Kitabı:

Bloom, B. J. (1998). İnsan nitelikleri ve okulda öğrenme. (Çev.: Durmuş Ali Özçelik). İstanbul: MEB Yayınevi.

Kurum Yazarlı Kitap:

Türk Dil Kurumu. (1988). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

Editörlü Kitap:

Kütükoğlu, M. S. (1999). Osmanlı İktisadi Yapısı. *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, Editör: E. İhsanoğlu, İstanbul: Feza Yayıncılık.

Makale:

İnalçık, H. (1994). Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi. *Belleten*, VIII/30, s. 185–229, Ankara.

Ansiklopedi Maddesi:

Sahillioğlu, H. (1991). “Avarız”, *DİA*, Cilt: 4, s.108-109, İstanbul.

Darkot, B. (1997). “Ayıntab”, *İA*, MEB, Cilt: 2, s.64-67, Eskişehir.

Kongre Bildirisi:

Aksın, A. (2002). Osmanlı-Rus Ticari Münasebetleri (1787-1830). *Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül, s.1027-1042, Ankara.

Tez:

Fidan, M. (2002). *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rusya Ticari Münasebetleri*. (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi.

Elektronik Kaynak:

http://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Paşa(10.07.2012)